

265.965
3

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MOMMSSEN

Rómaiak

története.

— — — — —
XK

3.

A
váci kegyes-tanítórendi ház
KÖNYVTÁRA.

Nr. betű IV. a. 5. szám.

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A RÓMAIAK TÖRTÉNETE.

IRTA

MOMMSEN TIVADAR.

AZ ÖTÖDIK KIADÁS UTÁN

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

FORDITOTTA

TOLDY ISTVÁN.

HARMADIK KÖTET.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

#1265.965 (R2)

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
1968/R leltár

TARTALOM.

HARMADIK KÖNYV.

Itália egyesülésétől Karthágó és a görög államok meghódításáig.

(I. FELE.)

	<i>Lap.</i>
I. Fejezet. Karthágó	3
II. Fejezet. Háboru Siciliáért Róma és Karthágó között	35
III. Fejezet. Itália kiterjesztése a természetes határokig .	79
IV. Fejezet. Hamilkár és Hannibál	108
V. Fejezet. A hannibáli háboru a cannæi ütközetig . .	144
VI. Fejezet. A hannibáli háboru Cannætól Zámáig . . .	179
VII. Fejezet. A nyugot a hannibáli békétől a harmadik korszak végéig	251
VIII. Fejezet. A keleti államok s a második makedóniai háboru	278

HARMADIK KÖNYV.

Itália egyesülésétől Karthágó és a görög
államok meghódításáig.

arduum res gestas scribere.

Sallustius.

I. FEJEZET.

Karthágó.

A sémi faj az ó klasszikus világ népeinek közepette s mégis rajtok kívül áll. Amannak súlypontja a keletre, ezeké a földközi tengerre esik, s bármennyire kimozdították is háborúk és népvándorlások a határokat régi helyeikből s bármennyire összehányták is az egyes törzseket, az indogermán népeket mindig az idegenszerűségnek mély érzete választotta és választja el a syriai, izraelita, arabs nemzetektől. Ugyanez áll azon sémi népről is, mely messzebb kiterjeszkedett nyugot felé bármely másnál, a phœnikiairól. Hazája ama keskeny partszél kis Ázsia, a syriai fenföld és Egyiptom közt, mely síknak, azaz Chánaánnak nevezetik. Csak e néven nevezte a nemzet önmagát, — az afrikai paraszt még a keresztyén korban is kánaánnak hitta magát; a hellenek azonban Kánaánt „bíborország-
nak“ vagy „a vörös emberek — Phœnike — országának“, az itáliaiak púnoknak, s még mi is phœnikiaiknak vagy púnoknak szoktuk a kánaániakat nevezni. A tartomány alkalmas ugyan a földművelésre; de kitűnő ki-
kötői s fában és érczekben való gazdagsága leginkább a kereskede-
lésre nézve kedvezők, mely e ponton, hol a dús-
gazdag keleti szárazföld a messze terjedő, szigetekben és

A phœni-
kiaiak.

Kereskede-
lem.

kikötőkben oly gazdag földközi tengerre nyílik, talán először tárult egész nagyszerűségében az ember elé. A mire a bátorság, éleslátás és lelkesülés csak képes, azt a phœnikiaiak megtették, hogy a kereskedést, s a mi belőle következik, a hajózást, gyártást, gyarmatosítást teljes fejlődésre emeljék s a kelet és nyugot közvetítői lehessenek. Hihetetlenül régi korban találjuk már őket Kyproson és Egyiptomban, Görögországban és Sicíliában, Afrikában és Spanyolországban, sőt még az atlanti oceánon s az északi tengeren is. Kereskedelmök a nyugoti Sierra Leonétól és Cornwallistól, keleten a malabári partig terjed; a kelet gyöngye és aranya, Tyrus bíbora, belső Afrika rabszolgái, elefántcsontja, oroszlán- és párducz bőrei, Arábia tömjéne, Egyiptom gyolcsa, Görögország agyagedényei és nemes borai, Cyprus reze, Spanyolország ezüstje, Anglia ónja, Elba vasa az ő kezökön megy keresztül. A phœnikiai hajósok minden népnek megviszik azt, a minek hasznát veheti vagy a mit meg szeretne vásárolni, s mindenütt megfordúlnak, hogy mindig visszatérjenek ismét szűk hazájokba, melyen egész lélekkel csüggenek. A phœnikiaiak teljes joggal megkövetelhetik, hogy nevök a történelemben a hellen és latin nemzeté mellett említettessék; de rajtok is, és talán leginkább rajtok bizonyúl be, hogy az ókor egyoldalúlag fejlesztette ki a népek erejét. Azon nagyszerű és maradandó emlékek, melyeket az aramæi törzs a szellemi téren emelt magának, nem a phœnikiaiak művei; habár a vallás és tudomány bizonyos tekintetben minden többieknél nagyobb mértékben az aramæi nemzetek tulajdona, és csak keletről jutott el az indogermánokhoz, mégis sem a phœnikiai vallás, sem a phœnikiai tudomány és művészet, a mennyire a mi szemünk elhat, az aramæiek közt soha önálló helyet nem foglalt el. A phœnikiaiak

Szellemi képességek.

vallási képzetei formátlanok és széptelenek, s istentiszteletők a bujaságnak és kegyetlenségnek inkább táplálására mintsem fékezésére látszott hivatva lenni; a phœnikiai vallásnak más népre gyakorolt behatásából, legalább a történetileg világos korban, mitsem veszünk észre. Ép oly kevéssé találunk oly phœnikiai tektonikát vagy plastikát, mely csak az itáliaihoz is, nem hogy a művészet anyországiéhoz, hasonlítható volna. A tudományos szemléletnek és gyakorlati értékesítésének legrégebb hazája Babylon, vagy legalább az Euphrát vidéke volt; valószínűleg itt kísérték először figyelemmel a csillagok járását; itt különözték el és írták le először a nyelv hangjait; itt kezdett az ember az időről s térről és a természetben ható erőkről gondolkozni; ide vezetnek vissza az astronomia és chronologia, az ábécé, a mértékek és súlyok legrégebb nyomai. A phœnikiaiak ugyan Babylon művészi és magas fejlettségű mesterségeiből hasznot vontak iparuk, a csillag-vizsgálatból hajózásuk, a hangírásból s a mértékek szabályozásából kereskedelmök számára s a civilizáció nem egy becses magvát terjesztették el árúikkal együtt; de hogy az ábécé, vagy az emberi szellem ama genialis termékeinek más valamelyike az ő sajátjokat képeznék, azt nem lehet kimutatni; s a mi vallási és tudományos gondolatot ők vittek a hellenek közé, azt nem úgy mint a földműves a vetőmagot, hanem inkább úgy szórták el mint a madár a felszedett búzaszemet. A phœnikiaiak teljesen hiával voltak azon erőnek, melylyel a hellenek s magok az itáliaiak is bírnak: azon művelődésre képes népeket, melyekkel érintkeztek, civilizálni és magokba olvasztani. A római hódítások területén az illíriai és kelta nyelvek teljesen elenyésztek a római nyelv előtt; Afrika barbárai még ma is azon nyelvet beszélnek, melyet a Hannók és

Politikai ké-
pességek.

Barcasok korában beszéltek. De mint minden aramæi nemzetből, ellentétben az indogermánokkal, úgy a phœnikiaiakból is, mindenek felett hiányzik az állam-alkotó ösztön, az önmagát kormányzó szabadságnak genialis gondolata. Sidon és Tyros virágzásának fő fokán a phœnikiai tartomány szüntelen vita tárgyát képezi az Euphrát s a Nílus mentén uralkodó hatalmak közt, s hol Assyriának, hol Egyiptomnak van alávetve. Hellen városok fél annyi hatalommal szabaddá tették volna magokat; de Sidon óvatos férfiai, kiszámítván, hogy a keletre vagy az egyiptomi kikötőkbe vezető karaván-utak elzárása sokkal többjökbe kerülne a legsúlyosabb adónál is, inkább pontosan befizették adójokat Ninivébe vagy Memphisbe, a mint épen jött, sőt, ha máskép nem lehetett, hajóikkal még a királyok csatáiban is részt vettek. És a phœnikiaiak, valamint otthon türelemmel viselték uraik terhét, úgy a külföldön sem voltak legkevesebbé sem hajlandók a kereskedelmi politika békés útait a hódító politika pályájával cserélni fel. Gyarmataik megannyi ügynökségek; inkább igyekszenek a benszülötteket árúczikkkel látni el, vagy tőlök venni át ilyeneket, mint távol országokban nagy területeket szerezni, s azokon a gyarmatosítás nehéz és lassú munkáját végezni. Még versenytársaikkal is kerülnek a háborút; Egyiptomból, Görögországból, Itáliából, a keleti Sicíliából szinte ellenállás nélkül szoríttatják ki magokat, s azon nagy tengeri ütközetekben, melyek régi korban a földközi tenger nyugoti részének uralma felett vívattak, Aláliánál (217) és Kyménél (280), nem a phœnikiaiak, hanem az etruskok viselik a görögök elleni küzdelem terhét. Ha már egyszer a versenyt nem lehet kikerülni, kiegyezkednek úgy, a mint lehet; a phœnikiaiak soha sem tettek kísérletet Cære vagy Massalia meghódítására. Természetesen még kevesebb hajlandósággal bírnak

a támadó háborúra. Azon egyetlen alkalommal, midőn a ré-
gibb korban támadólag jelennek meg a harc téren, az afrikai
phœnikiaiak nagy sicíliai expedíciójában, mely a Himera mellett
a syrakusai Gelontól szenvedett vereséggel (274) végződött,
csak mint a nagy-király engedelmes alattvalói és csak azért
szálltak síkra a nyugoti hellenek ellen, hogy a keleti hellenek
elleni hadjáratból kivonhassák magokat, a mint hogy syriai
törzsrakonaik ugyanezen évben csakugyan kénytelenek vol-
tak magokat a perzsákkal együtt Salamisnál megveretni.
— Ez nem gyávaság; az ismeretlen tengereken, felfegy-
verzett járművekkel való hajózáshoz bátor lélek kell, s a
phœnikiaiak gyakran bebizonyították, hogy ebben nem
szenvednek hiányt. Még kevesebbé a kitartás és a nemzeti
ézés valamely sajátságosságának hiánya; sőt az aramæiek
nemzetiségüket úgy a görög civilisáció minden csábításai
mint a keleti és nyugoti despoták minden kényszerítő esz-
közei ellen, a szellem fegyvereivel úgy mint vérökkel, oly
kitartással védelmezték, minőre indogermán törzs soha sem
volt képes, s melyet mi nyugotiak hajlandók vagyunk a
közönséges emberinél hol többnek, hol kevesebbnek tekin-
teni. Daczára a legélénkebb törzs-önézetnek, a szülő
város iránti hű ragaszkodásnak, a phœnikiai nép legmé-
lyebb jellemvonása az állami ösztön tökéletes hiánya. A
szabadság nem volt csábító rá nézve, és nem szomjazta
az uralmat; „nyugodtan éltek — úgymond a Bírák Könyve
— a sidoniak példájára, biztosságban, kényelemben és a
gazdagság birtokában.“

480.

Valamennyi phœnikiai telepek közt leggyorsabb és
legbiztosabb virágzásnak azok indultak, melyeket tyrusiak
és sidoniak alapítottak Spanyolország déli és Afrika éjszaki
partjain, mely vidékekre sem a nagy-király karja, sem a
görög tengerészek veszélyes versengése el nem ért, a ben-

Karthágó.

szülöttek pedig úgy álltak szemben a jövevényekkel, mint Amerikában az indiánok az európaiakkal. Az ezen partokon levő számos és virágzó phœnikiai városok közül leginkább az „új város“ Karthada, tűnt ki, vagy a mint a nyugotiak nevezték: Karchedon, vagy Karthágó. Nem legrégibb telepe e vidéken a phœnikiaiaknak, s eredetileg talán a közel Uticának, Libya legrégebb phœnikiai városának védenz városa, de csakhamar szomszédait, sőt magát anyavárosát is túlszárnyalta páratlanul kedvező fekvése és lakóinak fáradhatatlan tevékenysége által. Nem messze a Bagradas (Medserda) [egykori] torkolatától, mely éjszaki Afrika leggazdagabb búzatermő tartományát metszi át, egy termékeny, még ma is falusi lakoktól ellepett s olajfa- és narancserdőkkel fedett földlerakodáson, mely a síkföld felé szelid lejtőben ereszkedik le s tengeri oldalán haboktól környezett hegyfokban végződik, éjszaki Afrika nagy kikötőjének, a túnisi öbölnek közepében fekvő, ott hol a szép vízmedence a nagyobb hajóknak a legjobb horgonyozó helyet s közvetlenül a parton iható forrásvizet nyújt, — e hely a földművelésre és kereskedelemre és mindkettőnek közvetítésére oly páratlanul kedvező, hogy nem csupán a rajta levő tyrusi telep lett a phœnikiaiak első kereskedő városává, hanem Karthágó még a római korban is, alig hogy helyreállított, csakhamar a császárság harmadik városává lett; és nem kedvező viszonyok közt és sokkal kevesebbé jól választott helyen még ma is áll és virágzik egy város százezernyi lakóival. Ily fekvésű és ily lakosságú város mezőgazdasági, kereskedelmi és iparos virágzása nem szorul magyarázatra; de válaszra vár azon kérdés, mikép jutott e gyarmat oly politikai hatalmi fejlődésre, minővel más phœnikiai város nem bírt.

Hogy a phœnikiai törzs Karthágóban sem tagadta meg politikai passivitását, annak bizonyítékai épen nem hiányzanak. Karthágó egészen virágzásának koráig a bel-
 földi berbereknek, a maxyusok vagy maxitanusok törzsének földbért fizetett azon telek után, melyen a város állt; s ámbár a tenger és a sivatag a várost eléggé megvédték a keleti hatalmak minden támadása ellen, Karthágó mégis úgy látszik, a nagy- király fennhatóságát, habár csak névleg, elismerte s alkalmilag adót is fizetett neki, hogy Tyrossal és a kelettel való kereskedelmi összeköttetéseit biztosítsa. — De bármily hajlandók voltak is meghajolni és alkalmazkodni, mégis oly viszonyok álltak be, melyek a phœnikiaikat erélyesebb politikára kényszerítették. A hellen vándorlás azon áradatának, mely feltartóztathattlanul özönlött el a nyugatot, mely a phœnikiaikat már a tulajdonképi Görögországból s Itáliából kiszorította s most épen azon volt, hogy Sicíliában, Spanyolországban, sőt magában Libyában hasonlót cselekedjék, a phœnikiaiak kénytelenek voltak valahol mégis útját állani, ha nem akarták magokat általa teljesen elnyomatni. Most, midőn nem a nagy- királyal, hanem görög kereskedőkkel volt dolgok, nem volt elég meghódolniok, hogy adófizetés mellett a régi módon folytathassák kereskedésüket és iparukat. Massalia és Kyrene alapjai már megvették; Sicília egész keleti része már a görögök kezében volt; a phœnikiaiak nem késhettek tovább a komoly ellenszegüléssel. Ezt a karthágóiak megtették; a kyreneieket előnyomulásukban hosszú és makacs küzdelmek árán megállították és a hellenség a tripolisi sivatagtól nyugot felé nem bírt gyökeret verni. Sicília nyugoti csúcsának phœnikiai települői szintén karthágói segélyvel verték vissza a görögöket és szívesen s önkényt álltak a hatalmas törzsrokon város clientelájába.

Karthágó a nyugoti phœnikiaiak élén a helle- nek ellen.

E fontos diadalok által, melyek a város második századába esnek s a földközi tenger délnyugoti részét a phöníciaiak számára megmentették, ama város, mely azokat kivívta, önmagától kezébe kapta a hegemoniát nemzete felett s egyúttal politikai helyzete is megváltozott. Karthágó nem volt többé pusztán kereskedő város; Libya és a földközi tenger egy részének uralma után törekedett, mert kénytelen volt vele. E diadalokhoz valószínűleg lényegesen hozzá járult a zsoldos hadak keletkező divatja, mely Görögországban körülbelül Róma negyedik századának közepe táján harapódzott el, a keletieknél azonban, nevezetesen a károsoknál sokkal régibb s talán épen a phöníciaiak által jött létre. A külföldi toborzó rendszer a háborút nagyszerű pénz-speculációvá tette, a mi épen illett a phöníciai jellemhez.

Karthágó
uralma Afri-
kában.

450.

Kétségkívül csak e külföldi sikerek visszahatása indította a karthágóiakat arra, hogy Afrikában a bérlett- és kérbirtok rendszerét elhagyva a hódításhoz lássanak. A karthágói kereskedők úgy látszik csak Róma 300. éve körül rázták le magokról azon telekbért, melyet addig a benföldiek számára fizetniök kellett. Ez által lehetővé lett saját földjeiken nagyban gazdálkodniok. A phöníciaiak mindig igyekeztek tőkéiket egyszersmind mint földbirtokosok hasznosítani s a földművelést nagyban úzték rabszolgák vagy bérlett munkások segélyével; a mint hogy a zsidók nagy része ily minőségben napszámért szolgálta a tyrusi kereskedőket. Most a karthágóiak Libya gazdag talaját korlátlanul kihasználhatták egy, a mai ültetvényesek gazdálkodásával rokon rendszer segélyével: bilincsekre vert rabszolgákkal műveltették a földet, s találunk egyes polgárokat, kiknek rabszolgáik száma a húszezeret megütötte. De ennél nem állapodtak meg. A vidék földművelő községei —

a földművelés a libyaiaknál úgy látszik igen régen, s valószínűleg már a phoeníciai letelepülés előtt, alkalmasint Egyiptomból eredve, lépett életbe — fegyverrel meghódítottak s Libya szabad parasztjai fellahkká lettek, kik a föld termékeinek negyedét adó fejében uraiknak adták s egy saját karthágói hadsereg alakítása céljából szabályszerű újonczozási rendszer alá vették. A határokon szakadatlanúl folyt a viszály a kóborló pásztortörzsekkel (νομάδες); az őrszemek elsánczott láncolata azonban biztosította az elkerített területet, s ama törzsek lassanként visszaszorítottak a pusztába és a hegyek közé vagy kényszerítették a karthágói fenhatóságot elismerni, adót fizetni és katonát állítani. Nagy városukat Thevestet (Tebessa, a Medserda forrásainál) a karthágóiak az első pún háboru ideje körül foglalták el. Ezek „az alattvalók városai és törzsei“ (ἑθνη), melyek a karthágói államszerződésekben szerepelnek; amazok a nemszabad libyai falvak, emezek a meghódolt nomádok. — Ehhez járult végre Karthágó Libyphoeníciaiak. uralma a többi afrikai phoeníciaiak vagy az úgynevezett libyphoeníciaiak felett. Ezekhez tartoztak egyrészt az Afrika egész éjszaki partjára és éjszaknyugoti partjának egy részére Karthágóból telepített kisebb gyarmatok, melyek nem lehettek jelentéktelenek, miután magán az atlanti tenger partján egyszerre 30,000 ily gyarmatos telepítettetett le, másrészt azon ó-phoeníciai telepek, melyek főkép a mai Constantine tartomány s a túnisi beylik partján álltak fenn nagy számmal, például Hippo, mely később a regius melléknevet kapta (Bona), Hadrumetum (Susa), Kis-Leptis (Susától délnek) — az afrikai phoeníciaiak második városa —, Thapsus (ugyanott), Nagy-Leptis (Tripoli mellett). Mikép adták magokat mindezen városok karthágói fenhatóság alá, önkénynt-e, hogy talán a kyreneiek és numí-

diaiak támadásai ellen megóvják magokat, vagy pedig kényszerítve: annak ma már végére nem járhatunk; de bizonyos, hogy még hivatalos okmányokban is a karthágóiak alattvalóinak neveztetnek, hogy falaiat kénytelenek voltak lerombolni s Karthágóba adót kellett fizetniök és katonát állítaniok. Nem voltak egyébiránt sem az újonczózásnak, sem a földadónak alá vetve, hanem megállapított jutalékot fizettek katonában és pénzben, Kis-Leptis például évenként 465 talentumra (574,000 tallér) rúgó óriási összeget; továbbá egyenlő jog szerint éltek a karthágóikkal s egyenlő házasságra léphettek velök*). Az egy Utica került el e sorsot s tartotta meg falait és önállóságát, alkalmasint nem annyira hatalma, mint inkább a karthá-

*) E fontos osztály legkidomborodóbb megnevezését a karthágói államszerződésben találjuk (Polyb. 7, 9), hol ellentétben egyfelől az uticaiakkal, másfelől a libyai alattvalókkal, mint: *οι Καρχηδονίων ὑπαρχοι ὅσοι τοῖς αὐτοῖς νόμοις χραῖνται* szerepelnek. Különbön szövetséges, (*συνμαχίδες πόλεις* Diod. 20, 10) vagy adóköteles városoknak (Liv. 34, 62. Justin. 22, 7, 3) is neveztetnek. Conubiumjokat a karthágóikkal Diodoros (20, 55) említi; a commercium az „egyenlő törvényekből“ következik. Hogy az ó-phoeníki gyarmatok a libyphoeníkiához tartoznak, bizonyítja Hippónak mint libyphoeníki városnak megjelölése (Liv. 25, 40); másfelől a Karthágóból alapított telepekről, például Hanno Periplusában olvassuk: „a karthágóiak elhatározták, hogy Hanno a Herkules oszlopain túl menjen és libyphoeníki városokat alapítson.“ A libyphoeníkiak a karthágóiknál tulajdonképen nem nemzeti, hanem államjogi kategóriát jelentenek. Ezzel teljesen összefér az, hogy e név nyelvtanilag a libyaiakkal vegyült phoeníkiákat jelenti (Liv. 21, 22, toldás a Polybios szövegéhez); a mint hogy legalább nagyon exponált fekvésű gyarmatok alapításakor gyakran libyaiak is küldettek a phoeníkiak mellé (Diod. 13, 79. Cic. *pro Scauro* §. 42). Név és jogviszony dolgában félreismerhetetlen az analogia Róma latinjai s Karthágó libyphoeníki lakosai között.

góiak kegyelete folytán, egykori védelmezőik iránt; a mint hogy a phœnikiaiak efféle viszonyok iránt feltűnő, a görögök közönösségétől lényegesen eltérő, tisztelettel viseltettek. Még a külforgalomban is „Karthágó és Utica“ mindig együtt határoznak és tesznek ígéretet; a mi természetesen nem zárta ki azt, hogy a sokkal nagyobb új város tényleg Utica felett is ne gyakorolja hegemoniáját. A tyrusi ügynökség ily módon egy hatalmas éjszakafrikai birodalom fővárosává lett, mely a tripolisi sivatagtól az atlanti oceánig terjedt, nyugoti részében (Marocco és Algir) beérve ugyan a partszegélyek részben felületes megszállásával, de a gazdagabb keleti részen, a mai Constantine és Tunis kerületekben, uralkodva a bennföldön is és határait folytonosan előbbre tolva dél felé; a karthágóiak, mint egy régi író találólag mondá, tyrusiakból libyaiakká lettek. A phœnikiai civilizáció ép úgy uralkodott Libyában, habár csekélyebb hatalommal, mint Kis-Ázsiában és Syriában Sándor hadjáratai után a görög. A nomádok seikjeinek udvaraiban a phœnikiai nyelvet beszélték s írták és a civilizált bennszülött törzsek nyelvök számára átvették a phœnikiai ábécét*); de őket teljesen elphœnikiaisítani sem a nemzet szellemi

*) A libyai vagy numídiái ábécé, vagyis az, melylyel a berberék a magok nem sémi nyelvét írták és írják, egyike azon számtalanoknak, melyek az aramæi ősi ábécéből származtak, s ehhez egyes alakjaiban ugyan közelebb látszik állani, mint a phœnikiai; de ebből még korántsem következik az, mintha a libyaiak ezen írást nem a phœnikiaiaiktól, hanem régibb bevándorlóktól vették volna át, valamint hogy az itáliai ábécék részben régibb alakjai nem gátolnak abban, hogy azokat a görögből származtassuk. A libyai ábécé inkább oly korban keletkezett a phœnikiaiból, mely megelőzte azon korszakot, melyben a phœnikiai nyelv reánk maradt emlékei írtak.

irányához, sem Karthágó politikájához nem tartozott. — Azon korszakot, melyben Karthágó ily módon Libya fővárosává alakult át, annál kevesbbé vagyunk képesek meghatározni, miután e változás valószínűleg fokozatosan ment végbe. Az imént említett író Hannót jelöli meg a nemzet reformátoraként, s ha ez ugyanaz, ki a Rómával viselt első háboru korában élt, akkor csak az új rendszer befejezőjének tekinthető, melynek megvalósítása valószínűleg Róma negyedik és ötödik századát töltötte be. — Karthágó felvirágzásával karöltve járt a phœnikiai anyaország nagy városainak, Sidonnak és főkép Tyrusnak süllyedése, melynek fényét egyfelől belső mozgalmak, másfelől kívülről eredt szorongattatások, főkép ostromoltatásai Róma első századában Salmanassar, a másodikban Nabukodrossor, az ötödikben Sándor által, tették tönkre. Tyrus régi nemzetségei és régi czégei legnagyobb részben átköltöztek a biztos helyen fekvő és virágzó leányvárosba s magokkal vitték értelmiségöket, tőkéiket és hagyományaikat. A midőn a phœnikiaiak Rómával érintkezésbe jöttek, Karthágó ép oly kétségbe-vonhatatlanúl elseje volt a kánaáni, mint Róma a latin városoknak.

Karthágó
tengeri ha-
talma.
Spanyolor-
szág.

De a Libya feletti uralom csak felét tette ki Karthágó hatalmának; ezzel egyidejűleg nem kevesbbé erőteljesen fejlődött ki tengeri és gyarmati hatalma. — Spanyolországban a phœnikiaiak fő helye a Gadesben (Cadiz) levő ősrégi tyrusi telep volt; ezen kívül s tőle kelet és nyugot felé az ügynökségek hosszú lánczolatát s az ország belsejében az ezüsbányák vidékét bírták úgy, hogy körülbelül a mai Andalúsiát és Granadát, vagy legalább ezeknek partjait kezökben tartották. A bennföldet nem igyekeztek elfoglalni a belföldi harcziás nemzetektől; beérték a bányákra s a kereskedeésre, valamint a halászatra és

kagylószedésre szolgáló állomásokkal, s itt is elég fáradtságukba került magokat a szomszédos törzsek ellenében fenntartaniok. Valószínű hogy ezek nem tulajdonképi karthágói, hanem tyrusi birtokok voltak, s hogy Gades nem tartozott Karthágó adófizető városai közé; de mégis, mint a nyugoti phoeníciaiak valamennyien, Karthágó hegemóniája alatt állott, a mint ezt a Karthágó által a gadesieknek a bennszülöttek ellen küldött segítség és karthágói kereskedelmi telepek alapítása Gadestől nyugot felé, bizonyítja. Ebusust s a baleári szigeteket ellenben már magok a karthágóiak szállták meg régi időben, részint halászat kedvéért, részint előörsök gyanánt a massáliaiak ellen, kikkel innen kiindulva a leghevesebb harczokat vívták. — Épen így vertek a karthágóiak már Róma második századának végén gyökeret Sardiániában, melyet egészen Libya mintájára zsákmányoltak ki. Mialatt a bennszülöttek, mint Afrikában a numídiiaiak a sivatag szélén, a sziget hegyes belsejében vonták meg magokat, hogy a mezei rabszolgaság igájától meneküljenek, phoeníciai telepek küldettek Caralisba (Cagliari) s más fontos pontokra és a termékeny parti vidékek beszállított libyai földművesek által értékesítették. — Sicíliában végre, a messinai út és a sziget nagyobb keleti fele ugyan már jókor a görögök kezébe került; de a karthágóiak segélyével a phoeníciaiak számára fennmaradtak egyfelől a közel fekvő kis szigetek, az Aegatesek, Melite, Gaulos, Kossyra, melyek közt főkép a maltai telep volt gazdag és virágzó, másfelől Sicília nyugoti és éjszaknyugoti partja, honnan Motyeből, utóbb Lilybæonból Afrikával, Panormosból és Solœisből Sardiániával tartották fenn az összeköttetést. A sziget belsejét a bennszülöttek tartották meg, az elymaiak, sikanusok, sikeliusok. Sicília, miután a görögök további előnyomulása

Sardiánia.

Sicília.

480. megtöretett, aránylag nyugalmas időket élvezett, melyek
 415—413. békéjét maradandóan még a karthágóiaknak a perzsák
 ösztönzése folytán görög szomszédaik ellen a szigeten vi-
 selt hadjáratuk (274) sem szakította félbe, s mely egész-
 ben véve a Sicíliába intézett attikai expedícióig eltartott
 (339—341). A két versengő nemzet elszánta magát egy-
 másnak kölcsönös megtűrésére s nagyjában mindenik be-
 érte a maga területével. — Mindezen telepek és birtokok
 már magokban véve is eléggé fontosak voltak; de még
 nagyobb lett jelentőségök az által, hogy Karthágó tengeri
 uralmának oszlopaivá váltak. Déli Spanyolország, a baleári
 szigetek, Sardínia, nyugoti Sicília s Melite birtoka, s ezzel
 kapcsolatban az által, hogy a hellenek letelepülését úgy a
 keleti spanyol partokon, mint Corsicában és a Syrtisek
 vidékén megátolták, éjszaki Afrika partjainak urai tenge-
 rőket erős határokkal vették körül s a nyugoti tenger-
 szoros monopóliumát megszerezték. Csak a tyrrhéni és a
 gall tengert kellett más nemzetekkel megosztaniok. Ez
 kétség kívül elviselhető volt mindaddig, a míg az etruskok
 és görögök e vizeken ellensúlyozták egymást; sőt amazok-
 kal, mint a kevesbbé veszélyes vetélytársakkal, Karthágó
 még frígyre is lépett a görögök ellen. Midőn azonban az
 etrusk hatalom bukása után, melyet, mint efféle szükség-
 ből támadt szövetkezésekben történni szokott, Karthágó
 nem igen igyekezett teljes hatalmával elhárítani, és Alki-
 biades nagy terveinek meghiusulta után Syrakúsa kétség-
 bevonhatatlanul az első görög tengeri hatalommá lett, könny-
 nyen felfogható módon nem csak Syrakúsa urai kezdtek a
 Sicília és alsó Itália s egyszersmind a tyrrhéni és ádriai
 tenger feletti uralomra törekedni, hanem a karthágóiak is
 erőszakosan kényszerítették erélyesebb politikát űzni. A
 köztök és ép oly hatalmas mint alávaló ellenfelök, a syra-

Tengeri ura-
lom.

Versengés
Syrakúsával.

kúsi Dionysios (348—389) közt folyt hosszú és makacs 406—365.
 küzdelmek közvetlen eredménye a sicíliai közép-államok megsemmisülése vagy elgyengülése volt, a mi mindkét félnek érdekében állt, s a sziget felosztása Syrakúsa és Karthágó között. Ez átkos harcokban a karthágóiak alapjokban feldúlták a sziget legvirágzóbb városait: Selinust, Himerát, Akragast, Gélát, Messánát; Dionysios nem rossz szemmel nézte, mikép tétetik itt tönkre vagy legalább töretik meg a hellenség, hogy azután az Itáliában, Galliában és Spanyolországban toborzott idegen zsoldosokra támaszkodva annál biztosabban uralkodhassék az elpusztult vagy katonai gyarmatokkal megrakott tartományban. A békét, mely Mágó karthágói hadvezér Kronion melletti győzelme (371) után kötött meg, és mely Thermæ (a régi Himera), Egesta, Herakleia Minoa, Selinus görög városokat, valamint Akragas területének egy részét a Halykosig a karthágóiak hatalma alá vetette, a sziget birtokáért küzdő két hatalom csak ideiglenes kiegyezésnek tekintette; mindkét részről minduntalan új kísérletek tétettek a vetélytárs tökéletes kiszorítására. Négy ízben — az idősb Dionysios korában 360, Timoleonéban 410, Agathoklesében 394. 344.
 445, Pyrrhoséban 476 — voltak a karthágóiak egész Sicíliának urai az egy Syrakúsa kivételével, és igyekezetök 309. 278.
 mindannyiszor ennek erős falain szenvedett hajótörést; s viszont majdnem ugyanannyiszor látszottak a syrakúsiai kitűnő vezérek, mint az idősb Dionysios, Agathokles és Pyrrhos alatt, ép oly közel állani ahhoz, hogy az afrikaiakat végkép leszorítsák a szigetről. De mindinkább a karthágóiak kaptak túlsúlyra, kik rendszerint a támadó fél valóban, és kik, ha nem törekedtek is római szívóssággal kitűzött céljok után, mégis sokkal tervszerűbben és erőlyesebben támadtak, mint a hogy a pártoskodás által meg-

szagatott s nyugalomra nem jutó görög város magát védelmezte. Joggal remélhették a phoeníciaiak, hogy a zsákmányt nem mindig fogja a dögvész vagy valamely idegen condottiere kezökből kiragadni; s egyelőre legalább a tengeren a harcz már eldőlt: Pyrrhos kísérlete a syrakúai hajóhad helyreállítására, az utolsó volt. Miután ez meg-hiusult, a karthágói hajóhad vetélytárs nélkül uralkodott az egész nyugoti földközi tengeren; és Syrakúsa, Rhegion, Tarent megszállására tett kísérletei jelét adták annak, hogy mire képes és mire törekszik Karthágó. Ezzel karöltve azon igyekeztek a karthágóiak, hogy e vidék tengeri kereskedését úgy a külfölddel mint saját alattvalóikkal szemben mindinkább magok monopolizálhassák; és a karthágóiak nem szoktak bármily erőszakoskodástól sem visszarettenni, mely céljokra vezethetett. A pún háborúknak egyik kortársa, a földrajz megteremtője, Eratosthenes (479—560) bizonyítja, hogy a karthágóiak minden idegen hajóst, ki Sardíniába vagy a gádesi útra vitorlázott, ha kezökbe jutott, a tengerbe dobtak; s ezzel tökéletesen megegyezik az, hogy Karthágó a spanyol, sardíniai és libyai kikötőket a római kereskedőhajók előtt a 406-iki szerződésben megnyitotta, ellenben a 448-iki által az egy karthágói kivételével valamennyit elzárt.

275—194.

348.

306.

Karthágó alkotmányá-

Karthágó alkotmányát Aristoteles, ki mintegy ötven évvel az első pún háboru kezdete előtt halt meg, egy monarchiából lett aristokratiának, vagy olygarchiára hajlandó demokratiának nevezi; mert mindkét nevet alkalmazza reá. Az ügyek vezetése első sorban az öregek tanácsát illette, mely, hasonlóan a spártai gerúsiához, az évenként a polgárság által választott két királyból és huszonnyolcz gerusiastából állott, kik úgy látszik, szintén évenként választattak a polgárság által. E tanács intézi

el lényegében az állami ügyeket, például megteszi a háborúra szükséges előkészületeket, elrendeli az újonczozást és toborzást, kinevezi a hadvezért s bizonyos számú gerusiastákat rendel melléje, kik közül aztán rendszerint az alvezérek választatnak; hozzá intéztetnek a sürgönyök. Vajon állt-e e kis tanács mellett még egy nagy is, nem tudjuk, nagy jelentőséggel semmi esetre nem bírt. Hasonlókép, úgy látszik, a királyok sem bírtak nagy befolyással; működésök oroszlánrészét a főbíráskodás képezte, a mint hogy gyakran főbíráknak is neveztetnek (soféták, *praetores*). Nagyobb hatalma volt a hadvezérnek; Isokrates, Aristoteles idősb kortársa szerint a karthágóiak otthon olygarchiai, a táborban pedig monarchiai módon kormányozták magokat, s így a római írók joggal nevezhették a karthágói hadvezér hivatalát dictátorságnak, daczára annak, hogy a melléje adott gerusiastáknak legalább tényleg korlátolnók kellett hatalmát, s hogy hivatalának letétele után rendesen számot kellett adnia sáfárcodásáról, a mi a rómaiak előtt ismeretlen dolog volt. A hadvezér hivatala nem szorított bizonyos meghatározott idő korlátai közé, tehát már ennél fogva is kétségtelenül különbözött az évi királyokétól, melytől Aristoteles is nyíltan megkülönbözteti; de szokásban volt a karthágóiaknál több hivatalnak egy emberben egyesítése s ennél fogva nem kell megütköznünk rajta, ha ugyanazon ember gyakran mint hadvezér s egyzersmind mint soféta szerepel. — De a gerúsiának s a hivatalnokoknak felettök állt a száznégyszáz ember, röviden a százszáz vagyis a bírák testülete, e fő védbástyája a karthágói olygarchiának. Karthágó eredeti alkotmányában nem volt meg, hanem, úgy mint a spártai ephorság, az arisztokratiának az alkotmány monarchikus elemei elleni opposíciójából keletkezett. A hivatal megvásárolhatósága s a

Hivatalnokok.

Bírák.

legfőbb hatóság tagjainak csekély száma folytán félő volt, nehogy egyetlen egy, gazdagság és harczyi dicsőség dolgában minden mást elhomályosító karthágói család, Mágó nemzetsége, egyesítse a kormányzást harczban és békében és az igazságszolgáltatást a maga kezében; s ez körülbelül a decemvirek korában az alkotmány megváltoztatására s az új hatóság felállítására vezetett. Azt tudjuk, hogy a quæstorság viselése az illetőt feljogosította a bíróságba lépésre, hogy azonban a jelölt ennek daczára bizonyos önmagokat kiegészítő ötemberségek által gyakorolt választás alá esett; továbbá, hogy a bírák, ámbár jogilag valószínűleg évről évre választottak, tényleg mégis hosszabb időn át, gyakran életök fogytáig hivatalban maradtak, mi okból a rómaiak és görögök által rendszerint senátoroknak neveztettek. Bármily homály fedi is a részleteket, világosan felismerhető az, hogy e bíróság egy, aristokratikus cooptáción alapuló oligarchikus hatóság volt; a minnek egy magában álló, de jellemző jele az, hogy Karthágóban a közönséges polgárfürdő mellett még egy bírák-fürdeje létezett. Leginkább mint politikai esküdtek működtek, kik főkép a hadvezéreket, de adandó alkalommal kétségkívül a sofétákat és gerusiastákat is hivatalok letétele után felelősségre vonták, és belátások szerint, gyakran mire sem tekintő kegyetlenséggel, még halállal is fenyegették. A hatalom súlypontja, mint mindenütt, hol az igazgatási hatóságok valamely más testület ellenőrzése alá helyeztetnek, úgy természetesen itt is átment az ellenőrzött hatóságról az ellenőrkdőre; és könnyen felfogható egyfelől az, hogy ez utóbbi minduntalan bele avatkozott az igazgatásba, a mint hogy például a gerúsia a fontosabb sürgönyöket előbb terjesztette a bírák, és csak azután a nép elé, másfelől az, hogy a rendszerint a sikerhez mért otthoni ellenőrzéstől

való félelem a karthágói államférfit és hadvezért úgy a tanács, mint a tett mezején megbénította. — A karthágói polgárság, úgy látszik, habár nem szorítottatott nyíltan kifejezve az állami tényekkel szemben a passiv assistentia korlátai közé, mint a spártai, mégis tényleg csak igen csekély befolyást gyakorolt reájok. A gerúsia tagjainak választásánál a köztudomású megvesztegetés rendszere volt a szabály; a hadvezér kinevezésekor a nép ugyan megkérdeztetett, de csak akkor, midőn a kinevezés a gerúsia javaslata alapján lényegében már megtörtént; más kérdések pedig csak akkor terjesztettek a nép elé, ha a gerúsia azt jónak látta, vagy ha magában nem tudott megállapodásra jutni. Néptörvényt Karthágó nem ismert. A polgárság tehetetlenségének oka valószínűleg főképp politikai szervezetében rejlett; a karthágói asztalegyesületek, melyek ide vonatkozólag említetnek s a spártai pheiditiákhoz hasonlíttatnak, olygarchice vezetett czéhek lehettek. Még a „városi polgárok“ és „kézimunkások“ közti ellentétnek is találjuk nyomait, melyből ez utóbbiaknak igen alacsony, talán jogtalan helyzetére vonhatunk következtetést. — Ezen egyes momentumokat összefoglalva, a karthágói alkotmányban a tőkepenzesek

A
kormányzás
jellemé.

kormányása áll előttünk, a mi el is képzelhető egy, vagyonos középosztálylyal nem bíró polgár községben, mely egyfelől vagyontalan, egy napról a másikra élő városi tömegből, másfelől nagykereskedőkből, ültetvényesekből s előkelő tisztviselőkből állt. A szokás: a tönkre ment urakat az alattvalók rovására gazdagítani fel az által hogy mint becslési hivatalnokok s robot-tisztartók küldettek ki a függő községekbe, egy megcsöknyösödött városi olygarchia félre-ismerhetetlen áruló jele, Karthágóban is rendszerré vált; Aristoteles szerint ez volt a karthágói alkotmány kipróbált maradandóságának fő oka. Aristoteles koráig Karthágó

Polgárság.

nem ment sem felülről sem alulról eredő említésre méltó forradalmon keresztül; a nép azon anyagi előnyök következtében, melyeket a kormányzó olygarchia minden nagy-ravágyó vagy kedvezőtlen körülmények közé jutott előkelő embernek nyújtani bírt, vezérek híjával maradt, s száját azon hulladékokkal tömte be, melyek az urak asztaláról választási megvesztegetés alakjában vagy más úton-módon hullottak ölébe. Demokratikus ellenzékben ily kormány mellett természetesen nem lehetett hiány; de ez még az első pún háboru korában is teljesen tehetetlen volt. Utóbb, részben a szenvedett vereségek hatása alatt politikai befolyása növekedett, és pedig sokkal gyorsabban, mint egyidejűleg Róma hasonnemű pártjának befolyása; a népgyűlések kezdtek a politikai kérdésekben a döntő szót kimondani s megtörték a karthágói olygarchia mindenhatóságát. Sőt a hannibáli háboru befejezése után Hannibál indítványára még ki is mondatott, hogy a százasok tanácsának senki két egymás után következő évben tagja nem lehet, s ezzel a tökéletes demokratia lépett érvénybe, mely, a dolgok akkori állásában kétségkívül még egyedül menthette meg Karthágót, haugyan egyáltalában volt még idő megmentésére. Hatalmas hazafiúi és reformáló szellem uralkodott ezen ellenzékben; mely mellett azonban nem szabad szem elől tévesztenünk azon korhadtságot és rothadtságot, melyen nyugodott. A karthágói polgárság, melyet a görögök, kik ismerték, az alexandriaihoz hasonlítottak, annyira féktelen volt, hogy e tekintetben méltán megérde- melte, hogy hatalom nélkül való legyen; és joggal kérdezhetjük, mi áldást hozhattak volna a forradalmak oly országban, hol mint Karthágóban, a gyerekek segítettek forradalmat csinálni.

Pénzügyi szempontból Karthágó minden tekintetben első helyen áll az ókor államai sorában. A peloponnesusi háboru korában, a görögök első történetírójának biznysága szerint, e phoeníki város pénzügyileg hatalmasabb volt minden görög államnál, s jövedelmei a nagykirályéihoz hasonlíthatnak; Polybios a világ leggazdagabb városának mondja. Karthágó értelmes mezőgazdaságáról, melyet itt úgy mint utóbb Rómában, hadvezérek és államférfiak nem röstelltek tudományosan úzni és tanítani, tanuskodik a karthágói Mágó mezőgazdasági munkája, melyet a későbbi görög és latin gazdák kivétel nélkül az észszerű mezőgazdaság alapcodexének tartottak, s mely nem csak görögre lefordított, hanem a római senátus rendeletére, latin átdolgozásban hivatalosan ajánltatott az itáliai földbirtokosoknak. Jellemző a phoeníki mezőgazdaságnak szoros összeköttetése a tőkegazdasággal; a phoeníki mezőgazdaság egyik fő elveként említetik, hogy soha se vegyen az ember több földet, mint a mennyit belterjesen megművelni képes. Nagy hasznukra vált a karthágóiaknak az ország gazdagsága lóban, marhában, birkában és kecskében is, miben Libya, Polybios tanusága szerint, nomád-gazdasága folytán e korban fölötte állt a föld minden országának. Valamint a talaj értékesítésében, úgy az alattvalók kizsákmányolásában is, a karthágóiak a rómaiak mestereivé lettek; e rendszer segélyével folyt „Európa legjobb részének“ s a gazdag, részben, mint például a Byzakitisben s a kis Syrtis vidékén, a természet áldásával túlhalmozott északafrikai tartományoknak telekjövedelme közvetve Karthágóba. A kereskedés, mely Karthágóban kezdet óta tiszteletre méltó keresetmódnak tekintett, s a kereskedés alapján felvirágzó hajózás és gyártás már a dolgok természetes lefolyása mellett is tömérdekelt jövedelmeztek a

A tőke és hatalmas Karthágóban.

város lakosainak, és említettük már, mikép tudták a karthágóiak kiterjedt és mindinkább növekedő monopolizálás útján nem csak a nyugoti földközi tenger összes kereskedelmét úgy a kül- mint a belföldről, hanem a nyugot és kelet közti egész közbenső kereskedést is mindinkább saját egyetlen kikötőjökben öszpontosítani. A tudomány és művészet Karthágóban úgy, mint utóbb Rómában, túlnyomóan görög befolyás alatt álltak ugyan, de úgy látszik, el nem hanyagoltattak; a phoeníkiiaiaknak tekintélyes irodalmok volt s a város elfoglalásakor a rómaiak gazdag, természetesen nem Karthágóban készült, hanem a sicíliai templomokból elhordott műkincseket és jókora könyvtárat találtak benne. De itt még a szellem is a tőke szolgálatában állt; az irodalomból leginkább a földművelési és földrajzi munkák emeltetnek ki, mint Mágónak már említett könyve s Hannó admirál jelentése a nyugotafrikai partokon tett hajózásáról, mely eredetileg egy karthágói templomban nyilvánosan ki volt állítva és fordításban még megvan. Még bizonyos ismeretek általános elterjedtsége, főkép idegen nyelvek tudása *) is, mely tekintetben Karthágó e korban körülbelül egy fokon állhatott a császári kor Rómájával, azon tisztán gyakorlati irányt bizonyítja, melyet a hellen műveltség Karthágóban vett. Habár egyáltalán lehetetlen fogalmat alkotnunk magunknak a tőkék azon nagy tömegéről, mely az ókornak e Londonában

*) A falusi birtokon alkalmazott gazdának, bár rabszolga, a karthágói földész, Mágó, szabálya szerint (Varrónál *r. r.* 1, 17) mégis írnia kell tudni s bizonyos ismeretekkel bírnia. Plautus „Pún“-jának prologusában a hősről olvassuk:

Minden nyelvet ért, de úgy tesz mintha egyet

Sem értene — tetőtől talpig pún; kell-e még egyéb?

összefolyt, mégis némi fogalmat nyújthat a köz bevételi források nagyságáról az, hogy daczára azon költséges rendszernek, melynek alapján Karthágó hadügyét szervezte s daczára az államjavak gondatlan és hűtelen kezelésének, az alattvalók adója s a vámilletékek a költségeket teljesen fedezték, s a polgárok egyenes adót nem fizettek; sőt hogy még a második pún háboru után is, midőn az állam ereje már meg volt törve, a folyó költségek és 340,000 tallérnyi évi sarcz Róma javára, minden adókivevés nélkül, csupán némileg szabályozott pénzügyi gazdálkodás segélyével fedezhetők voltak, s hogy tizennégy évvel a béke megkötése után az állam felajánlta a még hátralevő harminczhat évi részlet rögtöni lefizetését. De a karthágói pénzügyi gazdálkodás nem csak a jövedelmi összegek nagyságában áll a többiek felett; egy későbbi és előbbre haladott kor gazdászati elveit is az ókor jelentékenyebb államai közül csupán benne találjuk meg: külföldi államkölcsonökről van szó s a pénzrendszerben az arany és ezüst mellett még egy, anyagára nézve értéktelen, jegypénzt találunk említve, melyet különben az ókor ily alakban nem ismer. És csakugyan, ha az állam speculáció volna, soha annak feladatai fényesebben meg nem oldattak volna, mint Karthágóban.

Hasonlítsuk össze a karthágóiak és rómaiak hatalmát. Mindketten földművelő és kereskedő városok, és pedig csupán ez voltak; a művészet mindkettőben ugyanazon teljesen alárendelt és tisztán gyakorlati állást foglalta el, csak hogy e tekintetben Karthágó előbbre haladt Rómánál. De Karthágóban a pénzgazdaság fölibe kerekedett a földgazdaságnak, míg Rómában e korban még a földgazdaság volt túlsúlyban a pénzgazdaság felett, s míg a karthágói mezei gazdák egytől-egyig nagy föld- és rabszolga-

Karthágó és Róma összehasonlítva a gazdászatanban.

birtokosok voltak, Rómában e korban a polgárság nagy tömege még sajátkezüleg művelte a földet. A lakosság többsége Rómában birtokos, azaz conservatív volt, Karthágóban birtoktalan, és úgy a gazdagok aranyára mint a demokraták reformkiáltásaira nézve hozzáférhető. Karthágóban már azon buja bőség uralkodott, mely hatalmas kereskedő városok sajátosságát képezi, míg Rómában az erkölcsök s a rendőrség az ősök szigorúságát és takarékoságát legalább külsőleg még fenntartották. Midőn a karthágói követek Rómából visszatértek, azt beszélték társaiknak, hogy a római tanácsnak egymásközi benső viszonya minden fogalmat meghalad; az egész tanács bééri egyetlenegy ezüst asztali készlettel, melylyel minden házban találkoztak, a hová vendégül meghívtak. E gúny mindkét fél gazdasági viszonyaira nézve jellemző. — Mindkettőnek alkotmánya aristokratikus volt; a karthágói bírák úgy uralkodtak mint a római senátus, és mindketten hasonló rendőri rendszer alapján. Azon szoros függés, melyben a karthágói uralkodó hatóság az egyes hivatalnokokat tartotta, a tilalom, melylyel a polgárokat a görög nyelv megtanulásától feltétlenül eltiltotta, s meghagyta, hogy göröggel csupán a nyilvános tolmács által közlekedjenek, ugyanazon szellem következményei valának, mely a római kormányrendszert átlengette; de a karthágói kormányi gyámkodás kegyetlen keménységéhez és az esztelenséggel határos korlátlanságához képest a római birtági és kihágási rendszer szelídnek és észszerűnek tűnik fel. A római senátus, mely nyitva állt a kiváló képességek előtt s a szó legjobb értelmében a nemzetet képviselte, s bízhatott is benne, nem volt kénytelen félni a hivatalnokoktól. A karthágói senátus ellenben azon féltékeny ellenőrzésen alapúlt, melyet a kormány gyakorolt az

az alkot-
mányban

igazgatás felett, és kizárólag az előkelő családokat képviselte; lényege a bizalmatlanság volt úgy fel- mint lefelé, s ez okból sem abban nem volt biztos, hogy a nép kész követni, a merre vezeti, sem a hivatalnokok bitorlásától nem érezhette magát biztosságban. Ebből eredt a római politika szilárdsága, mely a szerencsétlenségben nem hátrált egy lépésnyire sem s a szerencse kedvezését nem játszotta el hanyagság vagy félrendsabályok által; mialatt a karthágóiak felhagytak a harcczal akkor, midőn egy végső erőmegfeszítés talán mindent megmentett volna, s megúnva vagy elfeledve a nagy nemzeti feladatokat, össze hagyták omolni a félig kész épületet, hogy néhány évvel utóbb előlről kezdjék az építést. Ennélfogva a jóra való hivatalnok Rómában egyetért kormányával, Karthágóban gyakran határozott viszályban él az otthoni urakkal, s kénytelen nekik alkotmányellenes módon ellenszegülni s az opponáló reformpárttal szövetkezni. — Karthágó, úgy mint Róma, saját törzsrokonai és számos, törzsre nézve idegen községek felett uralkodtak. De Róma egy kerületet a másik után felvett polgárjogába s a latin községek számára még törvényes módokat is nyújtott a beléje lépésre; Karthágó kezdet óta elzárkozott s a függő kerületeknek még reményt sem adott arra, hogy egykor megnyerhetik a jogegyenlőséget. Róma részt adott a törzsrokon községeknek a győzelem gyümölcseiből, főkép a szerzett uradalmakból, s a többi alattvaló államokban az előkelőknek és gazdagoknak nyújtott anyagi előnyök által legalább egy pártot igyekezett megnyerni a maga érdekeinek. Karthágó nem csak magának tartott meg minden hasznot, melyet a győzelem hajtott, hanem még a legjobb jogú városokat is megfosztotta kereskedelmi szabadságuktól. Róma még a legrosszabb helyzetre kárhoztatott meghódított községektől

az alattvalók iránti bánásmódban

sem vette el végkép önállásukat s egyikre sem vetett állandó adót; Karthágó mindenhová elküldte számtartóit s még az óphœnikiai városokat is súlyos adóval terhelte, míg a meghódított törzsekkel tényleg úgy bánt, mint az állam rabszolgáival. Ily módon a karthágó-afrikai államkötelékben, Utica kivételével, egyetlen község sem volt, melynek sorsa Karthágó bukása által anyagilag és politikailag jobbra ne fordúlt volna; a római-itáliaiban pedig nem volt egy sem, mely a fellázadás által azon kormány ellen, mely gondosan kímélte az anyagi érdekeket s a politikai ellenzékét legalább sehol sem hívta ki harezra túlzó rendszabályai által, ne veszthetett volna többet, mint a mennyi nyereségre számíthatott. Ha a karthágói államférfiak azt reménylették, hogy phœnikiai alattvalóikat a fellázadt libyaiaktól való nagyobb félelmök által, az összes birtokos osztályt pedig a jegypénz segélyével Karthágó érdekeihez lánczolhatják, akkor a kereskedelmi számvetést vitték át oly térre, melyen az meg nem állhatott; a tapasztalat megmutatta, hogy a római symmachia, a látszólag lazább összefüggés daczára, sziklafalként állt ellene Pyrrhosnak, a karthágói ellenben pókhálóként szakadt szét, a mint idegen hadsereg tette lábát Afrika földjére. Ez történt Agathokles és Regulus partra szállásakor, s ugyanez a zsoldosok háborújában; az Afrikában uralkodó szellemnek tanuságául szolgál például az, hogy a libyai nők önkényt átadták ékszereiket a zsoldosoknak a Karthágó elleni háborúra. Úgy látszik, csak Sicíliában léptek fel a karthágóiak szelidebben, mely okból kedvezőbb eredményekre is jutottak. Itt aránylagos szabadságot adtak alattvalóiknak a külfölddel való kereskedésben, és, valószínűleg kezdet óta, megengedték, hogy a belső forgalomban kizárólag ércpénzzel éljenek, és általában sokkal szabadabb

mozgást engedtek nekik, mint a sardíniaiaknak és libyaiaknak. Ha Syrakúsát kezökbe keríthetik, természetesen mindez csakhamar megváltozott volna; de ennyire nem jutottak soha, és így a karthágói kormány jól kiszámított szelidsége s a sicíliai görögök szertelen szakadozottsága folytán Sicíliában csakugyan létezett egy komolyan phoeníkiai érzelmű párt, — a mint hogy például, még miután a sziget Karthágó kezéből Rómába szállt át, az akragasi Philinos tisztán phoeníkiai szellemben írta meg a nagy háboru történetét. De egészben véve a sicíliaiaknak úgysis mint alattvalóknak, úgysis mint helleneknek, legalább annyira kellett phoeníkiai uraiktól idegenkedniök, mint a mennyire a samnitok és tarentiek idegenkedtek a rómaiaktól. — a pénzügyekben

Pénzügyi tekintetben, Karthágó államjövendelmei kétségkívül tetemesen felülhaladták Rómáéit; de e különbséget részben ismét az egyenlítette ki, hogy a karthágói jövendelmek forrásai, az adó és vámok, sokkal gyorsabban mint a rómaiak és épen akkor apadtak ki, midőn a legnagyobb szükség volt reájok, és hogy Karthágó hadviselése sokkal költségesebb volt a rómainál. — Róma és a hadügyben

Karthágó katonai segélyforrásai nagyon különböztek egymástól, de sok tekintetben meglehetősen egyensúlyban álltak egymással. Karthágó polgársága, a nőket és gyermekeket is bele számítva, még a város meghódításakor 700,000 *)

*) Vannak, kik e szám helyességét kétségbe vonták és tekintettel a város terjedelmére, lakóinak lehetséges számát legfeljebb 250,000 főre számították. Nem tekintve az ily számítások bizonytalanságát, főkép hatemeletes házakkal bíró kereskedő városban, ez ellenében nem szabad felednünk, hogy ama számítás valószínűleg politikai, nem városi értelemben kell vennünk, épen úgy mint a római census számait, s hogy tehát e szám magában foglal minden karthágóit, akár lakott a városban vagy annak vidékén, akár tartóz-

főre rúgott, s az ötödik század végén legalább épen ennyire mehetett; az ötödik században szükség esetében képes volt 40,000 hoplitából álló polgársereget állítani ki. Ugyanily számú polgársereget küldött Róma hasonló körülmények közt már az ötödik század kezdetén a harcmezőre; de a polgári területnek az ötödik század folyamában végbement nagy megnövekedése óta a fegyverfogható teljes polgárok számának legalább meg kellett kétszereződnie. De még nagyobb mértékben, mint fegyverképes polgárainak száma által, állt Róma polgári katonaságának tényleges állományában, fölötte Karthágónak. Bármily gondot fordított is a karthágói kormány arra, hogy a polgárokat rábírja a fegyveres szolgálatra, mégis sem a kézművest és gyármunkást nem ruházhatta fel a földművelő izmos testével, sem a phoeníkiiaiak velök született ellenszenvét a katonai mesterség ellen, le nem győzhette. Az ötödik században a sicíliai seregekben még egy 2500 karthágóiból álló „szent csapat“ harczolt mint a hadvezér testőrsége; a hatodikban a karthágói seregekben, például a spanyolban, a tiszteket kivéve, már egy karthágóit sem találunk. A római parasztok ellenben nem csak a papiron pompáztak, hanem a csatatérre is kiálltak. Hasonlókép álltak a dolgok a két község törzsrókonaival is; míg a latinok a rómaiaknak nem tettek rosszabb szolgálatoikat, mint saját polgárhaduk, addig a libyphoeníkiiaiak ép oly kevesse voltak a harcra teremve, mint a karthágóiak,

codott a meghódított területen vagy a külföldön. Ily távollevő polgára természetesen nagy számmal volt Karthágónak; a mint hogy nyíltan meg is van írva, hogy Gádesben a polgárság lajstroma ugyanezen okból szintén mindig nagyobb számot mutatott ki a Gádesben letelepedett polgárok számánál.

s könnyen felfoghatólag még kevesebb kedvök volt a katonáskodásra, mint ezeknek, s így ők is mindinkább eltűnnek a seregből, miután a katonaállításra kötelezett községek valószínűleg pénzen váltották meg kötelezettségüket. Az imént említett mintegy 15,000-nyi spanyol seregben csak egyetlen, 450 főre rúgó lovas dandár, és ez is csak részben, állt libyphœnikiaiakból. A karthágói seregek színet a libyaiak tették, kiknek újoncaiból ügyes tisztek jó gyalogságot képezhettek, s kiknek könnyű lovasságát a maga nemében még akkor senki felül nem múlta. Ezekhez járult a Libya és Spanyolország többé-kevesebb függő népségeinek legénysége s a baleári szigetek híres parittyásai, kik úgy látszik középen álltak a szövetségi hadjuttalék és a zsoldos sereg közt; végre szükség esetében a külföldön toborzott zsoldos katonaság. Ily sereget, szám dolgában, fáradság nélkül bármely tetszés szerinti nagyságra meg lehetett növeszteni, s ily sereg a tisztek jelesége, fegyverben való jártasság és bátorság dolgában is, képes lehetett a rómaival megmérkőzni; de nem csak hogy, midőn zsoldosokat kellett fogadni, sok és veszélyes idő telt el míg ezek összekerültek, mialatt a római polgárkatonaság minden pillanatban készen állt az indulásra; hanem, a mi a fő dolog, mialatt a karthágói seregeket a zászló becsületén s a hasznon kívül nem tartotta össze semmi, a rómaiakat mindaz egyesítette, a mi által közös hazájokhoz kötve valának. A közönséges karthágói tiszt a maga zsoldosait, sőt még a libyai parasztokat is, körülbelül csak annyiba vette, a mennyibe mai nap az ágyúgolyót veszszük; ebből származnak oly gyalázatos tettek, mint például a libyai hadak elárúztatása saját hadvezérök Himilko által (358), mely a libyaiaknak egy veszélyes fel-

közmondásossá lett rossz híre, mely nem keveset ártott a karthágóiaknak. Karthágó teljes mértékben tapasztalt minden bajt és nyomort, melyet fellahkból és zsoldosokból álló seregek hozhatnak valamely államra és nem egyszer ellenségeinél veszélyesebbeknek tapasztalta saját megfizetett szolgálóit. — E hadszervezet hiányait a karthágói kormány félre nem ismerhette s igyekezett is azokat bármily módon helyre ütni. Gondoskodott róla, hogy a pénz- és fegyvertár mindig telve legyen, hogy a zsoldosok minden pillanatban felszerelhetők legyenek. Nagy gondot fordított arra, a mi a régieknél a mai tüzérség helyét foglalta el: a gép-építészetre, mely fegyvernemben, úgy találjuk, hogy a karthágóiak rendszerint fölöttük állnak a sicíliaiaknak, és az elefántokra, a mióta ezek a hadügyben a régiek harci szekereket kiszorították helyökből; Karthágó bástyaboltozataiban 300 elefánt számára voltak istállók. A függő városokat természetesen nem merték megerősíteni, s el kellett nézniök, hogy minden Afrikában partra szállt ellenséges sereg a síkfölddel együtt a városokat és falvakat is hatalmába kerítse; egyenes ellentétben Itáliával, hol a legtöbb meghódított város megtartotta falait s a római várak egész láncolata uralkodott az összes félszigeten. A főváros megerősítésére azonban megtették mind azt, a mire a pénz és művészet csak képesek; s több ízben csupán Karthágó erős falai mentették meg az államot, míg Róma politikailag és katonailag úgy volt biztosítva, hogy formaszerinti ostromot soha sem kellett kiállnia. Az állam fő védbástyáját végre a hadi tengerészet képezte, melyre a legnagyobb gond fordíttatott. A karthágóiak a hajóknak úgy építésében, mint vezérlésében fölöttük álltak a görögöknek; Karthágóban készültek az első, több mint három evezősoros

hajók, és a karthágói hadihajók, e korban többnyire ötemeletesek, rendszerint jobb vitorlázók voltak a görögöknél; evezőseik, csupa állami rabszolgák, kik nem a gályákról kerültek oda, kitűnően be voltak gyakorolva; kapitányaik ügyesek, és nem ismerték a félelmet. E tekintetben Karthágó határozottan erősebb volt Rómánál, mely a szövetséges görögök csekély számú s még kevesebb saját hajóival, még arra sem volt képes, hogy a nyílt tengeren csak mutatkozzék is azon hajóhad előtt, mely akkor kétségbe nem vontan uralkodott a nyugoti földközi tengeren.

— Ha végre összefoglaljuk azt, a mi e két nagy hatalom erejének összehasonlításából következik, igazoltnak fogjuk találni egy értelmes és részrehajlatlan görögnek azon ítéletét, mely szerint Karthágó és Róma, midőn a harcz köztök megkezdődött, általában egyenrangú felekként léptek a harctérre. De nem mulaszthatjuk el hozzá tenni azt, hogy Karthágó megtett mindent, a mire az ész és gazdagság csak képes, hogy mesterséges eszközöket szerezzen magának úgy a támadásra mint a védelemre, de hogy nem volt képes az állam öröklött bajait: a saját országos hadsereg hiányát s a nem a maga lábán álló *symmachia* gyarlóságát, kielégítő módon orvosolni. Abban nem lehetett kétség, hogy Rómát csak Itáliában, Karthágót csak Libyában lehet komolyan megtámadni; s ép oly kevéssé abban, hogy Karthágó e megtámadtatást maradandólag nem fogja elkerülhetni. A hajózás e gyermekkorában a hajóhadak még nem képezték a nemzetek maradandó, öröklött vagyonát, hanem megteremthetők voltak mindenütt, a hol volt fa, vas és víz; világos volt, hogy még hatalmas tengeri államok sem voltak képesek tengeren gyöngébb ellenfeleik partra szállását meggátolni, a mit Afrika maga is

több ízben tapasztalt. A mióta Agathokles megmutatta az Afrikába vezető utat, római tábornok is megtalálhatta azt, és mialatt Itáliában a háboru valamely betörő sereg benyomulásával megkezdődött, Libyában ugyanezzel bevégződött és ostrommá változott át, melyben, hacsak különös véletlen nem avatkozott be, végre a legkitartóbb hősieségnek is el kellett buknia.

II. FEJEZET.

Háboru Sicíliáért Róma és Karthágó között.

A karthágóiak s a syrakúσαι urak közti viszály már egy századnál tovább dúlt Sicília szép szigetén. A harc mindkét félen egyrészt politikai propaganda csinálással vívatott, mert Karthágó folytonos összeköttetésben állt a syrakúσαι aristokratiko-republikánus oppositíóval, a syrakúσαι dynasták pedig a Karthágó adófizetőivé lett görög városok nemzeti pártjával; másrészt zsoldos hadakkal, mert Timoleon és Agathokles ép úgy, mint a phoeníkiái hadvezérek, ezekkel vívták csatáikat. És valamint mindkét fél egyenlő eszközökkel jelent meg a csatatéren, úgy küzdött egyenlő, a nyugoti történelemben példátlan becstelenséggel és hitszegéssel. A vesztes fél Syrakúsa lett. Karthágó még a 440-ki békében a szigetnek Herakleia Minoa és Himerától nyugotnak fekvő harmadrészére szorítkozott s nyíltan elismerte a syrakúσαιak hegemoniáját valamennyi keleti város felett. Pyrrhos elűzetése Sicíliából és Itáliából (479) a sziget jóval nagyobb felét s mindenek felett a fontos Akragast Karthágó kezébe juttatta; a syrakúσαιaknak nem maradt egyébök, mint Tauromenion és a sziget délkeleti része. A keleti part második nagy városában,

Sicíliai viszonyok.

314.

275.

Campániai zsoldosok.

Messanában, idegen földről jött katonaság fészkelte meg magát és tartotta fenn a várost úgy a syrakúsiaktól mint a karthágóiaktól függetlenül. Campániai zsoldosok parancsoltak Messanában. A Cápúában és Cápua körül letelepült sabellieknél elharapódzott sivár erkölcsök a negyedik és ötödik században azzá tették Campániát, a mi utóbb Aetolia, Kréta, Lakónia voltak: a zsoldosokat kereső fejedelmek és városok általános toborzó helyévé. A campániai görögök által itt felnevelt félmíveltség, az életmódnak barbár bujasága Cápúában s Campánia többi városai-
ban, azon politikai tehetetlenség, melyre Róma hegemoniája által ítélve voltak, a nélkül azonban, hogy erőteljes kormányzás által az önmagok feletti rendelkezéstől végkép megfosztattak volna, — mindez csapatonként kergette Campánia ifjúságát a toborzó tisztek zászlai alá; és magától értetik, hogy a kik önmagokat ily könnyelműen és lelkiismeretlenül eladták, itt is mint mindenütt, csakhamar elidegenedtek hazájoktól, hozzá szoktak az erőszakoskodáshoz s minden katonai visszaéléshez, és közönösek lettek a hitszegés iránt. E campániaiak nem látták át, miért ne keríthetne egy zsoldos sereg valamely őrzésére bízott várost saját hatalmába, feltéve, hogy képes azt meg is tartani — hiszen a samnítok magában Cápúában, a lucániaiak egy csomó görög városban nem sokkal tisztességesebb módon alapították meg hatalmokat. A politikai viszonyok sehol sem voltak efféle vállalatokra nézve csábítóbbak, mint Sicíliában; már a peloponnesusi háboru alatt Sicíliába jutott campániai kapitányok is ily módon fészkeltek meg magokat Entellában és Aetnában. A 470. év körül egy campániai had, mely előbb Agathokles alatt szolgált s ennek halála után (465) saját szakállára üzte a rablás mesterségét, megfészkelte magát Messanában, a görög Sicília má-

sodik városában s a Syrakúsa ellenes párt fő székhelyén a sziget azon részében, melyen még a görögök uralkodtak. A polgárok leölettek vagy elűzettek, nejeik, gyermekeik s házaik a katonák közt felosztattak s a város új urai, a „Mars emberei“, mint magokat nevezték, vagy a mamertínusok, csakhamar a harmadik hatalommá lettek a szigeten, melynek éjszakkeleti részét az Agathokles halálát követett zavaros időkben hatalmukba kerítették. A karthágóiak nem rossz szemmel nézték ez eseményeket, melyek által a syrakúsaiak egy törzsrokon s rendszerint velök szövetkezett, vagy alattok álló város helyett egy új és hatalmas ellenséget kaptak tőszomszédságukban; a mamertínusok karthágói segélylyel tartották fenn magokat Pyrrhos ellenében s a király idő előtti elmenetele visszaadta egész régi hatalmokat. — A történetíráshoz nem illik sem menteni azon hitszegő gabszágot, mely által hatalomra jutottak, sem elfeledni, hogy azon isten, ki az apák bűneiért negyedízíglén bünteti az unokákat, nem a történelem istene. A ki hivatást érez magában mások bűnei felett itélni, ám vessen rájuk követ; de Sicíliára nézve üdvös hatású lehetett, hogy itt egy harczképes és teljesen a szigetre tartozó hatalom kezdett alakulni, mely már közel nyolcezer embert bírt a csatátérre kiállítani, s mely lassanként oly állapotba helyezte magát, hogy azon harczot a külföldiek ellen, melyben az örökös háborúk daczára a fegyvertől mindinkább elszokó hellenek már nem bírtak megállni, még jókór saját erejével folytathassa.

De egyelőre máskép fordultak a dolgok. Egy fiatal syrakúsai tiszt, ki Gelon nemzetségéből való származása és nem kevesebbé közel rokoni viszonya által Pyrrhos királyhoz, valamint az által, hogy magát Pyrrhos harcaiban kitüntette, úgy polgártársai, mint a syrakúsai soldatesca

^A syrakúsai Hieron.

275, 4. figyelmét magára vonta, Hieron, Hierokles fia, katonai választás útján a polgársággal viszálgató hadseregnek élére állíttatott (479/80). Okos kormányzása, nemes magatartása és mérsékelt eljárása által gyorsan megnyerte a legalávalóbb kényúri garázdálkodáshoz szokott syrakúsi polgárság, s általjában a sicíliai görögök rokonszenvét. A fegyelmetlen zsoldos hadat, természetesen hitszegő úton, lerázta nyakáról, újjá teremté a polgárkatonaságot, s előbb hadvezéri címmel, utóbb mint király, megkísérté a mélyre sülyedt hellen hatalmat a polgársereggel s új és engedelmesebb toborzott haddal ismét helyre állítani. A karthágóiakkal, kik egyetértve a görögökkel Pyrrhos királyt a szigetről elűzték, ekkor fennállt a béke; a syrakúsiak legközelebbi ellenségei a mamertínusok voltak, a nem rég kiirtott és gyűlölt zsoldosok törzsrokonai, görög gazdáik gyilkosai, a syrakúsi terület megcsorbító, egy csomó kisebb görög város kényurái és fosztogatói. Hieron, szövetségben a rómaiakkal, kik ugyanekkor küldték légióikat a mamertínusok szövetségesei, törzsrokonai és cimborái, a Rhegionban garázdálkodó campániaiak ellen, Messana ellen fordult. Egy nagy győzelem segélyével, mely után Hieron a sicíliaiak királyává kiáltatott ki (484), sikerült a mamertínusokat városukba szorítani, s miután az ostrom már néhány évig eltartott, a mamertínusok végső szorongattásukban úgy látták, hogy nem képesek tovább a várost Hieron ellenében saját erejükkel fenntartani. Azt belátták, hogy feltételes megadásra nem gondolhatnak s hogy a hóhérbárd, mely a rhegioni campániaiaknak Rómában osztályrészül jutott, ép oly bizonyosan várja Syrakúzában a messániaiakat; nem találhattak másban menekvést, mint abban, ha a várost vagy a karthágóiaknak vagy a rómaiaknak kiszolgáltatják, kiknek egyaránt sokkal inkább érdekben

Háboru Syrakúsa s a mamertínusok közt.

270.

kellett állnia, hogy a nagyfontosságú helynek birtokába juthassanak, semhogy minden más aggályon és kétségen túl ne tegyék magokat. Kétséges volt, vajon a phöníciaiaknak, vagy Itália urainak való átadás lesz-e előnyösebb; a campániai polgárság többsége hosszas ingadozás után végre elhatározta, hogy a tengeren uralkodó vár birtokát a rómaiaknak fogja felajánlani.

Mély jelentőségű világtörténelmi momentum volt az, melyben a mamertínusok küldöttei a római senátusban megjelentek. Mindazt, a mi a keskeny tengerszoros átlépésétől függött, ekkor ugyan még senki nem sejtette előre; de az világosan állt a város tanácsba gyűlt atyái mindenikének szeme előtt, hogy e kérdésben hozandó határozatuk, legyen bárminő, egészen más és sokkal fontosabb következményeket fog maga után vonni, mint a senátus bármely ezelőtt kimondott határozata. Szigorú jogérzetű emberek természetesen kérdezhették, mikép lehetséges e kérdésben egyáltalján ingadozni, s mikép lehet csak gondolni is arra, hogy nem csak a Hieronnal kötött szövetség megszegessék, hanem hogy épen most, midőn a rhegioni campániaiak csak az imént vették el Róma kezéből szigorú de igazságos büntetésöket, nem kevesebb bűnös sicíliai czimboráik állami úton szövetségbe és barátságba fogadtassanak s megérdemelt büntetésök alól elvonassanak. Ez oly botrány volna, mely nem csak anyagot nyújtana ellenfeleiknek a declamációra, hanem minden erkölcsi érzést okvetetlenül fellázítana. De épen úgy kérdezhette viszont az államférfi is, kinek szemében a politikai morál azért még nem lett üres szóvá, hogy mikép lehet római polgárokat, kik katonai esküjüket megszegték és római szövetségeseket ármányosan legyilkoltak, oly idegenekkel összehasonlítani, kik idegeneken követtek el va-

A mamertínusok az itáliai szövetségbe felvették.

lamely gazságot, midőn senki Rómát azok bírójává s ezek bosszúlójává nem tette. Ha csak arról lett volna szó, hogy vagy a syrakúσαιak vagy a mamertínusok parancsoljanak Messánában, akkor Róma akár az egyiket akár a másikat elnézhette volna. Róma Itália birtoka után törekedett, mint Karthágó Sicíliáé után; ekkor még aligha mentek tovább mindketten terveikben. De éppen ebből következett az, hogy a maga határán mindenik igyekezett bírni és fenntartani egy középső hatalmat — így a karthágóiak Tarentet, a rómaiak Syrakúsát és Messanát — és hogy, midőn ez lehetetlenné vált, inkább magoknak kívánták a határhelyeket, mint a másik nagyhatalomnak. Valamint Karthágó akkor, midőn Róma Rhegiont és Tarentet elfoglalni készült, megkísérté e városokat saját hatalmába keríteni, a miben csak a véletlen által gátoltatott meg, úgy kínálkozott most Rómának Sicíliában az alkalom Messana városát bevonni saját symmachiájába; s ha ezt visszaútsítá, nem várhatta azt, hogy az önálló fog maradni vagy Syrakúsa kezébe jut, hanem maga taszította a phoeníkiiaiak karjaiba. Igazolható lett volna-e elszalasztani az alkalmat, melyről bizonyos volt, hogy többé így vissza nem tér, s melylyel az Itália és Sicília közti természetes hídfőt hatalmába ejthette s azt egy vitéz és oly őrség által biztosíthatta, melynek jó oka volt hűnek maradni? igazolható lett volna-e, lemondván Messanáról, feláldozni az utolsó szabad tengeri útát, mely a keleti tengerről a nyugotira vezetett, és Itália kereskedelmi szabadságát? Igaz ugyan, hogy az érzelem és becsület politikájának aggodalmain kívül még egyéb okokat is lehetett felhozni Messana megszállása ellen. Hogy okvetetlenül háborúra fogna vezetni Karthágóval, az még ez okok legkisebbike volt; bármily komolynak kellett e harcznak lennie, Rómának nem volt

tőle mit tartania. Fontosabb volt az, hogy a tenger átlépésénél Róma eltért eddigi tisztán itáliai és tisztán szárazföldi politikájától; feladta azon rendszert, melynek segítségével az ősök Róma nagyságát megalapították, hogy másra térjen át, melynek eredményeit senki sem mondhatta meg előre. Egyike volt ez azon pillanatoknak, melyekben a számítás megszűnik, s melyekben egyedül a magunk és a haza jó csillagzatába vetett hit ad bátorságot arra, hogy megragadjuk a kezét, mely a jövő homályából int felénk és kövessük, a nélkül hogy bárki tudná, hová. A consulok azt indítványozták, hogy légiók küldessenek a mamertínusok támogatására; a senátus sokáig és komolyan tanácskozott az indítvány felett és nem bírt határozott megállapodásra jutni. De a polgárság kebelében, mely elé az ügy utasított, már élt az önereje által megállapított nagyhatalom erőt adó önérzete. Itália meghódítása felbátorította a rómaiakat egy új politikai pálya választására, a mint Görögországé a makedóniaiakat, Siléziáé a poroszokat bátorította fel; a mamertínusok támogatását forma szerint azon védúri fensőbbség indokolta, melyet Róma valamennyi itáliai felett magának igényelt. A tengeren túli itáliaiak felvették az itáliai szövetségbe *) s a polgárság a consulok indítványára elhatározta, hogy Róma segílyt küldjön számokra (489).

Sok függött attól, mikép fogja a rómaiak beavatkozását a sziget ügyeibe azon két sicíliai hatalom fogadni, mely általa legközelebről érintetett s melyek mindenike

265.

Feszültség
Róma és Karthágó közt.

*) A mamertínusok teljesen azon viszonyba léptek Róma irányában, melyben az itáliai községek álltak, kötelezték magokat hajók kiállítására (Cic. *Verr.* 5, 19, 50) és, mint a pénzek bizonyítják, nem bírtak ezüstpénz-verési joggal.

eddig Rómával névleg szövetségben állt. Hieronnak elég oka volt rá, hogy a rómaiaknak azon hozzá intézett felszólítását, hogy hagyjon fel az ellenségeskedéssel Róma új messánai szövetséges társai irányában, épen úgy fogadja, a mint egykor a samnítok és lucániaiak hasonló esetben Cápua és Thurii megszállását fogadták, s hogy hadizenettel feleljen a rómaiaknak; de ha egymagában maradt, akkor a háboru oktalanság lett volna s óvatos és mérsékelt politikájától meg lehetett várni, hogy, ha Karthágó nyugton marad, meg fog hajolni a kikerülhetetlen sors előtt. Ez nem látszott lehetetlennek. Most (489), hét évvel azután, hogy a phoeníkiai hajóhad megkísérté Tarent elfoglalását, egy római követség ment Karthágóba, hogy ez eljárás felől felvilágosítást kérjen; a nem alaptalan de félig már feledésbe ment sérelmek egyszerre újból szőnyegre hoztattak — nem látszott feleslegesnek egyéb hadi készülteken kívül a diplomatia fegyvertárát is megtölteni háborús okokkal, hogy a kiadandó manifestumokban Róma, ősi szokás szerint, a megtámadott fél szerepét játszhassa. Azt legalább teljes joggal lehetett állítani, hogy a két félnek Tarent és Messána ellen intézett kísérletei úgy szándék mint jogosság dolgában tökéletesen egyenlők voltak egymással s csak a véletlen eredmény tett különbséget közöttök. Karthágó került a nyílt szakítást. A követek Rómába visszatérvén magokkal hozták azon karthágói admirál eljárásának rosszalását, ki Tarent ellen a szóban forgó kísérletet tette, a hozzá megkivántató hamis esküvel egyetemben; a karthágóiak viszonvádjai is, melyek szintén nem maradtak el, mérsékeltlen voltak tartva és nem nyilvánították a Siciliába szándékolt betörést oknak a háborúra. Pedig ez az volt; mert valamint Róma az itáliai, úgy tekintette Karthágó a sicíliai ügyeket saját belügyeinek,

melyekbe független hatalom másnak nem engedhet beavatkozást, és el volt határozva, hogy ezenképen fog cselekedni. Csak hogy a phœnikiai politika csendesebb úton szokott járni, mint melyeken a háborúval való nyílt fenyegetés terem. Midőn a rómaiak a mamertínusoknak szánt segély előkészületeiben már annyira jutottak, hogy a Nápoly, Tarent, Velia és Lokri hadihajóiból alakított hajóhaduk s a római szárazföldi sereg előcsapata Gáius Claudius hadi tribún vezérlete alatt Rhegionban megjelent (490. tavaszán), Messánából azon váratlan hírt vették, hogy a karthágóiak egyetértve a messánai Róma-ellenes párttal, mint semleges hatalom, békét eszközöltek Hieron és a mamertínusok közt; hogy tehát az ostrom megszűnt s hogy a messánai kikötőben karthágói hajóhad, a várban karthágói őrség van, mindkettő Hannó admirál parancsnoksága alatt. A most karthágói befolyás alatt álló messánai polgárság udvariasan megköszönve a gyorsan nyújtott szövetséges segílyt, jelentette a római parancsnokoknak, miszerint örül, hogy nincs többé rájuk szüksége. Azon ügyes és vakmerő tiszt azonban, ki a római előhadban parancsnokolt, ennek daczára seregével együtt tengerre szállt; de a karthágóiak visszautasították a római hajókat, sőt nehányat közölök el is fogtak, melyeket azonban a karthágói admirál, kinek szigorúan meg volt hagyva, hogy ne adjon okot az ellenségeskedés kitörésére, visszaküldött a tengeren túli jó barátoknak. Majdnem úgy látszott, mintha a rómaiak ép úgy felsültek volna Messána, mint a karthágóiak Tarent előtt. De Claudius nem ijesztette magát vissza s egy második kísérletet tett az átkelésre, mely sikerült is. A mint partra szállt, rögtön gyűlésre hívta a polgárságot, s kívánságára a gyűlésben az admirál is megjelent, még mindig azon reményben, hogy a nyílt szakítás

264.

▲
 karthágóiak
 Messánában.

Messána ró- elkerülhető lesz. De a gyűlésben a rómaiak őt elfogták
 maivá lesz. s Hannó elég gyöngé volt hadainak megparancsolni, hogy
 vonúljanak el, a várban levő gyöngé és vezértelen phoeni-
 kiai őrség pedig elég kislelkű volt az elfogott vezér sza-
 vára hajtani s vele együtt a várost oda hagyni. A sziget
 hídfője ily módon a rómaiak kezébe jutott. A karthágói
 hatóságok, joggal felháborodva vezérök oktalanságán és
 gyöngeségén, őt kivégeztették, és Rómának hadat izentek.

Róma hábo- Az első feladat volt az elvesztett helyet ismét visszazse-
 rúja Karthá- rezni. Egy erős karthágói hajóhad jelent meg Messana
 gó és Syra- előtt a tengeren, Hannónak, Hannibál fiának vezérlete
 kúsa ellen. alatt. Mialatt az a tengerszorost elzárta, az általa partra
 szállított karthágói hadsereg a várost éjszaki részén
 ostrom alá fogta; Hieron, ki csak a karthágóiak beavat-
 kozására várakozott, hogy Róma ellen a háborút meg-
 kezdje, alig visszavont seregét ismét Messána ellen vezette
 s magára vállalta a városnak dél felőli megtámadását. —
 De ezalatt Appius Claudius Caudex római consul is meg-
 jelent a fő hadsereggel Rhegionban s egy sötét éjen sike-
 rült a karthágói hajóhad daczára áteveznie Siciliába. A
 merészség és szerencse a rómaiak pártján álltak; a szö-
 vetségesek, kik az összes római sereg támadására nem
 voltak elkészülve, s ennél fogva nem egyesültek, a város-
 ból kinyomuló római légiók által egyenként megverettek s
 ezzel az ostromnak vége szakadt. Nyáron át a római sereg
 ura maradt a térnek, sőt Syrakúsa ellen is tett egy kísér-
 letet; de miután ez meghiusult és Echetla (Syrakúsa és
 Karthágó birtokainak határán) ostromát is veszteséggel
 meg kellett szüntetnie, a római sereg visszatért Messá-
 nába s itt erős őrséget hagyva, Itáliába. A rómaiak ezen
 első, Itálián kívül tett hadjáratának eredményei aligha fe-
 leltek meg teljesen az otthoniak várakozásának, miután a

consul nem tartott diadalmenetet; de a rómaiak erőteljes fellépése Sicíliában nem maradhatott nagy hatás nélkül az ottani görögökre. A következő évben mindkét consul, két akkora sereggel, akadálytalanul kikötött a szigeten. Egyikök, Marcus Valerius Maximus, ki ettől fogva e hadjáratról „a messánai“-nak (*Messalla*) neveztetett, fényes győzelmet nyert az egyesült karthágóiak és syrakúsaiak felett; s midőn ezen ütközet után a phoeníciai sereg nem mert többé a rómaiaknak helyt állani, nem csak Aläsa, Kentoripa s a kisebb görög városok általában jutottak a rómaiak hatalmába, hanem még maga Hieron is elállt Karthágó pártjáról s békét és szövetséget kötött a rómaiakkal (491). Politikája helyes volt, mert, a mint kitűnt, hogy a rómaiak komolyan veszik a sicíliai ügyekbe való beavatkozást, rögtön hozzájuk csatlakozott, akkor, midőn még a békét terület-átengedések és áldozatok nélkül megvásárolhatta. A sicíliai közép államoknak, Syrakúsának és Messánának, melyek saját politikát űzni már képtelenek voltak s csak a római vagy karthágói hegemonia közt választhattak, mindenképen inkább kellett szeretniök az elsőt, miután a rómaiak szándéka akkor még igen valószínűleg nem az volt, hogy a szigetet a magok számára meghódítsák, hanem csak az, hogy Karthágó által meghódíttatni ne engedjék, és bármit hozzon a jövő, a karthágói tyrannizáló és monopolizáló rendszer helyett Rómától tűrhetőbb bánásmódot és kereskedelmi szabadságuk számára védelmet várhattak. Hieron ettől fogva a rómaiak legjelentékenyebb, legállandóbb és legnagyobb tiszteletben álló szövetségese lett a szigeten. — A rómaiak ezzel közvetlen céljokat elérték. A Messánával és Syrakúsával kötött kettős szövetség s az egész keleti part szilárd birtoka biztosította számokra a szigeten való kikötést s a seregnek addig nagy nehézsé-

Béke
Hieronnal.
263.

262.

Akragas
bevétele.

gekkal járó ellátását, s az addig aggasztó és kiszámíthatatlan háboru nagy részben elvesztette merész és koczkázató jellemét. Nem is tettek ettől fogva számára nagyobb erőfeszítéseket, mint a Samniumban vagy Etrúriában viseltetekre; azon két légió, mely a következő évre (492) a szigetre küldetett, elég volt arra, hogy a sicíliai görögökkel egyetértve a karthágóiakat mindenütt visszaszorítsa váraikba. A karthágóiak főparancsnoka, Hannibál, Gisgon fia, seregének magvával Akragasba vonúlt, hogy a karthágóiak e legfontosabb szárazföldi városát az utolsó lehelletig védelmezze. A rómaiak nem bírván a megerősített várost rohammal bevenni, elsánczolt vonalakkal és kettős táborral zárolták körül; a bekerítettek, kiknek száma 50,000-ig ment, csakhamar a legszükségesebbekben kezdtek hiányt szenvedni. A várost felmentendő, Hannó karthágói admirál Herakleianál partra szállt s viszont a római ostromló seregnek vágta el szállítmányait. A szükség mindkét félen nagyra hágott; s végre ütközetre szánták el magokat, hogy a szükségnek és bizonytalanságnak véget vessenek. E csatában ép úgy kitűnt, hogy a numídiái lovasság különb a rómainál, mint, hogy a római gyalogság jobb a phoeníkiainál; a győzelmet ez utóbbi döntötte el, de azért a rómaiak is igen tetemes veszteséget szenvedtek. A megnyert ütközet eredménye részben kisíklott a rómaiak kezéből azáltal, hogy az ostromlott seregnek sikerült, a csata után beállt zavart s a győztesek kifáradását felhasználva, a városból kimenekülnie s a hajóhadat elérnie; de azért a győzelem jelentékeny volt. Általa Akragas a rómaiak kezébe jutott, s ezzel az egész sziget hatalmokban volt, kivéve azon tengeri várakat, melyekben a karthágói hadvezér, Hamilkár, Hannó utódja a főparancsnokságban, állig elsánczolta magát úgy, hogy sem erő sem éhség által nem volt belőlök

kiűzhető. A háboru folytatása ettől fogva csak abban állt, hogy a karthágóiak ki-kirontottak sicíliai váraikból, s hogy koronként partra szálltak Itáliában.

A rómaiak csak most kezdték a háboru valódi nehézségeit felismerni. Ha, a mint mondják, a karthágói diplomaták az ellenségeskedések kitörése előtt óvták a rómaiakat, hogy ne vigyék a dolgot a szakításig, mert akarattuk ellenére római ember még csak a kezét sem moshatja meg a tengerben, e fenyegetés teljesen indokolt volt. A karthágói hajóhad vetélytársak nélkül uralkodott a tengeren s nem csak megtartá engedelmességben és látta el a szükségességekkel a sicíliai parti városokat, hanem Itáliát magát is partra szállással fenyegette, mely okból itt már 492-ben egy consuli seregnek kellett visszamaradnia. Nagyobb betörésre ugyan nem került a dolog; kisebb karthágói hadosztályok azonban több ízben kikötöttek az itáliai partokon s fosztogatták a szövetségeseket, és, a mi minden egyébnél károsabb volt, Rómának és szövetségeseinek kereskedése tökéletesen megbénult; ha ez állapot sokáig tartott, Cære, Ostia, Nápoly, Tarent, Syrakusa tökéletesen tönkre menendők voltak, mialatt a karthágóiak a kirótt contribúciók és hajó-foglalások gazdag zsákmánya mellett Sicília elmaradt adóját könnyen nélkülözhatték. A rómaiak most tapasztalták azt, a mit Dionysios, Agathokles és Pyrrhos tapasztaltak, hogy a karthágóiakat ép oly könnyű megverni, a mily nehéz legyőzni. Átlátták, hogy minden egy hajóhad megteremtésétől függ s elhatározták, hogy egy, húsz három- és száz ötemeletes hajóból álló, hajóraj építtessék. Ezen erélyes határozatot azonban nem volt könnyű végrehajtani. Azon a rhetori iskolából származó előadás, mely el akarná velünk hitetni, hogy a rómaiak ez alkalommal először vették kezökbe az evezőt,

A tengeri háboru kezdete.

262.

Római hadihajók építése.

ugyan nem egyéb gyermekes phrasisnál; az itáliai kereskedelmi tengerészetnek e korban nagy kiterjedésűnek kellett lennie s itáliai hadihajók is léteztek már. De ezek régi divatú hadibárkák és három emeletes hajók voltak; öt-emeletesek, melyek a tengeri háboru új, főkép Karthágóban keletkezett rendszere szerint a csatarendben szinte kizárólag használtattak, Itáliában még nem készültek. A rómaiak rendszabálya tehát olynemű volt, mint, ha valamely tengeri állam ma akarna a fregattokról és hadi gyors-hajókról sorhajók építésére áttérni; és valamint ma ily esetben az illetők, hacsak tehetik, idegen sorhajót vennének mintául, azonképen a rómaiak is egy zátonyra jutott karthágói penterét adtak át mintául hajóik építő mesterinek. A rómaiak a syrakúsaiak és massáliaiak segélyével kétség kívül hamarabb czélt érhetek volna, ha akarták volna; de államférfiaikban sokkal több volt a belátás, mintsem hogy Itáliát nem-itáliai hajóhaddal akarták volna védelmezni. Ellenben az itáliai szövetséges társak nagy mértékben igénybe vétettek úgy a tengerésztszti állomásokra, melyek valószínűleg túlnyomó részben az itáliai kereskedelmi tengerészetből átvett egyénekekkel töltettek be, mint matrózokul, kiknek neve (*socii navales*) bizonyítja, hogy egy ideig kizárólag a szövetségesekből teltek ki; s ezek mellett utóbb az állam s a gazdagabb családok által kiállított rabszolgák s majd a polgárság szegényebb osztályának tagjai is alkalmaztattak. Ily viszonyok közt, ha még egyfelől tekintetbe vesszük a hajóépítészetnek ekkor még alacsony fokon állását, másfelől, mint helyén is van, a rómaiak erélyét, nem fog meglepni, ha a rómaiak azon feladatot, melyen Napoleon hajótörést szenvedett: egy szárazföldi hatalmat tengeri hatalommá változtatni át, egy év leforgása alatt megoldották, és hogy százhusz hajóból

álló hajórajuk 494. tavaszán csakugyan tengerre szállt. A karthágóit e hajóhad természetesen sem számra sem gyorsaságra nézve utól nem érte; s ez annál fontosabb volt, mert e korban a tengeri taktika túlnyomólag a manœvrírozásban állt. Hogy nehéz fegyverzetű katonák és ijászok a fedélzetről leharcoztak, vagy hogy a hajóból vetőgépek dolgoztak kifelé, az ugyan szintén hozzá tartozott e kor tengeri harcsmódorához; de a megszokott és tulajdonképi döntő harc az ellenséges hajóknak levitorlázásában állt, mely célra a hajók előrészei nehéz vas csőrökkel voltak ellátva; a küzdő hajók körben szoktak járni egymás körül mindaddig, mígnem az egyiknek sikerült a másikat megtaszítania, a mi rend szerint döntő volt. Ez okból egy közönséges görög háromemeletes hajónak mintegy 200 főnyi legénységében rendszeren csak mintegy 10 katona volt 170 evezős mellett, kik közül 50—60 jutott egy-egy emeletre; az ötemeletes hajónak 300 evezőse volt s megfelelő számú katonája. — A rómaiak azon szerencsés gondolatra jutottak, hogy a mi hiányt a római hajók, tisztjeik és evező legénységek gyakorlatlansága folytán manœvrírozási képesség tekintetében szükségkép szenvedtek, az által pótolják, hogy a katonáknak ismét jelentékenyebb szerepet juttassanak a tengeri harcban. Repülő hidat csináltak a hajó előrésére, melyet úgy előre mint oldalt jobbra s balra le lehetett eresztetni, mely mindkét oldalon mellvérttel volt ellátva s homlokzatán két embernek nyújtott helyet. Ha az ellenséges hajó a rómainak neki evezett hogy megdöfje, vagy miután ez a döfést szerencsésen elkerülte, oldalt fordult melléje, a híd rázuhant fedelzetére s egy vas kapocs segélyével beléje fogódzott; a mi nem csak a levitorlázást gátolta meg, de a római hajókatonáknak egyszersmind lehetővé tette a hídon keresztül

átmenni az ellenséges hajó fedelzetére s azt, mintha csak szárazföldön küzdenének, ostrommal elfoglalni. Tulajdon hajókatonáság nem alakított, hanem a szükséghez képest a szárazföldi katonaság alkalmaztatott a tengeri szolgálatra; megtörtént, hogy nagy tengeri ütközetben, melyben, az igaz hogy egyszersmind a római partra szálló sereg is a hajókon volt, a római hajóhad egyes hajóin egészen száz-húszig ment a harczoló légióbeli katonák száma. — Ily módon a rómaiak oly hajóhadat teremtettek magoknak, mely a karthágóival megmérkőzhetett. Tévednek azok, kik a római hajóhad építéséből tündérregét csinálnak, s ezen kívül czélt is tévesztenek; értenünk kell a dolgot, hogy csodálhassuk. A római hajóhad felépülése nem volt egyéb, mint egy nagy nemzeti mű, melyben a szükségesnek és lehetségesnek belátása, geniális találékonyság s az elhatározás és végrehajtás erélye oly helyzetből ragadták ki a hazát, mely veszélyesebb volt, mint a minőnek első pillanatra látszott.

Tengeri győ-
zelem Mylæ-
nél.

260.

A harcz kezdete azonban nem volt kedvező a rómaiakra nézve. A római admirál, Gnæus Cornelius Scípio consul, ki az első, indulásra kész 17 hadihajóval Messánába vitorlázandó, tengerre szállt (494), azt hitte hogy ütközben Liparát egy hadicsínnel elfoglalhatja. De a Panormosnál állomásozó karthágói hajóhadnak egy osztálya elzárta a sziget kikötőjét, melyben a római hajók horgonyt vetettek s az egész hajócsapatot a consullal együtt harcz nélkül elfogta. Ez azonban a hajóhad zömét nem ijesztette vissza attól, hogy a mint az előkészületekkel megvolt, szintén Messána felé útnak ne induljon. Az itáliai part hosszában vitorlázván, ütközben egy gyöngébb karthágói kémlő hajórajra bukkant, s elég szerencsés volt oly kárt tehetni benne, mely a rómaiak előbb szenvedett

veszteségét jóval meghaladta, s ez után szerencsésen és győztesen ért Messánába, hol fogságba esett társa helyett a második consul Gáius Duilius vette át a parancsnokságot. A karthágói hajóhad, mely Hannibál vezérlete alatt jött Panormos felől, Messánától éjszaknyugot felé a mylæi földesúcsnál találkozott a rómaival, mely itt állta ki az első nagyobb próbát. A karthágóiak könnyű prédára vélvén szert tehetni a rosszúl vitorlázó és nehezen mozgó római hajókban, felbontott csatarendben rohantak reájok; de az új találmányú kapóhidak teljesen megvalósították a hozzájuk kötött reményeket. A római hajók a karthágóiakat, a mint ezek egyenként nekik vitorláztak, megkapták és megostromolták; nem lehetett sem előről sem oldalt hozzájuk férni a nélkül, hogy a veszélyes híd az ellenséges hajó fedélzetére le ne csapjon. Midőn az ütközetnek vége volt, a rómaiak a karthágói hajóhadnak majdnem felét, mintegy ötven hajót elsüllyesztettek vagy elfoglaltak, s ez utóbbiak közt volt Hannibál, egykor Pyrrhos király, admiráli hajója is. Nagy volt a nyereség, de még nagyobb a diadal erkölcsi hatása. Róma egy csapással tengeri hatalommá lett s kezében tartotta az eszközt, melylyel erőteljesen befejezhette a háborút, mely, már úgy látszott, mintha a végtelenbe akarna nyúlni s Itália kereskedelmét vég romlással fenyegette.

Kétfélekép lehetett a háborút befejezni. Vagy az itáliai szigeteken lehetett Karthágót megtámadni, s Sicília és Sardínia parti várait egymás után ragadni ki kezéből, a mi jól kombinált tengeri és szárazföldi hadműveletek segítségével talán kivihető volt; s ha ez megtörtént, akkor vagy békét lehetett kötni Karthágóval e szigetek átengedésének alapján, vagy ha ez nem sikerült, vagy nem volt elég, a háboru második felvonásának színhelyét át lehetett

Háboru Sicília és Sardínia partjain.

tenni Afrikába. Vagy, nem törődve a szigetekkel, Róma rögtön egész erővel Afrika ellen fordulhatott, nem Agathokles kalandori módjára úgy, hogy hajóit maga megett felgyújtsa s mindent egy kétségbeesett sereg győzelmétől tegyen függővé, hanem úgy, hogy az afrikai betörő sereg összeköttetési vonala Itáliával egy erős hajóhad által meg legyen védve; ez esetben vagy mérsékelt békét várhatott az ellenségnek kétségbeesésétől az első sikerek után, vagy, ha úgy tetszett, az ellenséget egy nagy erőfeszítéssel tökéletes megadásra kényszeríthette. — Róma először is az első haditervet választotta. A mylæi ütközetet követett

259. évben (495) Lúcius Scípió consul Aleria kikötőjét Corsica szigetén ostrommal bevette — a hadvezér sírköve, mely e tettről megemlékezik, még megvan — s Corsicából tengeri állomást csinált Sardínia ellen. A hajóhadnak egy kísérlete, e sziget éjszaki partján, Olbiát Róma számára elfoglalni, nem sikerült, miután kiszálló hadak nem voltak

258. a hajóhadon. A következő évben ez (496) ugyan több sikerrel ismételtetett s a parton fekvő nyílt helységek kifosztattak; de maradandólag letelepedni a rómaiak nem bírtak. Ép ily kevésre mentek Sicíliában is. Hamilkár nem csak fegyverrel tengeren és szárazon, hanem politikai propaganda-csinálással is erélyesen és ügyesen folytatta a háborút; a nagyszámú apró szárazföldi városok közül évenként egynehány elszakadt a rómaiaktól, melyeket ismét nagy fáradsággal kellett a karthágóiak kezéből kiragadni; a parti várakban pedig bántatlanul tartották fenn magukat a karthágóiak, nevezetesen főhadiszállásukon Panormosban és új fegyverhelyökön Drepánában, hová, mert a tengerről könnyebben védelmezhető volt, Hamilkár Eryx lakóit átköltöztette. Egy második nagy tengeri ütközet a tyndarusi hegyfok mellett (497), melyben mindkét fél ma-

257.

gának tulajdonította a diadalt, mit sem változtatott a dolgok állásán. Ily módon a rómaiak nem bírtak helyökből mozdulni, a minnek oka vagy a római hadak feletti főparancsnokság megoszlott voltában és gyakori változásaiban, mely egy csomó kisebb hadművelet összpontosított fővezetését szertelenül megnehezítette, vagy egyszersmind az általános stratégiai viszonyokban rejlett, melyek a hadi tudomány ekkori állásában ily körülmények közt a támadóra nézve mindenképen, s főkép a tudományos hadászatnak még csak kezdetén álló rómaiakra nézve, kedvezőtlenek voltak. Ezalatt, habár az itáliai partok többé nem fosztogattak is, az itáliai kereskedés alig szenvedett kevesebbet, mint a hadihajók építése előtt. A senátus, bele únva a hadi műveletek sikertelen menetébe s türelmetlenül várva a háboru befejezését, elhatározta, hogy megváltoztatja eddigi rendszerét és Karthágót magában Afrikában támadja meg. A 498. év tavaszán egy 330 sorhajóból álló hadszállt a tengerre, Libya felé vitorlázandó; Sicília déli szélén a Himera folyó partján reá szállt a kikötő sereg: négy légió a két consul, Marcus Atílius Regulus és Lúcius Manlius Volso vezérlete alatt, kik mindketten tapasztalt tábornokok voltak. A karthágói admirál elnézte a mint az ellenséges hadak hajóra szálltak; de a mint a rómaiak tovább vitorláztak Afrika felé, Eknomos előtt az ellenséges hajóhadat harcrendbe felállítva találták, hogy hazáját a betöréstől megóvjá. Aligha küzdtek még nagyobb tömegek a tengeren, mint a minők ez ütközetben egymással szemben állottak. A 330 hajóból álló római hajóhadon a mintegy 40,000 főnyi kiszálló seregen kívül legalább 100,000-nyi hajós-legénység volt; a karthágói hajóhadnak 350 hajóján legalább ugyanannyi legénysége volt, és így e napon közel háromszázezer ember állíttatott ki a síkra,

Afrika meg-
támadása.

256.

Tengeri győ-
zelem Ekno-
mosnál.

hogy a két hatalmas polgárság közt a győzelmet eldöntse. A phoeníciaiak egyszerű, messzire kinyújtott vonalban állottak, bal szárnyukkal a sicíliai partra támaszkodva. A rómaiak háromszöggé alakultak, élökön a két consul admirális hajóival, ezektől jobbra és balra ferde vonalban az első és második hajócsapat, ezek mögött pedig a harmadik volt elhelyezve, mely a lovasság átszállítására készített járműveket vontatta azon vonalban, mely a háromszöget teljessé tette. Így tömören összecsatlakozva vitorláztak az ellenség felé. Lassabban jött utánok egy negyedik, tartaléknak szánt hajócsapat. Az ékalakú támadás könnyű szerrel áttörte a karthágóiak vonalát, kiknek legelőször megtámadott centruma szándékosan meghátrált s a csata három külön ütközetté oszlott szét. Mialatt az admirálok a szárnyakra állított két hajócsapattal a karthágói centrum után eredtek s vele harczba keveredtek, azalatt a karthágóiaknak a part mellett felállított bal szárnya a harmadik római hajócsapatra ütött, mely vontató-hajói által gátoltatván, a másik kettőt nem követhette, és azt heves és túlhatalmas támadással a part felé szorította; a mivel egyidejűleg a karthágóiak jobb szárnya a sík tengeren a rómaiak tartalékát megkerülte és hátulról támadta meg. Ezen három ütközet közül az elsőnek csakhamar vége szakadt: a karthágói centrum hajói, nyilván sokkal gyöngébbek lévén az ellenök harczoló két római hajócsapatnál, futásnak eredtek. A rómaiak másik két osztályának ezalatt erősen meggyúlt a baja a túlnyomó ellenséggel; de a közelről küzdésben jó hasznát vehették a félelmes kapóhidaknak, s ezek segélyével sikerült mindaddig helyt állniok, míg a két admirál hajóival segítségökre jöhetett. A római tartalék ezáltal kiszabadult szorongatott helyzetéből s a jobb szárny karthágói hajói a túlnyomó

hatalom előtt futásban kerestek menekvést. Most, miután a harcz ezen része is kedvezőleg dőlt el a rómaiakra nézve, minden még harczképes római hajó hátulról támadta meg a karthágóiak bal szárnyát, mely makacsúl igyekezett nyert előnyét kizsákmányolni, úgy hogy ez körülvéetett s majd minden hajója elfogatott. Ezenkívül a két fél vesztesége körülbelül egyenlő volt. A karthágóiak 24 római hajót süllyesztettek el, a rómaiak 30 karthágóit elsüllyesztettek, 64-et elfoglaltak. A karthágói hajóhad e nagy veszteség daczára sem mondott le Afrika fedezéséről s e végből visszatért a karthágói öbölbe, hol a rómaiak partraszállását várta, és egy második ütközetet szándékozott kockáztatni. De a rómaiak azon félsziget nyugoti oldala helyett, mely egyfelől az öbölt képezi, annak keleti oldalán kötöttek ki, hol a clupeai öbölben oly tágas kikötőt találtak, mely hajóikat majdnem minden szél ellen megvédte, s oly várost, mely közvetlenül a tenger partján egy, a síkról pajzsalakúlag felemelkedő halmon fekvén, kitünő kikötővárúl szolgált. Az ellenségtől nem gátoltatva szállították a partra hadaikat és fészkeltek meg magokat a dombon; rövid idő alatt elsánczolt hajótáborot teremtettek, mire a szárazföldi sereg megkezdhette miveleteit. A római hadak fosztogatva kalandozták be a tartományt; és vagy 20,000 rabszolgát küldtek Rómába. A merész terv, a szerencse szertelen kedvezése folytán, az első kísérletre és csekély áldozattal sikerült; úgy látszott, mintha a rómaiak már czélnál volnának. Hogy mily biztosaknak érezték magokat a rómaiak, bizonyítja a senátus azon határozata, melynek folytán a hajóhad legnagyobb része s a hadsereg fele Itáliába visszatért; Marcus Regulus maga maradt Afrikában 40 hajóval, 15,000 gyaloggal és 500 lovassal. És e bizakodás nem is látszott túlzottnak. A kar-

Regulus
partra száll
Afrikában.

thágói hadsereg, mely bátorságát veszve nem mert a nyílt síkra kiállani, még nagyobb vereséget szenvedett az erdős szorosokban, melyekben két legjobb fegyvernemét, a lovaságot s az elefántokat nem használhatta. A városok seregesen megadták magokat, a numídiak felláztak s messze földön elárasztották a tartományt. Regulus remélhette, hogy a legközelebbi hadjáratot a főváros ostromával kezdheti meg, mi czélból ennek tőszomszédjában, Tunesbe ment téli szállásra. — A karthágóiak bátorsága megtört, békét kértek. De a consul által kiszabott feltételek: hogy mondjanak le Sicíliáról és Sardíniáról, és lépjenek mint nem egyenrangú felek Rómával oly szövetségre, mely szerint tulajdon hadi tengerészetet nem tarthattak és kötelesek lettek volna hajókat állítani a római hadi tengerészet számára — e feltételek, melyek Karthágót egy sorba állították volna Nápolylyal és Tarenttel, nem voltak elfogadhatók mindaddig, a míg állt még a síkon egy karthágói sereg, a míg volt még hajóhaduk a tengeren s a míg fővárosuk még épségben fennállt. A lelkesedés azon hatalmas, mely a végveszély közeledtekor még a keletnek mélyre süllyedt népeiben is nagyszerűen fel szokott lángholni, a vég szükségnek ez erélye oly erőfeszítésre ragadta a karthágóiakat, minőre e szatócs népet senki sem tartotta volna képesnek. Hamilkár, ki Sicíliában oly sikerrel folytatta a kis háborút a rómaiak ellen, a sicíliai hadak színével megjelent Libyában, mely kitűnő magvúl szolgált az újonnan szedett legénység számára; ezen kívül Karthágó aranya és összeköttetései seregesen zászlai alá terelték Numídiá kitűnő lovasait, valamint temérdek görög zsoldost is, ezek közt az ünnepelt spártai kapitányt, Xanthippost, kinek szervező képessége és stratégiai tudománya nagy

Karthágó
fegyverke-
zése.

hasznót hajtott új gazdáinak *). Míg a karthágóiak ily módon a tél folytán megtették előkészületeiket, a római hadvezér tétlenül állt Tunesben. Vagy nem is sejtette, minő zivatar vonúl össze feje felett, vagy katonai becsületérzése nem engedte azt tennie, a mi helyzetében szükséges lett volna — a helyett hogy lemondott volna az ostromról, melyet pedig még megkísérteni sem volt képes, és Clupea várába zárkozott volna, maroknyi néppel az ellenséges főváros falai előtt táborozott, még a hajótáborhoz vezető visszavonulási vonalát sem biztosítva, s elmulasztva megszerezni azt, a miben legnagyobb hiányt szenvedett s a mihez a felkelt numídiiaiak főnökeivel való alkudozás útján oly könnyen hozzá juthatott volna: jó könnyű lovasságot. Ily módon elbizakodásában magát és seregét oly helyzetbe sodorta, melybe egykor Agathokles jutott kétségbeesett kalandori hadjáratában. Tavasszal (499) a dolgok már annyira megváltoztak, hogy most a karthágóiak szálltak először síkra, és kínáltak ütközetet a rómaiaknak; igen természetesen, mert minden attól függött, hogy Regulus seregével elbánjanak, mielőtt az még Itáliából segílyt kaphatna. A rómaiaknak ugyanez okból igyekezniök kellett volna az ütközetet halogatni; de abba bízva hogy a sík téren legyőzhetetlenek, a csatát seregök gyön-

255.
Regulus
megvere-
tése.

*) Azon jelentés, mely szerint leginkább Xanthippos katonai képessége mentette volna meg Karthágót, valószínűleg czélzatosan van kiszínezve; a karthágói tisztek aligha várták be az idegent, hogy tőle megtanulják, miszerint a könnyű afrikai lovasságnak jobb hasznát lehet venni a síkon, mint dombos és erdős vidéken. Efféle fordulatoktól, a görög őrtanyái mende-mondák e viszhangjaitól, még Polybios sem ment. — Hogy a karthágóiak a győzelem után Xanthippos meggyilkolták volna, az koholmány; önkényt ment ő odább, talán egyiptomi szolgálatba.

gesége daczára — mert habár a gyalogság száma mindkét félen körülbelül ugyanaz volt, a karthágóiak 4000 lovasuk és 100 elefántjuk által mégis határozott túlsúlyban voltak — és daczára a csatatér kedvezőtlen fekvésének — mert a karthágóiak, alkalmasint nem messze Tunestől, egy tág rónaságon foglaltak állást — azonnal elfogadták. Xanthippos, ki e napon a karthágóiaknál parancsnokolt, először lovasságát küldte az ellenségére, mely szokás szerint a csatarend két szárnyán állt; a rómaiak csekély dandárai pillanat alatt szétugrasztattak az ellenséges lovasság nagy tömege által, mely a római gyalogságot túlszárnyalta és körülrajongta. A légiók, ez által meg nem ingatva, támadólag mentek az ellenséges harczrendre; és daczára annak, hogy az ennek fedezésére előtte felállított elefántsor a rómaiak jobb szárnyát és centrumát feltartóztatta, legalább a rómaiak bal szárnya, az elefántok mellett előnyomúlva, az ellenség jobb szárnyán álló zsoldos gyalogságot megrohanta és teljesen viaszorítá. De épen e siker szakította meg a rómaiak sorait. Seregök zöme, előlről az elefántok, oldalt és hátulról a lovasság által megtámadtatva négyyszögbe állt ugyan és hősileg védelmezte magát, de a tömör sorok végre mégis szétrobbantattak és megsemmisítettek. A rómaiak győztes bal szárnya a karthágóiak még addig tétlen centrumával találkozott, melyen hasonló sors érte a libyai gyalogság kezétől. A kik e tömegekben harczoltak, azok a csatatér minősége s az ellenséges lovasság nagy tömege folytán, egy lábíg levágattak vagy elfogattak; csak két ezren, leginkább valószínűleg az ütközet kezdetén szétvert könnyű csapatok és lovasok, voltak képesek az alatt, míg a római légiók lemészároltatták magokat, annyi időt nyerni, hogy nagy bajjal eljuthattak Clupeába. A csekély számú foglyok közt volt maga a consul is, ki utóbb Karthágóban

halt meg; családja, azon hitben hogy a karthágóiak nem a harci szokás szerint bántak el vele, a legvérlázítóbb módon állt érte boszút két nemes karthágói foglyon, míg végre még a rabszolgák szíve is megesett rajtok és feljelentésök folytán a tribúnok ez embertelenségnek véget vetettek *). — Midőn a rémhír Rómába megérkezett, a rómaiak első gondja természetesen az volt, hogy a Clupeába zárt kis sereget megmentsek. Egy 350 hajóból álló római hajóhad rögtön útra kelt, és egy, a hermæi hegyfoknál vítt szép győzelem után, melyben a karthágóiak 114 hajójokat vesztették el, még épen jókor ért Clupeába, hogy a megvert seregnek ott elsánczolt romjait szorútságokból kiszabadítsa. Ha a szenvedett csatavesztés előtt küldetett volna el, győzelemmé változtathatta volna át a vereséget, mely a phœníciai háborúknak valószínűleg véget vetett volna. De most a rómaiak oly alaposan elvesztették fejököt, hogy egy Clupeánál vítt szerencsés csatározás után valamennyi katonájokat hajóra rakták és velök haza vitorláztak, önkényt odahagyva a fontos és könnyen megvédhető helyet, mely biztosította számukra az Afrikában való partraszállás lehetőségét, és nagyszámú afrikai szövetségeseiket védtelenül zsákmányúl vetve a karthágóiak bosszújának. A karthágóiak siettek az alkalmat felhasználni arra, hogy üres pénztárukat megtöltsék, és

*) Ennél több bizonyosat Regulus haláláról nem tudunk; még Rómába történt küldetése, mely hol 503-ra, hol 513-ra. tétetik, sincs hitelesen bebizonyítva. Az utóbbi kor, mely az elődök szerencséjében és balsorsában csak iskolai feladványokra keresett anyagot, Regulusból egy szerencsétlen hős prototypját csinálta úgy, a mint Fabriciust egy szegény hős példányképévé tette, s egy csomó obligát módon feltalált adomát hozott neve alatt forgalomba; izetlen csecsebecsket, melyek rosszul illenek a komoly és egyszerű történelemhez.

alattvalóikkal nyomatékosan éreztessék hűtlenségök következményeit. Ezer talentum ezüstre (1.740,000 tallér) és 20,000 marhára rúgó rendkívüli hadisarczot róttak reájok és minden elpártolt községben a seikeket keresztre feszítették; állítólag háromezer embert végeztek ki ily módon s a karthágói hivatalnokok ez iszonyú dühöngése szolgálta fő okul azon forradalomra, mely néhány évvel utóbb Afrikában kitört. Végre, mintha, valamint előbb a jó, úgy most a balsors kelyhének kellett volna a rómaiak számára teljessé lennie, midőn a hajóhad haza felé ment, egy nagy viharban a római hajóknak három negyedrésze legénységstől elveszett, és csak nyolczvan hajójok ért 499. júliusban a kikötőbe. A kapitányok ugyan előre megjövendölték a szerencsétlenséget, de a rögtönzött római admirálok parancsának végre kellett hajtatnia.

255.

A sicíliai háboru megújul.

Ily óriási sikerek után a karthágóiak újra kezdték a támadást, melylyel oly régóta felhagytak. Hasdrubal, Hanno fia, Lilybæonban erős sereggel partra szállt, melyet főkép elefántjainak nagy tömege — 140 volt — képessé tett a rómaiakkal megmérkőzni; az utolsó ütközet megmutatta, mikép lehet a jó gyalogság hiányát elefántok és lovasság által némileg pótolni. A rómaiak is újra kezdték a sicíliai háborút: a partra szálló sereg megsemmisülése, mint Clupea önkénytes elhagyása bizonyítja, a római senátusban rögtön azon pártot emelte ismét túlsúlyra, mely az afrikai háborút nem akarta és beérte a szigetek fokozatos meghódításával. De hajóhad e czéla is kellett; s miután az, melylyel a rómaiak Mylæ, Eknomos és a hermæi hegyfok mellett győztek, elpusztult, újat építettek. Kétszáz húsz új hadihajót kezdtek egyszerre építeni — soha eddig ennyibe egyszerre nem fogtak — és hihetetlenül rövid idő — három hónap — alatt, valamennyi

indulásra készen állt. A római 300, nagyrészt új hajóból álló hajóhad 500. tavaszán jelent meg Sicília éjszaki partjai előtt. A rómaiak a tenger felől intézett szerencsés támadással a karthágói Sicília legjelentékenyebb városát, Panormost elfoglalták, mire az itt lévő kisebb helyek, Solus, Kephaloedion, Tyndaris is hatalmokba jutottak úgy, hogy a karthágóiaknak a sziget egész éjszaki partján csak az egy Thermæ maradt meg. Panormos ettől fogva a rómaiak fő állomásainak egyike lett Sicíliában. A szárazföldi harcz azonban fennakadt a szigeten; a két hadsereg Lilybæonnál állt szemben egymással, a nélkül hogy a római parancsnokok, kik nem tudták, hogyan férhetnének az elefántok nagy tömegéhez, megkísértették volna az ellenséget döntő ütközetre kényszeríteni. — A következő évben (501) a consulok, a helyett hogy Sicíliában a biztos siker nyomában járjanak, jobbnak találták Afrikába tenni kirándulást, nem hogy partra szálljanak, hanem hogy a parti városokat fosztogassák. Ezt gátolatlanul meg is cselekedték; de miután a kis Syrtis veszélyes és kalauzaik előtt ismeretlen vizeiben már zátonyokra jutottak s azokról csak bajjal bírtak szabadulni, Sicília és Itália közt egy vihar lepte meg a hajóhadat, mely a rómaiaknak 150 hajójoknál többe került; a hajó-kalauzok, daczára annak, hogy a parancsnokokat kérték és rábeszéllték, hadd vitorlázzanak a partok hosszában, ezúttal is kénytelenek voltak a consulok parancsára Panormostól a sík tengeren keresztül egyenesen Ostia felé hajózni. — A város atyái erre bátorságot vesztve elhatározták, hogy a hajóhaddal, 60 hajót kivéve, felhagynak s a tengeri háborút a partok védelmére s a szállítmányok kísérésére korlátozzák. Szerencsére az addig megakadt szárazföldi háborúban épen most szerencsés fordulat állt be. Miután 502-ben Thermæ, az utolsó pont, melyet

254.

253.

A tengeri háboru megszüntetése.

252.

a karthágóiak még az éjszaki parton bírtak, s a nagyfontosságú Lipara sziget a rómaiak kezébe került, a reá következő évben Lúcius Cæcilius Metellus consul Panormos falai alatt fényes győzelmet vítt az elefántok seregén (503 nyarán). A vigyázatlanul harczba vitt állatok a város árkaiban felállított római könnyű csapatok által visszaverettek s részint lehulltak az árokba, részint megfordúlva saját embereikre rohantak, kik zavaros gomolyban az elefántokkal együtt tolongtak a part felé, a phœnikiai hajókon menedéket keresendők. Százhusz elefánt fogatott el s a karthágói sereg, melynek fő ereje ezen állatokban állt, ismét kénytelen volt a várakba zárkozni. Most, miután

249. még az Eryx is a rómaiak hatalmába jutott (505), a karthágóiaknak e szigeten nem maradt egyébök, mint Drepana és Lilybaeon. Karthágó másodszer is békét kínált; de Metellus győzelme s az ellenfél kifáradása folytán a senátusban ismét az erélyesebb párt kerekedett fölül. A senátus visszautasítá a békét s elhatározta, hogy a két sicíliai város komolyan ostrom alá vétessék, s e czélra ismét egy 200 hajóból álló hajóhad szereltessek fel. Lilybaeon ostroma, az első nagy és szabályos ostrom, melyet a rómaiak vívtak, s egyike a legmakacsabbaknak, melyeket a történelem ismer, a rómaiak részéről jelentékeny sikerrel kezdődött meg: hajóhaduknak sikerült a város kikötőjében állást foglalni s azt a tenger felől ostromlók alá vetni. Egészen elzárni a tengert azonban az ostromlók nem bírták. Elsülyesztett gátaiknak és levert czölöpzeteiknek s azok igen gondos őrzésének daczára ügyes, a zátonyokkal és a hajózható helyekkel jól ismerős gyors vitorlás hajók rendes közlekedést tartottak fenn a városban lévő ostromlottak s a drepánai kikötőben fekvő karthágói hajóhad közt; sőt kevés idő múlva egy 50 hajóból

251.
A rómaiak
győzelme
Panormos-
nál.

Lilybaeon
ostroma.

álló karthágói hajórajnak sikerült a kikötőbe behatolnia, temérdek élelmi szert és 10,000 főből álló segédsereget hoznia a városba és ismét bántatlanul visszatérnie. Nem sokkal szerencsésebb volt a szárazföldi ostromló sereg. Szabályos támadással kezdte az ostromot; a gépek felállítottak s az ütegek rövid idő alatt a fal hat tornyát összerombolták, a rés rövid idő múlva járhatónak látszott. De a karthágóiak derék parancsnoka, Himilko, e támadást visszaverte az által, hogy a rés mögött második sánczot rakatott. A rómaiak most az őrséggel próbáltak egyetértésre jutni, de kísérletök még ideje korán megghiúsítottak. Sőt a karthágóiaknak, miután egy a római gépek ellen intézett kirohanásuk visszaveretett, másod ízben egy zivataros éjjelen sikerült a római gépeket elégetniök. A rómaiak erre felhagytak a rohamra tett előkészületekkel, s a városnak szárazon és vizen való bezárolására szorítottak. A siker reménye e téren természetesen igen csekély maradt mindaddig, a míg nem voltak képesek az ellenséges hajóknak a városba juthatást teljesen lehetlenné tenni, s a városban levő ostromlottakénál nem sokkal jobb dolga volt a szárazföldi ostromló seregnek sem, melynek szállítmányait a karthágóiak erős és vakmerő lovassága gyakran elfogta, s melyet az ezen egészségtelen vidéken otthonos járványok megtizedelni kezének. Lilybæon elfoglalása azonban mindezek daczára eléggé fontos volt a rómaiakra, arra nézve, hogy türelemmel kitartsanak a fárasztó munkában, mely idővel mégis reményt adott a sikerre. De az új consul Publius Claudius kicsinylette a feladatot: Lilybæont ostromzár alatt tartani; kedve támadt a hadi tervet ismét megváltoztatni és új legénységel felszerelt nagyszámú hajóival a közel Drepana kikötőjében fekvő karthágói hajóhadat váratlanul megtámadni.

A római hajóhad veresége Drepana előtt.

Az egész ostromzárló hajóhaddal, melyre önkénytesek szálltak a légiókból, éjjélkor megindúlt, és jobb szárnyával a part mellett, bal szárnyával a sík tengeren vitorlázva, nap fölkeltekor jó rendben a drepánai kikötő elé érkezett. Itt Atarbas phœnikiai admirál parancsnokolt. Bár meglepetett, még sem veszté el lélekjelenlétét s nem engedte magát a kikötőbe bezáratni, hanem, a mint a római hajók a dél felé sarlóalakban kinyúló kikötőbe annak parti oldalán behatoltak, a még szabad tengeri oldalon hajóival kivezett a kikötőből s azon kívül harcrendbe állt. A római admirál nem tehetett egyebet, mint legelől járó hajóit lehető gyorsan visszavonni a kikötőből és szintén ez előtt a tengeren csatarendbe állni; de e hátravonuló mozdulat folytán nem választhatott többé szabadon állást magának és kénytelen volt a csatát oly harcrendben fogadni el, melyet egyik oldalán az ellenség öt hajóval túlszárnyalt, miután nem maradt ideje hajóival a kikötőből teljesen kibontakoznia, s melyben másfelől oly közel szorítottatott a pARTHÓZ, hogy hajói sem nem hátrálhattak, sem a harcshó háta megett el nem evezhettek, hogy egymásnak segítségére mehessenek. Az ütközet nem csak hogy el volt veszve, mielőtt még megkezdődött volna, hanem a római hajóhad oly tökéletesen körül volt véve, hogy majdnem egészen az ellenség kezébe került. A consul, először futván meg, ugyan megmenekült; de a római ostromzárló hajóhadnak több mint három negyedrésze, 93 hajó, a légiók katonaságának magvával együtt, a phœnikiaiak kezébe jutott. Ez volt az első és egyetlen nagy tengeri győzelem, melyet a karthágóiak a rómaiakon nyertek. Általa Lilybæon tényleg felmentetett a tenger felőli ostromzár alól, mert habár a római hajóhad romjai visszatértek is előbbi állásukba, most mégis már sokkal gyöngébbek voltak, mintsem az egészen

soha el nem rekesztett kikötőt komolyan elzárhatták volna, és magok is csak a szárazföldi sereg támogatásával menekülhettek a karthágói hajók támadása elől. Egy tapasztalatlan és bűnösen könnyelmű tisztnak egyetlen vigyázatlan tette meghiusított minden eredményt, mely a hosszas és nagy áldozatokba került ostromló harcban eléretett; s a mi hadihajót ennek elbizakodása még meghagyott a rómaiaknak, az is kevéssel utóbb egy társának oktalansága következtében elveszett. A második consul, Lúcius Június Pullus, kire az volt bízva, hogy a Lilybæonnál fekvő seregnek szánt szállítmányokat Syrakúsában hajóra rakja, s a szállító hajórajt a második, 120 hajóból álló, hajóhaddal a sziget déli partja mentében kísérje, a helyett hogy hajóit együtt tartotta volna, azon hibát követte el, hogy az első szállítmányt egyedül indította útnak s maga csak később ment utána a másodikkal. Midőn a karthágói alparancsnok, Karthaló, ki száz válogatott hajóval a Lilybæoni kikötőben fekvő római hajóhadat bezárolva tartotta, ennek hírért vette, rögtön a sziget déli partja felé fordult, s a két római hajóraj közé ékelvén magát, azokat elmetesztette egymástól s arra kényszerítette, hogy Géla és Kamarína kietlen partjain két mellékes mentő kikötőben vonják meg magokat. A karthágóiak támadásait a rómaiak az itt úgy mint már jó idő óta a parton mindenütt felállított parti ütegek segélyével ugyan vitézül visszaverték; de miután az egyesülésre és útjuk folytatására nem gondolhattak, Karthaló bátran az elemekre bízhatta művének befejezését. A legközelebbi nagy vihar a silány kikötőkben lévő két római hajórajt csakugyan teljesen meg is semmisítette, mi alatt a karthágói admirál azt a sík tengeren, meg nem rakott és jól vezetett hajóival könnyűszerrel kikerülte. A legénység és a rakodmány legna-

A római
szállító hajó-
rajok meg-
semmisítése.

gyobb részét azonban a rómaiaknak sikerült megmenteniök (505).

249.

A rómaiak
tanácsstalan-
sága.

A római senátus nem tudta mitevő legyen. A háboru már tizenöt év óta tartott, s úgy látszott, mintha Róma a tizenhatodikban távolabb állna céljától, mint állt az elsőben. Négy nagy hajóhad veszett már el a háborúban, melyek közül három római hadakkal volt megrakva; egy negyedik válogatott szárazföldi sereget Libyában semmisített meg az ellenség, nem is számítva azon teméntelen áldozatokat, melyeket az apró tengeri csatározások, a sicíliai csaták s még inkább az őrségek harczi s a járványok ragadtak el. Mennyi emberéletbe került e háboru, megítélhetjük abból, hogy a polgárok lajstroma csak 502-től 507-ig vagy 40,000 fővel, összes számának mintegy hatodrészevel csökkent; a mibe a szövetséges társak vesztesége, kik a tengeri háboru egész súlyát s azonfelül a szárazföldiét is legalább oly mértékben viselték, mint a rómaiak, még nincs beszámítva. A pénzügyi veszteségekről nem alkothatunk magunknak világos fogalmat; de úgy a hajókban és anyagokban szenvedett közvetetlen kárnak, mint a kereskedés megbénulásából eredt közvetett veszteségek óriásinak kellett lennie. De mind ennél nagyobb baj volt az, hogy azon eszközök, melyekkel a háborút befejezni akarták, el voltak koptatva. Friss erőben, teljes diadalmi rohamban kísértették meg a partra szállást Afrikában s a kísérlet tökéletesen meghiusult. Megpróbálták Sicíliát városról városra menve elfoglalni; s az apróbb helyek el estek, de Lilybaeon és Drepana két hatalmas tengeri vára még győzhetlenebbül állt fenn, mint azelőtt. Mit kellett itt tenni? A kislelkűségnek némileg csakugyan igaza volt. A város atyái elcsüggedtek; jól tudva, hogy egy céltalannúl és a végtelenbe elhúzódó háboru több romlást hozna

252.

247.

Itáliára, mint ha ez utolsó emberét kiállítaná, utolsó ezüst-pénzét odaadná, hagyták a dolgokat menni úgy a hogy épen mehettek, de nem volt többé elég bátorságuk s nem bíztak már annyira a népben és a szerencsében, hogy a régi, haszontalanul elfecsérelt áldozatokhoz újakat követeljenek. Felhagytak a hajóhaddal; mindössze a kalózkodást támogatták, s azon kapitányoknak, kik készek voltak a kalóz-háborút saját szakállukra megkezdeni, e czélra állami hadihajókat bocsátottak rendelkezésökre. A szárazföldi háboru, miután egyebet tenni nem lehetett, névleg folytattatott; de mindössze a sicíliai várakat kísérték figyelemmel s beérték vele, ha nagy nehezen megtarthatták azt, a mi már kezökben volt, a mi azonban, a mióta a hajóhad hiányzott, nagy sereget és felette költséges intézkedéseket tett szükségessé. — Ha valaha, úgy most volt itt a percz, melyben Karthágó képes volt hatalmas ellenfelét lealázni. Magától értetik, hogy Karthágó is érezte erejének kimerülését; de a dolgok akkori állása szerint a karthágói pénzügyek sehogy sem állhattak oly rossz lábon, hogy a karthágóiak a háborút, mely nekik leginkább csak pénzökbe került, támadólag és nyomatékosan ne folytathatták volna. De a karthágói kormányban erély helyett gyöngeség és lanyhaság uralkodott, hacsak a könnyű és biztos nyereség vagy a végszükség nem sarkalta tevékenységre. Örömlükben, hogy a római hajóhadtól megszabadultak, elég oktalanul a magokét is silyedni hagyták s az ellenfél példájára szárazon úgy mint tengeren a Sicílián és körülötte vítt kis háborúra kezdtek szorítózkodni.

Így tölt el tétlenül a háboru hat éve (506—511), a legdicstelenebbek, melyeket a római történetnek e százada ismer, s dicstelének egyszersmind a karthágóiakra nézve

Kis háboru
Sicíliában.
248—243.

Hamilkár
Barkas.

is. Ezeknek azonban volt egy emberök, ki máskép gondolkozott és cselekedett, mint nemzete. Hamilkár, kit még Baraknak vagy Barkasnak azaz „Villám“-nak neveztek, egy nagy reményű fiatal tiszt, vette át 507-ben a főparancsnokságot Sicíliában. Seregében, mint minden karthágói seregben, nem volt megbízható és harcz-edzett gyalogság; s a kormány, ámbár talán képes lett volna ilyet teremteni és minden esetre köteles lett volna megkísérteni, zsebre dugott kézzel nézte hadai megveretését s legfeljebb keresztre feszítette a csatavesztes hadvezéreket. Hamilkár elhatározá, hogy maga fog magán segíteni. Jól tudta, hogy zsoldosaira nézve Karthágó ép oly közönös volt mint Róma és hogy kormányától phœnikiai vagy libyai újonczokat nem, hanem a legjobb esetben legfeljebb engedélyt remélhet arra, hogy a hazát saját szakállára megmenthesse, feltéve hogy a dolog költség nélkül megeshetik. De Hamilkár ismerte magát és az embereket is. Karthágóval természetesen nem törődtek zsoldosai; de a valódi hadvezér tud hozzá, mikép lehet katonái lelkében a haza helyét saját személyével pótolni, s ilyen volt az ifju tábornok. Miután a Drepána és Lilybæon előtti őrési harczokban embereit hozzá szoktatta, hogy kell a legionáriusnak szeme közé nézni, Eirkte (Monte Pellegrino, Palermo mellett) hegyén, mely vár módjára uralkodik a körülötte fekvő lapályon, katonáival letelepedett, s meghagyta nekik, hogy nejeikkel és gyermekeikkel háziasan rendezkedjenek be, és a sík földet kalandoztatta be velök, míg a phœnikiai kalózhajók az itáliai partokat Kyméig fosztogatták. Ily módon bőven ellátta hadait a nélkül, hogy pénzt kérne a karthágóiaktól, és a tengeren át fenntartva összeköttetését Drepánával, a közel fekvő nagy fontosságú Panormost támadással fenyegette. Nem csak képtelenek voltak a rómaiak

őt sziklájáról elűzni, hanem Hamilkár, miután Eirkte körül már egy darabig folyt a harcz, még egy második hasonló állomást is teremtett magának az Eryxen. E hegyet, melynek lejtője közepén egy hasonló nevű város, csúcsán pedig Aphrodite temploma állt, addig a rómaiak tartották hatalmokban s innen nyugtalanították Drepánát. Hamilkár elfoglalta a várost és ostrom alá fogta a templomot, mialatt viszont a rómaiak őt a síkról zárolták körül. A karthágói seregből elillant kelta szökevények, kikkel a rómaiak a templomnak úgy is elveszett állomását megrakták, söpredék rabló népség, mely ezen ostrom alatt a templomot kifosztotta s benne mindenféle alávalóságot elkövetett, kétségbeesett bátorsággal védték a sziklacsúcsot; de Hamilkár sem hagyta magát a városból ismét kiszoríttatni s a hajóhad és a drepánai őrség segélyével folyton fenntartá összeköttetését a tengerrel. A sicíliai háboru mindinkább kedvezőtlen fordulatot látszott venni a rómaiakra nézve. A római állam pénzét és katonáit, s a római hadvezérek becsületöket veszítették el benne; már kitűnt, hogy Hamilkárral egy római tábornok sem mérkőzhetik s ki lehetett számítani az időt, melynek lefolyása után a karthágói zsoldos is képes lesz merészen szembe állni a római legiónáriussal. Hamilkár kalózhajói mind vakmerőbben léptek fel Itália partjain, — egy partra szállt karthágói portyázó csapat ellen már egyszer egy praetornak kellett síkra szállania. Ha még néhány évig így mennek a dolgok, Hamilkár, Sicíliából kiindulva hajóhadával teszi meg azt, a mire utóbb fia vállalkozott Spanyolország felől jöve a szárazon. — A római senátus azonban megmaradt tétlenségében: a kislelkűek pártja már egyszer többségben volt benne. Ekkor egy csomó értelmes és emelkedett szívű ember elhatározta, hogy az államot kormányvégzés nélkül

Római hajó-
had-építés.

is megmenti s az átkos sicíliai háborúnak véget vet. A kalózok szerencsés kirándulásai, ha a nemzet bátorságát nem élesztették is fel újra, szűkebb körben mégis erélyre és reményre buzdították a szellemeket; egyes emberek már egy hajórajjá egyesültek, Hippót az afrikai parton felperzselték s Panormos előtt a tengeren szerencsésen megvívta a karthágóakkal. A vagyonos és hazafias lelkű rómaiak magán-adakozások útján, minők ugyan Athénben is fordultak elő, de soha ily nagy mértékben nem, egy hajóhadat teremtettek, melynek a kalóz-szolgálatra épült hajók s az ebben gyakorlott legénység képezték magvát, s mely általában sokkal gondosabban volt felszerelve, mint az állam által addig épített hajóhadak. E tény, hogy egy súlyos háboru huszonharmadik évében egyes polgárok önkényt ajánlottak fel az államnak egy kétszáz sorhajóból álló s 60,000 matrózzal felszerelt hajóhadat — talán példátlanul áll a történelem évkönyveiben. Gáius Lutátius Catulus consul, kit azon tisztesség ért, hogy e hajóhadat a sicíliai vizekre vezethette, ezeken alig találkozott ellenséggel; azon néhány hajó, melylyel Hamiikár kalózkalandjait végezte, eltűnt a túlnyomó hatalom előtt s a rómaiak majdnem ellenállás nélkül szállták meg Lilybaeon és Drepana kikötőit, mely városok ostroma most vizen és szárazon erélyesen megkezdett. Karthágót teljesen váratlanul érte e támadás; még maga az élelmi szerekkel rosszul ellátott két vár is nagy veszélyben forgott. Hajóhadat kezdtek otthon felszerelni, de bármint siettek vele, mégis eltelt az év, a nélkül hogy karthágói hajók Sicíliában mutatkoztak volna; és midőn 513. tavaszán az összeszedett hajók végre Drepana előtt a tengeren megjelentek, inkább illettek be szállító hajórajnak mint harczképes hajóhadnak. A phoeníkiiaiak azt remélték, hogy zavartalanul kiköthet-

241.
Catulus
győzelme
Aegusa szí-
geténél.

nek, szállítmányaikat kirakhatják s a tengeri ütközetre szükséges legénységet hajóikra vehetik, de a római hajók útjokat állták, s midőn a szent sziget (ma Maritima) felől Drepánába akartak vitorlázni, a kis Aegusa (Favignano) sziget mellett ütközetre kényszerítették (513. márcz. 10.). A csata kimenetele pillanatig sem volt kétséges; a jól épített és legénységgel jól ellátott, és, miután Catulus consul a Drepána előtt kapott seb még ágyban tartotta, a jeles Publius Valerius Falto praetor által kitünően vezényelt római hajóhad az ellenfél erősen megterhelt, legénységgel rosszúl és gyöngén ellátott hajóit egy pillanat alatt visszaverte; a győztes rómaiak ötven karthágói hajót elsüllyesztettek, hetvenet pedig elfoglaltak és magokkal vittek a lilybæoni kikötőbe. A római hazafiak e nagy végső erőfeszítése megtermé gyümölcsét, mert győzelemre s általa békére vezetett. — A karthágóiak először keresztre feszítették a szerencsétlen admirált, a mi azonban a dolgot jobbra nem fordította, azután feltétlen meghatalmazást küldtek a sicíliai hadvezérnek a béke megkötésére. Hamilkár, ki hét éves hősies munkálkodását mások hibája által semmivé téve látta, emelkedett lélekkel meghajolt a kikerülhetetlen végzet előtt, a nélkül azonban, hogy akár katonai becsületét, akár nemzetét, akár terveit feláldozta volna. Sicíliát természetesen nem lehetett megtartani; a mióta a rómaiak uralkodtak a tengeren, arra nem volt kilátás, hogy a karthágói kormány, mely üres pénztárát sikeretlenül kísértette meg egy Egyiptomban felvenni szándékozott államkölcsonnel megtölteni, még csak kísérletet is tegyen a római hajóhad leküzdésére. Lemondott tehát Sicíliáról. Ellenben a karthágói állam és terület önállósága és integritása a szokásos alakban nyíltan elismertetett, oly módon, miszerint Róma kötelezte magát, hogy a karthágói

241.

Békekötés.

symmachiával, Karthágó pedig hogy a rómaival, azaz mindketten arra, hogy egymásnak alattvaló és függő községekivel sem külön szövetséget kötni, sem háborút viselni, sem e területen felség-jogokat gyakorolni, sem katonát toborzani nem fognak *). A mi a mellékes feltételeket illeti, a római foglyok ingyen való visszaadása és hadi sarcz fizetése magától értetett; de Catulus azon követelését, hogy Hamilkár szolgáltatassa ki fegyvereit és a római szökevényeket, ez határozottan és sikerrel visszautasította. Catulus nem ismételte kívánságát s a phoeníciaiaknak fejéenként 18 denárnyi (4 tallér) mérsékelt váltságdíj fejében szabad elvonulást engedett Sicíliából. — Ha a karthágóiak nem látták kívánatosnak a háboru tovább folytatását, volt okuk a feltételeket meglelégedéssel fogadniok. Lehetséges, hogy azon igen természetes vágy: a hazának a győzelemmel együtt békét hozni, Regulusnak s a háboru forgó szerencsájének emlékezete, annak meggondolása, hogy a hazafiságnak oly felbuzdulását, mely most végre diadalra vezetett, sem elrendelni, sem ismételni nem lehet, s talán még Hamilkár személyisége is hozzájárult, hogy a római hadvezért ily engedékenységre bírja. Bizonyos, hogy Rómában nem voltak a békekötéssel meglelégedve, s hogy a népgyűlés, kétség kívül azon hazafiak befolyása alatt, kik az utolsó tengeri fegyverkezést megvalósították, kezdetben megtagadta tőle a helybenhagyást. Mily értelemben történt ez, nem tudjuk, s ennél fogva nem dönthetjük el, ha

*) Hogy a karthágóiaknak meg kellett ígérniök, hogy a római symmachia területére — tehát Syrakúsába sem és talán Massaliába sem — hadihajókat nem fognak küldeni (Zon. 8, 17), az eléggé hihető; de a szerződés szövegében nincs szó róla. (Polyb. 3, 27.)

vajon a béketerv ellenzői csakugyan csupán azért vetették-e el azt, hogy még néhány további engedményt csikarhassanak ki az ellenségtől, vagy azért, mert megemlékeztek róla, hogy Regulus egykor a politikai önállóságról való lemondást kívánta Karthágótól, és mert el voltak szánva a háborút mindaddig folytatni, míg e czél el nem lesz érve s midőn nem lehet többé szó békéről, csak meghódolásról. Ha az első szempont vezette a helybenhagyás megtagadására, akkor az valószínűleg hiba volt; Sicília megnyerésével szemben minden más engedmény eltörpült és Hamilkár elszántsága és leleményes szelleme mellett veszélyes dolog volt a fő vívmány biztosítását mellékes czélok kedvéért kockáztatni. Ha azonban a békét ellenző párt a küzdelemnek Rómára nézve egyedül kielégítő befejezését csupán Karthágó tökéletes politikai megsemmisítésében látta, úgy helyes politikai tapintatot árult el és elősejtelmével bírt a bekövetkezendő eseményeknek; de vajon volt-e még Rómának elég ereje arra, hogy Regulus hadjáratát ismételje s annyival megtoldja, hogy a hatalmas phœnikiai városnak ne csak bátorságát törhesse meg, de falait is lerombolhassa, az más kérdés, melyre egy vagy más irányban feleletet adni ma senki sem vállalkozhatik.

— A fontos kérdés eldöntését végre egy bizottságra bízták, melynek meghagyatott, hogy Sicíliában, a hely színén határozzon. Ez lényegében helybenhagyta a békepontozatokat; csak hogy a Karthágó által hadiköltség fejében fizetendő összeg 3200 talentumra ($5\frac{1}{2}$ millió tallér) emeltetett oly módon, hogy egy harmada rögtön, a többi tíz évi részletekben fizetessék le. Ha Sicília átengedésén kívül még az Itália és Sicília közt fekvő szigeteké is felvétellett a végleges szerződésbe, ezt csupán szerkezeti módosításnak tekinthetjük; mert az magától értetik, hogy Karthágó, ha

már Siciliát oda adta, nem akarhatta a római hajóhad által már rég megszállt Lipára szigetét megtartani; az pedig méltatlan és valószínűtlen gyanu, mintha tekintettel Sardíniára és Corsicára, szándékosan írtak volna egy kétértelmű pontot a szerződésbe. — Így végre az egység létre jött. Egy levert nemzet le nem győzött hadvezére leszállt sokáig védelmezett hegyeiről s átadta a sziget új urainak azon várakat, melyeket a phœnikiaiak legalább négy század óta szakadatlanul bírtak s melyeknek falai diadalmasan ellenálltak a hellenek minden támadásainak. A nyugot békét kapott (513).

241.

A római had-
viselés bírálata.

Álljunk meg még egy pillanatra e harcznál, mely a római határokat túlterjeszté azon tengeri körön, mely a félszigetet körülfogja. A leghosszabb és legsúlyosabb háborúk egyike volt ez, melyet a rómaiak valaha viseltek; azon katonák, kik az eldöntő ütközetet vívták, jó részben még a világon sem voltak, midőn a harc megkezdett. Ennek daczára és daczára egyes páratlan nagyszerűségű momentumainak, melyeket felmutathat, a rómaiaknak alig volt háborújuk, melyet úgy politikailag mint katonailag ily rosszul és bizonytalanul viseltek volna. És ez alig lehetett más-kép; e háboru a politikai rendszerek felcserélésének átmeneti pontján áll, a többé ki nem elégítő itáliai s a még meg nem talált nagyhatalmi politika közt. A tisztán itáliai politika számára úgy a római senátus mint a római hadügy, felülmúlhatlanul voltak szervezve. Azon háborúk, melyekre e politika vezetett, tisztán szárazföldi háborúk voltak, és hadi műveleteik végső alapját mindig a félsziget közepén fekvő fővárosban, utána pedig a római várhálózatban bírták. Az itt felmerült feladatok mindenek felett taktikaiak, nem stratégiaiak voltak; a menetek és hadműveletek másodrangú fontossággal bírtak, fő dolog az ütkö-

zetek voltak; a várháboru gyermekkorát élte; a tenger s a tengeri háboru még mellékesen is alig vétettek számba. Könnyen átlátható, főkép, ha nem feledjük hogy az akkori csatákat a kivont kard túlsúlya folytán főkép a kézviadal döntötte el, hogy egy tanácsgyűlés képes volt a műveleteket igazgatni s a polgármester, lett légyen akárki, képes volt a seregeket vezetni. De mind ez egy csapásra megváltozott. A harcztér beláthatatlan messzeségre terjedt ki, egy másik világrész ismeretlen vidékeire és túl távol tengereken; minden hullám egy-egy út volt az ellenség számára és minden kikötőből lehetett várni közeledését. Megerősített helyek, főkép parti várak ostromát, mely feladaton Görögország első taktikusai hajótörést szenvedtek, a rómaiaknak most először kellett megkísérteniök. A szárazföldi sereggel s a polgársereg rendszerével többé nem lehetett beérni. Hajóhadat kellett teremteni, s a mi még nehezebb volt, meg kellett tanulni a vele bánást, fel kellett fedezni a valódi támadási és védelmi pontokat, tömegeket egyesíteni és igazgatni, a meneteket hosszú időre és nagy távolságra kiszámítani s egymással öszhangba hozni; mert ha ez nem történt, akkor a taktikailag jóval gyöngébb ellenfél is könnyen legyőzhette hatalmasabb ellenfelét. Csoda-e, ha ily kormány-feladatok gyepelője kisíklott a tanácsgyűlés és a parancsnokló polgármesterek kezéből? — A háboru kezdetén nyilvánvalókép nem tudták a rómaiak hogy mibe fogtak; a római rendszer hiányai csak a küzdelem folyamában tűntek fel egymás után: a tengeri hatalom és szilárd katonai vezetés hiánya, a hadvezérek tehetetlensége, az admirálok tökéletes használhatatlansága. E hiányokon részben segítettek erély és szerencse által, így a hajóhad hiányán. De a nagyszerű mű is csak nagyszerű kiségitő eszköz volt a

szükségben s minden időkre az maradt. Római hajóhadat csináltak, de csak névleg tették nemzetivé és mostoha bánásmódban részesítették: a hajószolgálatot a nagy tisztességben álló légióbéli szolgálat mellett csekélyre becsülték, a tengeri tisztikar legnagyobb részben itáliai görögökből, a legénység alattvalókból, sőt rabszolgákból és csöcselékből is állt. Az itáliai paraszt irtózott a víztől, mint azelőtt; azon három dolognak, melyet Cátó életében megbánt, egyike az volt, hogy egy ízben hajón tett oly utat, melyet gyalog is megtehetett volna. Ez egyrészt minden esetre a dolog természetéből következett, miután a hajók evezős gályák valának s az evezős szolgálatot megneemesíteni alig lehet; de legalább alakíthattak volna néhány tengeri légiót és igyekezhetek volna egy római tengerész tisztikar létrehozására. A nemzet felbuzdulását felhasználva fokozatosan azon lehetek volna, hogy egy nem csak száma, hanem gyorsasága és gyakorlottsága által is jelentékeny tengeri hatalmat hozhassanak létre, a mire a hosszas háboru alatt kifejlett kalózkodásban a jó kezdet már meg volt téve; de a kormány ez irányban sem tett semmit. Ennek daczára a római hajóhad ügye, még a maga gyámoltalan nagyszerűségében is, leggeniálisabb műve e háborúnak, — s ez döntötte el a harcot Róma részére úgy a küzdelem kezdetén mint végén. Sokkal nehezebben voltak legyőzhetőek azon hiányok, melyeken az alkotmány megváltoztatása nélkül nem lehetett segíteni. Hogy a senátus a benne küzdő pártok mindenkori aránya szerint e hadviselés egyik rendszeréről egyszerre átugrott a másikra s oly hihetetlen hibákat követett el, minők Clupea odahagyása s a hajóhad többszöri eltörlése voltak; hogy az egyik év hadvezére sicíliai várakat ostromolt és utódja a helyett hogy ezeket megadásra kényszerítené, elment az afrikai partokat fosztogatni vagy jónak látta

tengeri ütközetbe bocsátkozni; egyáltalán az, hogy a főparancsnokságnak jog szerint évenként változnia kellett, — mind ezeken nem lehetett oly alkotmány-kérdések fessegetése nélkül segíteni, melyeknek megoldása több nehézséggel járt mint egy hajóhad építése, de természetesen mind ezeket azért ép úgy nem lehetett egy ily háboru követelményeivel megegyeztetni. Mindenek felett pedig, még senki, sem a senátus, sem a hadvezérek nem bírták magokat az új hadviselésbe bele találni. Regulus hadjárata példájául szolgál annak, mennyire el voltak a rómaiak fogulva azon gondolattól, hogy minden a sereg taktikai túlnyomóságától függ. Kevés hadvezért találunk, kinek a szerencse úgy ölébe hányta volna a sikert mint neki, ő 498-ban ugyanott állt, a hol ötven évvel utóbb állt Scípió, csak hogy nem állt vele szemben egy Hannibál, sem egy harcz-edzett ellenséges hadsereg. De a senátus a hadsereg felét visszahívta, a mint a rómaiak taktikai túlnyomóságáról meggyőződött; vakon bízva ebben, a hadvezér ott maradt állva, a hol épen állt, hogy stratégiailag, és midőn az ütközetet ott fogadta el, a hol vele megkinálták, hogy taktikailag is legyőzesse magát. Ez annál jellemzőbb volt, mert Regulus a maga nemében derék és tapasztalt hadvezér volt. A tunesi síkon szenvedett vereségnek oka épen azon paraszt-rendszerben állt, melylyel Etrúria és Samnium meghódítottatott. Azon, a maga körében egészen helyes tétel, hogy minden polgár beválik hadvezérnek, most tévedéssé lett; a háboru új rendszerében csak katonailag iskolázott és katonai éleslátású hadvezéreknek lehetett hasznokat venni, ilyet pedig minden polgárnagyban nem lehetett találni. Még nagyobb hiba volt ennél, hogy a hajóhad főparancsnokságát a szárazföldi sereg főparancsnoksága függelékének tekintették, és minden városi előljáró meg volt győződve, hogy

nem csak hadvezérségre, de admirálságra is született. A legnagyobb vereségeket, melyeket Róma e háborúban szenvedett, nem a viharok és még kevesebbé a karthágóiak okozták, hanem polgári admiráljainak elbizakodott tudatlansága. — Róma végre győzött; de az, hogy sokkal csekélyebb nyereséggel beérte, mint minőt kezdetben követelt, sőt minő neki felajánltatott, valamint azon erélyes ellenzés, melyre a béke Rómában talált, világosan mutatják úgy a győzelemnek mint a békének fél és felületes voltát; s ha Róma győzött, győzelmét ugyan az istenek kedvezésének és polgárai erélyének is köszönhette, de a kettőnél még sokkal inkább ellenfele elkövetett hibáinak, melyek a római hadviselés hiányait még jóval meghaladták.

III. FEJEZET.

Itália kiterjesztése a természetes határokig.

Az itáliai szövetség azon alakjában, melyben az ötödik század válságaiból kikelt, vagyis Itália állama, az Apennintől az ióniai tengerig terjedő városi és vidéki községeket egyesítette magában Róma hegemoniája alatt. Azonban e határokat Róma még az ötödik század vége előtt mindkét irányban átlépte s úgy az Apenninen, mint a tengeren túl keletkeztek a szövetséghez tartozó itáliai községek. Éjszakon a köztársaság, régi és új sérelmeket megbosszúlándó, már 471-ben megsemmisítette a kelta senónokat, délen a 490—513-iki nagy háborúban a phoeníciaiakat szorította le Sicília szigetéről. Amott Sena polgártelepén kívül nevezetesen a latin Ariminum város, itt a messánai mamertínusok községe tartozott a Róma vezérlete alatt álló szövetkezéshez, s a mint mindketten nemzetileg itáliai eredetűek voltak, úgy mindketten részesültek is az itáliai szövetség közönséges jogaiban és kötelességeiben. E terjeszkedésekre meglehet hogy inkább a pillanat sürgető eseményei, mintsem messze kiható politikai számítás vezettek; de legalább most, a Karthágó ellenében kivítt nagy előnyök után, könnyen felfogható módon

Itália természetes határai.

283.
264—241.

egy új és nagyobb politikai eszme tört utat magának a római kormány agyába, melyre a félsziget természetes minősége különben is elég világosan rávezette. A politikai ügy mint katonai szempont teljesen igazolták a tervet: az állam éjszaki határát az alacsony és könnyen átléphető Apennintől áttenni éjszaki és déli Európa hatalmas választó falához, az Alpokhoz, s az Itália feletti hatalommal a félszigettől nyugotnak és keletnek fekvő tengerek és szigetek feletti uralmat egyesíteni; s miután a phöníciaiaknak Sicíliából történt elűzetése által e feladat legnehezebb része már megoldatott, számos körülmény összehatalálkozása könnyűvé tette Róma kormányára nézve a munka befejezését.

Sicília mint
Itália függé-
léke.

A nyugoti tengeren, mely Itáliára nézve sokkal súlyosabban nehezedett a mérlegbe, mint az ádriai, a legfontosabb pont, Sicília, e nagy, termékeny és kikötőkben gazdag sziget a karthágói béke által nagyobb részében a rómaiak birtokába ment át. Hieron syrakúsi király, ki a háboru utolsó huszonnégy évében rendületlenül ragaszkodott a Rómával kötött szövetséghez, méltányosan igényelhetette területének kiterjesztését; de míg a római politika a háborút azon elhatározással kezdte meg, hogy csak másodrangú államokat fog a szigeten megtúrni, annak befejeztével szándéka már határozottan arra irányult, hogy maga bírassa Sicíliát. Hieron meg lehetett elégedve azzal, hogy saját területe — azaz Syrakúsa közvetlen kerületén kívül még Eloros, Neeton, Akrae, Leontini, Megára és Tauromenion határa — és a külföld iránti önállása, miután nem volt ürügy ennek megcsorbítására, az addigi mértékben meghagyatott, s hogy a két nagyhatalom háborúja nem végződött az egyiknek vagy másiknak tökéletes elbukásával, s ezáltal a sicíliai középhatalom számára legalább a

fennállás lehetősége még megmaradt. Sicília többi, jóval nagyobb részében, Panormosban, Lilybæonban, Akragasban, Messánában a rómaiak otthoniasan rendezték be magokat. Csak azt sajnálták, hogy a szép sziget birtoka, mindaddig, míg Sardínia még a karthágóiak kezében lesz, nem volt elegendő arra, hogy a nyugoti tengert római beföldi tengerre változtathassák. De csakhamar a békekötés után nem remélt kilátás nyílt arra, hogy a földközi tenger e második szigetét is kiragadhassák a karthágóiak kezéből. Afrikában, közvetlenül a Rómával kötött béke után, a zsoldosok és alattvalók egyesülten felláztak a phœnikiaiak ellen. E veszélyes felkelés fő oka a karthágói kormányban rejtett. A háboru utolsó éveiben Hamilkár nem fizethette meg zsoldosainak bérüket saját pénztárából úgy, mint azelőtt, és hazulról hiába kért pénzt; azt mondták neki, hogy csak küldje katonáit Afrikába zsoldjokért. Hamilkár engedelmeskedett, de ismervén embereit, óvatosan, kisebb osztályokban rakta őket hajóra, hogy csapatonként lehessen őket kifizetni vagy legalább felosztatni, maga pedig letette a főparancsnokságot. De elővigyázata, nem annyira a kormány üres pénztárán, mint inkább collegiális ügyvitelén s a burokratia oktalanságán, hajótörést szenvedett. Megvárták, míg az egész sereg ismét együtt állt Libyában, azután megpróbálták megigért zsoldjából valamit lecsípni. Erre természetesen lázadás tört ki a seregben, s a hatóságok határozatlan és gyáva magatartása megmutatta a lázadóknak, hogy mit merhetnek. Legnagyobb részök a Karthágó uralma alatt álló vagy tőle függő kerületekből származott; ismerték azon hangulatot, melyet a kormány által Regulus hadjárata után elrendelt mérsárlás és az adók roppant terhe mind ezen tartományokban előidézett, és ismerték a kormányt is, mely szavát soha meg

Sardínia rómaiává lesz.

Libyai felkelés.

nem tartotta és bocsánatot soha sem adott: tudták mi vár reájok, ha a lázadás segélyével kicsikart zsoldjokkal haza szélednek. A karthágói kormány már régóta önmaga alatt vágta a fát s most maga hitta meg azokat, kik kénytelenek voltak azt ledönteni. A forradalom tűzként harapódzott el őrségről őrségre, faluról falura; a libyai asszonyok elhozták ékszereiket, hogy a zsoldosok bére belőlök kiteljék; egy sereg karthágói polgár, köztök néhányan a sicíliai sereg legkitünőbb tisztjei közül, áldozatul estek a tömeg elkeseredésének; Karthágó már két oldalról ostrom alá vétetett s a városból kinyomúlt karthágói sereg, ügyetlen vezérének visszas rendszabályai folytán tökéletesen megveretett. — Midőn a rómaiak a gyűlölt és még mindig félt ellenséget egyszerre nagyobb veszélyben látták lebegni, mint minőbe a római háborúk valaha sodorták, mindinkább bánni kezdték az 513-iki békekötést, melyet, ha nem volt csakugyan elhamarkodva, most mindenki ilyennek tekintett, és elfeledték, mennyire kimerült volt akkor saját hazájok s mily hatalmas állást foglalt el akkor Karthágó. Szeméremzetök ugyan nem engedte, hogy nyíltan összekötésbe lépjenek a karthágói zendülőkkel, sőt a karthágóiaknak a háboru számára kivételesen megengedték zsoldosok toborzását Itáliában és az itáliai hajósokat eltiltották a libyaiakkal való közlekedéstől. Azonban szabad lesz kétségbe vonnunk, ha csakugyan komolyan vette-e a római kormány e szövetséges-társi barátságos intézkedéseket. Mert, midőn a római hajósok ennek daczára folytonos érintkezésben álltak az afrikai felkelőkkel s midőn Hamilkár, kit a végső veszély ismét élére állított a karthágói hadseregnek, egy csomó itáliai kapitányt a lázadókkal való czimboráláson rajta kapott és húsre tétetett, a senátus közbe vetette magát érettök és kieszközölte szabadon bo-

csáttatásokat. Úgy látszik, magok a felkelők is felismer-
ték a rómaiakban természetes szövetségeseiket; a sardíniai
őrségek, melyek a karthágói sereg többi részének példá-
ját követve szintén a felkelők mellett nyilatkoztak, midőn
azt látták, hogy nem képesek a szigetet a közepében levő
hegyi vidék le nem győzött lakóinak támadásai ellenében
megtartani, felajánlták annak birtokát a rómaiaknak (515
körül); s hasonló ajánlatok még Utica községéből is ér-
keztek Rómába, mely szintén részt vett a felkelésben, s
most Hamilkár fegyverei által a kétségbeesésig szorongat-
tatott. Ez utóbbi ajánlatot Róma visszautasította, főkép
valószínűleg azért, mert elfogadása Itália természetes ha-
tárain túl és így messzebb ragadta volna Rómát, mint a
mennyre akkor menni szándékozott; a sardíniai lázadókat
azonban elfogadta s átvette tőlök mindazt, a mi Sardíniá-
ból a karthágóiak birtokában volt (516). Sokkal inkább,
mint a mamertínusok ügyében, illeti meg a rómaiakat ebben
ama megrovás, hogy a nagy és győztes polgárság nem
átallt e nyomorult zsoldos csőceselékkel barátkozni s vele
a zsákmányt megosztani és hogy nem volt képes azt, a
mit jog és becsület megköveteltek, fölébe helyezni a pil-
lanatnyi haszonnak. A karthágóiak, kik épen Sardínia meg-
szállása idején voltak a legszorongatottabb helyzetben, egy-
előre szó nélkül túrték e jogtalan erőszakoskodást; miután
azonban a veszély a rómaiak váráhozása és valószínűleg
reménye ellenére Hamilkár lángesze által elhárított, és
Karthágó Afrikában visszanyerte előbbi teljes uralmát (517),
rögtön megjelentek Rómában Karthágó követei és Sardínia
visszaadását követelték. De a rómaiak, nem levén hajlan-
dók lemondani a prédáról, válaszul semmis vagy legalább
oda nem tartozó panaszokkal álltak elő mindenféle jogta-
lanságok felett, melyeket a karthágóiak római kereskedőkön

239.

238.

237.

állítólag elkövettek, és siettek a háborút megizenni*); azon tétel, mely szerint a politikában mindenki megteheti azt, a mire képes, teljes, meztelen szemérmertlenségében állítatott fel. A karthágóiakat igazságos elkeseredésök az ajánlott háboru elfogadására ösztönözte; ha Catulus öt év előtt Sardinia átengedését követelte volna, a háboru valószínűleg tovább folyt volna. De most, midőn mindkét sziget elveszett, Libya forrongásban állt, s az állam a huszonnégy éves római s a majdnem öt évig tartott iszonyú polgárháborúban teljesen kimerült, most Karthágónak meg kellett hajolnia. A rómaiak csak kedvetlenül, a karthágóiak ismételt könyörgései folytán, és csak akkor mondtak le a háborúról, midőn a phoeníkiiaiak kötelezték magokat, hogy az elbizakodások által okozott fegyverkezés költségeinek fedezésére 1200 talentumot (2 millió tallér) fizetnek Rómának. Róma ily módon szinte küzdelem nélkül szerezte meg Sardiániát, melyhez még Corsica járult, az etruskok e régi birtoka, melyen talán még az utolsó háboru óta már egyes római őrségek voltak felállítva. A rómaiak azonban, épen úgy mint a phoeníkiiaiak, Sardiániában és még inkább a zordon Corsicában, a partok megszállására szorítkoztak. A sziget belsejének benszülőtteivel szakadatlanul háborúban álltak, vagy inkább embervadászatot űztek: kutyákat uszítottak reájok s az elfogott áruczikket a rabszolgavásárra vitték, de a tartomány komoly meghódoltatásához nem

Corsica.

*) Kétségtelen dolog, hogy a Sicília és Itália közt fekvő szigetekről való lemondás, melyre az 513-iki béke kényszerítette Karthágót, nem foglalta magában Sardinia átengedését; de azon hír sem egészen hiteles, mely szerint a rómaiak a sziget megszállását, három évvel a béke megkötése után, ezzel indokolták volna. Ha ezt tesszik, mindössze diplomáciai ostobasággal tetézték volna politikai szemérmertlenségüket.

fogtak. E szigeteket nem a magok kedvéért, hanem Itália biztosítása végett foglalták el. A mióta e három nagy sziget kezében volt, az itáliai szövetség sajátjának nevezhette a tyrrhéni tengert.

Az Itáliától nyugotnak fekvő tenger szigeteinek megszerzése a római államrendszerbe egy ellentétet vitt be, mely ugyan, a mint minden mutatja, pusztán czélszerűségi tekintetekből és szinte esetlegesen keletkezett, de azért nem kevesbbé kapott nagy jelentőségre az állam egész jövőjére nézve: a szárazföldi és a tengeren túli igazgatási rendszer közti, vagy, a később forgalomba jutott kifejezésekkel élve, az Itália és a provinciák közti ellentétet. A község két legfőbb hivatalnoka, a két consul, törvényesen kijelölt működési területtel nem bírt, hanem hivatalos hatalmuk annyira terjedt, a mennyire a római kormányé egyáltalában; a miben természetesen magától értetik, hogy a hivatal körét tényleg megosztották egymás közt, és épen így magától értetik, hogy területek minden egyes kerületében az erre nézve fennálló határozmányokhoz voltak kötve, hogy tehát például a római polgárok feletti törvényhatóságot mindenütt át kellett engedniök a praetornak s hogy a latin és egyébkép autonóm községekben a fennálló szerződéseket kötelesek voltak megtartani. A 487 óta Itália számára rendelt négy quaestor a consul hivatalos hatalmát legalább formailag nem szorította meg, miután Itáliában úgy mint Rómában csupán a consuloktól függő segédhivatalnokoknak tekintettek. Úgy látszik, hogy ezen igazgatási rendszert kezdetben a Karthágótól elfoglalt területekre is kiterjesztették és Sicíliát úgy mint Sardiániát néhány éven át a consulok fő felügyelete alatt, quaestorok segélyével kormányozták; de a gyakorlatnak csakhamar azon meggyőződésre kellett vezetnie, hogy a

A tengeren
túli birtokok
kormányzá-
sának szer-
vezése.

Tartományi
praetorok.

227.

tengeren-túli birtokokra nézve saját főhatóságok nélkülözhetetlenül szükségesek. Valamint a község kiterjesztésekor le kellett mondani a római igazságszolgáltatás öszpontosításáról a praetor személyében s a távolabb fekvő kerületekbe helyettes bírákat kellett küldeni, épen úgy kellett most (527) a consulok személyében öszpontosított adminisztratív-katonai egységről is lemondani. Az új tengeren-túli területek mindenikének, úgy Sicíliának mint Sardiániának számára Corsicával együtt, különös mellék-consul alkalmaztatott, ki rangra és czímre nézve a consul után s a praetorral egy fokon állt, de különben úgy, mint a praetorság felállítása előtti régibb kor consula, a maga kerületében fővezér, főtisztartó és főbíró volt egy személyben. Csak a közvetlen pénztár-kezelés vonatott el valamint kezdet óta a consuloktól, úgy most ezen új főhivatalnokoktól is, és egy vagy több quaestor adatott melléjük, kik ugyan minden tekintetben tőlök függtek és hivatalosan olybá vétettek, mint a praetorok házi gyermekei, de mégis a pénztár-kezelést ellátták s hivataluk letétele után kötelesek voltak a senátus előtt számadást tenni. — Ezen eltérés a főigazgatásban az egyetlen jogi különbség a szárazföldi és tengeren-túli birtokok közt. Egyébiránt azon elvek, melyek szerint Róma a tőle függő itáliai tartományokat szervezte, az Itálián kívül fekvő birtokokra is alkalmaztattak. Hogy a községek a külföld iránti önállóságukat kivétel nélkül elvesztették, az magától értetik. A mi a forgalmat illeti, ezentúl a tartomány-lakosnak nem volt szabad az illető tartományban a maga községén kívül valódi tulajdont szereznie s talán valódi házasságra sem lépnie. Ellenben, legalább Sicíliában, megtúrta a római kormány a rajta fekvő városok alig veszélyes foederatív szervezetét, sőt még az általános sicíliai tartomány-gyűlé-

A tartományok szervezése.

Forgalom.

seket is ártatlan kérelmezési és panaszkodási jogokkal *). Pénz tekintetében ugyan nem igen lehetett a római folyópénzt rögtön egyedül érvényesnek nyilvánítani a szigeteken is; de úgy látszik, hogy az már kezdettől fogva e tartományokban törvényes árfolyamot kapott, és hogy a római Sicília városaitól, legalább rendszerint, megvonatott a jog, nemes érzekből pénzt verhetni **). Ellenben nem csak a földbirtok maradt egész Sicíliában érintetlenül — azon elvet, mely szerint valamely Itálián kívüli tartomány a hadi jog czímén a rómaiak magán tulajdonába megy át, e század még nem ismerte —, hanem Sicília és Sardínia valamennyi községei még önkormányzatukat s az autonómia bizonyos mértékét is megtartották. Ha a demokratikus községi alkotmányok mindenütt eltöröltettek és a hatalom a városi aristokrátiát képviselő községi tanács kezébe adták; ha továbbá legalább a sicíliai községeknek meghagyott, hogy minden ötödik évben, a római censusnak megfelelőleg községi becslést eszközöljenek, mindkettő csak

Tulajdon.

Autonómia.

*) Erre mutatnak egyrészt a „siculusok“ fellépése Marcellus ellen (Lív. 26, 26 s köv.), másrészt „valamennyi sicíliai község összes beadványai“ (Cicero *Verr.* 2, 42, 102. 45, 114, 50, 146. 3, 88, 204), valamint ismeretes analógiák is (Marquardt *Handb.* 3, 1, 267). Az egyes városok közti *commercium* hiányából a *concilium* hiánya még semmikép sem következik.

**) A tartományokban Róma nem monopolizálta az arany- és ezüstpénzverési jogot oly szigorúan mint Itáliában, nyilván azért, mert a nemrómai pénzláb szerint vert arany- és ezüstpénz csekélyebb fontossággal bírt. A pénzverdék azonban e helyeken is kétségkívül rendszerint réz- vagy legfeljebb ezüst aprópénz verésére szorítottak; a római Sicíliának épen legjobb helyzetben levő községei, mint a mamertínusoké, Kentoripa, Alæsa, Segestum, s lényegében Panormos is, csak rézpénzt vertek.

szükséges következménye volt a római senátus alá való rendeltetésnek, mely görög ekklesiákkal és minden egyes függő község pénzügyi és katonai segélyforrásai áttekintése nélkül csakugyan nem vihette a kormányt; s ez az itáliai tartományokban is mindkét tekintetben ugyanily módon megtörtént. — E jogegyenlőség mellett a fő dolgokban azonban, egyfelől az itáliai, másfelől a tengeren-túli községek közt egy ugyan csak tényleges, de mégis igen következménydús különbség keletkezett. A tengeren-túli községek nem állítottak meghatározott hadjuttalékot a római seregbe vagy hajóhadba *) s legalább annyiban elvesztették a fegyverjogot, a mennyiben csupán a római praetor rendeletére voltak saját szülőföldjük védelmére használhatók, s a mennyiben a római kormánynak szabadságában állt belátásához képest itáliai hadakat küldeni a szigetekre; a minek fejében a sicíliai föld termékeinek tizede és minden sicíliai kikötőkbe bevitt vagy belőlök kivitt árucikkre rótt vám, mely az érték öt száztólját tette, fizettetett Rómába. Magában véve egyik rendszabály sem volt új. Azon adók, melyeket a karthágói köztársaság s a perzsa nagykirály fizettettek magoknak, lényegileg egyneműek voltak ama tizeddel; és ily keleti mintára szervezett adóztatási rendszer Görögországban is öröktől fogva össze volt kapcsolva a tyrannisszal s gyakran a hegemoniával is. Különösen a sicíliaiak már régóta fizették a tizedet vagy Syrakúsába vagy Karthágóba, s a kikötő-vámokat is már régóta nem a magok javára szedték. „A sicíliai községeket,

*) Erre vonatkozik Hieron azon nyilatkozata (Liv. 22, 37), mely szerint: ő tudja, hogy a rómaiak csupán római vagy latin gyalogságot s lovasságot használtak és „külföldieket“ legfeljebb csak a könnyű fegyverzetűek csapataiban alkalmaztak.

úgymond Ciceró, oly módon vettük clientélánkba és védelmünk alá, hogy megmaradjanak azon jognál, mely szerint addig éltek s ugyanoly viszonyok közt engedelmeskedjenek a római községnek, melyek szerint addig saját uraiknak engedelmeskedtek.“ Ezt illik el nem felednünk; de a ki a jogtalanságot folytatja, azt el is követi. Nem az alattvalókra nézve, kik csak urat cseréltek, hanem új uraikra nézve bírt vészteljes jelentőséggel az, hogy felhagytak a római állam azon ép oly bölcs mint nagylelkű alapelvével, miszerint az alattvalóktól csupán harczy segílyt, de soha helyette pénzbeli kárpótlást el nem fogad, melynek fontosságával szemben minden enyhítés a terhek kirovásában és behajtásában és minden egyes esetekben tett kivétel elenyészett. Ily kivételek pedig többszörösen tétettek. Messána egyenesen belépett a tógában járók szövetségébe, és mint az itáliai görög városok, hadjuttalékot állított a római hajóhadba. Egy csomó más városnak az itáliai honvédelmi egyesülésbe való felvétel ugyan nem adatott meg, de más kedvezményeken kívül adó- és tized-mentességet kaptak, úgy hogy helyzetök pénzügyi tekintetben még az itáliai községekénél is kedvezőbb volt. Ezek Egesta és Halikyæ voltak, melyek a karthágói Sicília városai közül először léptek be a római szövetségbe; Kentoripa a keleti benföldön, melynek feladata volt a syrakusai területre közelből felvigyázni *); Alæsa az éjszaki parton, mely első csatla-

Kivett községek.

*) Ezt már egy a térképre vetett pillantás is bizonyítja, de egyszersmind azon nevezetes rendelkezés is, mely szerint a kentoripaiaknak kivételképen egész Sicíliában megengedettett birtokot vásárolni. Mint Róma őrszemeinek szabad mozgásra volt szükségök. Különbén úgy látszik, Kentoripa szintén azon első városok közt volt, melyek Róma pártjára álltak (Diodor 7. 23, 501 l.).

Itália s a
provinciák.

kozott Rómához a szabad görög városok közül, és minde-
nek felett Panormos, azelőtt a karthágói Sicília fővárosa,
mely most a római Sicília fővárosává jelöltetett ki. A ró-
maiak politikájok régi elvét: a függő községeket külön-
böző jogokkal bíró fokozatos osztályokra tagolni fel,
ekkép Sicíliára is alkalmazták; de a sicíliai és sardíniai
községek átlag nem szövetséges-társi, hanem egyszerű
adófizető alattvalói viszonyban álltak Rómával. — E mé-
lyen ható ellentét a katonaállításra és az adófizetésre kö-
telezett, vagy legalább katonaállításra nem kötelezett köz-
ségek közt semmi esetre sem állt jogilag szükséges össze-
függésben az Itália s a provinciák közti különbséggel.
Tengeren-túli községek is tartozhattak az itáliai szövet-
séghez, a mint hogy a mamertínusok a dolog lényegében
egy vonalban álltak az itáliai sabelliekkal, sőt még latin
jogú új községek alapítását is Sicíliában és Sardíniában
jogilag épen úgy nem gátolta semmi, mint az Appenninen
túl fekvő tartományban. Szárazföldi községek is elveszt-
hették a fegyverjogot s adófizetőkké lehettek, a mi a Pó
mentén fekvő egyes kelta községekre nézve már most is
megtörtént s később meglehetősen tág terjedelemben al-
kalmaztatott. Tényleg azonban a szárazföldön ép úgy túlnyomó
számban voltak a katonaállításra, mint a szigeteken az adó-
fizetésre kötelezett községek; s míg a rómaiak sem a hellen
míveltségű Sicíliában, sem Sardíniában itáliai telepeket
alapítani nem szándékoztak, a római kormány kétségkívül
már e korban megállapodásra jutott az iránt, hogy az Apennín
s az Alpok közti barbár tartományt nem csak meghódítja,
hanem azon mértékben, a mint a hódításban előre halad,
ott itáliai eredetű s itáliai jogú új községeket fog alakítani.
A tengeren-túli birtokok ily módon nem csak alattvalók tar-
tományai voltak, de egyszersmind elhatározott, hogy örök

időkre azok maradjanak; ellenben tervben volt, hogy a consulok újonnan meghatározott törvényes hivatali kerülete, vagy a mi ezzel egyre megy, a szárazföldi római terület új és tágabb Itáliává változzék át, mely az Alpoktól az ióniai tengerig terjed. Ezen Itália, mint főkép földirati fogalom, egyelőre az itáliai szövetség politikai fogalmának nem felelt meg mindenben, s részint kevesebbet, részint többet jelentett nálánál. Az Alpok határáig terjedő egész területet azonban már most Itáliának tekintették, azaz a tógában járók jelenlegi vagy jövődő területének, és azon módon, a mint ez Éjszak-Amerikában történt és történik, az új határt egyelőre földiratilag jelölték ki, hogy azt a gyarmatosítás fokozatos kiterjesztésével politikailag is mindinkább kijebb tolják *).

*) Ezen ellentét egyrészt Itália mint a római szárazföld vagy a consulok hivatalos kerülete, másrészt a tengeren-túli terület vagy a praetorok kerülete közt már a hatodik században többszörös alkalmazásban szerepel. Azon vallási szabály, mely szerint bizonyos papoknak nem szabad Rómából távozniok (Val. Max. 1, 1, 2), oda magyaráztatott, hogy nem szabad a tengeren túl menniök (Liv. ep. 19, 37, 51. Tac. ann. 3, 58. 71. Cic. Phil. 11, 8, 18; v. ö. Liv. 28, 38, 44. ep. 59). Még határozottabban ide tartozik azon régi szabálynak, miszerint a consul csak „római területen“ nevezhet ki dictátort, az 544. évben adott azon magyarázata, mely szerint a római terület egész Itáliát magában foglalja (Liv. 27, 5). Csak Sulla szervezte az Alpok és az Apennín közt fekvő kelta tartományt egy külön, a consulétól elkülönzött, és saját állandó főhivatalnoka alá rendelt kerületként. Ez ellen természetesen senki sem fog azzal előállni, hogy Gallia vagy Ariminum már a hatodik században igen gyakran, rendszerint a consulok egyike „hivatalos kerületének“ (*provincia*) nevezetik. A *Provincia* ugyanis, mint tudjuk, a régibb nyelvben nem az, a mit mi ma tartománynak nevezünk, azaz nem egy térben meghatározott kerület, mely valamely állandó főhivatal-

Az ádriai
partokon
történtek.
244.

Az ádriai tengeren, melynek bejárásánál a nagyfontosságú és régóta előkészített Brundisium gyarmat végére még a Karthágóval vítt háboru folyamában (510) megalapított, Róma suprematiája már előre meg volt állapítva. A nyugoti tengerről még ki kellett szoritania vetélytársát; a keletin már a hellenek viszálykodásai gondoskodtak róla, hogy a görög félsziget minden állama tehetetlen maradjon vagy azzá legyen. A legjelentékenyebb közölök, a makedóniai, Egyiptom befolyása alatt az ádriai tenger felső részéről az aetoliaiak-, a Peloponnesusról pedig az acháiak által kiszorított s alig volt képes már éjszaki határait a barbárok ellen megvédeni. Mily nagy súlyt helyeztek a rómaiak arra, hogy Makedóniát és ennek természetes szövetségesét, a syriai királyt lekötve tartsák, s hogy mily erősen csatlakoztak Egyiptomnak épen erre irányuló politikájához, azt azon nevezetes ajánlat bizonyítja, melyet a karthágói háboru befejezése után III. Ptolomæos Evergetes királynak tettek, hogy t. i. készek őt támogatni azon háborúban, melyet Berenike meggyilkoltatása miatt a syriai II. Seleukos Kallinikos (uralk. 507—529) ellen viselt, s melyben Makedónia valószínűleg az utóbbinak fogta pártját. Róma egyáltalában szorosabb viszonyba lép a hellenféle államokkal; a senátus már Syriával is alkudozott és épen az imént említett Seleukosnál közbejárt a törzsrokon ilioniak ügyében. — Róma közvetlen beavatkozására a keleti hatalmak ügyeibe mindenek felett már azért sem

247—225.

noknak van alárendelve, hanem csupán az egyes hivatalnok számára a törvény, senátusi határozat vagy szerződés által kiszabott illetékességi kör; és ennyiben minden esetre megengedhető, sőt egy ideig szabály is volt, hogy a consulok egyike vegye át éjszaki Itália kormányát.

került a sor, mert Rómának a maga céljaira nem volt rájuk szüksége. Az achái szövetség, melynek virágzását Aratos szűkkeblű cottaeria-politikája ásta alá, az aetoliai zsoldos köztársaság s az elhanyaglott makedóniai birodalom egymást zsibbasztották meg, a nélkül hogy Rómának e végből még szüksége lett volna beavatkoznia; s a tengeren-túli birtokok szerzését ekkor a rómaiak még inkább kerülték, mintsem keresték. Midőn az akarnániaiak, arra hivatkozva, hogy valamennyi görögök közt ők az egyetlenek, kik Ílion elpusztításában nem vettek részt, Aeneias utódaitól segílyt kértek az aetoliaiak ellen, a senátus ugyan próbát tett a diplomátiai beavatkozással; de midőn az aetoliaiak erre a magok módja szerint fogalmazott, azaz szemtelen választ adtak, a római urakat régészeti érdekeltségök még sem ragadta annyira, hogy kedvéért oly háborút kezdjenek, mely által Makedóniát öröklött ellenségétől megszabadították volna (515 körül). — Még magát a kalózság garázdálkodását is, ily viszonyok közt könnyen beláthatólag az egyetlen mesterséget, mely az ádriai partokon virágzott s melytől Itália kereskedelmének is sokat kellett szenvednie, a rómaiak kelleténél tovább túrték el, azon türelemmel, mely szoros összefüggésben állt a tengeri háboru iránti alapos ellenszenvökkel és rossz lábbon álló tengerészetökkel. De végre mégis megsokallták a dolgot. Makedónia pártfogása alatt, mely nem érezte többé magát hivatva, régi foglalkozását folytatva, a hellen kereskedést az ádriai tengeri rablók ellen, ellenségeinek javára, megvédeni, Skodra urai az illyr népségeket, körülbelül a mai Dalmátia, Montenegro és éjszaki Albánia lakóit, nagyban úzótt közös rablókalandokra egyesítették; az illyrek gyorsan vitorlázó kétemeletes hajóikból, az úgynevezett „liburniai“ hajókból alkotott egész hajórajokkal viselték

239.
Illyr kalózság.

a háborút mindenki ellen a tengeren úgy mint a partokon. Az ezen vidéken levő görög telepeknek, Issa (Lissa) és Pháros (Lesina) szigeti, Epidamnos (Durazzo) és Apollonia (Avlonetól éjszakknak az Aoos mellett) nagyfontosságú tengeri városoknak természetesen legtöbbet kellett tőlök szenvedniök, s több ízben kiállniok a barbarok ostromát. De a rablók még távolabb dél felé, Phœnikében, Epeiros legvirágzóbb városában is megfészkeltek magokat; az epeirosiak és akarnániaiak félig kényszerítve, félig önkényt léptek természetellenes symmachiába ez idegen rablókkal, kik a partokat egészen Elisig és Messenéig biztalanná tették. Hiába egyesítették az ætoliaiak és acháiak a mi hajójok csak volt, valamennyit e veszély elhárítására; a tengeri rablók és görög szövetségeseik által nyílt tengeri ütközetben megverettek, s a rablók hajóhada végre oly hatalmassá tett, hogy Kerkyra (Corfu) gazdag és nagy fontosságú szigetét is elfoglalhatta. Az itáliai hajósok panaszai, a régóta szövetséges apollóniaiak segélykérései s az ostromlott issaiak könyörgései végre rábírták a senátust, hogy legalább követeket küldjön Skodrába. Gáius és Lúcius Coruncánius testvérek mentek oda, hogy Agron királytól a garázdálkodás beszüntetését követeljék. A király azt felelte, hogy a tengeri rablás az illyr országos jog szerint megengedett ipar s hogy a kormánynak nincs joga a magánosokat a kalózkodástól eltiltani; a mire Lúcius Coruncánius azt felelte, hogy ez esetben Rómának gondja lesz reá, hogy az illyrek jobb országos jogot kapjanak. E minden esetre nem igen diplomaticus válasz miatt a követek egyike, mint a rómaiak állították, a király parancsára, hazamenet meggyilkoltatott s a gyilkosnak kiadatása megtagadtatott. A senátusnak most nem lehetett többé válasz-

tania. Az 525. év tavaszán Apollónia előtt egy 200 sorhajóból álló hajóhad jelent meg, kiszálló sereget hozva magával; amaz megugrasztotta a kalózhajókat, mi alatt emez a rablóvárakat rombolta le; Teuta királyné, ki férjének, Agronnak halála után, kiskorú fia Pinnes nevében kormányzott, végső menedékhelyén ostrom alá vétetvén, kénytelen volt a Róma által elébe szabott feltételeket elfogadni. Skodra urai éjszakai úgymint délen ismét visszaszorítottak eredeti szűk területökre, s kénytelenek voltak nem csak minden görög várost, hanem az ardiaiakat is Dalmátiában, a parthinusokat Epidamnos körül s az atintániaiakat éjszakai Epeirosban kibocsátani fennhatóságok alól; kikötetett, hogy Lissostól (Alessio, Scutari és Durazzo közt) délnek ezentúl illyr hadihajók egyáltalában ne járhassanak, nemfegyveres hajóik közül pedig kettőnél több együtt ne járhasson. A kalózkodás e gyors és erélyes elfojtása Róma uralmát az ádriai tengeren a legdicséretebb és legmaradandóbb módon általánosan elismertté tette. De ezzel nem érték be a rómaiak, hanem egyszersmind a tenger keleti partján is megfészkeltek magokat. A skodrai illyrek Róma adófizetőivé tétettek; a dalmátiai szigetek és partok a phárosi Demetriosnak, ki Teuta szolgálatából átlépett Rómába, mint függő dynastának és Róma szövetségesének uralma alá adattak; Kerkyra, Apollónia, Epidamnos görög városok és az atintániaiak és parthinusok községei a symmachia enyhe kötelékei által kapcsolattak Rómához. E szerzemények az ádriai tenger keleti partján nem voltak eléggé terjedelmesek arra, hogy számokra külön mellékconsul rendeltessék; Kerkyrába és talán más helyekre is, úgy látszik, alárendeltebb rangú helytartók küldettek és e birtokok felett a fő felügyelet azon főhiva-

229.

Expedíció
Skodra ellen.

Területszer-
zés Illyriá-
ban.

E tények hatása Görögországban és Makedóniában.

talnokokra bízott, kik Itáliát igazgatták *). Ily módon úgy mint Sicília és Sardínia, az ádriai tengeren levő fő tengeri állomások is Róma fennhatósága alá kerültek. Hogy is lehetett volna máskép? Rómának az ádriai tenger felső részén jó tengeri állomásra volt szüksége, minőt az itáliai parton fekvő birtokai nem nyújtottak; az új szövetséges társak, főkép a görög kereskedő városok, megmentőiket látták a rómaiakban s kétségkívül minden lehető elkövettek, hogy e hatalmas védelmet maradandóan biztosítsák magoknak; a tulajdonképi Görögországban nem csak senki sem bírt ellene szólni, de sőt minden ajak dicsőítette a szabadítókat. Méltán kérdehetjük, vajon Hellasnak öröme volt-e nagyobb vagy szégyenkezése, midőn az achái szövetség tíz sorhajója helyett, melyekből Görögország hadi ereje állott, most a barbarok kétszáz hajója vitorlázott kikötőibe, és egy csapással megoldotta azon feladatot, mely a görögöket illette meg, de melyben ezek oly szánalomra méltóan hajótörést szenvedtek. De ha röstellték, hogy szorongatott földieiket a külföldnek kellett megmentenie,

*) Kerkyrának egy állandó római parancsnoka látszik Polybiosnál (22. 15. 6. hamisan fordítva Lívius által 38, 11; v. ö. 42. 37), Issának ily parancsnoka pedig Líviusnál (43, 9) előfordúlni. Ehhez járul a *praefectus pro legato insularum Balarum* (Orelli 732) és a pandatáriai helytartó (I. R. N. 3528) közti analogia. E szerint úgy látszik, általában szabály volt a római kormányzatban, hogy a távolabb fekvő szigetek élére nem senátori *praefectusok* állíttassanak. E „helytartók“ azonban, természetöknél fogva, oly főhivatalnokot előfeltételeznek, ki őket kinevezi s rájuk felügyel; s ilyenek e korban csak a consulok lehettek. Utóbb, Makedónia és Gallia cisalpina provinciák szervezése után, a főigazgatás e két tartomány helytartói egyikének kezébe jutott; a mint hogy az itt szóban forgó terület, a későbbi római Illyricum magva, mint tudjuk, részben Cæsar közigazgatási kerületéhez tartozott.

ezt legalább illő modorban cselekedték; nem mulasztották el a rómaiakat, az isthmusi játékokhoz és az eleusisi mysteriumokhoz bocsátás által ünnepélyesen felvenni a hellen nemzeti kötelékbe. — Makedónia hallgatott; fegyverrel nem bírt és szóval nem akart óvást emelni. A rómaiak sehol sem találtak ellenállásra; de ennek daczára Róma, midőn a szomszédja házát megnyitó kulcsokat kezébe vette, ebben oly ellenfelet teremtett magának, a kitől, ha ismét erőhöz jut, vagy ha kedvező alkalomra talál, meg lehetett várni, hogy képes lesz megtörni hallgatását. Ha az erélyes és higgadt Antigonos Dóson király tovább élt volna, alkalmasint már ő felvette volna az odadobott keztyűt; mert midőn néhány évvel utóbb a phárosi Demetrios dynasta kivonta magát Róma hegemoniája alól, az istriaiakkal egyetértve a szerződés ellenére tengeri rablásra adta magát s a rómaiak által függetleneknek nyilvánított antintosiakat meghódította, Antigonos frígyre lépett vele és Demetrios hadai Antigonos seregében harczolva részt vettek a Sellasia melletti ütközetben (532). De Antigonos 533/4 telén meghalt; s utódja, a még gyermek Fülöp elnézte, a mint Lúcius Aemílius Paullus consul Makedónia szövetségesét megtámadta, fővárosát feldúlta s őt birodalmából kiűzve földön futóvá tette (535).

222.

221/0.

219.

Éjszaki
Itália.

241.

Az Apennintól délnek fekvő tulajdonképi Itália szárazföldjén Tarent eleste óta zavartalan volt a béke; a Faleriivel vítt hatnapos háboru (513) curiosumnál egyének alig tekinthető. De éjszakon, a szövetség határai és Itália természetes határa, az Alpok hegylácza közt egy terjedelmes tartomány feküdt, mely még nem engedelmesskedett feltétlenül Rómának. Az Apenninen túl a rómaiak nem bírtak egyebet az Ancóna fölötti Aesis és a Ceséna

alatti Rubico *) közt fekvő keskeny térnél, körülbelül a mai Forli és Urbíno provinciákat. A Pótól délnek még a kelta boiusok hatalmas törzse tartotta fenn magát (Parmától Bolognáig), kik mellett keletnek a lingonok, nyugotnak (Parma vidékén) az anárok, két kisebb, valószínűleg a boiusok védnöksége alatt álló kelta megye, töltötte be a síkot. A hol ezek megszűntek, ott a ligurok földje kezdődött, kik egyes kelta törzsekkel összevegyülten Písától s az Arezzo fölötti vidéktől kezdve az Apenninen fészkelve, a Pó forrásvidékét bírták. A Pótól éjszakra terjedő síkból a keltáktól törzsre nézve idegen és alkalmasint illyr származású venetusok bírták a keleti részt, körülbelül Verónától a tengerpartig; köztök és a nyugoti hegyek közt a cenománok (Brescia és Cremóna körül) tanyáztak, kik ritkán tartottak a kelta nemzettel s alkalmasint nagy mértékben venetusokkal voltak vegyülve, és az insubriak (Milánó körül), mely utóbbi a legjelentékenyebb volt az itáliai kelta megyék közt és szakadatlan összeköttetésben állt nem csak azon hol kelta hol más származású kisebb községekkel, melyek az Alpok völgyeiben el voltak szórva, hanem az Alpokon túl fekvő kelta vidékekkel is. Az Alpok kapui, ama hatalmas, ötven német mérföldnyire hajózható folyam, s az akkori civilisált Európa legnagyobb és legtermékenyebb síksága úgy mint azelőtt, most is az Itália örök ellenségeinek kezében voltak, kik meghalázza ugyan és meggyöngítve, de ennek daczára mégis csak alig névleges függésben és még mindig mint kellemtelen szomszédok megmaradtak régi barbárságukban és

*) A helyiség gondos új megvizsgálása szerint a Rubico nem más, mint a Savignano melletti Fiumicino, mely azonban, folyásának felső részében, ma már medret változtatott.

ritkásan elszórva a tágas lapályon folytatták nyájgazdaságukat és fosztogató életmódjokat. El lehetett várni, hogy a rómaiak sietni fognak e területek elfoglalásával, annál inkább, miután a kelták lassanként feledve a 471. és 472-iki hadjáratokban szenvedett vereségeiket, ismét mozogni kezdének, sőt, a mi még aggasztóbb volt, a havasokon túllakó kelták ismét kezdtek a havasokon innen mutatkozni. A boiusok tényleg már 516-ban megújították e háborút, és uraik, Atis és Galatas, igaz ugyan hogy községök megbízása nélkül, de felszólították a transalpini keltákat, hogy csatlakozzanak hozzájuk; ezek nagy számmal elfogadták a meghívást és 518-ban oly nagy kelta sereg táborozott Ariminum előtt, minőt Itália már régóta nem látott. A rómaiak e pillanatban sokkal gyöngébbek lévén, semhogy ütközetet próbálhattak volna, fegyverszünetet kötöttek, és hogy időt nyerjenek, Rómába eresztették a kelta követeket, kik a senátusban Ariminum átengedését merték követelni, — mintha csak Brennus kora tért volna vissza. Egy váratlan esemény azonban véget vetett a háborúnak, mielőtt az még megkezdődött volna. A boiusok, elégedetlenek lévén a hivatlan frígytársakkal, és alkalmasint féltvén tőlök saját tartományukat, összevesztek a transalpiniakkal; a két kelta sereg közt nyílt ütközetre került a dolog, és miután a boiusok saját főnökeiket agyon verték, a transalpiniak haza tértek. Ezzel a boiusok a rómaiak kezébe adták magokat; és csak ezektől függött őket elűzni lakhelyeikről, mint a senónokat, és legalább a Póig előre nyomulni; e helyett azonban Róma néhány darab föld átengedése fejében békét adott nekik (518). Ezt alkalmasint azért tette, mert ugyanekkor várta a karthágói háboru megújulását; midőn azonban ennek Sardínia átengedése által eleje vétetett, a római kormány helyes politi-

283.

282.

238.

Kelta hábo-
rúk.

236.

236.

232.

kája megkövetelte, hogy az Alpokig terjedő tartományt lehető gyorsan és lehető teljesen birtokába kerítse. A kelták állandó aggodalmi a rómaiak ilyenmő betörésétől ennélfogva eléggé indokolvák; a rómaiak azonban nem nagyon siettek. A kelták tehát magok kezdték meg a háborút, akár azért, mert a keleti parton eszközölt római szántófeld-kiosztások (522), ámbár közvetlenül nem az ő rovasukra történtek, felköltötték aggályaikat, akár azért, mert belátták, hogy Rómával a háborút Lombardia birtokáért ki nem kerülhetik, akár azért, a mi még a legvalóbbszínű, mert a kelták nyughatatlan népe egyszer ismét megúnta a békét és kedvet érzett magában új háborúskodásra. A cenománok kivételével, kik a venetusokkal tartottak és a rómaiak pártjára nyilatkoztak, e végre az itáliai kelták valamennyien összeálltak, és hozzájuk csatlakoztak nagy számmal a felső Rhónavölgy keltái is, vagy inkább ezeknek szökevényei, vezéreik Concolitánus és Anerostus alatt *). A kelták vezetői 50,000 gyalog és 20,000 lóháton vagy kocsin harczoló emberrel nyomultak az Apennín felé (529). Ezen oldalról Róma nem készült a támadásra és nem várta, hogy a kelták oldalt hagyva

225.

*) Ugyanazok, kiket Polybios úgy jelöl meg, mint azon „az Alpokban és a Rhóna mentén lakó keltákat, kik a seregből való megszökésök miatt Gæsatáknak (portyázók) neveztetnek“, s a capitóliumi fastusokban Germani névvel illetetnek. Lehetséges, hogy az egykorú történetírás e helytt csak keltákat említett s hogy csak a cæsari és augustusi kor történeti speculációjá bírta rá ama fastusok szerkesztőit, hogy germánokat csináljanak belőlök. Ha azonban a germán elnevezés e fastusokban csakugyan egykorú feljegyzésekből ered is — mely esetben e név itt tűnik fel legelőször — még sem szabad e helytt az utóbb így nevezett német törzsekre gondolnunk, hanem valamely kelta rajra; a mi annál elfogadhatóbb, miután a *Germani* név, a legjelesebb nyelvbúvárok véleménye szerint, nem német, hanem kelta eredetű és talán „lármázót“ jelent.

a keleti partokon levő római várakat, és védtelenül hagyva saját törzsrokonaikat, egyenesen a főváros ellen merjenek nyomulni. Nem sokkal előbb egy hasonló kelta had ugyanily módon árasztotta el Görögországot; a veszély komoly volt, és még komolyabbnak látszott, mint a minő vala. Azon hit, hogy Róma ez alkalommal vesztét el nem kerülheti s a sors könyvében meg van írva, hogy Róma talaja a gallok birtokába jusson, magában Rómában is annyira el volt terjedve a tömegben, hogy még a kormány sem tartotta méltóságával meg nem férőnek a csöcselék vad babonáját egy még vadabb által törni meg, és a római piacon egy gall férfit és egy gall nőt elevenen eltemetett, hogy a végzet ítélete ekkép teljesedésbe menjen. E mellett azonban komolyabb előkészületeket is tettek. A két consuli sereg közül, melyek mindenike vagy 25,000 gyalogot és 1100 lovast számlált, az egyik Gáius Atílius Regulus vezérlete alatt Sardiniában, a másik Lúcius Aemílius Pápus alatt Arimínumnál állott; mindkettőnek parancs küldetett, hogy lehető gyorsasággal a legelőször fenyegetett Etrúriába siessenek. A kelták már kénytelenek voltak őrséget hagyni otthon a Rómával szövetkezett venetusok és cenománok ellenében; most az umberek népfölkelése is parancsot kapott, hogy hazai hegyeit elhagyva a boiusok síkjára törjön s az ellenség szántóföldjeiben lehetőleg kárt tegyen. Az etruskok és sabínok honvédségének az Apennint kellett megszállnia, s a hol lehetséges volt, elzárnia mindaddig, míg a rendes seregek meg nem érkeznek. Rómában 50,000-nyi tartalékhad alakított, egész Itáliában, mely ezúttal valódi előharczosát látta Rómában, a fegyverfogható legénység összeíratott, s élelmi és hadiszerek gyűjtettek. — De mindez időbe került; a rómaiak már meglepették magokat, és legalább Etrúria megmentésével

már elkéstek. A kelták szinte védtelenül találták az Apennint és gátolatlanul fosztogatták Etrúria gazdag síkjait, melyek már régóta nem láttak ellenséget. Már Clúsiumnál álltak, három napi járóföldre Rómától, midőn Pápus consul az Arimíniumtól hozott sereggel oldalukban megjelent, mialatt az etrusk honvédség, mely az Apennin átlépése után a gallok háta megett összesereglett, nyomon követte az ellenséget. Egy este, miután már mindkét sereg tábort ütött és tüzet rakott, a kelta gyalogság rögtön felkerekedett ismét és hátrafelé a Faesulæ (Fiesole) felé vezető úton elvonúlt; s az éjen át a lovasság állt ki előrsre, mely másnap reggel a sereg zöme után ment. Midőn a tusk honvédség, mely az ellenség szomszédságában táborozott, ennek eltűnését észrevette, azt hitte, hogy serege oszló-félben van s rögtön felkerekedett hogy üldözőbe vegye. Épen erre számítottak a gallok; kipihent és rendbe állított gyalogságuk jól választott csataterén fogadta a római milítiát, mely az erőltetett menetben elfáradva és felbomolva érkezett meg. Heves harcz után 6000 ember elesett s a népfölkelés többi része, mely nagynehezen talált egy dombon menedéket, szintén elveszett volna, ha a consuli sereg jókor meg nem érkezik. Ez arra bírta a gallokat, hogy visszaforduljanak hazájok felé. Ügyesen szőtt tervök: a két római sereg egyesülését meggátolni s a gyöngébbet magában megsemmisíteni, csak félig sikerült; most mindenek előtt a temérdek prédát látták tanácsosnak biztos helyre vinni. Hogy kényelmesebben haladhassanak, Chiúsi vidékéről, melyen álltak, a sík partra vonúltak és a tenger mellett mentek előre, midőn egyszerre az utat váratlanul elzárva találták. A sardíniai légiók voltak ezek, melyek Písæ mellett szálltak partra és későbbben érkezvén, semhogy az Apennint elzárhatták volna, rögtön ugyanazon

úton, melyet a gallok választottak, de ellenkező irányban megindultak. Telamonnál (az Ombrone torkolatánál) találkozott az ellenséggel. Mialatt a római gyalogság zárt sorokban nyomult a nagy úton előre, azalatt a lovasság, maga Gáius Atílius Regulus consul vezérlete alatt oldalt előre sietett, hogy a gallokat oldalt kaphassa, és a Pápus által vezérelt másik római sereget megérkezéséről lehető gyorsan értesítse. Heves lovas csata fejlődött ki, melyben sok vitéz rómaival együtt Regulus is elesett; de életét nem hiába áldozta fel: célját elérte. Pápus észrevette a harczot és megsejté a dolgok összefüggését; gyorsan rendbe szedte tehát légióit, és csakhamar mindkét oldalról római légiók vetették magokat a kelta seregre. Ez bátran állt ki a kettős harczra, a transalpínok és insubriak Pápus hadai —, az alpi tauriscusiak és a boiusok a sardíniai légiók ellen fordultak; a lovas ütközet elkülönítve folyt a szárnyon tovább. A két sereg számra nézve körülbelül megfelelt egymásnak s a gallokat kétségbeesett helyzetök makacs önvédelemre kényszerítette. De a csupán közelből harczoláshoz szokott transalpínok a római portyázók lövegei elől meghátráltak; a kézviadalban a római fegyverek jobb aczélja előnyt adott nekik a gallok felett; végre a győztes római lovasság oldalról támadta meg a keltákat s ezzel az ütközetet eldöntötte. A kelta lovasok megfutottak; a gyalogság számára, mely a tenger és a három római sereg közé volt ékelve, nem volt menekvés. Tízezer kelta, Concolitánus királylyal együtt elfogatott, 40,000 halva maradt a csatatéren; Aneroestus és kísérete, kelta szokás szerint, önkezéből vette el a halált. — A győzelem teljes volt s a rómaiak szilárdan el voltak határozva efféle betöréseket az Alpokon inneni kelták tökéletes leverése által lehetetlenné tenni. A boiusok a lingonokkal együtt a

Telamóni
ütközet.

A kelták
fészkeikben
támadtatnak
meg.

224. következő évben (530) ellenállás nélkül megadták mago-
 223. kat; ezeket követték az anárok (531) és ezzel a sík
 föld a Pádusig Róma kezébe jutott. Komolyabb harcokba
 került éjszaki partjának meghódítása. Gáius Flamínus az
 újon szerzett anárok területén (körülbelül Piacenza mellett)
 223. átkelt a folyón (531); de átkelés közben és még inkább,
 mialatt a másik parton állást foglalt, oly nagy vesztesége-
 ket szenvedett és háta megett levén a folyam, oly veszé-
 lyes helyzetbe jutott, hogy szabad elvonulhatás feltétele
 alatt, melyet az insubriak elég oktanok voltak megadni,
 capitulált. De alig hogy megmenekült, a cenománok terü-
 letéről s ezekkel egyesülten éjszak felől másodsor is be-
 tört az insubriak tartományába. Ezek későn látták be
 hogy miről van most szó; istennőjük templomából kihoz-
 ták a „mozdúlatlanok“-nak nevezett arany harci jeleket
 és összes fegyveres erejükkel, mely 50,000 főre ment, kí-
 nálták ütközetet a rómaiaknak. Ezeknek állása veszélyes
 volt: háttal egy folyó (talán az Oglio) felé fordúlva, hazá-
 juktól az ellenség földje által elválasztva s úgy harci
 segély, mint visszavonulási vonaluk tekintetében a ceno-
 mánok megbízhatatlan barátságára voltak utalva. De vá-
 lasztani többé nem lehetett. A római sorokban harcoló
 gallokat a folyam bal partjára helyezték át; a jobbon,
 szemben az insubriakkal, a légiókat állították fel és fel-
 szedték magok mögött a hidakat, hogy a megbízhatatlan
 szövetségeseik által legalább hátulról ne támadtassanak
 meg. — A folyó ekképen természetesen elmetszette a ró-
 maiak visszavonulási vonalát s ezek haza felé vezető útja
 az ellenség seregén vezetett keresztül. De a római fegy-
 verek és római fegyelem fensőbbsege részökre dönté el a
 diadalt s a sereg keresztülvágta magát; a római taktika
 ez esetben ismét jóvá tette a stratégia hibáit. A győzelem

a katonákat és a tiszteket, nem a hadvezéreket illette, kiknek a senátus igazságos végzése ellenére csak a nép kegye adta meg a diadalmenetet. Az insubriak szerettek volna békét kötni; de Róma feltétlen hódolást követelt, ennyire pedig még nem jutottak. Erre megkísértették északi törzsrokonaik segítségével tartani fenn magokat s a következő évben (532) 30,000, ezeknél toborzott zsoldossal és saját honvédségekkel fogadták a két consuli sereget, mely ismét a cenománi területről tört tartományukba. Nem egy kemény harcz vívatott még itt; egy diversió alkalmával, melyet az insubriak a Pó jobb partján fekvő római vár, Clastidium (Casteggio, Pavia alatt) ellen kíséreltek meg, Virдумárus gall király Marcus Marcellus consul kezétől esett el. De egy a kelták által már félig megnyert, végkép azonban mégis a rómaiak részére eldőlt ütközet után Gnæus Scípió consul rohammal bevette az insubriak fővárosát Mediolánumot, s ennek és Cómum városnak bevétele véget vetett az ellenállásnak. Ezzel az itáliai kelták végkép le voltak verve; s a rómaiak épen úgy, mint nem rég a kalózháborúban megmutatták a helleneknek, mi a különbség a római és görög tengeri uralom közt, azonképen most fényesen bebizonyították, hogy Róma másképp tudja Itália bejáratait a szárazföldi rablás ellen biztosítani, mint Makedónia Görögország kapuit, és hogy minden belső viszályok daczára, a nemzet ellenségeivel szemben Itália ép oly egy, mint a mily szakadozott Görögország. — A rómaiak elérték az Alpok határát, a mennyiben a Pó mentén elterülő egész síkság vagy meghódolt nekik, vagy, mint a cenománok és venetusok területe, függő szövetségesek birtokában volt; de idő kellett rá, míg a győzelem consequentiái levonhatók s a tartomány rómaisítható volt. Ebben különféle módon jártak el. Itália

222.

A kelta tartomány rómaiává lesz.

238. hegyes éjszaknyugoti részében és az Alpok s a Pó közti távolabb eső vidékeken nagyjában megtúrték az addigi lakosságot; azon számos úgynevezett háborúk, melyek főkép a ligurok ellen viseltettek (először 516-ban), úgy látszik, inkább rabszolga-vadászatok voltak, s itt bár hányszor hódoltak is meg az egyes völgyek és vidékek a rómaiak előtt, Róma uralma mégis rendszerint csak pusztaság volt.
221. Úgy látszik, az Istria elleni kirándulásnak (533) is aligha volt nagyobb célja, mint az ádriai kalózok utolsó búvóhelyeinek megsemmisítése, és szárazföldi összeköttetés létrehozása az itáliai hódítások és a túlsó parton szerzett birtokok között. A Pótól délnek fekvő tartományban lakó kelták azonban menthetetlenül a megsemmisülés útjára tereltettek; mert a kelta nemzet laza összefüggése folytán az éjszaki kelta megyék közt nem akadt egy sem, mely más-kép mint pénzért, törődött volna itáliai törzsrokonainak sorsával, s a rómaiak ezekben nem csak nemzeti ellenségeiket, hanem természetes örökségöknek bitorlóit is látták.
232. Az 522-iki nagymérvű szántóföld-felosztás már a Picénium és Arimínium közt fekvő egész területet elárasztotta római települőkkel; a rómaiak ez úton tovább mentek, és egy félig barbár, a földművelést csak melleleg űző és fallal körített városokkal nem bíró nemzetet, minő a kelta volt, nem volt nehéz kiszorítani és kiirtani. Azon nagy éjszaki töltésút, mely valószínűleg már nyolczvan évvel előbb építetett Otricólin át Narniba, s nem rég Spolétium újon alapított (514) váráig folytatott, most (534) a flamínusi út neve alatt az újon alapított Forum Flaminii nevű mezővárosra át (Foligno mellett) a Furlo szoroson keresztül a tengerig, s ennek partja hosszában Fánumtól (Fano) Arimíniumig meghosszabbított; az első mesterséges út, mely az Apennint átmetszette s Itália két tengerét egymással
240. 220.

összekötötte. A rómaiak buzgón igyekeztek az újon szerzett termékeny tartományt római helységekkel megrakni. Már magán a Pó partján az átkelés fedezésére Placentia (Piacenza) erős vára alapított, a balparton már Cremóna alapja meg volt vetve, a jobb parton a boiusoktól elvett földön Mutina (Modena) falai már tekintélyes magasságra emelkedtek; már további földkiosztásokhoz és a töltésút folytatásához készültek, midőn egy váratlan esemény a rómaiakat győzelmeik kizsákmányolásában feltartóztatta.

IV. FEJEZET.

Hamilkár és Hannibál.

241.
Karthágó
helyzete a
béke után.

A Rómával 513-ban kötött szerződés békét hozott Karthágónak, de drága áron. Az még a legkisebb veszteség volt, hogy Szicília legnagyobb részének adója most a karthágói állampénztár helyett az ellenség kincstárába folyt be. Sokkal érezhetőbb veszteség volt Karthágóra nézve az, hogy nem csak le kellett mondania a reményről, melynek beteljesedése oly közel állónak látszott, hogy a földközi tenger keleti részéből a nyugotiba vivő minden tengeri utat monopolizálhasson, és hogy kereskedelmi politikájának egész rendszere halomra dőlt, miután a földközi tenger délnyugoti része, mely felett addig kizárólag uralkodott, Szicília elvesztése óta minden nemzetek számára megnyílt s Itália kereskedése a phoeníciaitól teljesen függetlenné lett. A nyugodt természetű sidóniak azonban talán még ebben is meg tudtak volna nyugodni. Szenvedett már Karthágó hasonló csapásokat; meg kellett Massáliával, az etruskokkal, a szicíliai görögökkel osztania azt, a mit ezelőtt osztatlanul bírt; s a mie még megmaradt: Afrika, Spanyolország, az atlanti oczeán bejárása, elég volt arra, hogy Karthágó hatalomban és jólétben tölthesse napjait. De ki állt jól róla, hogy

csak ez is meg fog maradni? — Csak a ki minden áron feledni akar, feledhette el azt, a mit Regulus követelt és azt, hogy kis híán el is érte a mit követelt; s ha Róma azon kísérletet, melyet oly nagy sikerrel tett Itáliából, most Lilybæonból kiindulva ismétli, akkor Karthágó, ha csak az ellenség ügyetlensége vagy váratlan szerencse meg nem menti, kétségtelenül veszve van. A béke ugyan megvolt, de egy hajszálon függött, hogy helybenhagyása meg nem tagadtatott, és mindenki tudta, mikép ítélte meg a közvélemény Rómában a békekötést. Lehetséges volt, hogy Róma most még nem gondolt Afrika meghódítására és még beérte Itáliával; de ha a karthágói állam létele Rómának e megelégedésétől függött, úgy rosszul álltak dolgai s ki kezeskedhetett róla, hogy a rómaiak nem fogják épen itáliai politikájok érdekében állónak tekinteni, hogy afrikai szomszédjokat ne ugyan meghódítsák, de megsemmisítsék? — Szóval, Karthágó az 513-ki békét csak fegyverszünetnek tekinthette s kénytelen volt azt a háboru kikerülhetetlen megújulásának előkészítésére használni fel; nem hogy bosszút álljon a szenvedett vereségért, nem is első sorban azért, hogy az elveszettet visszaszerezze, hanem hogy, ne az ország ellenségének tetszésétől függő létezését vívjon ki magának. Midőn azonban egy gyöngébb állam egy bizonyos, de időpontjára nézve még meghatározatlan élet-halál-harcznak áll küszöbén, azon eszélyesebb, határozottabb, odaadóbb férfiak, kik az elkerülhetetlen küzdelemre rögtön elkészülni, azt a kedvező pillanatban megkezdeni s a politikai védelmi helyzetet ekkép a katonai támadás által fedezni szeretnék, mindenütt akadályra fognak találni a pénz imádóinak, az elaggottaknak, a gondolkozni nem tudóknak azon renyhe és gyáva tömegében, kiknek egyetlen vágya időt nyerni, hogy békében élhessenek és hallhassanak

241.

Harci és
békepárt
Karthágó-
ban.

meg, s az utolsó küzdelmet lehetőleg elhalasztani. Karthágóban is volt ily béke- és harcz-párt, s e kettő természetesen azon politikai ellentéttel kapcsolódott össze, mely a conservatívok és reformerek közt már fennállt: amaz a kormányhatóságokban, az öregek és a százasok tanácsában, melynek élén a nagynak nevezett Hannó állt, emez a tömeg vezetőiben talált támaszra, főkép a tekinélyes Hasdrubálban s a sicíliai sereg tisztjeiben, melynek Hamilkár vezérlete alatt kivált nagy sikerei, habár különben eredményre nem vezettek is, mégis utat mutattak a hazafiaknak, mely a roppant veszélyből még menekülést látszott ígérni. E pártok közt már régóta folyhatott a szenvedélyes küzdelem, midőn a libyai háboru lecsapott közjök. Mikép keletkezett, azt már elmondottuk. Miután a kormánypárt a maga oktalán, a sicíliai tisztek minden elővigyázati rendszabályait meghiusító, kormányzása által a lázadást kitörésre bírta, miután embertelen kormányrendszerének utófájdalmi folytán e lázadás forradalommal növekedett, s miután végre saját és főkép vezérének, a hadmegrontó Hannónak katonai tudatlansága által az ország az örvény szélére sodortatott, a legnagyobb veszély percében maga a kormány az eirktei hőst, Hamilkár Barcast kérte fel, mentse meg őt saját hibáinak és bűneinek következményeitől. Hamilkár elfogadta a parancsnokságot s oly nemesen gondolkozott, hogy még akkor sem mondott le róla, midőn Hannót adták mellé társúl; sőt midőn az elkeseredett sereg ezt haza kergette, a kormány esedező kérésének engedve, annyira tudott magán uralkodni, hogy másodsor is társúl fogadta a főparancsnokságban, és a felkelőkre bírt befolyása, a numídiái seikekkel való ügyes bánásmódja, páratlan szervező és hadvezéri lángelméje által, úgy ellenségeinek mint vezértársának daczára, a

felkelést hihetetlenül rövid idő alatt sikerült tökéletesen elnyomnia s a fellázadt Afrikát ismét engedelmességre bírnia (517 végén). — A hazafiak pártja e háboru alatt hallgatott; utána annál hangosabban emelte fel szavát. Egyfelől e katasztrópha napvilágra hozta az uralkodó olygarchia egész romlottságát és ártalmasságát, tehetetlenségét, cottaeria-politikáját s Róma felé hajlását; másfelől Sardínia elfoglalása s azon fenyegető állás, melyet Róma ez alkalommal elfoglalt, világosan meggyőzte a legegyszerűbb embert is arról, hogy Róma hadizenetének damokleskardja szüntelenül Karthágó feje felett függ, és hogy, ha Karthágó a fennálló viszonyok közt Rómával háborúba keveredik, ennek szükségkép az volna következése, hogy uralma Libyában megszűnik. Lehetek Karthágóban feles számmal, kik kétségbe esve hazájok jövője felett kivándorlást tanácsoltak az atlanti tenger szigeteire, — és ki gáncsolhatta őket? De nemes szellemek elfordúlnak a gondolattól: magokat megmenteni a nélkül hogy nemzetöket megmenthetnék; és nagy lelkek előjoga, hogy lelkesedést tudnak meríteni abból, a mi felett a jók tömege kétségbe esik. Az új feltételek elfogadtattak úgy, a mint Róma azokat megszabta; a karthágóiakra nézve nem maradt hátra egyéb, mint meghajolni s az új gyűlöletet a régivel párosítván, azt, egy lábbal taposott nemzet ez utolsó kincsét, szorgalmasan gyűjteni és vele takarékosan bánni. Ezután politikai reformokhoz kezdtek *). A kormánypárt javíthatatlanságáról

*) Ez események feletti tudomásunk nem csak tökéletlen, de egyoldalú is, miután a karthágói békepárt ezen előadását természetesen a római évkönyvírók is magokévá tették. De azért még a mi töredékes és homályos jelentéseinkben is — a legfontosabbak Fábüszé Polybiosnál 3, 8; Appián *Hisp.* 4. és Diodór 25, 567 l. — elég vi-

volt módjában mindenkinek meggyőződnie; hogy az uralkodó urak még az utolsó háborúban is sem bosszankodásukat el nem felejtették, sem okosabbak nem lettek, mutatta például azon, a naivsággal határos szemtelenség, melylyel most Hamilkárt, mint a zsoldosok háborújának okozóját pörbe fogták, a miért a kormány meghatalmazása nélkül pénzigéreteket tett sicíliai katonáinak. Ha a tiszték és népvezérek clubja e silány kormány ingatag székeit fel akarta volna dönteni, magában Karthágóban nehezen bukkant volna nagy akadályokra; de annál nagyobbakra Rómában, melylyel Karthágó kormányzó urai már a hazaárulással határos összeköttetésben álltak. A helyzet minden egyéb nehézségeihez még hozzá járult az, hogy a haza megmentésére szükséges eszközöket úgy kellett előteremteni, hogy se a rómaiak, se saját római érzelmű kormányuk jóformán észre se vegye. — Az alkotmányt tehát illetetlenül s a kormányzó urakat külön jogaik s a közjő tökéletes élvezetében meghagyták. Mindössze azt indítványozták és vitték keresztül, hogy azon két fővezér közül, kik a libyai háboru befejeztekor a karthágói seregek élén állottak, Hannó és Hamilkár közül az első visszahivatott s az utóbbi egész Afrikára nézve fővezérré neveztetett határozatlan időre oly módon, hogy a kormánycollegiumoktól független állásba — melyet ellenfelei alkotmányellenes monarchiai hatalomnak, Cátó dictátorságnak nevezett — helyeztetett, és csak a népgyűlés által volt

Hamilkár
mint főve-
zér.

lágosan tűnnek szembe a pártviszonyok. Azon aljas mende-mondáknak, melyekkel a „forradalmi szövetség” (*εταίρεια των πονηροτάτων ανθρώπων*) ellenségei által bemocskoltatott, egyes példái Neposnál (*Ham. 3*) megolvashatók, melyek ritkítják párjokat, ámbár talán még sem páratlanok.

elmozdítható és felelősségre vonható *). Még utódjának kinevezése is nem a főváros hatóságait, hanem a hadsereget illette meg, azaz a seregben gerusiasták vagy tisztek gyanánt szolgáló karthágóiakat, kik szerződéses kötésekor is megnevezetnek a hadvezér mellett; a megerősítés joga otthon a népgyűlésnek természetesen fenntartatván. Lett legyen ez bár bitorlás vagy nem, világosan bizonyítja, hogy a harci párt a hadsereget saját domíniumának tekintette s azonképen bánt vele. — Azon megbízatás, melylyel Hamilkár ily módon felruházott, nem adott okot a gyanura. A határokon soha sem szűnt meg végkép a harcz a numídiái törzsekkel; csak nem rég szállták meg a karthágóiak a bennföldön a „száz kapu városát“ Thevestét (Tebessa). E határvillongásokban való vezérkedés, mely most Afrika új fővezérét illette, magában véve nem bírt oly jelentőséggel, hogy a karthágói kormányra nézve, mely a maga közvetlen körében ezután is teljesen szabadon mozoghatott, lehetetlenné lett volna hallgatással fogadni azon intézkedéseket, melyeket rájuk nézve a népgyűlés tett, míg a rómaiak annak horderejét talán fel sem ismerték.

Hamilkár
hadi tervei.

A hadsereg élére ekkép azon férfiú jutott, ki a sícíliai és libyai háborúban megmutatta, hogy ő az egyetlen, ki hazáját még megmentheti. Az ember nagyszerű harczát a végzet ellen talán még nálánál senki sem vívta nagyobb szerűen. A seregnek kellett az államot megmen-

*) A Barcasok kötik meg a legfontosabb államszerződéseket s a hatóság megerősítése csak formalitás (Polyb. 3, 21); Róma előttők és a senátus előtt protestál (Pol. 3, 15). A Barcasok állása Karthágóval szemben sokban hasonlít az Orániaiakéhoz a rendek gyűlése irányában.

A hadsereg. tenie ; de minő seregek ? A karthágói polgársereg Hamilkár vezetése alatt a libyai háborúban nem rosszul verekedett ; de ő jól tudta, hogy egy, a legnagyobb veszélyben forgó város kereskedőit és gyárosait egyszer harcza vinni más feladat, mint katonákat képezni belőlök. A karthágói hazafipárt kitűnő tiszteteket szolgáltattott neki, de ebben természetesen szinte kizárólag a művelt osztály vala képviselve — polgárkatonasága nem volt, legfeljebb néhány libyai-phoeníkiái lovas dandára. A libyai, kényszerrel szedett újonczokból és zsoldosokból kellett hadsereget alakítania, a mi oly hadvezérnek, mint Hamilkár, lehetséges volt, de neki is csak úgy, ha embereinek pontosan és bőven meg tudta fizetni zsoldjokat. Hogy azonban a karthágói államjövendelmeket magában Karthágóban sokkal szükségesebb czélokra fordították, mint az ellenséggel harcban álló seregekre, azt már Sicíliában tapasztalta. E háborúnak tehát önmagát kellett fenntartania, és nagyban kellett megvalósítania azt, a mi a Monte Pellegrínón kicsinyben megkísértetett. De még ez sem volt elég. Hamilkár nem csak katona-, hanem pártfőnök is volt ; a kiengesztelhetetlen kormánypárt ellenében, mely vágygyal és türelemmel leste az alkalmat megbuktatására, a polgárságra kellett támaszkodnia, s lettek légyen ennek vezérei bármily tiszták és nemesek, tömege mélyen meg volt romolva, s a corruptió átkos rendszere által hozzá szokott hogy ingyen ne adjon semmit. Egyes pillanatokban ugyan a veszély vagy a lelkesülés rést üthetett e szellemen, a mi mindenütt, még a legléghább testületeken is megtörténik ; de Hamilkárnak, ha terve számára, mely a legjobb esetben is csak több év múlva volt kivihető, maradandóan akarta a karthágói község támogatását biztosítani, otthoni barátainak rendes pénzküldemények által módot kellett nyújtania

Polgárság.

a csőcselék jó kedvben tartására. Így arra kényszerítve, hogy a léha és gyáva tömegetől kikoldulja vagy megvásárolja az engedélyt annak saját megmentésére; kényszerítve arra, hogy a nélkülözhetetlen de megbecsülhetetlen időt aláztossággal és hallgatás által alkudja ki azoknak gőgjétől, kiket a nép gyűlölt s ő maga mindig legyőzött; arra kényszerítve, hogy azon megvetett hazaárulók előtt, kik szülő városa urainak nevezték magokat, terveivel együtt megvetését is eltitkolja — így állt e magasztos ember csekély számú hason érzelmű barátaival a kül- és belelenség között, számítva mindkettőnek határozatlanságára, mindkettőt egyszerűen megcsalva és velök daczolva, hogy ideje legyen megszerezni magának a szükséges pénzt és katonát, hogy megvívasson azon országgal, melyet, még ha a hadsereg csataképpen állt is, ezzel elérni nehéznek, legyőzni pedig alig látszott lehetségesnek. Hamilkár fiatal volt még, kevéssel haladta meg a harminczat; de úgy látzik, midőn hadjáratára indult, sejtette, hogy aligha fogja munkálkodásának célját elérni s az ígéret földét másképp mint a távolból megpillanthatni. Kilencz éves fiával, Hannibállal, midőn Karthágót elhagyta, a legnagyobb isten oltárán örök gyűlöletet esküdtetett Róma ellen, s őt és ifjabb fiait, Hasdrubált és Mágót, vagy a mint őket elnevezte „az oroszlánfajzatot“, táborában nevelte fel, hogy örökösivé legyenek terveinek, lángeszének és gyűlöletének.

Libya új fővezére közvetlenül a zsoldos háboru befejezése után útnak indult Karthágóból (körülbelül 518 tavaszán). Úgy látszott, mintha a nyugoton lakó szabad libyaiak ellen szándékoznék hadjáratot intézni; serege, mely főképp elefántokban volt erős, a tengerpart mellett vonult előre, mellette a hajóhad vitorlázott hű szövetségének, Hasdrubálnak vezetése alatt. Egyszerre híre jött,

Hamilkár
Spanyolor-
szágba megy
236.

hogy Hamilkár Herkules oszlopainál átkelt a tengeren és partra szállt Spanyolországban, melynek bennszülötteivel hadakozik; mint a karthágói hatóságok panaszolták: oly emberekkel, kik mitsem vétettek neki, és kormányának megbízása nélkül. De arról legalább nem panaszkodhattak, hogy az afrikai ügyeket elhanyagolja; midőn a numidiaiak egyszer ismét fellázadtak, alvezére Hasdrubál oly alaposan ránczba szedte őket, hogy a határon jó időre helyreállt a béke és több addig független törzs kénytelennek látta magát adófizetésre vállalkozni. A mit ő magatett Spanyolországban, azt részleteiben többé nem követhetjük; az idősb Cátót, ki egy emberkorral Hamilkár halála után látta Spanyolországban működésének még friss nyomait, ezek, minden nemzeti gyűlölete daczára, azon felkiáltásra ragadták, hogy nincs király ki méltó volna reá, hogy neve a Hamilkár Barcasé mellett említettessék. Eredményeiben, legalább általában még ránk nézve is felismerhető az, a mit Hamilkár mint katona és államférfi, élete

A Barcasok
 spanyol ki-
 rálysága.

236—228.

227—220.

utolsó kilencz évében (518—526) cselekedett, míg végre legszebb férfi korában, nyílt ütközetben, vitézen harczolva találta meg a halált, mint Scharnhorst, épen akkor, midőn tervei érne kezdtek; valamint az is, a mit a következő nyolcz év alatt (527—534) hivatalának és terveinek örököse, veje Hasdrubál, a megkezdett művön tovább dolgozva, mestere szellemében létre hozott. Azon kis kereskedelmi entrepôt-kon kívül, melyek addig a Gades feletti védelmi joggal Karthágó egyetlen birtokát képezték a spanyol parton, s melyek Libya tartozékai gyanánt kezeltettek, Hamilkár hadvezéri lángesze egy karthágói birodalmat alapított Spanyolországban, melyet Hasdrubál államférfiui ügyessége megszilárdított. Spanyolország legszebb vidékei, a déli s délkeleti part phoenikiai tartományyá lettek; vá-

rosok alapítottak, mindenek előtt a déli part egyetlen jó kikötő helyén Spanyol - Karthágó (Cartagena) Hasdrubál által, az alapítónak pompás „királyi várával“; a földművelés virágzásnak indult, és még inkább a bányászat a szerencsésen felfedezett cartagénai ezüstbányákban, melyek egy századdal utóbb 2¹/₂ millió tallérnál (36 millió sest.) nagyobb évi jövedelmet hoztak. Az Ebróig fekvő legtöbb község függésbe került Karthágótól és adót fizetett neki; Hasdrubál a főnököket minden úton-módon, még házasságkötések által is, meg tudta nyerni Karthágó részére. Ily módon Karthágó gazdag piacra tön itt szert kereskedelme és gyárai számára s a tartomány jövedelmeiből nem csak a sereget lehetett fenntartani, hanem még volt mit haza küldeni és maradt mit eltenni a jövőre is. De e tartomány egyszersmind megalakította és iskolázta a hadsereget. A Karthágó hatalma alatt álló területen rendes újonczozás eszközöltetett; a hadi foglyok a karthágói hadosztályokba soroztattak; a függő községek annyi hadjutalékot és zsoldost állítottak, a mennyi csak kellett. A hosszas háborús életben a katona második hazát nyert a táborban s a hazafiság helyét a zászló iránti hűsége és nagy vezetői iránti lelkesült ragaszkodása foglalta el; a vitéz ibériaiakkal és keltákkal vítt szakadatlan harcok használható gyalogságot teremtettek Numídiá kitűnő lovassága mellé. — Karthágó szabad kezét adott a Barcasoknak. Miután a polgárság nem volt kénytelen rendes terheket elvállalni, sőt még nyereséget is vont a vállalatból, s a kereskedelem is visszanyerte Spanyolországban azt, a mit Sicíliában és Sardíniában elvesztett, a spanyol háboru és a spanyol sereg, fényes győzelmeivel és nagy fontosságú vívmányaival csakhamar oly népszerűvé lett, hogy egyes válságos percekben, például Hamilkár eleste után, még jelentékeny számú afrikai ha-

A karthágói
kormány s a
Barcasok.

daknak Spanyolországba küldése is keresztül volt vihető, s a kormánypárt, akarva nem akarva, kénytelen volt hallgatni, vagy legalább beérni azzal, hogy a maga kebelében vagy római barátai előtt a demagog tiszteket s a csöcseléket

A római kor-
mány s a
Barcasok.

szidhatta. — Róma részéről sem történt semmi, a mi a spanyol ügyeknek komolyan más fordulatot adhatott volna. A rómaiak tétlenségének első és fő oka kétségkívül épen a távol fekvő félsziget viszonyai ismeretének tökéletes hiányában állott; a mi kétségkívül legnagyobb oka volt annak is, miért választotta Hamilkár terve kivitelére Spanyolországot s nem Afrikát magát, hol szintén czélt érhetett volna. Azon nyilatkozatok ugyan, melyeket a karthágói hadvezérek azon római biztosoknak tettek, kik Spanyolországba küldettek, hogy a hely színén szerezzenek magoknak felvilágosítást, azon biztosítás, miszerint mindez csak azért történik, hogy a római hadisarcz pontosan megfizethető legyen, a senátusban semmikép sem találhattak hiteltre; de Hamilkár terveiből valószínűleg csak annak legközelebbi célját ismerték fel: az elvesztett szigetek adójáért és kereskedéseért kárpótlást keresni Spanyolországban, s a karthágóiak valamely támadó háborúját, főkép pedig Spanyolországból kiindúlva betörésöket Itáliába, a mint ezt úgy nyílt adatok, mint a dolgok egész állása bizonyítja, egyszerűen lehetetlennek tartották. Hogy a karthágói békepártban elegen akadtak, kik tovább láttak a jövőbe, az magától értetik; de épen gondolkozásmódjoknál fogva aligha érezhettek nagy hajlandóságot római barátaikat figyelmeztetni azon fenyegető viharra, melyet a karthágói hatóságok már régóta képtelenek voltak elhárítani, mert ezzel a válságot, a helyett hogy elodáznák fejökről, csak siettették volna; s ha effélék mégis történtek, Rómában az ily párt-denunciációkat, joggal, kétségkívül óvatosan fo-

gadták. A karthágói hatalom megfoghatatlanúl gyors és hatalmas kiterjedésének Spanyolországban, ugyan lassanként figyelmet és aggodalmakat kellett költenie Rómában; a mint hogy a rómaiak a háboru kitörése előtti utolsó években csakugyan meg is kísértették annak gátot vetni. Új hellenségokról megemlékezve 528-ban a keleti spanyol par-
 226.
 ton fekvő két görög vagy félgörög várossal, Zakynthoszsza-
 vagy Saguntummal (Murviedro, nem messze Valenciától) és Emporiævel (Ampurias) szövetséget kötöttek, s midőn a karthágói hadvezért Hasdrubált erről értesítették, egyszerűs-
 mind arra utasították, hogy az Ebrót hódítólag át ne lépje, a mit ez meg is ígért. Ez korántsem azért történt, hogy a szárazon Itáliába való betörést meggátolja — az oly hadvezért, ki erre vállalkozott, szerződés meg nem kö-
 hette — hanem egyrészt azért, hogy határt szabjon a spanyolországi karthágóiak hatalmi terjeszkedésének, mely már veszélyessé kezdett válni, másrészt azért, hogy Róma azon az Ebro és a Pyrenæk közt fekvő szabad községekben, melyeket ez által védelme alá vett, biztos támaszpontot nyerjen azon esetre, ha kénytelen volna Spanyolországban partra szállni és háborút viselni. A Karthágóval viselendő háborúra nézve, melynek elkerülhetetlensége felett a senátus egy perczig sem élt csalódásban, aligha tartott jelentékenyebb hátrányoktól, melyek a spanyol eseményekből háromolhatnának Rómára, mint attól, hogy kénytelen lehetne néhány légiót küldeni Spanyolországba, s hogy az ellenfél, Spanyolország birtokában levén, jobban el lesz látva pénzzel és katonával, mint volna annak birtoka nélkül, — mert hiszen a rómaiak, mint az 536-iki hadjá-
 218.
 rat terve bizonyítja, s a mint hogy másképp nem is lehetett, szilárdan el voltak tökéelve, hogy a bekövetkezendő háborút Afrikában fogják viselni és befejezni, mi által egy-

szersmind Spanyolország sorsa is el fog dőlni. Ehhez járultak az első években a karthágói contributiók, melyeknek a hadizenés véget vetett volna, azután Hamilkár halála, kiről barát úgy mint ellenség bátran azt hihette, hogy terveit magával együtt sírba vitte, végre az utolsó években, midőn a senátus már csakugyan be kezdte látni, hogy nem lesz tanácsos sokáig késedelmeskedni a háboru megújításával, a rómaiak azon könnyen megmagyarázható törekvése, hogy előbb a gallokkal a Pó völgyében bánjanak el, miután ezek, kiirtással fenyegettetvén, előreláthatólag minden komolyabb háborút, melybe Róma keverednék, felhasználnának arra, hogy a transalpíni népségeket ismét becsalják Itáliába s a még mindig igen veszélyes kelta hadjáratokat újra kezdjék. Magától értetik, hogy a rómaiakat sem a karthágói békepárt, sem a fennálló szerződések iránti tekintetek nem tartották vissza; s ezenkívül, ha akarták a háborút, arra a spanyol viszályok bármely pillanatban nyújthattak ürügyet. Ezek után Róma magatartását épen nem fogjuk megfoghatatlannak találni; de ép oly kevéssé tagadható az, hogy a római senátus rövidlátást és lanyhaságot árult el e viszonyokban, — mely hibái ugyanekkor a gall ügyek vezetésében még megbocsáthatatlanabb módon nyilvánultak. Róma politikáját mindenben inkább szívósság, ravaszság és következetesség, mintsem a dolgok nagyszabású felfogása és gyors elintézése tüntetik ki, sőt e tekintetben Rómát ellenfelei, Pyrrhoson kezdve Mithridatesig, gyakran felülmúlták.

Hannibál.

Hamilkár geniális tervét ekkép pártfogása alá vette a szerencse. A háborúhoz szükséges eszközök, egy erős, harcához és győzelemhez szokott hadsereg és folyton megtelő pénztár, meg voltak szerezve; de épen midőn az alkalmas perczet és helyes irányt kellett volna megtalálni a

küzdelem számára, hiányzott a vezér. Azon férfi, kinek feje és szíve a kétségbeesett helyzetben egy kétségbeesett nép számára a menekvés útját feltárta, midőn lehetővé vált ez útra rálépni, nem volt többé. Vajon utódja Hasdrubál azért mulasztotta-e el a támadást, mert idejét még nem látta elérkezettnek, vagy azért, mert inkább államférfi mintsem hadvezér levén, nem tartá magát a vállalat fővezetésére képesnek, el nem dönthetjük. Midőn 534. elején gyilkos kéz által elesett, a spanyol hadsereg karthágói tisztjei Hamilkár legidősb fiát, Hannibált hitták meg helyébe. Hannibál 505-ben születvén, ekkor huszonkilenczedik évében állott, tehát fiatal volt, de már sokat élt. Első emlékezeteiben atyja állt előtte idegen földön küzdve és győzve az Eirktén; Catulus békéjét, le nem győzött atyjának keserves hazatérését, a libyai háboru borzalmait át-szenvedte. Még mint gyermek követte apját a táborba, s itt csakhamar kitüntette magát. Könnyű és erős teste kitűnő futóvá, vívóvá és vakmerő gyors lovassá tette; meg sem érezte az álmatlanságot, s az ételt, katonai szokás szerint, egyiránt tudta élvezni és nélkülözni. Daczára a táborban töltött ifjuságának, teljesen bírta a korabeli előkelő phöníciaiak míveltségét; a görög nyelvet, úgy látszik, már hadvezér korában, bizalmas embere, a spártai Sosilos vezetése alatt, annyira megtanulta, hogy maga képes volt rajta államokmányokat fogalmazni. A mint felnőtt, belépett atyja seregébe, hogy ennek szeme láttára kezdje meg fegyveres szolgálatát s őt maga mellett lássa elesni a csatában. Ezután nővérének férje Hasdrubál alatt a lovaság parancsnoka lett s úgy fényes személyes bátorsága mint vezéri képessége által kitüntette magát. Most a fiatal, de már tapasztalt tábornokot bajtársainak szava hitta meg a dolgok élére, s ő megvalósíthatta azon tervét,

220.

249.

melyért atyja és sógora éltek és haltak. Elfoglalta az örökséget, és joga is volt reá. Kortársai különböző módon igyekeztek jellemén foltot ejteni: a rómaiak kegyetlenek, a karthágóiak kapzsinak állították; és igaz, hogy tudott úgy gyűlölni, a mint csak keleti természetek képesek, és hogy azon hadvezérnek, kinek pénze és készletei soha ki nem fogytak, gondot kellett fordítania a szerzésre. De azért, habár harag, irigység és aljasság írták is meg történetét, nagy és tiszta alakját még sem bírták elhomályosítani. Kivéve haszontalan koholmányokat, melyek magok felett mondják ki az ítéletet, s kivéve azt, a mi alvezérei, nevezetesen Hannibál Monomachos és a samnít Mágó által vitetett végbe az ő nevében, mire sem találunk a róla fennmaradt jelentésekben, a mi az akkori viszonyok közt s e kor népjoga szerint igazolható ne lett volna; s abban minden hír megegyezik, hogy meggondoltság és lelkesedés, óvatosság és tetterő alig egyesült még emberben annyira, mint ő benne. Sajátsága azon találékony furfangosság, mely a phöníkiái jellem alkotó elemeinek egyike; szeretett furcsa és senki által nem sejtett úton járni, értett a törvetés és hadicsel minden neméhez és példátlan gondnal tanulmányozta ellenfeleinek jellemét. Kémrendszere segélyével, melynek nem volt párja — még Rómában is tartott állandó ügynököket — mindig tudta minden szándékát az ellenségnek; őt magát is gyakran látták ál öltözetben és ál hajjal, a mint egyetmást kikémlelt. Stratégiai lángelméjét e kor történetének minden lapja hirdeti, és hirdeti nem kevesebb államférfiúi tehetségeit is, melynek még a Rómával kötött béke után is tanuságát adta a karthágói alkotmánynak reformálása s azon példátlan befolyás által, melylyel mint földönfutó idegen bírt a keleti hatalmak kabinetjeiben. Mily hatalommal bírt az emberek felett,

bizonyítja hasonlíthatatlan uralma egy tarka vegyületű és soknyelvű hadsereg felett, mely soha még a legsanyarúbb időkben sem lázadt fel ellene. Nagy ember volt; a hová jött, rajta csüggött a világ szeme.

Hannibál, kineveztetése után (534 tavaszán) rögtön elhatározta a háboru megkezdését. Most, midőn a kelta föld még forrongásban volt s Róma és Makedónia közt a háboru kitörése küszöbön látszott állani, tanácsosnak látta haladéktalanul megindítani a harczot s a háborút oda tenni át, a hol ő találja jónak, mielőtt a rómaiak azt úgy kezdhethék el, a mint nekik kényelmesebb, t. i. Afrikában való partra szállás által. Serege csakhamar indulásra készen állt, pénztárát néhány fosztogató hadjárat szíinig megtöltötte; de a karthágói kormány épen semmi kedvet nem mutatott arra, hogy a hadizenetet Rómába küldetni engedje. Hasdrubálnak, a hazafias népvezérnek helye Karthágóban nehezebben volt betölthető, mint a hadvezér Hasdrubalé Spanyolországban; otthon most a békepárt volt a kormányon és politikai pörökkel üldözte a harci párt vezéreit. E pártnak, mely már Hamilkár terveit megnyeste s bennök annyi hibát fedezett fel, semmi kedve sem volt megengedni, hogy azon ismeretlen fiatal ember, ki most Spanyolországban parancsnokolt, az állam rovására úzze fiatalkori hazafiságát; s Hannibál még sem merte a háborút nyílt ellenszegülésben a törvényes hatóságok ellen, saját nevében megizenni. Megkísérté a saguntumiakat békeszegésre ingerelni, de ezek mindössze panaszra mentek Rómába. Midőn erre Rómából egy bizottság érkezett Spanyolországba, megkísérté ezt méltatlan bánásmód által a háboru megizenésére rábírní; de a biztosok látták mint állnak a dolgok; Spanyolországban hallgattak, hogy Karthágóban panaszt emeljenek, és otthon azt jelentették, hogy

Szakítás
Róma és
Karthágó
közt.
220.

219.

Hannibál csatakeszen s a háboru a küszöbön áll. Így telt az idő; már Antigonos Doson halálának híre, ki körülbelül egyidejűleg Hasdrubállal rögtön meghalt, megérkezett; az itáliai kelta földön a rómaiak kettőzött gyorsasággal és erélyvel dolgoztak váraik felépítésén; és a jövő tavaszra készülteket tettek az illyriai lázadás gyors elfojtására. Minden nap megfizethetetlen volt; Hannibál elszánta magát. Röviden megjelentette Karthágóba, hogy a saguntmiak a torboléteket, Karthágó alattvalóit szorongatják, minélfogva ő kénytelen őket megtámadni; és be nem várva a feleletet, 535 tavaszán megkezdte a Rómával szövötközött város ostromát, vagyis a Róma elleni háborút. A mit Karthágóban e dologról gondoltak és a mint felette tanácskoztak, arról körülbelül fogalmat alkothatunk magunknak azon hatás után, melyet York capitulációja okozott bizonyos körökben. Minden „tekintélyes ember“ — így olvassuk — rosszalta a „megbízás nélkül“ kezdett támadást; tettének nyilvános rosszalásáról s a vakmerő tiszt kiszolgáltatásáról volt szó. De vagy azért, mert a karthágói tanácsban a seregtől és a tömegtől való közvetlenebb félelem nagyobb volt a Rómától való félelemnél; vagy azért, mert beláták, hogy az ily lépést, ha egyszer megtétetett, meg nem történtté tenni többé nem lehet; vagy csak azért, mert a lomhaság pusztá hatalma útjában állt minden határozott fellépésnek, — Karthágóban végre elhatározták, hogy mit sem határoznak, s a háborút, ha nem viselik is, de viselni engedik. Sagunt védte magát úgy, a mint csak spanyol városok bírják magokat védeni; ha a rómaiak csak távrolól is annyi erélyt bírtak volna kifejteni, mint véden-
 czeik és Saguntum nyolcz hónapi ostroma alatt, nem pazarolták volna el idejüket a nyomorúlt illyr-rabló-háboruban, akkor, urai levén a tengernek és alkalmas partraszálló

helyeknek, megkímélhették volna magokat a védelem ígértének de meg nem adásának szégyenétől s a háborúnak talán más fordulatot adhattak volna. E helyett késedelmeskedtek s Hannibál végre a várost rohammal bevette. Midőn a nyert zsákmányt kiosztás végett Karthágóba küldte, sokakban feltámadt ismét a hazafiság és a harci kedv, kik annak azelőtt nyomát sem érezték lelkökben, s a préda kiosztása a Rómával való kiengesztelődés útját egyszerre elvágta. Midőn ennél fogva Saguntum feldúlása után egy római követség jelent meg Karthágóban s a hadvezér és a táborban levő gerusiasták kiadatását követelte, és midőn a római szónok, félbeszakítva a karthágóiak megkísértett mentegetődzését, a tanácskozásnak azzal vett véget, hogy öltönyét összefogva kijelentette, hogy béke és háboru van alatta, melyek közül a gerusiának választania kell, akkor a gerusiasták megemberelve magokat azt felelték, hogy a rómainak bízzák a választást; és midőn ez a háborút ajánlotta fel, azt elfogadták (536. tavaszán).

218.

Hannibál, ki a saguntumiak makacs ellenállása folytán egy egész évet vesztett, az 535/6-iki télre szokás szerint visszament Cartagénába, hogy minden előkészületet megtegyen egyfelől a támadásra, másfelől Spanyolország és Afrika védelmére; mert miután, úgy mint apja és sógora, mindkét területen viselte a főparancsnokságot, feladata volt a haza védelmére is megtenni a szükséges intézkedéseket. Hadi erejének teljes összege körülbelül 120,000 gyalog s 16,000 lovas katonára; továbbá 58 elefántra, 32 fegyveresekkel megrakott és 18 meg nem rakott ötemeletes hajóra rúgott, ide nem számítva a fővárosban levő elefántokat és hajókat. E karthágói seregben, csekély számú ligúrok kivételével, kik a könnyű csapatokban szolgáltak,

Előkészü-
tek Itália
megtámadá-
sára.
219 8

zsoldosok épen nem voltak; az, néhány phœníciai dandáron kívül leginkább besorozott karthágói alattvalókból, libyaiakból és spanyolokból állott. Hogy az utóbbiak hűségét magának biztosíthassa, az emberismerő hadvezér bizalmának azon jelével tüntette ki őket, hogy az egész télre általános szabadságot adott nekik; a libyaiaknak a hadvezér, ki a phœníciaiak szűkkeblű külön-hazafiságát nem osztotta, eskü alatt megígérte a karthágói polgárjogot azon esetre, ha győztesekként térnek vissza Afrikába. E haderő azonban csak részben volt az Itáliába való betörésre szánva. Vagy 20,000 ember Afrikába küldetett; kisebbik fele e seregnek a fővárosba s a tulajdonképi phœníciai területre, nagyobbik fele Afrika nyugoti csúcsára. Spanyolország fedezésére 12,000 gyalog, 2500 lovas és majdnem fele az elefántoknak maradt hátra, valamint az ott állomásozó hajóhad; a főparancsnokságot s a kormányzást itt Hannibál öcscse Hasdrubál vette át. Karthágó közvetlen területe aránylag gyöngén szállatott meg, miután a főváros szükség esetére elég segélyforrással rendelkezett; Spanyolország, hol könnyen lehetett ismételt katonaszedést eszközölni, egyelőre szintén beérte mérsékelt számú gyalog katonákkal, míg a tulajdonképi afrikai fegyvernemeknek, a lovasoknak és elefántoknak aránylag nagy része hagyatott meg benne. Fő gondját Hannibál a Spanyolország és Afrika közti összeköttetésnek biztosítására fordította, miért is a hajóhadat Spanyolországban hagyta és nyugoti Afrika őrzésére igen erős sereget rendelt. A hadak hűségeért a spanyol községek által állított és az erős Saguntumban összegyűjtött kezeseken kívül még abban keresett biztosítékot, hogy a katonákat hadállító kerületeiken kívül helyezte el, s például a keletafrikai honvédséget leginkább Spanyolországba, a spanyolt nyugoti Afrikába, a nyugot-

afrikait Karthágóba küldte. Ily módon kielégítőleg gondoskodott a védelemről. A támadásra vonatkozólag Hannibál terve az volt, hogy egy 20 ötmeletes hajóból álló s 1000 katonával megrakott hajóraj Karthágóból Itália nyugoti partjára vitorlázzon s azt pusztítsa, egy más, 25 hajóból álló pedig, ha csak lehet, ismét fészkelje meg magát Lilybæonban; e csekély erőfeszítéseket, úgy hitte, megkívánhatja kormányától. A fő haderővel maga készült Itáliába benyomulni, a mi kétségkívül már Hamilkár eredeti tervét képezte. Döntő támadást Róma ellen csak Itáliában lehetett intézni, valamint Karthágó ellen csak Libyában; a mily bizonyos volt, hogy Róma legközelebbi hadjáratát ez utóbbinak területén fogná megkezdeni, ép oly kétségtelen volt, hogy Karthágónak sem szabad már előre egy másodrangú operáció-tárgyra, mint például Sicíliára, vagy épen a puszta védelemre szorítkoznia — a vereség minden ezen esetekben egyiránt romlásra vezetett, de a győzelem nem termette volna meg ugyanazon gyümölcsöket. — De mikép lehetett Itáliát megtámadni? El lehetett jutni a félszigetre szárazon is, tengeren is; de hogy a hadjárat ne kétségbeesett kaland, hanem stratégiai czéllal bíró katonai expedíció legyen, ahhoz közelebb fekvő hadműveleti alapra volt szükség, mint minőül Spanyolország vagy Afrika szolgálhatott. Hajóhadra s egy kikötős várra most, midőn Róma uralkodott a tengeren, Hannibál nem támaszkodhatott. De ép oly kevéssé talált az itáliai szövetség területén megbízható támaszpontra. Ha e szövetség egészen más időkben és a hellen rokonszenvek daczára meg bírt állni Pyrrhos támadása előtt, most nem volt várható, hogy a phöníciai hadvezér megjelenésére összeomoljék; a római várhalózat s a szilárd egységű szövetség közt biztos volt a betörő seregek veszte. Csupán csak a ligúrok és kelták

földje lehetett Hannibálra nézve az, a mi Napoleonra nézve a hannibálihoz sokban hasonló orosz hadjárataiban Lengyelország volt; ezen a még alig befejezett függetlenségi harczból forrongásban lévő népségeknél, melyek az itáliaiaktól törzsre nézve idegenek voltak és létezésükben látták magokat fenyegetve, s melyek köré Róma épen most rakta le várai és útainak első gyűrűjét, megmentőiket kellett felismerniök a phoenikiai seregben, melynek soraiban nagy számmal voltak spanyolországi kelták, és e sereg első támaszául, élmezési és újonczozási kerületül szolgálniok. Már formaszerinti szerződések kötettek a boiusokkal és insubriakkal, melyek által ezek kötelezték magokat, hogy vezetőket küldenek a karthágói hadak elé, hogy számokra törzsrokonaiknál jó fogadtatást és útközben ellátást eszközölnek, magok pedig, a mint a karthágói sereg itáliai földre lép, felkelnek Róma ellen. Továbbá ugyanezen vidékre útaltak a keleti összeköttetések is. Makedónia, mely a sellasiai győzelem által uralmát Peloponnesuson újra megszilárdította, feszült viszonyban állt Rómával; a phárosi Demetrios, ki a római szövetséget a makedóniaival cserélte fel s a rómaiak által birtokából elűzetett, mint menekvő élt a makedóniai udvarnál s ez megtagadta a rómaiaktól követelt kiadatását. Ha a Guadalquivir s a Karasu vidékéről jött seregeket valahol lehetséges volt a közös ellenség ellenében egyesíteni, ez csak a Pó mentén történhetett. Minden körülmény ekkép éjszaki Itáliára útalt; s hogy Hamilkár is erre vetette szemét, bizonyítja azon karthágói szemlész-csapat, melyre a rómaiak nagy bámulatukra 524-ben Ligúriában bukkantak. — Kevésbé világos az, miért választotta Hannibál a tengeri út helyett a szárazföldit; mert hogy a Génuában való partraszállást sem a rómaiak tengeri uralma, sem Massáliával

való szövetségek nem tette lehetetlenné, az szembeötlő s a következmények által bebizonyított. Hagyományainkban számos tényező hiányzik, melyre szükségünk volna, hogy e kérdést eldönthetnők, s melyet pusztá sejtelmekkel nem pótolhatunk. Hannibálnak két rossz közt kellett választania. A helyett, hogy magát a tengeri út és tengeri háboru előtte ismeretlen és kevesebb kiszámítható viszonyosságainak kitenné, tanácsosabbnak kellett tartania, inkább a boiusok és insubriak kétségkívül komolyan tett ígéreteit elfogadni, annál inkább, miután még a Genuában partra szállt seregnek is át kellett volna kelnie a hegyeken; s azt aligha tudhatta pontosan, mennyivel csekélyebb nehézségekkel jár az Apenninen való átkelés Génua mellett, mint az Alpok fő heglánczának megmászása. Az út, melyet választott, különben is a kelták ősrégi útja vala, melyen már sokkal nagyobb rajok is mentek át az Alpokon; s melyen a kelta nép szövetségese és megváltója minden vakmerőség nélkül megindulhatott. — Hannibál tehát a nagy hadseregbe szánt hadakat a kedvező évszak beálltával Cartagénában egyesítette; volt vagy 90,000 gyalog és 12,000 lovas embere, kiknek körülbelül két harmada Afrika, egy harmada Spanyolország fiaiból állt, — a magával vitt 37 elefántnak nem annyira komoly harez, mint inkább az volt feladata, hogy a galloknak imponáljon. Hannibál gyalogsága nem volt többé kénytelen egy elefántsor fedezete mögé bújni mint az, melyet Xanthippos vezényelt, s a hadvezérnek volt elég belátása arra, hogy csak takarékosan és óvatosan éljen e kétélű fegyverrel, mely ép annyiszor okozta már a barát, mint az ellenség seregének megveretését. E hadsereggel Hannibál 536. tavaszán Cartagénából útra kelt az Ebro felé. Tett intézkedéseiről, nevezetesen a keltákkal való összeköttetéseiről, a hadjárat

Hannibál
megindulása.

218.

eszközeiről és czéljáról annyit adott értésökre katonáinak, hogy még a közember is, kinek katonai ösztönét a hosszú háboru kifejtette, kiérezte belőle vezérének tiszta belátását és biztos kezét és szilárdan bízva benne követte őt az ismeretlen, messze földre; s azon lángoló beszéde, melyben a haza helyzetét s a rómaiak követeléseit, szeretett szülőföldjök bizonyos leigáztatását előttök lefestette, és közölte velök Róma megszegyenítő követelését, mely a sereg szeretett vezérének és törzskarának kiszolgáltatását kívánta, minden szívből lánggra gyújtotta a katona szellemét s a polgár önértetét.

Róma hely-
zete.

241.

Tétovázó
hadí tervek.

A római állam oly helyzetben volt, a milyennek szilárdan megállapodott és értelmes aristokrátiák is ki vannak téve. Tudta jól hogy mit akar; tett is holmit, de semmit sem jól vagy nem a maga idején. Régen urává lehetett volna már az Alpok bejáróinak s elbánhatott volna a keltákkal; de ezek még mindig félelmesek voltak, amazok nyitva álltak. Karthágóval vagy barátságban élhetett volna, ha az 513-ki békét becsületesen megtartja, vagy ha ezt nem akarta tenni, már rég meghódíthatta volna Karthágót; ama békét Sardínia elfoglalása által tényleg megszegte és húsz évet adott Karthágónak, mely alatt ez hatalmát háborítatlanul újjá teremthette. Makedóniával nem volt nehéz békében élni: ennek barátságát potom áron eljátszotta. Hiányzania kellett egy vezérlő, a viszonyokon teljes összefüggésekben uralkodó államférfiúnak; mindenféle vagy több történt a kellőnél vagy kevesebb. Most megkezdődött a háboru, melyre az idő és hely meghatározását az ellenségnek engedte át; s Rómának, katonai felsőbbségének teljesen igazolt önértetében, nem volt véleménye a legközelebbi hadi míveletek czélja és menete iránt. Fél millió használható katonával rendelkezett — csak a római lovas-

ság volt rosszabb s aránylag csekélyebb számú a karthágóinál, amaz körülbelül egy tizedét, ez egy nyolczadát tette a csatára szálló hadak összes számának. Róma 220 ötemeletes járműből álló hajóhadával, mely az ádriai tengerről épen most vitorlázott vissza a nyugotira, azon államok egyike sem volt képes hozzáfoghatót szembe állítani, melyek e háboru által érdekelve voltak. Ezen aránytalan túlhatalom természetes és helyes felhasználásának módja kérdéses nem lehetett. Régóta meg volt állapítva, hogy a háborút Afrikában való partra-szállással kell megkezdeni; az események későbbi fordúlata arra kényszerítette a rómaiakat, hogy egyidejűleg egy Spanyolországban való kikötést is felvegyenek hadi tervökbe, leginkább azért, nehogy a spanyol hadsereggel Karthágó falai előtt találkozzanak. E terv szerint, midőn a háboru Hannibálnak 535. kezdetén Saguntum ellen intézett támadásával tényleg megkezdett, mindenek előtt Spanyolországba kellett volna még Saguntum eleste előtt egy római sereget küldeni; de a rómaiak elmulasztották azt, a mit a haszon és becsület egyiránt megköveteltek. Saguntum nyolcz hónapon át hiába tartotta magát: — midőn az ellenség kezébe ment át, Róma még nem is fegyverkezett a Spanyolországba teendő expeditióra. Ennek daczára még az Ebró és a Pyrenak közti tartomány szabad volt, s lakosai nem csak természetes szövetségesei voltak a rómaiaknak, hanem úgy mint a saguntumiak, római ügynököktől ígéreteket is kaptak a gyors segélynyújtás iránt. Catalóniába Itáliából hajón eljutni alig tart tovább mint Cartagénából szárazon; s ha az időközben bekövetkezett formaszertinti hadizenet után a rómaiak úgy mint a phoeníciaiak, áprilisban megindúlnak. úgy Hannibál az Ebró-vonalon találkozhatott volna a római légiókkal. — Igaz ugyan, hogy Rómában a hadsereg

219.

és hajóhad nagyobb része az afrikai hadjárat rendelkezésére bocsátatott, és Publius Cornelius Scípió második consul az Ebró mentére rendeltetett; de ez késedelmeskedett, s midőn a Pó vidékén egy felkelés tört ki, a hajóra szállásra készen álló sereget oda bocsátotta, a spanyol expeditió számára pedig új légiókat alakított. Ily módon Hannibál az Ebrónál szenvedélyes ellenállásra talált, de csak a bennszülöttek részéről; ezekkel ő, kire nézve a fernforgó körülmények közt az idő még becsesebb volt, mint katonáinak vére, serege negyedrésznének feláldozásával, néhány hónap alatt elbánt és elért a Pyrenæk vonaláig. Hogy ama késedelmeskedés által Róma spanyol szövetségesei másodsor áldoztattak fel, az ép oly biztosan előre volt látható, a mily könnyű lett volna magát a mulasztást elkerülni, sőt valószínűleg maga az Itáliába való betörés is, melynek 536. tavaszán Rómában kétségkívül még sejtelmével sem bírtak, meghiusítottatott volna, ha a rómaiak jókor megjelennek Spanyolországban. Hannibálnak semmikép sem volt szándékában, hogy spanyol „királyságával“ felhagyjon és kétségbeesetten vesse magát Itáliára; az idő, melyet Saguntum ostromára és Catalónia meghódoltatására fordított, azon tetemes hadtest, melyet az Ebró s a Pyrenæk közt újon szerzett tartomány őrzésére hátra hagyott, eléggé bizonyítják, hogy ha egy római sereg Spanyolországot igyekezett volna kezéről elűtni, ő nem érte volna be azzal, hogy e sereg elől elvonja magát; és a mi a legfontosabb volt, ha a rómaiak csak néhány héttel is képesek lettek volna Spanyolországból való elindulását késleltetni, akkor a tél elzárta volna az Alpok szorosait, mielőtt Hannibál azokat elérhette volna s az afrikai expeditió gátolatlanul kelhetett volna útra célja felé.

Hannibál az
Ebrónál.

218.

A Pyrenækhez érve, Hannibál hadainak egy részét haza bocsátotta; a mely rendszabályt már jó eleve elhatározott, mint olyant, mely a katona szemében vezérét úgy tüntesse fel, mint a ki biztos a győzelemtől és ne engedje azon sejtelmet fel se támadni lelkében, mintha vállalata azok közé tartoznék, melyekből nincs visszatérés. Seregével, mely most 50,000 gyalog s 9000 lovas, csupa régi katonából állott, nehézségek nélkül átkelt a hegységen, azután Narbonneon és Nimesn keresztül a parti úton ment tovább a kelták földjén, melyet részint a már szerzett összeköttetések, részint a karthágói arany, részint a fegyver nyitott meg előtte. Komoly ellenállásra csak akkor látszott akadni, midőn július végén Avignonnal szemben a Rhónához ért. Scípió consul, ki Spanyolországba hajóztában Massáliában (mintegy június végén) horgonyt vetett, itt hírül vette, hogy már elkésett s hogy Hannibál már nem csak az Ebrón, hanem még a Pyrenæken is átkelt. E hírekre, melyek úgy látszik, először világosították fel a rómaiakat Hannibál célja és iránya felől, a consul egyelőre lemondott a spanyol expedítoról és elhatározta, hogy az ezen vidékbeli kelta népségekkel egyesülten, melyek Massália s általa Róma befolyása alatt álltak, a Rhónánál fogja fogadni a phœnikiaiakat, hogy a folyón átkelésöket és Itáliába betörésöket megghiusítsa. Hannibál szerencsés-jére, szemben azon helylyel, melyen átkelni szándékozott, e pillanatban csak a kelta népfölkelés állt, míg maga a consul 22,000 gyalogból és 2000 lovasból álló seregével még a folyam mentében lefelé, négy napi járásnyira, Massáliában volt. A gall népfölkelés küldönczei siettek neki a hírt megvinni. Hannibálnak seregét, erős lovasságával és elefántjaival együtt, az ellenség szemei előtt kellett a rohamos vizű folyón átszállítania, mielőtt még Scípió meg-

Hannibál
Galliában.

Scípió Mas-
sáliában.

Átkelés a
Rhónán.

érkeznék; és nem volt egy ladikja sem. Rendeletére a vidéken lévő nagyszámú rhónai hajósok minden bárkája, bármily áron, összevásároltatott, a még szükséges csolnakok levágott fákból gyorsan kifaragtattak, úgy hogy az egész nagyszámú hadsereg egy nap alatt át tudott kelni a folyón. Ezalatt egy erős hadosztály Hannó, Hamilkár fiának vezérlete alatt erőszakolt menetekben felfelé nyomult a folyó partján egy átkelési ponthoz, két kis napijára földre Avignontól, melyet fedetlenül talált. Itt sebtében összeütött talpakon átkelt a folyón, hogy aztán víz mentében lefelé fordúlva hátulról támadja meg a gallokat, kik a hadsereg zömének átkelését akadályozták. A Rhónához való érkezéstől számított ötödik, Hannó elindulásának pedig harmadik napján reggel már feltűntek a kiküldött hadosztály füstjelzései az átellenes parton, megadva Hannibálnak az epedve várt jelt az átkelésre. Épen akkor, midőn a gallok, látván hogy az ellenség ladik-hada mozogni kezd, siettek a partot megszállani, táboruk hátok mögött egyszerre lángba borúlt; meglepetve és megoszolva nem voltak képesek sem a támadásnak helyt állani, sem az átkelést meggátolni, és gyors futásban eloszlottak. — Scípió ezalatt Massáliában gyűléseket tartott hadi tanácsával a felett, hogy mikép kellene a Rhóna átkelési helyeit megszállani s még a kelta vezetők sürgető izeneteire sem szánta el magát az útrakelésre. Nem bízott híreikben s beírte azzal, hogy egy gyöngye római lovas hadosztályt a Rhóna balpartján szemlére küldött. Ez az összes ellenes haderőt már ezen parton és épen a még egyedül a jobb parton maradt elefántok átszállításával elfoglaltan találta; és miután Avignon vidékén heves ütközetet vítt néhány karthágói dandárral, — az elsőt, melyben e háborúban a rómaiak a karthágóikkal szemben álltak —

esupán azért, hogy szemléljét bevégezhesse, sietve visszafordult és jelentést tett a főhadiszálláson. Scípió erre összes hadaival útra kelt és nyakra-főre sietett Avignon felé; de mire ide ért, még az elefántok átszállításának fedezésére hátrahagyott karthágói lovasság is már három nappal előbb tovább vonult, s a consul nem tehetett egyebet, mint hogy kifáradt seregével dicstelenül visszament Masáliába, szidva a púnnak „gyáva futását.“ Ilyeténképen a rómaiak először is már harmadízben áldozták fel pusztalanyhaságból szövetségeseiket s egy nagyfontosságú védelmi vonalat; másodsor, midőn ezen első hiba után a hibás nyugalmat hibás sietséggel felcserélve a siker minden reménye nélkül mégis megtették azt, a mit annak biztos kilátásával tehettek volna néhány nap előtt, épen ez által elszalasztották azon eszközt, melylyel hibájokat még jóvá teheték volna. A mióta Hannibál a Rhónán innen kelta földön állt, nem lehetett többé meggátolni, hogy az Alpokhoz el ne jusson; de ha Scípió az első hír vétele után egész seregével Itália felé fordul — Génun át hét nap alatt érkezhett volna a Póhoz — és a Pó völgyében levő gyöngé hadosztályokat seregével egyesíti, legalább itt veszélyes fogadtatást készíthetett volna az ellenségnek. De nem csak hogy Avignonba menetelével a drága időt elvesztegette, de a különben derék férfiúban nem volt meg vagy azon politikai bátorság, vagy azon katonai belátás, hogy seregének feladatát a körülmények szerint megváltoztassa; hadának zömét testvére Gnæus vezérlete alatt Spanyolországba küldte, maga pedig csekély erővel visszament Pisæbe.

Hannibál, ki a Rhónán átkelvén a sereget gyűlésbe hitta s előtte hadjáratának tervét kifejtette, és a Pó völgyéből érkezett kelta főnököt, Magilust magát is tolmács

Hannibál átkelése az Alpokon.

segélyével a sereghez beszéltette, ezalatt akadálytalanul nyomult előre az Alpok szorosai felé. Hogy melyiket válassza, az közvetetlenül sem az út hosszásától, sem a lakosság érzületétől nem függhetett, habár sem kerülő úton sem csatározás által nem volt szabad időt vesztenie. Azon útra kellett lépnie, mely poggyásza, erős lovassága és elefántjai számára járható volt s melyen a sereg elég élelmi szert keríthetett magának, akár jó módjával, akár erőszakkal — mert ámbár Hannibál gondoskodott róla, hogy teherhordó állatok élelmi szereket vigyenek utána, ezekkel mégis oly sereg, mely nagy veszteségei dacára még mindig mintegy 50,000 embert számlált, egynehány napnál tovább be nem érhetne. Kivéve a tengerparti utat, melyet Hannibál nem azért nem választott, mintha a rómaiak elzárták volna előle, hanem mert általa czéljától eltereltetett volna, a régi korban *) csak két nagyobb átjárón keresztül lehetett Galliából Itáliába jutni: a cotti havason (Mont Genève) átvezető szoroson a taurinusok földjére (Susán vagy Fenestrelles-n keresztül Turinba), és a graiusin (kis Sz. Bernát) át a salassusok vidékére (Aosta és Ivrea felé). Az első út rövidebb; de onnan kezdve, a hol a Rhóna völgyét elhagyja, a Drac, a Romanche és a felső Durance járhatatlan és terméketlen folyamvölgyeiben akadályokkal teljes és szegény hegyi vidéken megy keresztül és legalább hét-nyolcz napi hegyi menetekkel jár; itt csak Pompeius épített katonai utat,

*) A Mont Cenis-n átvezető út csak a középkorban lett hadi úttá. A keleti szorosok, mint például az, mely a pœnin havason vagy a nagy Sz. Bernáton megy át, melyet különben szintén csak Cæsar és Augustus tettek katonai úttá, itt természetesen nem jönnek tekintetbe.

hogy az innenső és túlsó gall tartomány közt rövidebb összeköttetést hozzon létre. — A kis Sz. Bernáton átvezető út valamivel hosszabb; de miután az Alpoknak a Rhóna völgyét keletről elzáró első falán áthaladt, a felső Isère völgyében fut tovább, mely Grenobletól Chambéryn át egészen a kis Sz. Bernát aljáig, azaz a felső havasok heglánczáig terjed s az Alpok völgyeinek legszélesebbike, legtermékenyebbike és legnépesebbike. A kis Sz. Bernáton át vezető út továbbá minden az Alpokon átívó természetes átjáró közt ha nem is a legalacsonyabb, de a legkényelmesebb; s bár mesterséges út nincs benne, mégis rajta kelt át a havasokon még 1815-ben is egy osztrák hadtest tüzérével együtt. Végre, ezen út, mely csak két hegyháton megy keresztül, a legrégebb idők óta a kelta földről Itáliába vezető nagy katonai út vala. A karthágói hadseregnek tehát tényleg nem volt miben változtatnia; Hannibálra nézve a körülmények szerencsés találkozására, nem pedig elhatározó indok volt az, hogy a vele szövetkezett itáliai kelta törzsek lakhelyei egészen a kis Sz. Bernátig nyúltak, míg a Mont Genève-n át menő úton közvetlenül a taurínusok földére ért volna, kik az insubriakkal régi idők óta viszályban álltak. — A karthágói sereg ennél fogva először a Rhóna mentében felfelé a felső Isère völgyének vette útját, nem, mint gondolnók, a legrövidebb úton, az alsó Isère balpartján felfelé, Valenciától Grenoble irányában, hanem az allobrogok „szigetén“, ama gazdag és már akkor sűrű népességű lapályon keresztül, melyet éjszokról s nyugotról a Rhóna, délről az Isère, keletről az Alpok vesznek körül. Ezt pedig azért tette, mert a legrövidebb út járhatatlan és szegény hegyi vidéken vezetne keresztül, míg a sziget lapályos és szerfelett termékeny s csak egy egyszerű hegyfal által van a

felső Isère völgyétől elválasztva. A Rhóna mentében a szigetre vezető s ezen át az Alpok faláig terjedő útat a sereg tizenhat nap alatt tette meg; az út kevés nehézséggel járt s magán a szigeten Hannibál, egy, két allobrog főnök közt kitört viszály ügyes felhasználása által annyira le tudta magának a leghatalmasabbak egyikét kötelezni, hogy az nem csak elkísérte a karthágóiakat az egész síkon keresztül, hanem az élelmi szereikben támadt hiányt is kipótolta s a katonákat fegyverrel, ruhával és lábbelivel ellátta. De az Alpok első hegylánczán, mely meredeken, falszerűen nyúlik fel s melyen csak egyetlen járható ösvény (a Mont du Chaton át Chevelu falunál) vezet keresztül, a vállalat kis híja hogy hajótörést nem szenvedett. Az allobrog lakosság a szorost erősen megszállta. Hannibál ezt elég jókor megtudta arra nézve, hogy a megtámadtatást kikerülje és a hegy aljánál táborozott mindaddig, míg naplemente után a kelták a legközelebbi város házaiba el nem széledtek, mire este a szorost elfoglalta. A hegycsúcs ekkép birtokában volt; de a szerfelett meredek úton, mely az oromról a bourgeti tóhoz levezet, az öszvérek és lovak elcsúsztak és elbuktak. Azon támadások, melyeket a kelták alkalmas pontokon intéztek a haladó sereg ellen, nem annyira magokban véve, mint inkább azon tolongás által váltak terhesekké, melyet okoztak; és midőn Hannibál könnyű csapataival fölülről vetette magát az allobrogokra, ezeket ugyan könnyű szerivel és nagy veszteséggel lekergette a hegyről, de a csatázás zaja mégis növelte a zavart, főkép a szállító csapatokban. Ekkép nagy veszteséggel leérve a síkra, Hannibál rögtön megtámadta a legközelebb fekvő várost, hogy a barbárokat megfenyítse és megijesztesse s egyszersmind a teherhordó állataiban és lovaiban támadt hiányt lehetőleg kipótolja. Egy napot pihenvén

Chambéry kies völgyében, a hadsereg az Isère mentén fel- felé folytatta útját, a nélkül hogy a széles és gazdag tala- jon hiányt szenvedett vagy megtámadtatván feltartóztat- tott volna. Csak a negyedik napon, midőn a ceutrónok földjére (a mai Tarantaise) ért, melyen a völgy mindinkább megsűkül, volt ismét oka nagyobb óvatosságot kifejteni. A ceutrónok országuk határán (körülbelül Conflans mel- lett) galyakkal és koszorúkkal fogadták a hadsereget, vágó- marhát, vezetőket és kezeseket adtak neki s Hannibál úgy ment tartományukon keresztül, mint szövetséges földön. Midőn azonban hadai közvetlenül az Alpok aljáig elértek, oda, a hol az út az Isèret elhagyja s egy szűk és terhes szorulatban Reclus patakja mentében a Bernáthegy csú- csára felkanyarodik, egyszerre feltűnt a ceutrónok hon- védsége úgy a sereg háta megett, mint a szorost jobbról és balról befoglaló hegygerinczeken, azon reményben, hogy Hannibál hadi poggyászát őrségestől elvághatja. De Han- nibál, ki a ceutrónok minden előzékenységéből biztos ta- pintattal kiolvasta szándékukat, mely szerint területek szá- mára kíméletet igyekeztek nyerni, a nélkül hogy a gazdag zsákmányt elszalasztanák, e támadást előre látva, poggyá- szát és lovasságát előre küldte s a menetet összes gyalog- ságával fedezte; a mi által az ellenség tervét megheiusí- totta, ámbár azt nem bírta meggátolni, hogy ez, a gyalog- ságot menésében a hegygerinczeken kísérve, benne, lehányt és legördített kövekkel, nagy kárt ne tegyen. A „fehér kövön“ (még ma is *la roche blanche*) egy, a Sz. Bernát aljánál magában álló és a reá felvezető úton uralkodó magas krétasziklán foglalt Hannibál gyalogságával állást, hogy az egész éjen át fáradságosan felkapaszkodó lovak és teherhordó állatok menetét fedezze, és végre szakadat- lan s igen véres csatározások közt másnap elérkezett a

szorosnak legmagasabb csúcsára. Itt azon fedett fennsíkon, mely egy kis tó, a Dória forrása körül mintegy $2\frac{1}{2}$ migliányi terjedelemben fekszik, pihenőt engedett seregének. A katonák lelkén a csüggedés erőt kezdett venni. A mind fáradságosabbá váló utak, a fogytán levő készletek, az elérhetetlen ellenség folytonos támadásai közben tett menetek a szorulatokban, a sereg kegyetlenül megritkúlt sorai, a szétugrasztottak és sebesültek reménytelen helyzete s az egész vállalat célja, melyet csupán a vezérnek és közvetlen környezetének lelkesedése nem tekintett pusztá ábrándnak, még az afrikai és spanyol veteránokra is lehangoló hatással kezdtek lenni. A vezérek önbizalma azonban változatlan maradt; az elszéledtek közül sokan ismét visszakerültek; a barátságos gallok már közel voltak, a vízvázasztó el volt érve s a sereg már maga előtt látta a hegyi vándorra nézve oly örvendetes lefelé vezető utat; és rövid pihenés után a sereg megújult bátorsággal kerekedett fel az út utolsó és legnehezebb részére, a leereszkedésre. Ellenség e közben nem igen nyugtalanította a sereget; de az előhaladott évszak — már szeptember eleje volt — a lefelé menésben bőven kipótolta azon kellemetlenségeket, melyeket a felmenésben az ellenség támadásai okoztak. A Dória mentén elvonuló meredek és sikamlós hegyi lejtőn, melyen az újon esett hó az ösvényeket eltakarta és megrontotta, emberek és lovak eltévedtek és elcsúsztak s a mélységbe hulltak; sőt az első napi járás végén a sereg oly, mintegy kétszáz lépésnyi hosszúságú helyre ért, melyre a Cramontnak meredeken felette függő szikláiról szakadatlanul lavínák zuhannak alá s melyen hideg nyárban egész esztendőn át a hó el nem olvad. A gyalogság áthaladt rajta; de a lovak és az elefántok nem bírtak a síkos jégtömegeken, melyeket a frissen esett hó

csak vékony réteggel vont be, átmenni, s a hadvezér a poggyászszal, lovassággal és elefántjaival kénytelen volt a terhes helyen felül táborba szállani. Másnap a lovasok erejüket megfeszítve sánczolás által útat vágtak a lovak és teherhordó állatok számára, de a félig éhen halt elefántokat csak további három nap múlva, mely alatt felváltott erővel szakadatlanúl folyt a munka, lehetett átvezetni. Ekkép, négy napi késedelem után, ismét az egész sereg együtt volt, s további három napot haladva a Dória mindinkább kiszélesedő és mind termékenyebbé váló völgyében, melynek lakói, az insubriak védnöksége alatt álló salassusok, a karthágóiakat szövetségeseik és szabadítók gyanánt üdvözölték, a hadsereg szeptember közepe táján Ivrea síkjára ért, hol a kimerült hadak a falvakban elszállásoltattak, hogy jó ellátás és két heti pihenés segélyével a kiállott példátlan fáradalmakat kiheverhessék. Ha a rómaiak, a mint tehették volna, vagy 30,000 pihent és harcra kész emberből álló hadtesttel álltak volna körülbelül Turin vidékén s az ellenséget rögtön ütközetre kényszerítették volna, Hannibál nagy terve csúfúl hajótörést szenvedhetett volna; szerencséjére a rómaiak ezúttal sem voltak ott, a hol lenniök kellett volna, és óvakodtak az ellenség hadainak nyugalma, melyre ezeknek oly nagy szükségök volt, megzavarni *).

*) Azon sokat vitatott topographikus kérdéseket, melyek e híres vállalattal összefüggésben állnak, Wickham és Cramer urak példányszerűleg tett vizsgálataik által elintéztetteknek és nagyjában megfejtetteknek tekinthetjük. A kortani kérdések felett azonban, melyekben szintén akadnak nehézségekre, álljon itt kivételképen néhány észrevétel. — Midőn Hannibál a Bernát csúcsára ért, „a hegycsúcsokat már sűrű hó kezdte ellepni“ (Pol. 3, 54); az úton hó volt (Pol. 3, 55), de talán leginkább nem friss hó, hanem a lesza-

Eredmények.

Hannibál elérte célját, de nagy áldozatokkal. Azon 50,000 gyalog és 9000 lóháton szolgáló régi katonának, kikből a sereg a Pyrenæken történt átkelés után állott, több mint fele áldozatul esett a csatározásokban, menetekben és folyókon való átkelésekben; Hannibálnak most, saját vallomása szerint, mindössze 20,000 gyalogja — ezek három ötöde libyai, két ötöde spanyol — és 6000 részben kétségkívül lelovazott lovasa volt, kiknek aránylag csekély vesztesége nem kevesebbé bizonyítja a numídiái lovasság kitünőségét, mint azon jól megdöntött kíméletet, melylyel a hadvezér e válogatott sereget felhasználta. Egy 526 migliányi, vagy mintegy 33 mérsékelt napi járásnyi út,

kadt lavínák hava. A Bernáton a tél sz. Mihály napja körül kezdődik, a hóesés szeptemberben; midőn a nevezett angolok augusztus végén e hegyet megmázták, útközben havat alig találtak, de az út melletti hegygerinczeket mindenütt hótól belepve látták. E szerint úgy látszik, Hannibál szeptember elején ért a szorozhoz; a mivel az is megegyeztethető, hogy akkor ért oda, „midőn már a tél közeledett“ — mert *συνάπτειν τὴν τῆς πλειάδος δύσιν* (Pol. 3, 54) többet nem jelent, legkevesebbé a plejádok kora lementének napját (mintegy okt. 26-ika); v. ö. Ideler, Chronol. I. 241. — Ha Hannibál kilencz nappal utóbb, azaz szeptember közepén érkezett Itáliába, akkor az ettől fogva a Trebia mellett december végén (*περὶ χειμερινῆς τροπᾶς* Pol. 3, 72) vitt útközéig lefolyt események számára is kikerül a szükséges idő, nevezetesen az Afrikába szánt seregnek Lilybaeonból Placentiába történt átszállítása számára is. Ezzel összevág továbbá az is, hogy az indulás napja a seregnek egy *ὑπὸ τὴν ἑαρινὴν ὥραν* (Pol. 3, 34), tehát márczius végén tartott gyűlésében adatott annak tudtára, s hogy az út öt hónapig (vagy App. 7, 4 szerint hatig) tartott. Ha tehát Hannibál szeptember elején a Bernáton volt, akkor, miután a Rhónától idáig 30 nap alatt ért el, augusztus elején ért a Rhónához, a hol Scipiónak, ki a nyár kezdetén (Pol. 3, 41), tehát legkésőbb június elején szállt hajóra, természetesen sok időt kellett úton töltenie vagy Massáliában meglepő tétlenségben elvesztegetnie.

melynek folytatását és befejezését semmi különös előre nem látható nevezetesebb baleset nem zavarta meg, sőt melyet kiszámíthatatlan szerencsés véletlenek s az ellenség még kevesebbé kiszámítható hibái tettek lehetségessé és mely mindezek daczára nem csak ily áldozatokba került, hanem a hadsereget még úgy elcsigázta és demoralizálta, miszerint hosszabb pihenésre volt szüksége, hogy újra harczképessé lehessen, ez kétséges értékű katonai operáció s méltán kérdésbe vehetjük, vajon sikerültnek tartotta-e maga Hannibál is. De azért nem szabad miatta a hadvezért feltétlen gáncscsal illetnünk; látjuk ugyan követett míveleti tervének hiányait, de azt nem dönthetjük el, vajon volt-e oly helyzetben, hogy azokat előre láthassa — mert hiszen útja ismeretlen barbár földön vezette keresztül — vagy, vajon ha más utat követ, ha például a parti utat választja vagy Cartagénában vagy Karthágóban hajóra száll, kevesebb veszélynek tette volna-e ki magát. A terv óvatos és mesteri kivitele a részletekben minden esetre bámulatra méltó, s a mitől végre is minden függött, Hamilkár nagy szabású terve, Rómával Itália földjén mérkőzni meg, akár inkább a szerencse kedvezése, akár inkább a fővezér érdeme következtében, de megvalósítottatott. Az ő szelleme tervezte e hadjáratot; és valamint Stein és Scharnhorst feladata nehezebb és nagyobbszerű volt annál, mely Yorknak és Blüchernek jutott, azonképen a történeti emlékezés*, az előkészítő tények nagy lánczolatának ez utolsó szemét, az Alpokon való átkelést is, helyes tapintattal mindig bámulatra méltóbbnak tartotta, mint a trasiméni tónál és Cannæ síkján vívott ütközeteket.

V. FEJEZET.

A hannibáli háboru a cannæi ütközetig.

Hannibál s
az itáliai
kelták.

A karthágói hadseregnek az Alpokon innen megjelenése által egy csapással megváltozott a dolgok állása és semmivé lett a rómaiak haditerve. Róma két fő hadserege közül az egyik már Spanyolország földjén állt s ott harcza keveredett az ellenséggel; ezt nem lehetett többé visszavonni. A második, melynek czéljául Afrika tűzetett ki, Tiberius Sempronius consul főparancsnoksága alatt szerencsére még Sicíliában volt; a rómaiak késedelmeskedése ez egyszer hasznokra vált. Az Itáliába és Sicíliába szánt két karthágói hajóhad közül az egyiket a vihar szétszórta s egynehány hajóját a syrakúsaiak Messána mellett elfogták; a második sikertelenül kísértette meg Lilybæont meglepni s ezután egy, ezen kikötő előtt vitt tengeri ütközetben megveretett. Az ellenséges hajórajoknak az itáliai vizeken időzése ennek daczára oly kényelmetlen volt Rómára nézve, miszerint a consul elhatározta, hogy, mielőtt Afrikába átvitorlázna, a Sicília körül fekvő kis szigeteket megszállja és az Itália ellen működő karthágói hajóhadat elkergeti. Melite meghódításában s az ellenséges hajóraj felkeresésében,

melyet a lipári szigeteknél vélt találhatni, mialatt az Víbo mellett (Monteleone) kikötött s a bretti partot fosztogatta, és végre alkalmas kiszálló helynek kutatásában az afrikai parton, eltöltötte az egész nyarat, s így a senátus azon rendelete, mely őt a haza védelmére lehető gyorsan visszatérni parancsolta, a sereget és hajóhadat még Lilybæonban találta. — Mialatt Rómának két nagy serege, melyek mindenike magában véve számra nézve egyenlő volt Hannibáléval, ekkép a Pó völgyétől nagy messze töltötte az időt, itt sehogy sem volt Róma a megtámadtatásra elkészülve. A kelták közt már a karthágóiak megérkezése előtt kitört felkelés következtében ugyan volt itt egy római sereg. A két római erősségnek, Placentiának és Cremónának alapítása, melyek mindenike 6000 települőt kapott, és főkép a boius földön Mutina alapítására tett előkészületek már 536. tavaszán, a Hannibállal megállapított idő előtt, felkelésre ingerelték a boiusokat, kikhez rögtön az insubriak is csatlakoztak. A mutinai területen már letelepült gyarmatosok, váratlanul megtámadtatván, a városba menekültek. Lúcius Manlius praetor, ki Arimínumban viselte a főparancsnokságot, gyorsan oda sietett egyetlen légiójával az ostromzár alá fogott gyarmatosok megszabadítására; de az erdőkhöz váratlanul megtámadtatván s nagy veszteséget szenvedvén, nem tehetett egyebet, mint hogy egy halmon állást foglalt s itt szintén ostromoltatni hagyta magát a boiusok által, mígnem egy Rómából Lúcius Atílius praetor vezérlete alatt küldött második légió a sereget s a várost szerencsésen megszabadította s a gall felkelést egy pillanatra elfojtotta. A boiusok ezen időelőtti felkelése, egyfelől, midőn Scípió elindulását Spanyolországba késleltette, Hannibál tervét nagyban előmozdította, másfelől oka volt annak, hogy ez a Pó völgyét nem találta minden fedezet

218.

nélkül, a várak kivételével. De a római hadtest, melynek két erősen megtizedelt légiója nem számlált 20,000 embert, eléggé el levén foglalva a kelták megfékezésével, nem gondolt az Alpok szorosainak megszállására, melyeknek veszélyben forgásáról Rómában is csak akkor vettek hírt, midőn Publius Scípió consul Massáliából serege nélkül tért vissza Itáliába, s a minek talán még ekkor sem tulajdonítottak nagy fontosságot, remélvén hogy az Alpok elegendők lesznek a vakmerő vállalat meghiusítására. Ily módon a döntő perczen a döntő helyen még csak egyetlen római előörs sem volt felállítva; Hannibálnak elég ideje maradt seregét kipihentetni, a taurínusok fővárosát, mely kapuit előtte elzárta, három napi ostrom után rohammal bevenni s a felső Pó völgyében levő minden ligúr és kelta községet szövetségre bírni vagy kényszeríteni, mielőtt Scípió, ki a Pó völgyében a parancsnokságot átvette, útját állta volna.

Scípió a Pó
völgyében.

Ez, kinek azon nehéz feladat jutott, hogy sokkal csekélyebb, nevezetesen lovasság dolgában igen gyöngye seregével a túlnyomó számú ellenséget előnyomulásában feltartóztassa s a fejét mindenfelé felütő kelta felkelést elnyomja, a Pón, valószínűleg Placentiánál, átment, s e folyam mellett felfelé haladva az ellenség elé nyomult, mialatt Hannibál Turin bevétele után víz mentében lefelé fordult, hogy az insubriákat és boiusokat felszabadítsa. A Ticino és Sesia közti síkon, közel Vercellihez, a római lovasság, mely a könnyű gyalogsággal együtt erőszakolt szemlejáratra ment ki, a hasonló járatban levő phoenikiaira bukkant, mely alkalommal mind a két csapatot a fővezérek személyesen vezették. Scípió a kínált megütkezést az ellenség túlnyomó száma daczára elfogadta; de könnyű gyalogsága, melyet a lovasság homlokzata előtt állított fel, az ellenség nehéz lovassága által megtámadtatván, futásnak eredt; s mialatt ez

Csatározás a
Ticino mel-
lett.

elülről adott dolgot a római lovasságnak, a könnyű numídiái lovasság, félre tolva az ellenséges gyalogság szétrobantott csapatait, hátulról és oldalban rohanta meg a római lovasokat. Ezzel az ütközet el volt döntve. A rómaiak tetemes veszteséget szenvedtek; maga a consul, ki mint katoná tette jóvá azt, a mit mint hadvezér hibázott, vesélyes sebet kapott, és élte megmentését csupán tizenhét éves fiának köszönhette, ki bátran beugratva az ellenség közé, dandárát maga után menni kényszerítette s atyját szerencsésen kivágta. Scípió, kit e csatározás az ellenfél ereje felől felvilágosított, átlátta, mily hibát követett el, midőn gyöngébb seregével a síkon foglalt állást, háta megett a folyóval, s elhatározta, hogy az ellenség szeme láttára vissza fog térni a Pó jobb partjára. A mint a hadi műveletek szűkebb térre szorultak össze s a rómaiak ellenállhatatlanságáról táplált illúziói oszlani kezdtek, Scípió ismét hatalmába jutott jelentékeny katonai tehetségének, melyet fiatal ellenfelének a kalandosságig vakmerő terve egy pillanatra megszibbasztott. Mialatt Hannibál a nyílt ütközetre elkészült, Scípió egy gyorsan tervezett és biztos kézzel végrehajtott menetben szerencsésen visszatért a Pónak rosszkor elhagyott jobb partjára s maga megett a hidat felszedte, mely alkalommal azonban a hídfelszedési munkálatok fedezésére rendelt, 600 főből álló római szakasz a seregtől elvágtatott és fogságba esett. Egyébiránt, miután a folyam felső része Hannibál kezében volt, ezt nem lehetett meggátolni abban, hogy a víz mentében felfelé menve egy hajóhídon átkeljen rajta s néhány nappal utóbb a Pó jobb partján álljon szembe a római sereggel. Ez a síkon Placentia előtt foglalt állást; de a római sereg egy kelta osztályának fellázadása s a köröskörül újra kitörő gall felkelés a consult arra kényszerítették, hogy a síkot elhagyja

A seregek
Placentia
előtt.

s a Trébia mögötti halmokra vonúljon, a mit nevezetes veszteség nélkül meg is tehetett, miután az utána küldött numídiái lovasok az elhagyott tábor kirablásával és felgyújtásával elvesztegették idejüket. Ezen erős állásban, bal szárnyával az Apennínre, a jobbal a Póra és Placentia várára támaszkodva, elül az ezen évszakban nem jelentéktelen Trébia által fedve, a clastídiumi (Casteggio) gazdag raktárakat, melyektől ez állásban az ellenséges haderő által el volt metszve, meg nem menthette ugyan és a római érzületű cenománok kivételével, majd valamennyi gall cantonnak felkelését meg nem akadályozhatta. De Hannibált előnyomulásában tökéletesen feltartóztatta s rákényszerítette, hogy a rómaiakkal szemben tábort üssön; továbbá a Scípió által elfoglalt állás, valamint a cenománok, kik az insubriak határát fenyegették, megakadályozták a felkelők fő tömegének közvetlen csatlakozását az ellenséghez, és lehetővé tették a második római seregnek, mely időközben Lilybæonból Arimínumba megérkezett, a fellázadt tartományon nagyobb nehézségek nélkül végig menve Placentiáig eljutni és a pói sereggel egyesülni. Scípió ekkép teljesen és fényesen megoldotta nehéz feladatát. A római seregnek, mely most közel 40,000 embert számlált s habár lovasság dolgában jóval alatta állt ellenfelének, de gyalogságára nézve legalább egyenlő volt vele, csak állva kellett maradnia ott, a hol volt, s ez által az ellenséget vagy arra kényszerítene, hogy a folyón átkelést s a római tábor megtámadását a téli időszakban megkíséرتse, vagy arra, hogy előnyomulásával felhagyjon s a gallok ingatagságát a téli szállások terhe által próbára tegye. De bármily világos volt is ez, nem kevesebbé bizonyos volt, hogy már december volt s hogy ezen eljárást követve Róma talán győzni fog, de nem fog győzni Tibérius Sempronius consul,

A trébiai
ütközet.

ki Scípió megsebesülése következtében egymaga viselte a főparancsnokságot, s kinek hivatalos éve néhány hónap múlva lejárandó volt. Hannibál ismerte emberét és mitsem mulasztott el, hogy ütközetre ingerelhesse; a Rómához hűnek maradt kelta falvakat kegyetlenül pusztíttatta, s midőn e közben a két fél lovassága harciba keveredett, Hannibál megengedte ellenfelének, hogy a győzelemmel kérkedjék. Nem sokára, egy zord, esős napon, a rómaiakra nézve váratlanul, ütközetre került a dolog. A római könnyű csapatok kora reggel óta portyázva harcoltak az ellenség könnyű lovasságával; ez lassan visszavonult, s a rómaiak, a kivitt előnyt kizsákmányolandók, hevesen utána eredtek a nagyon megáradt Trébián keresztül. A lovasság egyszerre megállt; s a római előhad a Hannibál által választott csatatéren, ennek csatarendbe állított seregével látta magát szemben — el volt veszve, ha a sereg zöme gyorsan át nem jön utána a patakon. Éhesen, kifáradva és átázva érkeztek a rómaiak a harctérre és siettek csatarendbe állani, a lovasság, mint rendesen, a szárnyakon, a gyalogság közepén. Az ütközetet a könnyű csapatok kezdték meg, melyek mindkét félen az elősereget képezték; de a rómaiak már majd minden lövegeiket ellődözték a lovasság ellen és rögtön meghátráltak; hasonlóképp tett a lovasság is a szárnyakon, melyet elülről az elefántok szorongattak, s jobbról és balról a karthágóiak jóval nagyobb számú lovassága túlszárnyalt. De a római gyalogság méltónak bizonyítá magát hírnevére; a csata kezdetén határozott túlsúlyt vívott ki magának az ellenség gyalogsága felett, és midőn a római lovasság meghátrálása az ellenség lovasságának és könnyű csapatainak lehetővé tette szintén a római gyalogság ellen fordúlniok, ez ugyan felhagyott az előnyomúlással, de hátrálásra még ekkor sem volt bírható.

Ekkor egyszerre Mágó, Hannibál legifjabb öcscsének vezérlete alatt egy ezer gyalogból s ugyanannyi lovasból álló válogatott karthágói dandár tört elő leshelyéből a római sereg háta megett és bele vágott a sűrűen összebonyolodott tömegekbe. E támadás a római sereg szárnyait és centrumának utolsó sorait is megbontotta és szétrobbantotta. Az első, 10,000 emberből álló harcrend, szorosan összecsatlakozva keresztültörte a karthágóiak vonalát és az ellenségen keresztül oldalt útát vágott magának, a minnek az ellenséges gyalogság, nevezetesen a gall felkelők, drágán megadták az árát; e vitéz hadosztály ily módon, csak gyöngén üldöztetve, Placentiába jutott. A sereg többi részét, midőn a folyón átkelést megkisérté, az ellenség elefántjai és könnyű csapatai legnagyobb részben leölték; csak a lovasság egy része s néhány gyalog osztály bírt a folyón átlábolva a táborba eljutni, hova a karthágóiak nem mentek utánok, s innen szintén Placentiába vonulni *).

*) Polybios jelentése a Trébia melletti ütközetről egészen világos. Ha Placentia a Trébia jobb partján, ennek a Póba szakadásánál feküdt s ha az ütközet a balparton vívatott, míg a római tábor a jobbon volt felütve. — mely két körülmény ugyan kétségbe vonatott, de azért mégis kétségbe nem vonható — akkor a római katonáknak minden esetre át kellett menniök a Trébián, akár a római táborba, akár Placentiába akartak eljutni. De a táborba való átkelésnél kénytelenek lettek volna magoknak saját hadseregek felbomlott részén s azon ellenséges dandáron keresztül, mely azt megkerülte, csinálni útát, s ez után szinte kézviadalban az ellenséggel, kelní át a folyón. Ellenben Placentiánál akkor keltek át rajta, midőn az üldözés már alább hagyott, midőn a hadtest már több mérföldnyire volt a csatatértől és egy római vár kerületébe érkezett; az is lehetséges, bár be nem bizonyítható, hogy itt híd vezetett a Trébián keresztül s hogy a túlparti hídfőt a placentiai őrség tartotta megszállva. Világos, hogy az első átkelés ép oly nehéz volt,

Kevés csatát vívtak a római katonák, mely annyira becsületökre vált volna, s ritka ütközet miatt érheti súlyosabb vád a hadvezért, ki azt vívta, mint a trébiai miatt; ám-bár a méltányos ítélőnek nem szabad felednie, hogy a bizonyos meghatározott napon lejáró hadvezérség nem katonai intézmény volt, s hogy tövisről fügét szedni még senki-nek sem sikerült. De a győztes fél is drágán megadta a diadal árát. Hannibál régi katonái közül igen sok, s egyetlen egynek kivételével minden elefántja elveszett. A betörő sereg ezen első győzelmének következése az lett, hogy a nemzeti felkelés most az egész kelta földön akadályozatlanul kitört és szerveztetett. A római pói sereg maradványai Placentia és Cremóna várakba zárkóztak, s teljesen elmetszve hazájoktól, kénytelenek voltak a folyón szállíttatni magoknak a szükséges élelmi szereket. Tibérius Sempronius consul csodával határos módon kerülte el a fogságot, midőn egy gyöngé lovas csapattal a választásokra Rómába ment. Hannibál, ki nem akarta katonáinak egészségét a zordon évszakban további menetek által kockáztatni, ott a hol állt, télire táborba szállt, s miután egy, a nagyobb várak ellen intézett komoly támadás eredményre nem vezetett, beérte azzal, hogy Placentia folyamikötője és más kis római állomások elleni támadásokkal

Hannibál
mint éjszaki
Itália ura.

a mily könnyű e második, és hogy Polybios, katona létére, helyesen mond a tizezernyi hadtestről csupán annyit, hogy zárt sorokban keresztülvágta magát Placentia felé (3, 74, 6), a nélkül hogy az itt közönyös átkelést a folyón megemlítené. — Lívius előadásának tévessége, ki a phöníciai táborat a Trébia jobb, a rómaid bal partjára teszi, újabban több oldalról kiemeltetett. Még csak arra akarjuk az olvasót emlékeztetni, hogy Clastidiumnak a mai Casteggio melletti fekvése ma már felirások segélyével meg van állapítva (Orelli-Henzen 5117).

ingerelje az ellenséget. Fő foglalatosságát a gall felkelés szervezése képezte; a kelták közül állítólag 60,000 gyalognál és 4000 lovasnál több csatlakozott seregéhez.

Hannibál
katonai és
politikai
helyzete.
217.

Róma az 537-iki hadjáratra nem tett rendkívüli erőfeszítéseket; a senátus a helyzetet, daczára az elvesztett ütközetnek, még korántsem tekintette komolyan veszélyesnek, és nem ok nélkül. Azon parti őrsegeken kívül, melyek Sardíniába, Sicíliába és Tarentbe s azon segélyhadakon kívül, melyek Spanyolországba küldettek, a két új consul, Gáius Flamínius és Gnæus Servílius csak annyi katonát kaptak, a mennyi a négy légió teljes számának kiegészítésére szükséges volt; csupán a lovasság szaporított meg. Az éjszaki határ fedezése tétetett feladatukká, s ez okból azon két csinált úton foglaltak állást, melyek Rómából éjszakra vezettek, s melyek közül a nyugoti ekkor Arrétiumnál, a keleti Arimínumnál végződött; amazt Gáius Flamínius, ezt Gnæus Servílius szállta meg. Itt a Pó melléki várakban levő hadakat, valószínűleg vízi úton, ismét magokhoz vonták és megvárták a kedvezőbb időszak beálltát, hogy a védelemben az Apennín szorosait megszállják, azután átmenve a támadásra, a Pó völgyébe leszálljanak s egymásnak körülbelül Placentia táján kezét nyújtsanak. De Hannibálnak épen nem volt szándékában a Pó völgyét védelmezni. Talán jobban ismerte Rómát, mint magok a rómaiak, és jól tudta, mennyire kétségtelenül ő a gyöngébb fél s mennyire az maradt a Trébia melletti fényes ütközet daczára; s jól tudta azt is, hogy vég célját, Róma lealázását a rómaiak szívós makacssága ellenében sem ijesztés sem meglepés által nem, hanem csupán a büszke város tényleges legyőzése által érheti el. Szembeötlő volt, mennyire alatta állt ő, ki hazuról csak biztalan és rendetlen támogatásban részesült s Itáliában leginkább csak a kelták

ingatag és szeszélyes népére támaszkodhatott, politikai erő és katonai segédeszközök dolgában az itáliai szövetségnek; s hogy a phœnikiai gyalog katona taktikailag mennyire alatta állt minden ráfordított fáradság daczára a legionáriusnak, azt Scípió védelme s a Trébiánál megvert gyalogság fényes visszavonulása elég világosan megmutatta. Ennek felismerése vezette Hannibált azon két irányeszmére, mely egész eljárási módját Itáliában meghatározta: a háborút a hadművelleti terv és harctér folytonos változtatásával mintegy kalandori módon viselni, annak végét pedig nem harczy, hanem politikai eredményektől, az itáliai szövetség fokozatos meglazításától és végre szétrobbantásától várni. Ama harczmód szükséges volt, mert az egyetlen dolog, melyet Hannibál annyi más hátránnyal szemben a mérlegbe vehetett, saját katonai lángelméje, csak akkor eshetett teljesen a mérlegbe, ha sikerült elleneit nem sejtett combinációk segítségével szakadatlanul kihoznia kerékvágásukból, ellenben el volt veszve, a mint a háboru megállapodott. Eme czélt a józan politika tűzte elébe, mert ő, a harczok győztes mestere, világosan belátta, hogy mindig csak Róma vezéreit győzte le, nem magát Rómát, s hogy a rómaiak minden új csata után épen úgy fölöttük álltak a karthágóiaknak, a mint ő fölöttük állt a római hadvezéreknek. Hogy Hannibál e felett soha, még szerencséjének tetőpontján sem csalódott, az bámulatra méltóbb legbámulatosabb csatáinál. — Ez, és nem a gallok kérései, hogy kímélje tartományukat, melyekre nem volt szabad hajtania, volt oka annak is, hogy Itália ellenében szerzett új művelleti alapját most mintegy feladta s a háboru színhelyét magába Itáliába tette át. Előbb valamennyi hadi foglyot maga elé hozatott. A rómaiakat elkülönítette a többiektől és rabszolgákként bilincsre verette — de az kétségkívül legalább

Hannibál az
Apenninen
átmegy.

is nagyítás, hogy minden fegyverfogható rómaid, ki itt vagy egyebütt kezébe esett, lemészároltatott volna; ellenben minden itáliai szövetséges társat váltságdíj nélkül szabadon bocsátott, hogy otthon megjelenthessék, miszerint Hannibál nem Itália, hanem Róma ellen visel háborút, hogy ő minden itáliai községnek biztosítja egykori függetlenségét és egykori határait, s hogy a megszabadítottaknak nyomában van a szabadító, mint megváltó és bosszuálló. A tél vége felé ekkép felkerekedett a Pó völgyéből, hogy az Apennín kényelmetlen szorosain keresztül útat keressen magának. Gáius Flamínus az etrusk sereggel egyelőre még Arezzónál állt, hogy innen, a mint az időjárás megengedi, az Arno völgyének s az Apennín szorosainak fedezésére körülbelül Luccába nyomúljon. De Hannibál megelőzte. Az Apennínen lehetőleg nyugot felé, azaz lehetőleg távol az ellenségtől, nagyobb nehézségek nélkül sikerült átkelnie; de a Serchio s az Arno közti ingoványos lapályokat a hó olvadása s a tavaszi esők annyira elárasztották, hogy seregének négy napon át vízben kellett járni, a nélkül hogy még az éjszakai pihenésre is egyéb száraz helyet találhatott volna annál, melyet a felhalmozott poggyász s az elhullott teherhordó állatok nyújthattak. A legénység ropant módon szenvedett, főkép a gall gyalogság, mely a karthágói után a már feneketlené vált úton volt kénytelen gyalogolni; hangosan nyilvánítá elégedetlenségét s kétségkívül tömegesen szökésnek eredt volna, ha a Mágó által vezérelt karthágói lovasság, mely a menetet befejezte, menekülését lehetetlenné nem teszi. A lovak, melyek közt a pata-kór ütött ki, rakásra dögöltek; más járványok megtizedelték a katonaságot; maga Hannibál egy gyuladás következtében fél szemét elvesztette. De célját mégis elérte. Fiesole mellett ütött táborn, mialatt Gáius Flamínus még

Flamínus.

Arezzonál leste, mikor lesznek az utak járhatókká, hogy elzárja őket. Miután védelmi állása ekkép megkerültetett, a consul, ki talán elég erős lett volna arra, hogy a hegyi szorosokat megvédje, de semmi esetre sem volt képes Hannibállal szemben nyílt téren megállani, nem tehetett okosabbat, mint bevárni, míg a másik, Arimínumnál már teljesen fölöslegessé vált hadsereg megérkezik. Ő maga azonban másképp okoskodott. Flamínus politikai pártvezér volt; emelkedését annak köszönhette, hogy a senátus hatalmának megszorítására törekedett, a consulsága alatt ellene szőtt aristokratikus ármányok miatt el volt keseredve a kormány ellen, a pártos és elavult gazdálkodás elleni teljesen igazolt oppositio által elragadtatva daczosan felül emelkedett minden régi szokáson és erkölcsön, megittasodott egyszerre a köznép iránti vak szeretettől és az úri párt elleni elkeseredett gyűlöletről, s mindezekon kívül még azon rögeszmében szenvedett, hogy katonai lángésznek tartotta magát. Az insubriak ellen 531-ben intézett hadjárata, mely az elfogulatlan ítélő szemében csak azt bizonyította be, hogy a jó katonák gyakran jóvá teszik a rossz vezérek hibáit, a maga és híveinek szemében annak csalhatatlan bizonyítványául szolgált, hogy Hannibál gyors megsemmisítésére nem szükséges egyéb, mint Gáius Flamínust állítani a római sereg élére. Efféle beszédeknek köszönhette második consulságát s efféle remények most annyi fegyvertelen zsákmánylesőt csaltak táborába, hogy ezek száma elfogulatlan történetírók biztosítása szerint a légióbéli harcosok számát meghaladta. Részben erre alapította tervét Hannibál. A nélkül hogy csak eszébe is jutott volna őt megtámadni, elhaladt mellette s a kelták által, kik a fosztogatás mesterségét alaposan értették, és nagy számú lovassága által a tartományt minden felé fosz-

Ütközet a
trasiméni
tónál.

togattatta. A tömeg panaszaiknak és elkeseredésének, mely most kénytelen volt magát azon hős szemelátára kirabol-
tatni, ki gazdagságot ígért neki; az ellenség azon tényle-
ges tanuskodásának, miszerint nem tételez fel benne sem
elég hatalmat sem elég elhatározást arra, hogy társának
megérkezése előtt valamihez fogni merjen, az ily embert
okvetetlenül arra kellett bírniok, hogy fejtse ki végre kato-
nai lángeszét s leczkézze meg keményen a meggondolatlan
és gögös ellenséget. Soha még hadi terv tökéletesebben
nem sikerült. A consul gyorsan követte mentében az ellen-
séget, mely Arezzo előtt elhaladva a gazdag Chiana-völ-
gyön át lassan Perugia felé vonúlt, és Cortóna vidékén
utól érte, hol Hannibálnak, ki ellenfele mozdulatairól pon-
tosan értesülve volt, bőven ideje maradt kiválasztani ma-
gának a kedvére való csatatért: egy szűk szorulatot két
meredek hegyfal közt, melyet bejárásánál a trasiméni tó,
kijárásánál egy magas domb zárt el. Gyalogsága magvá-
val a kijárást állta el, a könnyű csapatokat s a lovasságot
két oldalt elfedve állította fel. A rómaiak mitsem gyanítva
nyomúltak a meg nem szállt szorosba; a sűrű reggeli köd
eltakarta szemök elől az ellenség állását. A mint a római
menet eleje a halomhoz közeledett, Hannibál jelt adott az
ütközetre; a lovasság a dombok megől előnyomúlva sietett
a szorosnak bejárását elzárni, s a hegyhátakon jobbra és balra
mindenütt phoeníkiái fegyverek bontakoztak ki a leszálló
ködből. Nem volt itt ütközet, csak vereség. A kik a szo-
roson kívül maradtak, azokat a karthágói lovasság a tóba
ugrasztotta, a sereg zöme magában a szorosban szinte
ellenállás nélkül megsemmisítettet, s a legtöbbben, köztök
maga a consul, azon rendben, a melyben mentek, lemészá-
roltattak. A római hadoszlop eleje, 6000-nyi gyalogság
ugyan keresztül vágta magát az ellenséges gyalogságon és

ismét bizonyosságát adta a légiók ellenállhatatlan erejének; de elmetszve a többi seregtől és nem kapva hírt felőle, találmra haladt tovább; másnap egy dombon, melyet megszállt, egy karthágói lovas hadtest által körülvétegett s miután a capitulációt, mely szabad elvonulást ígért neki, Hannibál elvetette, mind egy lábíg hadi fogságba esett. A rómaiak közül 15,000-en elestek, ugyanannyian elfogattak, vagyis seregök semmivé lett; a karthágóiak 1500 embernyi csekély vesztesége leginkább a keltákat érte *). S mintha még mindez nem lett volna elég, rögtön az ütközet után, mely a trasiméni tónál vívatott, az arimínumi seregnek Gáius Centénius által vezérelt 4000-nyi lovassága, melyet a lassan utána nyomuló Gnæus Servílius társának támogatására előre küldött, a phœnikiai sereg által hasonlókép körülkerítettvén, részben levágotott, részben elfogott. Egész Etrúria el volt veszve, és Hannibál akadályozatlanul nyomúlhatott Róma felé. A rómaiak elkészültek a legvégsőre is; felszedték a tiberisi hidakat és Quintus Fábíus Maximust dictátorrá nevezték, hogy a város falait felszerelje és a védelmet vezényelje, melynek ellátására tartaléksereg alakíttatott. Egyszersmind a két semmivé lett légió helyébe két új szólíttatott fegyverbe s a hajóhad, mely ostrom esetére nagy fontosságúvá válhatott, harczképessé tétetett.

De Hannibál tovább látott Pyrrhos királynál. Nem Róma ellen ment, nem is Gnæus Servílius ellen, ki jeles

Hannibál a keleti parton.

*) Az ütközetnek, mely a ki nem igazított naptár szerint június 23-kára esett, a kiigazított szerint körülbelül áprilisban kellett vívatnia, miután Quintus Fábíus hat hónapig viselt dictátorságát az ősz derekán (Liv. 22, 31, 7. 32, 1) tette le, tehát körülbelül május elején kezdhetette meg. A naptár már ekkor Rómában nagyon össze volt zavarodva.

hadvezér levén, seregét az éjszaki úton levő várak segítségével még sértetlenül megóvta, s az ellenséget talán magával szemben lekötötte volna. Ismét olyasmi történt, a mit senki sem várt. Hannibál Spoletium várát, melynek meglepése nem sikerült, oldalt hagyva, Umbriába ment, az egészen római paraszt majorokkal belepelt picentumi vidéket borzasztóan elpusztította s az ádriai tenger partján állapodott meg. Seregében sem az emberek, sem a lovak nem heverték még ki teljesen a tavaszi hadjárat utófájdalmait; itt tehát hosszabb pihenőt tartott, hogy a kies vidéken és a kedvező évszakban serege végkép összeszedhesse magát s hogy libyai gyalogságát a rómaiak mintájára újjá szervezze, a mit a zsákmányúl ejtett római fegyverek nagy tömegével megtehetett. Innen továbbá megújítja régóta megszakadt összeköttetéseit hazájával, a tengeren át küldvén meg győzelmei hírét Karthágóba. Végre, midőn serege már eléggé összeszedte magát, s az új fegyverszolgálatba kellőképp be volt gyakorolva, felkerekedett és lassan a tengerpart mentében lefelé hatolva nyomult déli Itáliába. — Hannibál helyesen számított, midőn gyalogságának átalakítására most határozta el magát; ellenfeleinek meglepetése, kik mindig fővárosuk megtámadását várták, legalább négy heti zavartalan nyugalmat adott neki azon példátlanul vakmerő kísérlet megvalósítására, hogy az ellenséges ország szívében, még mindig aránylag csekély sereggel rendelkezve katonai rendszerét gyökeresen megváltoztassa, és megkísértse Itália legyőzhetetlen légióival afrikai légiókat állítani szembe. De azon reménye, hogy az itáliai szövetség kapcsolatai e győzelmek folytán lazulni fognak, nem teljesült. Az etruskok, kik már utolsó függetlenségi harcaikat is leginkább gall zsoldosokkal vívták, e tekintetben legkevesebbet nyomtak a mérlegben; a szövét-

A karthágói
sereg újjá-
szervezése.

ség magvát, főkép katonai tekintetben, a latinok mellett a sabelli községek képezték, s ezt tudva közeledett most Hannibál feléjük. De a városok egymás után bezárták előtte kapuikat; az itáliai községek közt nem akadt egy sem, mely a phoeníciaival szövetségre lépett volna. Ezzel a rómaiak sokat, sőt mindent megnyertek; de azért Rómában belátták, hogy nagy vigyázatlanság volna a szövetségesek hűségét ekkép próbára tenni a nélkül, hogy egy római sereg álljon a síkon. Quintus Fábius dictátor magához vette a két Rómában alakított tartalék-légiót s az arimínumi sereget, s midőn Hannibál a lucériai vár mellett elhaladva Arpi felé vonúlt, jobb oldalán, Aecánál feltűntek a rómaiak harczi jelei. Vezérok azonban máskép járt el, mint elődei. Quintus Fábius hajlott korú ember volt s annyira meggondolt és szilárd, hogy sokan tétovázónak és makacsnak tartották; buzgó tisztelője a régi jó időknek, a senátus politikai mindenhatóságának s a polgárnagyok hadi parancsnokságának, az állam üdvét áldozatokon és imádságon kívül csak a rendszeres hadviseléstől várta. Mint Gáius Flamínus politikai ellenfele, az ennek eszterlen hadi demagogiája ellen támadt reactió által állíttatván a dolgok élére, midőn a táborba ment, ép úgy el volt tökévelve, hogy minden döntő ütközetet kerülni fog, mint elődje arra, hogy azt minden áron megvívja; és kétségkívül meg volt győződve arról, hogy a hadtudomány első elemei Hannibált vissza fogják tartani az előnyomulástól mind addig, a míg a római sereg csorbíthatlanul áll vele szemben, hogy tehát nem lesz nehéz az élelmi szereknek portyázás által beszerzésére utalt ellenséges sereget apró csatározásokban gyöngíteni s lassanként kiéheztetnie. Hannibál, kit Rómában és a római seregben tartott kémjei mindenről pontosan értesítettek, rögtön megtudta a dolgok állását és

Háboru alsó
Itáliában.

Fábius.

Menet Cápuába és vissza Apúliába.

szokása szerint az ellenséges vezér egyéniségéhez alkalmazta hadjáratának tervét. A római sereg mellett elhaladva, az Apenninen át Itália szívébe nyomult Benevent felé, Telesia nyílt városát Samnium és Campánia határán elfoglalta s innen Cápuának fordult, mely minden Rómától függő itáliai városok közt a legjelentékenyebb volt s épen ez okból a római község által a legsértőbb módon elnyomatott és háttérbe szorítottatott, mint semmi más községe Itáliának. Itt összeköttetéseket szerzett magának, melyeknek alapján remélte, hogy a campániaiak el fognak pártolni Rómától, de reménye meghiusult. Ismét visszafordult tehát és Apúliának vette útját. A dictátor ezen egész menet alatt a magaslatokon nyomában járt a karthágói seregnek és katonáit azon szomorú szerepre kárhóztatta, hogy fegyverrel kezökben, tétlenül kellett nézniök, mint fosztogatják a numídiái lovasok mindenfelé hű szövetségeseiket, s mint borúlnak a falvak egymás után lángba az egész síkságon. Végre az elkeseredett római seregnek megadta az epedve várt alkalmat az ellenséghez hozzá férhetni. Midőn Hannibál visszafordult, Fábíus útját állta Casilinumnál (a mai Cápua) oly módon, hogy ezen, a Volturnus bal partján fekvő várost erősen megrakta őrséggel, a jobb parton az uralkodó magaslatokat a sereg zömével foglalta el, egy 4000 főnyi hadosztálylyal pedig állást foglalt magán a folyam mentében vezető úton. De Hannibál a közvetlenül az út mellett fekvő magaslatokat könnyű csapataival megmászatta, s innen egy csorda ökröt, szarvaikra kötött és meggyújtott rózsekötegekkel előrehajtatott, úgy hogy a rómaiaknak azt kelle hinnüök, hogy a karthágói sereg éjjel, fáklyafénynél arra elvonúl. Azon római hadosztály, mely az utat elállta, azt hívén hogy megkerültetett, s hogy az utat tovább fedeznie felesleges, oldalvást

ugyanezen magaslatokra vonúlt; s Hannibál az ekkép szabaddá lett úton seregének zömével átment a nélkül, hogy az ellenséggel találkoznék, másnap pedig csekély fáradsággal a maga, és nagy veszteséggel a rómaiak részéről, könnyű csapatait feloldozta és visszavonta magához. Erre akadálytalanul folytatta útját éjszakkéleti irányban, és miután a hirpínusok, campániaiak, samnítok, paelignusok és frentánusok vidékét ellenállás nélkül bejárta és kifosztotta, nagy kerülő úton, gazdag zsákmánnyal és teli pénztárral megterhelten ismét Luceria vidékére ért, épen, midőn ott az aratáshoz akartak fogni. Sehol, hosszú barangolásában, nem talált erélyes ellenállásra, de szövetségesekre sem. Belátván, hogy nem marad számára egyéb, mint téli szállásra készülni a szabadban, hozzá fogott azon nagy munkához, hogy a sereg téli szükségleteit maga a sereg által szereztesse be az ellenség földeiről. E célra éjszaki Apúliának tágas, nagyobb részét sík vidékét szemelte ki, mely bőségesen termelt gabonát és takarmányt, s melyen, az ellenségének jóval fölötte álló lovassága segítségével, teljesen uralkodhatott. Luceriától öt német mérföldnyire éjszak felé, Gerúniumnál elsánczolt táborát készíttetett, melyből a sereg két harmadrésze naponként kiküldetett élelmi szereket keríteni, mialatt a harmadik harmaddal Hannibál állást foglalt, hogy a táborát s a kiküldött hadosztályokat fedezze. Marcus Minúcius, a lovasok vezére, ki a római táborban a dictátor távolléte alatt helyettes főparancsnokként szerepelt, ez alkalmat felhasználhatónak vélvén arra, hogy közelebb nyomúljon az ellenséghez, táborba szállt a larinátiumi területen; innen egyfelől már pusztá jelenléte által akadályozta az ellenséges csapatok kalandozását s ez által a seregnek élelemmel való ellátását,

Háboru Apúliában.

Fábius és Minúcius.

másfelől egy csomó szerencsés csatározás által, melyekbe hadai egyes phoeníkiái szakaszokkal, sőt magával Hannibállal is keveredtek, az ellenséget kiszorította előre tolt állomásaiból és arra kényszerítette, hogy Geruniumnál minden erejét összevonja. E siker hírére, mely az előadás alkalmával könnyen felfoghatólag nem kicsinyítettett, a fővárosban Quintus Fábius ellen kitört a vihar. És nem minden ok nélkül. A mily bölcs dolog volt, hogy a római sereg védelmi helyzetben tartotta magát és a legnagyobb sikert attól várta, hogy az ellenfél élelmi szereit elvágja, mégis különös egy védelmi és kiéheztetési rendszer volt az, mely az ellenségnek megengedte, hogy egy vele egyenlő számú római hadsereg szeme láttára egész közép Itáliát ellenállás nélkül kifoszsa és nagyobb mérvű rendszeres élelmi-szer-keresés útján magát télire bőségesen ellássa. Nem így fogta fel Publius Scípió a védelmi magatartást, midőn a Pó völgyében parancsnokolt, s utódjának kísérlete, melylyel őt utánozni igyekezett, Casilínumnál oly módon hiúsult meg, mely bő anyagot nyújtott a város gúnyolódóinak. Bámulatot érdemelt az itáliai községek rendületlensége, melyek nem ingadoztak, midőn Hannibál a phoeníkiáiak túlnyomóságát s a római támogatás haszontalanságát oly érzékenyen bizonyította be előttök; de meddig lehetett még tőlök megvárni, hogy a háboru e kétszeres terhét elviseljék és magokat a római hadak és saját katonáik szeme láttára kifosztatni engedjék? A mi végre a római sereget illette, nem lehetett azt állítani, mintha ez kényszerítette volna a hadvezért a hadviselés e nemére; részben ugyan fegyverre szólított honvédségből állt, de magvát az Arimínumból érkezett harcz-edzett légiók képezték, s a sereg, távol attól, hogy az utóbbi vereségek folytán bátorságát veszítette volna, el volt keseredve azon dicstelen feladat miatt,

melyet vezére, „Hannibál csatlósa“, tűzött elébe és hangosan követelte hogy vezessék az ellenségre. A polgárgyűléseken a nép szenvedélyesen lépett fel az önfejű vén ember ellen; politikai ellenfelei, élőkön Gáius Terentius Varró volt praetorral, felhasználták e viszályt — a miben nem szabad felednünk, hogy a dictátort tényleg a senátus nevezte ki s hogy e hivatal a conservatív párt palládiumának tekintetett — és egyesülve a bosszankodó katonákkal és a kifosztott jószágok birtokosaival, keresztülvitték azon alkotmányellenes és oktalan néphatározatot, hogy: a dictátorsággal, melynek hivatása volt a megosztott főparancsnokságból származó hátrányokat veszély idején elhárítani, azon módon, a mint azt Quintus Fábius elnyerte, egyszersmind eddigi alvezére, Marcus Minúcius is felruháztassék *). Ily módon a római sereg, miután veszélyes felosztása két elkülönített hadtestre, czélszerű módon csak az imént szüntettetett meg, nem csak ismét ketté hasított, hanem a két fél élére egyszersmind oly vezérek állítottak, kik, mint mindenki tudta, homlokegyenest ellenkező hadi tervet követtek. Quintus Fábius természetesen még inkább, mint eddig, megmaradt semmittevési rendszerénél; Marcus Minúcius pedig, kötelességének érezvén dictátori címét a harcztéren igazolni, elhamarkodva és csekély erővel megtámadta az ellenséget, és megsemmisítettett volna, ha társa egy pihent hadtest jókori oda küldése által ez esetben a nagyobb veszélyt el nem hárítja fejről. A dolgok ez utóbbi fordúlata mintegy

*) Azon áldozati ajándék felírása, melyet az új dictátor Geraniumnál vitt győzelme folytán a győző Herkulesnek szentelt: *Hercolei sacrom M. Minuci(us) C. f. dictator vocit*, 1862-ben Rómában S. Lorenzo mellett megtaláltatott.

igazolta a passiv ellenállás rendszerét. De azért Hannibál e hadjáratban mégis elérte mindazt, a mi fegyverrel el volt érhető: sem heves sem meggondolt ellenfele, egyetlen egy lényeges hadi műveletét nem bírta megghiusítani és seregét, habár nem fáradság nélkül, de egészben véve mégis sikerült annyira ellátnia élelmi szerekkel, hogy az a Gerúnium melletti táborban a telet minden baj nélkül kihúzhatta. Nem a „Cunetátor“ mentette meg Rómát, hanem szövetséges államának szilárd egysége s talán nem kevesebbé a nyugotiak nemzeti gyűlölete a phœnikiai ellen.

Új fegyver-
kezés Rómá-
ban.

Róma büszkesége mind ezen viszontagságok daczára ép oly szilárdan állt, mint a római symmachia. Azon ajándékok, melyeket Syrakúsa királya Hieron s az itáliai görög városok a legközelebbi hadjárat számára felajánltak — az utóbbiakra kevesebbé nehezedett a háboru, mint a többi itáliai szövetségesekre, miután a szárazföldi seregbe nem állítottak katonát — köszönettel visszautasítottak; az illyr főnököknek megizentetett, hogy ne késsenek adójok befizetésével; sőt Makedónia királyához új szövetség ment a phárosi Demetrius kiadatását követelni. A senátus többsége, daczára annak, hogy az utóbbi események Fábius késedelmeskedő rendszerét mintegy igazolták, szilárdan el volt tökéltre felhagyni e hadviselési móddal, mely az államot lassan ugyan, de bizonyosan tönkre tenné; s ha a nép dictatora erélyes hadviselésével hajótörést szenvedett, ennek okát, és nem alap nélkül, abban keresték, hogy fél rendszabálylyal beérték és nem adtak neki elég haderőt. Most elhatároztatott e hiba elkerülése s oly hadsereg kiállítása, minőt Róma még soha sem állított talpra: nyolcz légió, rendszerinti számának egy ötödével megszorítva, a megfelelő számú szövetséges társakkal, úgy hitték elég lesz az ellenség eltiprására, mely félannyi

erővel sem rendelkezett. Ezenkívül Lúcius Postúmius prætorral élén egy légiót a Pó völgyébe szántak, hogy a Hannibál seregében szolgáló keltákat, hacsak lehet, hazájokba visszavonja. E végzéseik észszerűek voltak; minden csak attól függött, hogy a főparancsnokság kérdése is helyesen döntessék el. Quintus Fábius merev fellépése s az ennek nyomában sarjadzó demagógiai izgatások a dictátorságot s általában a senátust oly népszerűtlenné tették, minő még soha sem volt; a nép közt, s alkalmasint úgy, hogy vezérei is hibásak voltak benne, azon képtelen hír keringett, hogy a senátus szándékosan nyújtja hosszúra a háborút. Miután ekkép dictátor kinevezésére gondolni sem lehetett, a senátus megkísérté a consulok választását megfelelőleg vezetni, a mi azonban a nép gyanuját és makacsságát még inkább felköltötte. Nagy fáradsággal keresztülvitte a senátus egyik jelöltjét, Lúcius Aemilius Paullust, ki 535-ben ügyesen vezette az illyr háborút; de a polgárság roppant többsége a néppárt jelöltjét, Marcus Terentius Varrót adta társául, egy tehetség nélküli embert, ki csak a senátus-elleni agyarkodó oppositíója által s főkép mint Marcus Minúcius dictátor-társsá választatásának fő okozója tette magát ismeretessé, s kit a nép előtt csupán alacsony születése és durva szemtelensége tett ajánlatossá. — Mialatt a legközelebbi hadjáratra Rómában az előkészületek megtétettek, a háboru Apúliában már újra megkezdődött. A mint az időjárás lehetővé tette a téli szállások elhagyását, Hannibál, mint mindig, most is maga határozva meg a háboru menetét, s maga lépven fel támadólag, Gerúniumból déli irányban megindult, Lucéria mellett elhaladva átkelt az Auffiduson és bevette a cannaei kastélyt (Canosa és Barletta közt), mely a canúsiumi síkon uralkodott s a rómaiaknak addig fő raktárul szolgált. A római sereg,

Paullus és
Varró.

219.

A cannaei
ütközet.

216. melyben, miután Fábius az alkotmány értelmében dictátorságát az ősz derekán letette, most Gnæus Servilius és Marcus Regulus parancsnokoltak, előbb mint consulok, azután mint proconsulok, nem volt képes az érzékeny veszteséget elhárítani; katonai úgy mint politikai tekintetek mind szükségesebbé tették Hannibált haladásában nyílt ütközettel megállítani. S csakugyan a senátus e határozott megbízásával érkeztek az új főparancsnokok, Paullus és Varró, 538. nyarának elején Apúliába. Azon négy új légióval és az itáliaiak megfelelő hadjuttalékával, melyet magokkal hoztak, most a római sereg 80,000 gyalogra rúgott, kiknek fele szövetségesekből állt, és 6000 lovasra, kik egy harmadrészben polgárok, kettőben szövetségesek voltak; míg ellenben Hannibálnak 10,000 lovasa, de csak vagy 40,000 gyalogja volt. Hannibál vágyva vágyott az ütközetre, nem csak a fentebb kifejtett általános okokból, hanem különösen azért is, mert Apúlia tágas lapályain túlnyomó lovasságát tökéletesen érvényesíthette, és mert nagyszámú seregének ellátása, közvetetlen közelében a kétszerte erősebb és egy csomó várra támaszkodó ellenségnek, túlnyomó lovassága daczára csakhamar szerfelett nehézé volt válendő. A római haderő vezérei, mint mondok, általában szintén el voltak tökéelve a megütközésre és e szándékkal közeledtek az ellenség felé; de az értelmesebbek közülök felismerték Hannibál helyzetét s ez okból először is várni és csak közel az ellenséghez akartak állást foglalni, hogy elvonulásra és az ütközetnek rá nézve kevesebb kedvező talajon való elfogadására kényszerítsék. E szándékkal Paullus, szemben a karthágóiak cannaei állásával az Aufídius jobb partján, a folyam mentében, ettől felfelé kettős táborni ütött, a nagyobbikat szintén a jobb parton, a kisebbiket körülbelül egy negyed

mérföldnyire ettől a bal parton, hogy az ellenséget az takarmány beszerzésében mindkét parton meggátolja. A demokratikus consulnak azonban e katonai pedánság nem tetszett; annyit beszéltek volt arról, hogy nem őrtállás, hanem a kardok használata végett állottak ki a síkra: ő tehát megparancsolta az ellenség megtámadását, ott és úgy, a hol és a hogy épen lehet. A régi, elég oktalanul fenntartott szokás szerint, a döntő szó a hadi tanácsban naponként felváltva illette a főparancsnokokat; a többiek tehát kénytelenek voltak meghajolni s az utcai hős akaratát teljesíteni. Csak egy 10,000-nyi hadosztály maradt hátra a római táborban, azon megbízatással, hogy az ütközet folyama alatt a kárhágói tábor elfoglalja s ezáltal az ellenséges seregnek a folyón való visszavonulási vonalát elvágja; a római hadsereg zöme a ki nem igazított naptár szerint augusztus 2-kán, a kiigazított szerint valamikor júniusban hajnal hasadtakor átkelt az ezen évszakban sekély s a hadak mozdúlatait nem igen gátló folyón, és a kisebb római tábor mellett, mely az ellenséghez legközelebb, a nagyobb római és a karthágói tábor közt középen feküdt és már az előörsi csatározásoknak színhelyéül szolgált, a folyó bal partján Cannætól nyugot felé terjedő tágas rónaságon csatarendbe állt. A karthágói sereg követte a példát és szintén átkelt a folyón, melyre a rómaiak jobb és a karthágóiak bal szárnya támaszkodott. A római lovasság a szárnyakon állt, a polgárság gyöngébb lovassága a folyó mellett a jobb szárnyon Paullus, az erősebb szövetséges lovasság pedig a sík felé a bal szárnyon, Varró vezetése alatt. Középen a gyalogság állt szokatlánul mély csatarendben Gnæus Servilius proconsul parancsnoksága alatt. Ezzel szemben Hannibál félhold-alakban állítá fel gyalogságát oly módon, hogy a kelta és ibériai

hadak, nemzeti fegyverzetökben a félhold előrenyúló közepét, a római fegyverzetű libyiaiak pedig két oldalt a hátrakanyarodó szárnyakat képezték. A folyam mellé Hasdrubál állt az összes nehéz lovassággal, a síkra szolgáló oldalt Numídia könnyű lovassága foglalta el. A könnyű csapatok rövid előörsi csatározásai után a harc csakhamar az egész vonalon megindult. Ott, a hol a karthágóiak könnyű lovassága harczolt Varró nehéz lovasságával, a harc a numídiiaiak folytonos támadásai közt eldöntetlenül hullámozott. A középen ellenben a légiók a spanyol és gall hadakat, melyekkel először találkoztak, tökéletesen visszaverték; a győztesek sietve nyomultak előre, hogy a nyert előnyt kizsákmányolják. De ezalatt a jobb szárnyon a rómaiak ellen fordult a szerencse. Hannibál az ellenség bal lovas szárnyát csupán azért foglalkoztatta, hogy Hasdrubál összes rendes lovasságával a gyöngébb jobb szárnyra vetesse magát s ezt először verje vissza. A római lovasok vitéz ellenállás után meghátráltak, s a kik közölök le nem vágattak, azok a folyam mentében felfelé úzettek s a síkon szétugrasztattak; Paullus sebesülten nyargalt a középre, a légiók sorsát jobbra fordítani, vagy legalább megosztani. Ezek, hogy az előretolt ellenséges gyalogság felett nyert győzelmöket jobban kizsákmányolhassák, homlokállásukból támadó hadoszloppá alakultak, mely ékformára hatolt be az ellenséges középbe. Ezen állásban a jobbról és balról ellenök kanyarodó libyai gyalogság által mindkét oldalról hevesen megtámadtattak, s egy részök megállapodásra kényszerítettetett, hogy az oldaltámadás ellen védelmezze magát, mi által a had előnyomulásában megakadt, s a gyalogság már különben is túlságos sűrűen sorba állított tömegének most már épen nem volt helye, melyen erejét kifejthesse. Időközben Hasdrubál, miután Paullus szárnyával

szerencsésen elbánt, lovasait újra összeszedte és rendbe állította, s az ellenség centrumának háta megett Varro szárnya ellen vezette. Ennek itáliai lovassága, melynek már a numídiái is elég dolgot adott, gyorsan szétröppent a kettős támadás előtt. Hasdrubál, a numídiáikra bízva a futók üldözését, harmadszor szedte rendbe dandárait, hogy velök a római gyalogságot hátulról támadja meg. E végső csapás döntött. A menekülés lehetetlen volt és kegyelmet a karthágóiak senkinek sem adtak; ekkora sereg talán még soha ily tökéletesen és az ellenség oly csekély veszteségével magán a csatatéren semmivé nem tétetett, mint a római Cannæ mellett. Hannibál nem vesztett egészen 6000 embert, ezek két harmadát is a kelták közül, kikre először hulltak a légiók csapásai. Ellenben azon 76,000 római közül, kik a csatarendben álltak, 70,000-en a harcztéren maradtak, köztök Lúcius Paullus consul, Gnæus Servilius proconsul, a törzstisztek két harmada és nyolczvan szenátori rangú férfiú. Csak Marcus Varró consul menekült meg gyors elhatározása és gyors lova segélyével Venúsiába. A római tábornak 10,000 főnyi őrsége is legnagyobb részben hadi fogóságba esett; csak néhány ezer ember bírt Canúsiumba menekülni, részint az őrségből, részint a csatázó seregből. Sőt, mintha Rómának ez évben minden áron el kellett volna vesznie, még az év leforgása előtt a Galliába küldött légió is törbe jutott és hadvezérével, Lúcius Postúmiussal a jövő évre kinevezett consullal együtt, a gallok által végkép megsemmisítettett.

E példátlan győzelem végre mégis megérlelni látzott azon nagyszabású politikai combinációt, melynek kedveért Hannibál Itáliába ment. Közvetetlenül ugyan seregére alapította tervét; de teljesen ismerve a vele szemben álló

A cannaei
ütközet kö-
vetkezmé-
nyei.

Spanyolor-
szág nem
küldhet se-
gélyt.

218. 217.

216.

Támogatás
Afrikából.

hatalmat, ezt csak előhadnak tekintette, melylyel a nyugot és kelet erejének kell lassanként egyesülnie, hogy a büszke várost megbuktathassa. Onnan ugyan, a honnan legbiztosabbnak tartotta, hogy támogatást fog nyerni, Spanyolországból, az oda küldött római hadvezér, Gnæus Scípió merész és szilárd fellépése következtében, nem kapott semmit. Miután Hannibál a Rhónán átkelt, Scípió Emporiæbe vitorlázott, s először a Pyrenæk és az Ebró közti partot, aztán, Hannó legyőzése után, a bennföldet is elfoglalta (536). A következő évben (537) az Ebró tor-
kolatánál a karthágói hajóhadat teljesen megverte, és mi-
után testvére Publius, a Pó völgyének bátor védelmezője,
8000 emberével hozzá csatlakozott, még az Ebrón is át-
kelt és Saguntumig nyomult előre. Hasdrubál ugyan, a
következő évben (538), Afrikából nyert segélyhadakkal
megerősödve megkísérté, bátyja parancsa szerint, egy se-
reget átvezetni a Pyrenæken; de a Scípiók útját állták,
midőn az Ebrón át akart kelni és tökéletesen megverték,
körülbelül akkor, midőn Itáliában Hannibál győzött Cannæ
mellett. A keltibériaiak hatalmas népsége és számos más
spanyol törzsek erre a Scípiók részére álltak; s ezek a
tengeren és a pyrenæi szorosokon és a megbízható mas-
sáliaiak által a gall parton is uralkodtak. Ekkép Hanni-
bál Spanyolországból semmi módon segélyt nem várhatott.
— Karthágói részről eddig az Itáliában harczoló hadvezér
támogatására megtörtént az, a mit onnan várni lehetett:
phœnikiai hajórajok fenyegették Itália s a római szigetek
partjait és őrizték Afrikát a rómaiak betörése ellen; egyéb
nem történt. Komolyabb segélyt Karthágó nem nyújtott
hadvezérének, egyrészt mert nem lehetett bizonyosan tudni,
hogy hol van Hannibál, s mert Itáliában nem volt kikötő-
helye, másrészt mert már rég hozzá szoktak ahhoz, hogy

a spanyol hadsereg önmagával beéri, végre és mindenek felett a bosszankodó békepárt miatt. Hannibál súlyosan érezte e megbocsáthatatlan tétlenség következményeit; minden takarékosága és magával hozott katonasága daczára, pénztára lassanként kiürült, a zsolddal már jó idő óta hátrálékban volt és veteránjainak sorai ritkúlni kezdenek. De most a cannæi győzelem híre még a karthágói pártoskodó oppositót is elnémította. A senátus elhatározta, hogy hadvezérét pénzzel és katonákkal jelentékenyen támogatni fogja, részben afrikai, részben spanyol hadakkal, a többi közt 4000 numídiái lovast és 40 elefántot bocsát rendelkezésére s azonfelül erélyesen fogja a háborút folytatni úgy Spanyolországban, mint Itáliában. — A Karthágó és Makedónia közt már rég megbeszélt támadó szövetség megkötését eleinte Antigonos gyors halála, azután utódjának, Philipposnak határozatlansága és azon rosszkor kezdett háboru halasztották el, melyet ez és görög szövetségesei az aetóliaiak ellen viseltek (534—537). Csak most, a cannæi ütközet után fogadta el Philippos a phárosi Demetrios ajánlatát, ki illyr birtokairól — melyeket természetesen előbb el kellett venni a rómaiaktól — Makedónia javára lemondott, és csak most lépett a pellaui udvar szövetségre Karthágóval. Makedónia kötelezte magát, hogy egy kiszálló sereget küld Itália keleti partjára, minek fejében biztosított, hogy Róma birtokai Epeirosban visszafognak neki adadni. — Sicíliában Hieron király a békés években, a mennyire saját biztonságával megfért, semleges politikát követett ugyan és a karthágóikkal szemben is előzékenynek mutatta magát, főleg gabnaküldemények által a Rómával kötött béke után beállt veszélyes válságok tartama alatt. Nincs kétség benne, hogy a Karthágó és Róma közt újonnan kitört összeütközést nagyon nem

Szövetség
Karthágó és
Makedónia
közt.

220—217.

Szövetség
Karthágó és
Syrakúsa
közt.

216.

szerette ; de elejét venni nem bírta és midőn bekövetkezett, jól meggondolt hűséggel ragaszkodott Rómához. De a halál az elaggott férfiút ötvennégy éves uralkodása után, csakhamar (538 őszen) kiszólitá az élők sorából. Az eszélyes aggastyán unokája és utódja, a fiatal és tehetségtelen Hieronymos, sietett alkudozásba bocsátkozni a karthágói diplomatákkal ; s midőn ezek először Sicíliát az egykori karthágói-sicíliai határokig, s utóbb, midőn elbizakodottsága ezzel már be nem érte, az egész sziget birtokát neki minden nehézség nélkül szerződésileg biztosították, szövetségbe lépett Karthágóval, s a karthágói hajóhaddal, mely Syrakúsát jött fenyegetni, a magáét egyesítette. A Lilybæonnál lévő római hajóhad helyzete, melynek már az ægæumi szigeteknél állomásozó második karthágói hajórajjal is eléggé meggyúlt a baja, most egyszerre igen aggasztóvá lett, épen akkor, midőn a Sicíliába szánt és Rómában már a hajóba szállásra készen álló katonaságot a cannæi vereség folytán más, sürgetőbb szükségek fedezésére kellett fordítani. — És — a mi döntőleg nehezedett a mérlegbe — a római szövetség épülete, miután két terhes háborús év csapásait rendületlenül kiállotta, most végre ingani és repedezni kezdett. Arpi Apúliában és Uzentum Messápiában, két régi város, mely Lucéria és Brundisium római gyarmatok által nagy rövidséget szenvedett, Hannibál pártjára állt ; hasonlókép a Brettiusok valamennyi városa — és pedig ezek először — a petelinusok és consentiaiak kivételével, kiket előbb meg kellett ostromolni ; a lucániaiak legnagyobb része, a Salernum vidékére áttelepített picentínusok, a hircínusok, a samnitok a pentrusok kivételével, végre és első sorban Cápua, Itália második városa, mely egymaga 30,000 gyalogot és 4000 lovast bírt síkra állítani, s melynek átpártolása

Cápua s a
legtöbb alsó
itáliai köz-
ség Hanni-
bál pártjára
áll.

maga után vont a szomszédos Atella és Calátia városokét is. A sokszoros kötelékekkel Róma érdekeihez csatolt nemesi párt természetesen mindenütt és főkép Cápúában, igen komolyan ellene szegült az elpártolásnak, s azon makacs belső viszályok, melyek ennek folytán kitörték, nem csekély mértékben kisebbítették ama hasznot, melyet Hannibál átpártolásukból vonhatott. Kénytelennek látta magát például Cápúában a nemesi párt vezéreinek egyikét, Décius Mágiust, ki még a phoeníkiiaiak benyomulása után is makacsul küzdött a római szövetség mellett, elfogatni és Karthágóba hurczoltatni; s ekkép, önmagára nézve igen kellemetlen módon bizonyosságát adni, mennyit ér azon szabadság és souverainitás, melyet a karthágói hadvezér csak az imént oly ünnepeyesen biztosított a campániaiaknak. A délitáliai görögök ellenben hívek maradtak Rómához, a miben természetesen részök volt a római őrsegeknek is, de része volt még inkább a hellenek határozott ellenszenvének úgy magok a phoeníkiiaiak mint új lucániai és brettius szövetségeseik ellen, és ragaszkodásuknak Róma iránt, mely buzgón felhasználta minden alkalmat hellenségének bebizonyítására, és az itáliai görögök iránt szokatlan szelídséget tanusított. A campániai görögök tehát, főkép Nápoly, bátran ellentálltak maga Hannibál támadásának; s ugyan ezt tették Nagy-Görögországban igen veszélyes helyzetök daczára Rhegion, Thurii, Metapont és Tarent. Krótont és Lokrit ellenben az egyesült brettiusok és phoeníkiiaiak részben ostrommal vették be, részben megadásra kényszerítették, s a krótoniakat Lokriba szállították, e fontos tengeri állomást pedig brettius települőkkel rakták meg. Magától értetik, hogy a délitáliai latinok, mint Brundísium, Venússia, Pæstum, Cosa, Cales, rendületlenül ragaszkodtak

Rómához. Hiszen ők a hódítók erősségeit képezték idegen földön, a körülöttök lakók szántóföldjein voltak letelepedve és viszálykodásban álltak szomszédaikkal; és ha Hannibál ígését megtartja s minden itáliai községnek régi határait visszaadja, ezt közvetlenül az ő rovásukra kellett volna tennie. Hasonlókép áll ez egész közép Itáliáról, a római uralom legrégebbi fészkeről, hol a latin nyelv és erkölcsök már mindenütt túlnyomók voltak s a nép magát az uralkodók társainak, nem alattvalóinak érezte. Hannibál ellenfelei a karthágói senátusban nem mulasztották el kiemelni, hogy egyetlen római polgár, egyetlen latin község sem vetette magát Karthágó karjaiba. A római hatalom ez alapját mint a kyklopsi falat csak kövenként lehetett szétbontani.

A rómaiak
magoktar-
tása.

Ezek voltak a cannæi nap következményei, melyen a szövetség katonáinak és tisztjeinek síne-java, Itália fegyverfogható népe összes számának egy hetedrészese elveszett. Kegyetlen, de igazságos büntetése volt ez azon súlyos politikai bűnöknek, melyeknek nem csak egyes oktalan vagy silány emberek, hanem maga a római polgárság is részese volt. A kis tartományi város testére szabott alkotmány semmikép nem illett többé a nagyhatalomra; azon kérdés felett, ki vezérelje a város hadait ily háborúban, nem lehetett többé a választ évenként a szavazó szekrény Pandóra-szelenczéjére bízni. Miután az alkotmány gyökeres revisiójához, ha ez egyáltalán kivihető volt, legalább ily körülmények közt, nem lehetett fogni, a rómaiak nem tehettek egyebet, mint az egyetlen hatóságra, mely erre képes volt, közvetlenül rábízni a háboru tényleges fővezetését, nevezetesen rábízni a hadi parancsnokság betöltését és meghosszabbítását, s a comítiumoknak csak a senátus rendszabályainak megerősítését tartani fenn. A Scípiók

fényes győzelmei a terhes spanyol harctéren megmutatták, mit lehet ez úton elérni. De a politikai demagogia, mely az alkotmány aristokratikus alapjait aláásni kezdte, már kezébe kerítette az itáliai hadviselés ügyét is; azon képtelen vád, miszerint az előkelők a küllelenséggel összeesküvésben állnak, hatást tett a „népre“. A politikai babona Messiásai Gáius Flamínius és Marcus Varró, mindketten „új emberek“ és a nép három-próbás barátai, ennek folytán a tömeg tapsai közt a piacon kifejtett hadi terveik végrehajtásával ugyanezen tömeg által megbízattak, és bekövetkeztek a trasiméni tó s a Cannæ melletti vereségek. A senátus, mely most könnyen megfejtethetleg jobban fogta fel feladatát mint akkor, midőn Regulus seregének felét Afrikából visszahíttá: midőn magának követelte az ügyek vezetését s ellene szegült e kárhozatos eljárásnak, csak kötelességét teljesítette; de midőn ama két vereség elseje pillanatra őt állította a kormányrúdra, szintén a pártérdekektől némileg elfogúltan járt el. Bármily kevéssé hasonlítható Quintus Fábius ama római Kleonokhoz, mégis ő sem pusztán mint katona viselte a háborút, hanem merev védelmi rendszeréhez leginkább mint Gáius Flamínius politikai ellenfele ragaszkodott, és az alvezérével kitört viszályban minden tőle telhetőt elkövetett az elkeseredés növelésére akkor, midőn mindenk felett egyetértésre lett volna szükség. Ennek első következménye az volt, hogy azon legfontosabb eszköz, melyet az ősök bölcsesége épen ily esetek számára adott a senátus kezébe, a dictátorság, tönkre ment kezében; a második, legalább közvetlen következménye pedig a cannæi ütközet volt. A római hatalom gyors sülyedésének oka azonban sem Quintus Fábius, sem Marcus Varró nem voltak, hanem volt a kormány s a kormány-

zottak közti szakadás. Ha volt még az állam számára menekvés és feltámadás, annak otthon kellett megkezdődnie a bizalom és egyetértés helyreállításával. Hogy ezt belátta, és a mi még többet nyom a latban, hogy ezt minden, magában véve igazságos recrimináció elnyomásával, megtette, az a római senátus fényes és halhatatlan dicsőségét képezi. Midőn Varró — egymaga a cannæi ütközetben parancsnokolt tábornokok közül — Rómába visszatért, s a római senátorok a város kapujáig elébe mentek és megköszönték neki, hogy nem esett kétségbe a haza megmentése felett, ezek nem a nagy csapás palástolására számított üres szavak voltak és nem keserű gúny a nyomorúlt hadvezér felett: a béke megkötését jelentették a kormány és a nép közt. Az idők és e felszólalás komolyságával szemben a demagogiai szószátyárság elnémult; Rómában nem gondoltak többé másra, mint a veszélynek közös erővel elhárítására. Quintus Fábius, ki nek szívós bátorsága e döntő pillanatban többet használt az államnak, mint minden hadi tényei, s a senátus többi tekintélyes tagjai, e tekintetben mindenben példát adtak a népnek s a polgárságba új bizalmat öntöttek önmaga és a jövő iránt. Minden oldalról hírnökök érkeztek Rómába, hírül hozva a vesztett csatákat, a szövetségesek elpártolását, az állomások és raktárak elvesztét, és segílyt kérve a Pó völgye és Sicília számára, akkor, midőn Itália maga a legnagyobb veszélynek volt kitéve s magának Rómának is alig volt őrsége, — de a senátus szilárdan és férfiasan tartotta magát. A népnek megtiltatott a kapuk előtt összecsoportosúlnia, a báméskodók s az asszonyok a házakba utasítottak, az elesettekért viselt gyászidő harmincz napra szállítottatott le, nehogy az öröm-istenek tisztelete, melyben a gyászruhát viselők részt nem vehettek,

túlságos sokáig félben szakadjon, — mert oly nagy volt az elesettek száma, hogy alig volt család, melynek ne lett volna siratni való halottja. A mi katonaság a csataterőről megmenekült, azt két derék hadi tribún, Appius Claudius és Publius Scípió, az ifjabbik, ezalatt Canúsiumban összegyűjtötte; ez utóbbi, büszke lelkesülése és híveinek fenyegetőleg kivont kardjai segélyével más gondolatokra tudta terelni azon előkelő úrfiakat, kik a haza megmentése fellett kényelmesen kétségbeesvén a tengeren túlra akartak szökni. Hozzájuk csatlakozott maroknyi néppel Marcus Varró consul; lassanként két légió gyűlt össze e helyen, mely a senátus rendeletére újjá szerveztetett és szégyenletes és zsoldnélküli hadi szolgálatra degradáltatott. A tehetségtelen hadvezér illendő ürügy alatt Rómába visszahivatott; s a főparancsnokságot Marcus Claudius Marcellus, a gall háborúban kipróbált praetor vette át, kinek a hajóhaddal Ostiából Sicíliába kellett volna vitorláznia. Róma minden erejét megfeszítette, hogy egy harczképes sereget állíthasson talpra. A latinoktól segílyt kért a közös veszélyben; Róma maga ment elől a jó példával és összes fegyverfogható fiait, egészen a serdült korúakig, fegyverre szólította, fegyvert adott az adóssági rabok és gonosztevők kezébe, sőt még nyolczezer, az állam által vásárolt rabszolgát is besorozott a hadseregbe. Hiány levén a fegyverekben, a templomokból kiszedték a bennök őrzött régi zsákmányt és a gyárak és kézművesek mindenütt sürgős munkához láttak. A senátus kiegészítettett, — nem a latinok soraiból, mint aggódó hazafiak követelték, hanem a legközelebb jogosúlt római polgárok közül. Hannibál a foglyok kiváltását a római állami kincstár költségére felajánlta, az ajánlat azonban visszautasított és a foglyok izenetével érkező karthágói hírnök a városba be nem

bocsáttatott; a senátusnak nem volt szabad azon színben feltűnnie, mintha békére gondolta. Nem csak a szövetségeseknek nem volt szabad azt hinniök, hogy Róma alkudozni készül, hanem még a legutolsó polgárnak is azon meggyőződésre kellett jutnia, hogy úgy rá nézve, mint mindnyájokra nézve, a béke lehetetlen, és hogy csupán a győzelem hozhatja meg a menekvést.

VI. FEJEZET.

A hannibáli háboru Cannætól Zamáig.

Hannibál itáliai betörésének czélja volt az itáliai szövetséget szétrobbantani; s három hadjárattal e czélt, a mennyire egyáltalán elérhető volt, elérte. Kétségtelen volt, hogy Itália görög és latin vagy ellatinosodott községei, melyeket még a cannæi vereség sem bírt hűségökben megingatni, nem fognak ijesztésre hajtani és csupán az erőszak előtt fognának meghajolni; s azon kétségbe esett bátorság, melylyel egyes kis és menthetetlenül elveszett vidéki városok, mint a Brettius Petelia, még déli Itáliában is ellenök szegültek a phœnikiaiaknak, világosan megmutatta, mi vár rájuk a marsusok és latinok földjén. Ha Hannibál azt hitte, hogy ez úton többre is mehet s a latinoakat is Róma ellen vezetheti, nagyon csalódott reményeiben. De, úgy látszik, hogy az itáliai coalíció különben is korántsem hozta meg Hannibálnak a várt eredményeket. Cápua rögtön kikötötte magának, hogy Hannibálnak ne legyen joga campániai polgárokat a fegyveres szolgálatra kényszeríteni; a városi népség nem feledte el, mint lépett fel Pyrrhos Tarentben, s elég oktalanul azt hitte, hogy úgy a római mint a karthágói uralom alól egyszersmind

A dolgok
fordulata.

kivonhatja magát. Samnium és Lucánia nem voltak többé az, a mi egykor voltak, midőn Pyrrhos király azt hitte, hogy a sabelli ifjúság élén fog Rómába vonúlhatni. Nem csak hogy a római várhálózat mindenfelé elmetszette a tartományok inait és izmait, hanem a hosszas római uralom a lakosságot már a fegyverhordozástól is elszoktatta — e vidékek csak csekély hadjuttalékot állítottak a római seregbe — a régi gyűlöletet lecsillapította és mindenütt számos egyes ember érdekét összekapcsolta az uralkodó község érdekével. Itt, miután Róma ügye úgyis veszettnek látszott, a nép ugyan hozzá csatlakozott Róma leverőjéhez, de azért öntudatával bírt annak, hogy most már nem a szabadságról, hanem az itáliai uraknak phoeníciaiakkal való felcsereléséről van szó, s a sabelli községeket nem a lelkesedés, hanem a kishitűség hajtotta a győztes karjaiba. Ily körülmények közt Itáliában a háboru megakadt. Hannibál, ki a félsziget déli részén fel a Volturnusig és a Garganusig uralkodott, s e tartományokról nem mondhatott le rövid úton, mint a kelták földjéről, most szintén kénytelen lett egy határt fedezni, melyet büntetlenül fedezetlen nem hagyhatott; és arra, hogy az elfoglalt tartományokat a mindenfelé vele daczó várak és az éjszak felől ellene nyomuló seregek ellen megvédje s ezzel egyidejűleg Közép-Itália megtámadásának terhes feladatát végrehajtsa, — e célra hadereje, mely az itáliai hadjuttalékokat nem számítva vagy 40,000 emberre rúgott, korántsem volt elegendő. A mi pedig fő dolog volt, most más ellenfelekkel állt szemben. A rómaiak, borzasztó tapasztalataikon okúlva okosabb hadviselési rendszerre tértek át, csak kipróbált tiszteket állítottak hadaik élére s azokat, legalább a hol a szükség úgy kívánta, hosszabb időn át meghagyták a parancsnokságban. E hadvezérek

sem a hegyekről nem nézdelték az ellenfél mozdúatait, sem nem vetették magokat reá ott, a hol épen véletlenül előtalálták, hanem megmaradva a késedelmeskedés és elhamarkodás közt a helyes középúton, a várak védelme alatt elsánczolt táborokban foglaltak állást s csak ott bocsátkoztak harczba, a hol a győzelem sikerre vezethetett, a vereség pedig nem járt megsemmisüléssel. Ez új hadviselésnek lelke Marcus Claudius Marcellus volt. A cannaei vésznap után senátus és nép helyes ösztönrel vetették szemüket e vitéz és harczhoz szokott férfiúra, és először is a tényleges főparancsnokságot ruházták reá. Marcellus a Hamilkár ellen viselt terhes sicíliai háborúban szerezte tapasztalatait, és a kelták elleni utolsó hadjáratokban fényes tanuságát adta úgy vezéri képességének, mint személyes bátorságának. Bár jóval túljárt az ötvenen, mégis ifjai katonai tűz lángolt ereiben, és csak néhány év előtt mint hadvezér sajátkezűleg vágta le lováról az ellenség vezérét, — az első és egyetlen római consul, kinek e fegyvertény sikerült. Életét azon két istenségnek ajánlotta fel, kiknek számára a cápuai kapu előtti pompás kettős templomot építtetett, a becsületnek és vitézségnek; s habár Rómának megmentése e legnagyobb veszélyből nem egy embernek, hanem az összes római polgárságnak és első sorban a senátusnak volt érdeme, mégis nem volt egyes ember, kinek egymagában akkora része lett volna benne, mint Marcus Marcellusnak.

A csataterőről Hannibál Campánia felé fordúlt. Jobban ismerte Rómát azon naiv embereknél, kik az ó- és újkorban azt hitték, hogy ha egyenesen neki megy az ellenséges fővárosnak, a háborút befejezheti. A mai hadtudomány ugyan a csataterén dönti el a háboru sorsát; de az ókorban, midőn a várak elleni támadó háboru

Hannibál
Campániába
megy.

sokkal kevesebbé volt kifejlődve, mint a védelmi rendszer, a harctéren nyert előny számtalanszor semmivé lett a fővárosok falai előtt. A karthágói tanács és polgárság távolról sem volt Róma senátusához és népéhez hasonlítható; Karthágó Regulus első hadjárata után sokkal nagyobb veszélyben forgott, mint Róma a cannæi vereség után; s Karthágó mégis ellenállt és teljes diadalt aratott. Miképen lehetett volna azt hinni, hogy Róma most kulcsait elébe küldje a győzőnek, vagy csak azt is, hogy méltányos békét elfogadjon? Hannibál tehát a helyett, hogy efféle üres demonstrációk kedvéért a lehetséges és fontos sikert elszalasztsza, vagy idejét a Canúsium falai mögé vonult pár ezer menekült rómainak ostromlásával elvesztegetesse, rögtön Cápúába ment, mielőtt még a rómaiak őréséget küldhettek volna a városba, és közeledése által Itáliának e második városát hosszas ingadozás után rábírta, hogy pártjára álljon. Remélhette, hogy Cápúából a campániai kikötők valamelyikét hatalmába kerítheti, s ezen úton magához vonhatja azon támogatást, melyet nagyszerű győzelmei otthon az ellenzéktől kicsikartak. Midőn a rómaiak megtudták, merre vette útját Hannibál, szintén kivonultak Apúliából, hol csak egy gyöngge hadosztályt hagytak hátra és megmaradt haderejüket a Volturnus jobb partján gyűjtötték össze. Marcus Marcellus a két cannæi légióval Teánum Sidicinumba ment, hol a közvetlenül rendelkezésére álló hadakat Rómából és Ostiából magához vette, és mialatt Marcus Június dictátor a sebtében újjá alakított fő sereggel lassan utána nyomult, ő maga a Volturnusig, Casilínumba ment előre, hogy Cápúát, hacsak lehet, megmentse. Ezt már az ellenség hatalmában találta; ennek Nápoly ellen intézett kísérletei azonban a polgárság bátor ellenállásán hajótörést szenvedtek és a rómaiak még ideje-

A háboru
Campániá-
ban újra
kitör.

korán őrésget vethettek a fontos kikötő városba. Ép oly híven ragaszkodott Rómához a két másik nagyobb parti város, Cumæ és Nucéria. Nólában a nép és a senátus pártja közt hullámozott a küzdelem a felett, vajon a karthágóiakhoz vagy a rómaiakhoz csatlakozzanak-e. Marcellus, hírére vevén hogy a karthágóiak pártja kezd felülkerekedni, Caiatia mellett átkelt a folyón, és Suessula magaslatain végig, körüljárva az ellenséges sereget, még elég jókor elérte Nólát, hogy azt úgy a kül- mint a belső ellen megvédje. Sőt egy kitörés alkalmával magát Hannibált jelentékeny veszteséggel visszaverte; mely siker, mint az első vereség, melyet Hannibál szenvedett, sokkal nagyobb jelentőséggel bírt erkölcsileg, mint anyagi eredményei következtében. Hannibál ugyan Campániában Nuceriát, Acerræt, és makacs, a következő évre is elhúzódozó (539) ostrom után a Voltturnus-vonal kulcsát, Casilínomot is elfoglalta, és e városok senátusai felett, melyek Rómához ragaszkodtak, kegyetlen véritéletet tartott. De a rémület rossz pártcsináló eszköz; s a rómaiaknak aránylag csekély veszteséggel sikerült az első gyöngeség veszélyes pillanatát legyőzniök. A háboru Campániában megakadt, míg a tél be nem köszöntött, mire Hannibál Cápuaába tért téli szállásra, mely városnak pazar életmódja három év óta fedél alá nem jutott hadainak éppen nem vált előnyökre. A következő évben (539) a háboru már egészen más alakot öltött. Marcus Marcellus, a kipróbált hadvezér, és Tibérius Sempronius Gracchus, ki a múlt évi hadjáratban mint a dictátor lovas-vezére tüntette ki magát, továbbá az öreg Quintus Fábius Maximus, és pedig Marcellus mint proconsul, ez utóbbiak mint consulok, álltak azon három római sereg élére, melyeknek feladatukká tűzetett Cápuaát és Hannibált körülfgogni; Marcellus Nólára és Suessulára

215.

215.

támaszkodva, Maximus a Voltornus jobb partján Cáles mellett állva fel, Gracchus pedig a tengerparton, hol Nápolyt és Cumæt fedezve, Liternumnál foglalt állást. A campániaiak, kik Hamæba nyomúttak ki, három mérföldnyire Cumætól, hogy a cumæiakat meglepjék, Gracchus által érzékenyen megverettek; Hannibál, ki a szenvedett csorbát jóvá teendő, Cumæ előtt megjelent, egy kis ütközetben maga is megveretett, és miután a rómaiak az általa kínált fő ütközetet el nem fogadták, kedvetlenül tért vissza Cápuaába. Mialatt a rómaiak Campániában nem csak azt tartották meg, a mit bírtak, hanem még Compulteriát s más kisebb helyeket is visszafoglaltak, Hannibál keleti szövetségesei hangos panaszra fakadtak. Marcus Valérius prætor egy római sereggel Lucéria mellett foglalt állást, egyrészt, hogy a római hajóhaddal egyesülten a keleti partot s a makedóniaiak mozdulatait szemmel tartsa, másrészt, hogy összeköttetésben a nólai sereggel a fellázadt samnítokat, lucániaiakat és hirpínusokat fosztogassa. Ezeket felszabadítandó, Hannibál először is legtevékenyebb ellenfele, Marcus Marcellus ellen fordúlt; de ez Nóla falai alatt nem jelentéktelen győzelmet nyert a phœnikiai seregen, mely erre kénytelen volt, a nélkül hogy a szenvedett csorbát helyre üsse, Campániából Arpi felé megindulni, hogy az ellenséges sereget Apúliában tett haladásában végre megállítsa. Tibérius Gracchus utána ment a maga hadtestével, mi alatt a két másik római sereg Campániában maradt, hogy jövő tavasszal Cápuaát megtámadja.

Apúliában
szintén.

Hannibál vé-
delemre
kényszerítte-
tik.

Hannibál éles szemét győzelmei el nem homályosították. Mind világosabbá lett, hogy czélját ily módon el nem érheti. Azon gyors meneteknek, a háboru azon szinte kalandori ide-oda áttételének, melyeknek Hannibál legin-

kább köszönhette diadalait, ideje lejárt, az ellenség okúlt és a nyert területnek elkerülhetetlenül szükséges védelme minden további vállalatot majdnem lehetetlenné tett. A támadásra nem gondolhatott, a védelem nehéz volt s évről évre terhesebbé volt válandó; Hannibál nem titkolhatta el maga előtt, hogy nagy munkájának második része, a latinok legyőzése és Róma meghódítása, csupán saját és itáliai szövetségeseinek erejével végre nem hajtható. A mű befejezése a karthágói tanács, a cartagénai fő hadiszállás, a pella és syrakusai udvarok kezébe volt letéve. Ha Afrika, Spanyolország, Sicília és Makedónia most egyszerre megfeszíti minden erejét a közös ellenség ellen, ha alsó Itália a nyugot, dél és kelet seregeinek és hajóhadainak nagy gyűlhelyévé válik, akkor lehetett reménye, hogy szerencsésen befejezheti azon munkát, melyet az előhad oly fényesen kezdett meg az ő vezetése alatt. A legtermészetesebb és legkönnyebb út az lett volna, hogy hazulról küldjék meg neki a szükséges támogatást; s a karthágói állam, melyet a háboru szinte érintetlenül hagyott, s melyet saját róvásukra és veszélyökre működő elszánt hazafiak kis csapata kiragadva mély sülyedéséből oly közelébe vitt a teljes diadalnak, ezt kétségkívül megtehetette volna. Hogy lehetséges lett volna egy bármily erős phoeníkiái hajóhadnak Lokrinál vagy Krótonnál kikötnie, főképen azalatt, míg a syrakusai kikötő a karthágóiak előtt nyitva állt s míg Makedónia a brundisiumi hajóhadat sakkban tartotta, bizonyítja az, hogy azon 4000 afrikai, kiket Bomilkár ez időtájt hozott Karthágóból Hannibálnak, Lokriban gátolatlanul partra szállhatott, és még inkább az, hogy miután már minden elveszett, Hannibál zavartalanul átvitorlázhatott a tengeren. De miután a cannæi győzelem első benyomása elmosódott, a karthágói békepárt, mely minden

Kilátásai a
segélyre.

perczben kész volt politikai elleneinek bukását a haza bukásának árán megvásárolni, s mely a polgárság rövidlátásában és renyhességében hű szövetségeseikkel bírt, a hadvezér kérelmeit, ki hathatósabb támogatást kívánt, azon félig együgyű, félig álnok válaszszal utasította vissza, hogy ha csakugyan ő a győztes, úgy nem szorúl segélyre, és ekkép nem sokkal kevesbbé járult hozzá Róma megmentéséhez, mint maga a római senátus. Hannibál, a táborban nevelkedvén s távol állván az otthoni pártüzelmektől, nem talált népvézért, kire úgy támaszkodhatott volna, mint atyja Hasdrubálra, s kénytelen volt a haza megmentésére az eszközöket, melyekkel az maga is bőségesen bírt, a külföldön keresni. — E tekintetben, és legalább a siker nagyobb reményével számíthatott a spanyol hazafi sereg vezéreire, a Syrakúsával szerzett összeköttetésre és Philippos beavatkozására. Minden attól függött, hogy Spanyolországból, Syrakúsából vagy Makedóniából kapott új haderőt állíthasson az itáliai harcztérre Róma ellen; és ennek elérése vagy meggátlása képezte célját a Spanyolországban, Sicíliában és Görögországban viselt háborúknak. Mindezek csak eszközök voltak a célra, s nem volt igazok azoknak, kik e harcokat többre tartották. A rómaiakra nézve ezek leginkább védelmi háborúk, melyeknek tulajdonképi célja a Pyrenæk szorosait megtartani, a makedóniai sereget Görögországban lekötni, Messánát megvédeni s az Itália és Sicília közti közlekedést elzárni; magától értetik, hogy e védelmi harc, hacsak lehet, támadólag vívatik, és a legjobb esetben arra vezet, hogy a phoeníkiak Spanyolországból és Sicíliából kiszoríttatnak, és Hannibálnak Syrakúsával s Philipposszal kötött szövetsége széttépetik. Maga az itáliai háboru most közvetlenül háttérbe szorúl, s várharczokra és portyázásokra

bomlik, melyek a dolgok lényegén nem változtatnak. De Itália mindezek daczára mindaddig, a míg általában a phœnikiaiak szerepelnek támadó fél gyanánt, mindig a hadi miveletek célja marad, s minden erőfeszítés és minden érdek csak arra irányúl, hogy Hannibál elszigeteltsége déli Itáliában véget érjen, vagy maradandóvá legyen.

Ha Hannibálnak közvetlenül a cannæi ütközet után lehetséges lett volna összevonnia mindazon segédeszközöket, melyekre számolhatott, meglehetősen biztos lehetett volna a siker felől. De Spanyolországban Hasdrubál helyzete épen most, az Ebró melletti ütközet után, oly aggasztó volt, hogy azon pénzben és katonában nyújtott segílyt, melynek megadására a cannæi győzelem tüzelte fel a karthágói polgárságot, legnagyobb részben Spanyolországra kellett fordítani, a nélkül azonban, hogy ott a dolgok állása ez által lényegesen jobbra fordult volna. A Scípiók következő hadjáratukban (539) a harcz színhelyét az Ebrótól áttették a Guadalquivir vidékére; és Andalúsiában, a tulajdonképi karthágói terület kellő közepén, Illiturgi és Intibili mellett két fényes győzelmet vívtak az ellenségén. A Sardínia bennszülötteivel létre hozott összeköttetések azon reményt nyújtották a karthágóiaknak, hogy e szigetet, mely mint közbenső állomás Spanyolország és Itália közt fontossá válhatott volna, hatalmokba fogják keríthetni. De Titus Manlius Torquatus, ki egy római sereggel küldetett Sardíniába, teljesen semmivé tette a karthágói partra-szállt sereget, s a rómaiak számára a szigetet kérdésbe nem vont birtokát újra biztosította (539). A Sicíliába küldött cannæi légiók bátran és szerencsésen tartották magokat a sziget éjszaki és keleti részében a karthágóiak és Hieronymos ellen, ki már az 539. év vége

A segílykű-
dés egyelőre
meghiúsítá-
tik.

215

215.

215.

felé gyilkos kéz által elesett. Még a Makedóniával kötött szövetség helybenhagyása is sokáig húzódott, főkép azért, mert a Hannibálhoz küldött makedóniai követek hazatérőkben római hadihajók által elfogattak. A keleti parton való betörés, mely oly nagy félelmet okozott, ekkép egyelőre elmaradt, s a rómaiak időt nyertek, hogy legfontosabb állomásukat, Brundísiumot először a hajóhad, azután, a Gracchus megérkezése előtt Apúlia fedezésére használt szárazföldi sereg segítségével is biztosíthassák, és hogy hadizenet esetére magok készülhessenek betörésre Makedóniába. Mialatt Itáliában a háboru ekkép megállapodott és fennakadt, a karthágóiak Itálián kívül mit sem tettek arra, hogy gyorsan új sereget vagy hajóhadakat küldhessenek Itáliába. A rómaiak azonban a legnagyobb erélyvel mindenfelé védelmi állapotba helyezkedtek, és e védelemben, a hol Hannibál lángesze nem volt jelen, majd mindenütt sikerrel harczoltak. Ezalatt a hazafiság szalmatüze, melyet a cannæi győzelem szított lángra Karthágóban, ellobogott; azon tetemes haderő, mely Afrikában mozgósítatott, akár pártoskodó ellenzékeskedés, akár csupán a tanácsban nyilatkozó vélemények ügyetlen kiegyeztetése következtében, annyira elforgácsoltatott, hogy sehol lényeges hasznót nem hajthatott, s hogy oda, a hol legnagyobb hasznát lehetett volna venni, épen legkisebb része küldedett. Az 539. év végén még a leghiggadtabb római államférfi is meg lehetett róla győződve, hogy a sürgős veszedelem elmúlt, és csak a hősiesen megkezdett ellenállásban kell minden ponton minden erővel kitartani, hogy a cél elééressék.

215.

Sicíliai
háboru.

Legelőször Sicíliában ért véget a háboru. Hannibálnak nem volt közvetlenül tervében e szigeten háborút idézni elő; hanem félig véletlenül, főkép az oktalan Hie-

ronymos éretlen hiusága folytán tört ki itt a szárazföldi harc, melyet, kétségkívül épen ez okból, a karthágói tanács különös buzgalommal vett gondjai alá. Miután Hieronymos 539. végén megöletett, igen kétségesnek látszott, vajon folytatni fogja-e a polgárság, politikáját. Valamennyi város közül Syrakúsának volt legtöbb oka Róma pártján megmaradni, miután a karthágóiak győzelme a rómaiak felett azoknak kétségkívül kezökbe adta volna legalább is az uralmat egész Sicília felett, s miután józanúl hinni sem lehetett, hogy Karthágó Syrakúsának tett ígéreteit beváltsa. Részint ez által indítatva, részint megijedve a rómaiak fenyegető készülleteitől, kik mindent elkövettek, hogy e fontos szigetet, Itália és Afrika összekötő hídját, ismét teljesen hatalmokba kerítsék, és most az 540-iki hadjáratra legjobb hadvezéröket, Marcus Marcellust küldték Sicíliába: a syrakúsai polgárság hajlandónak mutatkozott a történeteket feledtetni az által, hogy még idejekorán visszatér a római szövetséghez. De azon irtóztató zavarban, mely Hieronymos halála után a városban kitört, midőn a régi népszabadság visszaállítására tett kísérletek és a nagyszámú trónkövetelők hadi csínei vad chaoszban keresztezték egymást, mialatt az idegen zsoldos hadak kapitányai voltak a város tulajdonképi urai, Hannibál ügyes ügynökei, Hippokrates és Epikydes módját ejtették a békekísérletek meghiusításának. A szabadság nevével felizgatták a tömeget; mértéktelenül túlzott leírásai azon borzasztó büntetéseknek, melyekben a rómaiak a csak az imént ismét meghódított leontínusokat részeltették, még a polgárság jobb részét is kételkedővé tették a felett, vajon nincs-e már későn a Róma iránti régi viszony megújítására gondolni; végre a zsoldosok közt lévő temérdek szökevényt, leginkább a hajóhadról elillant evezősöket

215.

Syrakúsa
ostroma.

214.

könnyű volt meggyőzni arról, hogy a polgárságnak megbékülése Rómával az ő halálos ítéletüket jelenti. A polgárság elüljárói tehát agyon verettek, a fegyverszünet megszegetett, s Hippokrates és Epikydes vették át a város kormányzatát. A consulnak nem maradt hátra egyéb, mint megkezdeni az ostromot; de a védelem ügyes vezetése, melyben a tudós matematikusként híres syrakúsi mérnök Archimedes, különösen kitüntette magát, a rómaiakat nyolcz hónapi ostromlás után arra kényszerítette, hogy vele felhagyva a várost vizen és szárazon körülzárolják.

Karthágói
expeditio Si-
ciliába.

Időközben Karthágó, mely eddig csak hajóhadával támogatta a syrakúsiakat, most, hírül vevén, hogy a város ismételten fellázadt Róma ellen, Himilkó vezérlete alatt erős szárazföldi sereget küldött Sicíliába, mely Herakleia Minoában gátolatlanul partra szállt s Akragas nagy fontosságú városát rögtön elfoglalta. A merész és tehetséges Hippokrates egy sereggel kijött Syrakúsából, hogy Himilkóval kezdet fogjon; Marcellus helyzete a syrakúsi őréség és a két ellenséges sereg közt aggasztóvá kezdett válni. De némi Itáliából nyert támogatás segélyével mégis fenntartotta állását a szigeten és folytatta a Syrakúsa elleni ostromzárt. Ellenben nem annyira az ellenséges seregek, mint azon borzasztó szigor, melylyel a rómaiak a szigeten felléptek, nevezetesen Enna polgárságának, mely elpártolással gyanúsított, lemészárlása a benne lévő római őréség által, a kisebb vidéki városok legnagyobb részét a karthágóiak pártjára terelte. Syrakúsa ostromlójának 542-ben egy, a városban tartott ünnepen, sikerült a terjedelmes külfalagnak egy részét, melyet őrei oda hagytak, megmászniok s azon külvárosokba behatolniok, melyek a szigettől s a tengerparton (Achradina) fekvő tulajdonképi várostól a bennföld felé terjednek el. Euryalos vára, mely a kül-

városok legszélső nyugoti végén állt s a bennföldről Syrakúzába vezető fő utat fedezte, ezzel el volt vágva s rövid idő múlva elesett. Midőn ekkép a város ostroma a rómaiakra nézve kedvező fordulatot kezdett venni, a Himilkó és Hippokrates alatti két sereg előre nyomult a város felszabadítására, és egyidejűleg támadást kísérelt meg a rómaiak ellen, mely még a karthágói hajóhad kiszállási kísérletével s a syrakúsi őrség kitörésével volt kombinálva; de a rómaiak a támadást minden oldalon visszaverték s a két szabadító seregnek be kellett érnie azzal, hogy a város előtt tábort üthetett az Anapos mocsáros mélyedésében, mely nyár derekán és őszkor halálos járványokkal lepi meg a rajta időzőt. Gyakran mentette meg e mocsár a várost, többször mint polgárainak bátorsága; az első Dionys korában két phoeníki sereg, mely akkor a várost ostromolta, falai előtt e járványok által tétetett semmivé. Most a sors saját védelmi eszközeit fordította a város romlására; mialatt Marcellusnak a külvárosokba szállásolt serege csak keveset szenvedett, a láz néptelenné tette a syrakúsiak és phoeníkiak táborozó helyeit. Hippokrates meghalt, utána Himilkó s az afrikaiak túlnyomó része; a két sereg maradványai, leginkább bennszülöttek, a szomszéd városokba széledtek. Még egy kísérletet tettek a karthágóiak a tengeri oldalon a város megmentésére; de Bomilkár admirál, midőn a római hajóhad ütközettel kínálta meg, elillant. Erre még a városban parancsnokoló Epikydes is lemondott róla és Akragasba szökött. Syrakúsa szívesen megadta volna magát a rómaiaknak; az alkudozások már megkezdődtek. De a szökevényeken másodszer is hajótörést szenvedtek; a katonák egy új lázadásában a polgárság elüljárói s egy sereg tekintélyes polgár leöletett, s az idegen hadak saját kapi-

A karthágói hadak megsemmisítettek.

212.
Syrakúsa
meghódítása.

Kis háború
Sicíliában.

tányaikra bízták a város kormányát és védelmét. Erre Marcellus ezek egyikével kezdett alkudozni, s ez úton a még szabad két városrész egyikét, a szigetet hatalmába kerítette; mire a polgárság Achradina kapuit is önkényt megnyitotta előtte (542. őszén). Ha valahol, úgy e városban, mely nyilván nem volt önmagának hatalmában, és több ízben komolyan megkísérelte az idegen katonaság zsarnokságát lerázni nyakáról, még a római államjognak a szövetségszegő községekkel való elbánás dolgában nem dicséretes elvei szerint is, helyén lett volna kegyelmesnek lenni. De nem csak hogy Marcellus foltot ejtett katonai becsületén, midőn engedélyt adott a gazdag kereskedő városban az általános fosztogatásra, mely alkalmalmmal számos más polgárral együtt Archimedes is leöletett, hanem a római senátus sem hallgatta meg a syrakúσαιak elkésett panaszát az ünnevelt hadvezér ellen, és sem az egyeseknek tulajdonukat, sem a városnak szabadságát nem adta vissza. Syrakúsa s az előbb tőle függő városok a Rómának adót fizető községek sorába léptek — csak Tauromenion és Neeton ruháztattak fel Messána joggával, míg a leontini határ római uradalommá, s addigi tulajdonosai római bérlőkké lettek — és a kikötő felett uralkodó városrészben, a „szigeten“ syrakúσαι polgárnak többé nem volt szabad laknia. — Sicília ekként elveszettnek látszott a karthágóiakra nézve; de Hannibál lángesze a távolból ide is kiterjeszté tevékenységét. A karthágói sereghez, mely Hannó és Epikydes vezérlete alatt nem tudva mit tegyen, tétlenül állt Akragasnál, egy Mutines nevű libyai lovastisztet küldött, ki a numídiái lovasság feletti parancsnokságot átvette és azon elkeseredett gyűlöletet, melyet Róma erőszakos uralma az egész szigeten maga ellen felszított, lánggra lobbantva, könnyű csapataival

guerilla-háborút kezdett a legnagyobb terjedelemben és legszerencsésebb sikerrel, sőt midőn a karthágói hadsereg a Himera folyó mellett a rómaival találkozott, még magával Marcellussal is többször szerencsésen csatározott. Azon viszony azonban, melyben Hannibál állt a karthágói tanácscsal, itt kicsinyben ismétlődött. A tanács által kinevezett hadvezér féltékeny irigységgel kísérte a Hannibál által küldött tisztnek lépteit, s minden áron csatát akart vívni Mutines és a numídiak nélkül. Hannó kivitte a mit akart, és tökéletesen megveretett. Mutines ezáltal nem zavartatva, fenntartotta magát a sziget belsejében, több kis várost megszállt, és miután Karthágóból nem jelentéktelen támogatást kapott, míveleteit fokozatosan kiterjeszthette. Oly fényes eredményeket vívott ki, hogy végre a fővezér, miután más módon nem tudta elejét venni annak, hogy a lovastiszt által el ne homályosíttassék, rövid úton elvette tőle a könnyű lovasság feletti parancsnokságot és azt saját fiára ruházta. A numídiak türelmének fonala, ki már két év óta egymaga tartotta meg a szigetet phoeníkiak urai számára, ezzel megszakadt; ő és lovasai, kik vonakodtak az ifjabb Hannó zászlaja alá lépni, alkudozásba léptek Marcus Valerius Lævinius római hadvezérrel és Akragast kezébe szolgáltatták. Hannó egy ladikban megszökött és Karthágóba ment Hannibál tisztjének alávaló árulását övének megjelenteni; a rómaiak a város phoeníkiak őrségét lemészárolták s a polgárságot rabszolgául eladták (544). Hogy a sziget az 540-ki partraszálláshoz hasonló megtámadások ellen biztosítva legyen, római gyarmat küldetett a városba; az egykori pompás Akragas római várrá lett Agrigentum név alatt. Miután ekkép egész Sicília meghódítottatott, a rómaiak gondoskod-

A rómaiak
Akragast
megszállják.

210. 214.

Sicília lecsilapítása. tak róla, hogy a rend és béke a sokat zaklatott szigetre némileg visszatérjen. A sziget bensejében tanyázó rabló csőcseléket egy tömegbe csődítve átszállították Itáliába, hogy Rhegionból kiindulva a Hannibállal szövetkezett tartományokban raboljon és gyűjtogasson; s a kormány minden lehető elkövetett, hogy a teljesen pusztulásnak indult földművelést a szigeten ismét felvirágoztassa. A karthágói tanácsban ugyan még több ízben volt szó róla, hogy hajóhadat kellene küldeni Sicíliába s a háborút megújítani; de e tervek tervek maradtak.

Makedóniai
Philippos és
késedelmessé-
kedése.

217. Syrakúsánál döntőbb módon avatkozhatott volna Makedónia az események menetébe. A keleti hatalmak részéről e perczen sem támogatásra sem akadályokra nem lehetett számítani. A nagy Antiochosnak, Philippos természetes szövetségesének, az egyiptomiaknak 537-ben Raphia mellett vítt elhatározó győzelme után, örülnie kellett, hogy a renyhe Philopatortól a status quo ante alapján békét nyerhetett; egyfelől a Lagidák versengései és a háboru folyton fenyegető megújulása, másfelől a trónkövetelők felkelései az ország belsejében, és mindenféle vállalataik Kis-Ázsiában, Baktriában és a keleti satrapiákban, nem engedték azon nagy Róma-ellenes szövetkezéshez csatlakoznia, melynek tervét Hannibál fejében forgatta. Az egyiptomi udvar határozottan Róma részén állt, melylyel 210. 544-ben a szövetséget megújította; de Ptolemæos Philopatortól nem lehetett várni, hogy gabnás hajókon kívül egyébbel is támogassa Rómát. Makedóniát és Görögországot tehát saját viszálykodásaikon kívül mi sem gátolta benne, hogy döntő súlylyal ne avatkozzanak a nagy itáliai küzdelemben; ha rá tudják magokat venni, hogy a közös ellenség ellen csak néhány évre összetartsanak, most a hellen nevet megmenthetik. E hangulat nyilatkozott is

nem egy helytt Görögországban. A naupaktosi Agelaos jóslata, miszerint attól tart, hogy ama harczy játékok, melyeket a hellenek jelenleg magok közt rendeznek, nem sokára véget fognak érni; komoly intése a nemzethez, hogy fordítsa nyugotra tekintetét és ne engedje, hogy egy erősebb hatalom a közös járom békéjét rója a most viszálykodó pártok mindenikére — e beszédeknek nagy részök volt benne, hogy Philippos és az aetóliaiak közt a béke létre jött (537), melynek irányzatát jellemzi az, hogy az aetóliai szövetség rögtön ugyanezen Agelaost nevezte stratégájává. Görögországban, úgy mint Karthágóban, mozogni kezdett a nemzeti hazafiság; egy pillanatra lehetségesnek látszott hellen népháborút szítani Róma ellen. De ily hadjárat vezére csak a makedóniai Philippos lehetett, és benne hiányzott a lelkesülés és a nemzet életképességébe vetett azon hit, melylyel egyedül lehetett ily háborút viselni. E nehéz feladatot: Görögország elnyomójából annak előharczosává lenni, nem bírta megérteni. Már a Hannibállal való szövetség megkötése körüli késedelmeskedése megrontotta a görög hazafiak első és legjobb felbuzdulását; s midőn aztán a Róma elleni harczba beavatkozott, hadviselésének módja még kevesbbé volt alkalmas rokonszenvet és reményt költeni iránta. Már azon első kísérlete is, melyet a cannæi ütközet évében (538) tett Apollónia város kézre kerítésére, szinte nevetséges módon hiúsult meg, miután Philippos, azon teljesen alaptalan hírre, miszerint egy római hajóhad jön az ádriai tengerre, rögtön visszafordult. Midőn ez történt, a szakítás még forma szerint nem volt tökéletes Róma és Makedónia közt; de miután végre azzá lett, barát és ellenség azt várták, hogy a makedóniaiak alsó Itáliában partra fognak szállani. Brundisiumnál 539-től fogva egy római

217.

216.

215.

hajóhad és sereg állt a makedóniaiak fogadására; s Philippos, hadihajói nem levén, könnyű illyr bárkákból kezdett egy hajórajt csinálni, hogy seregét azon átszállítsa. De midőn kenyértörésre került volna a dolog, nem volt bátorsága Róma félelmes ötemeletes hajóival a tengeren találkozni; szövetségének Hannibálnak adott szavát, miszerint a kiszállást meg fogja kísérteni, megszegte, és hogy mégis tegyen valamit, elhatározá, hogy a zsákmánynak reá néző részét, Róma epeirosi birtokait, fogja megtámadni (540). Ez a legjobb esetben semmire sem vezetett volna; de a rómaiak, jól tudva, hogy a támadó védelem többet ér a szenvedőlegesnél, nem érték be azzal, a mit Philippos talán remélt, hogy t. i. a másik partról nyugton szemléljék a támadást. A római hajóhad Brundisiumból egy hadosztályt átvitt Epeirosba; Orikon a királytól ismét elvétellett, Apollónia őrséget kapott s a makedóniai tábor ostrommal elfoglaltatott, mire Philippos a fél tevékenységről áttért a teljes tétlenségre, és Hannibál minden panasza daczára, ki ennek léhaságát és rövidlátását hiába igyekezett saját lelkesülésével és éles látásával tette buzditani, néhány évet teljesen tétlen hadi állapotban engedett folyani. Nem is ő újította meg az ellenségeskedést. Tarent eleste (542), mi által Hannibál egy kitűnő kikötő birtokába jutott azon partokon, melyek legalkalmasabbak voltak egy makedóniai sereg kiszállására, arra bírta a rómaiakat, hogy e csapást messziről hárítsák el, s a makedóniaiaknak otthon annyi dolgot adjanak, hogy az Itáliába törésre ne is gondolhassanak. Görögországban a nemzeti felbuzdulás lángja természetesen már régen ellobogott. A Róma a Makedónia elleni régi oppositio és azon új gondatlanságok és igazságtalanságok segélyével, melyeket Philippos koalitio élén. elkövetett, Lævínus római admirálnak nem volt nehéz a

214.

212.

Róma a Makedónia elleni görög koalitio élén.

görög közép- és kis államok közt Róma védszárnyai alatt egy coalítiót hoznia létre Makedónia ellen. Ennek élén az aetóliaiak álltak, kiknek országgyűlésén Lævínus maga is megjelent, s azt az akarnániai terület odaigérésével, melyre az aetóliaiak már régóta vágytak, meg is nyerte. Ezek azon becsületes szerződésre léptek Rómával, hogy a többi hellenektől közös költségre földet s népet fognak rabolni oly módon, hogy a föld az aetóliaiaké, az emberek s az ingó vagyon a rómaiaké legyen. A tulajdonképi Görögországban a Makedónia-ellenes vagy inkább közvetlenül antiachái érzelmű államok csatlakoztak hozzájuk: Attikában Athén, Peloponnesusban Elis és Messéne, és főképp Spárta, melynek korhadtt alkotmányát egy Machanidas nevű vakmerő katona épen ez időtájt döntötte halomra, hogy a kiskorú király, Pelops, nevében, maga zsarnokilag uralkodhassék, és bérelt zsoldos hadakra támaszkodó kalandori kormánynyal boldogítsa a tartományt. Hozzájuk csatlakoztak továbbá Makedónia örökös ellenségei, a félvad thrák és illyr törzsek főnökei, és végre Attalos, Pergamon királya, ki belátóan és erélyesen kereste saját hasznát az őt körülöfoglaló két görög nagy állam romlásában, s elég előre látó volt arra, hogy már most csatlakozzék Róma clientélájához, midőn részvételének még némi becse volt. Sem nem örvendetes, sem nem szükséges dolog e czéltalan küzdelmet hullámzásaiiban kíséernünk. Philippos, habár minden egyes ellenfelénél erősebb volt s az ellene intézett támadásokat minden oldalon erélyesen és személyes vitézséggel visszaverte, erejét a meddő védelemben mégis felémesztette. Majd az aetóliaiak ellen kellett fordúlnia, kik a római hajóhaddal egyesúltén a szerencsétlen akarnániaiakat tették semmivé s Lokrist és Thessáliát fenyegették; majd az éjszaki tartományokba hította a barbárok egy

Eredményte-
len hadvise-
lés.

betörése; hol az acháiaiak kértek tőle segílyt az aetoliai és spártai rablóhadjáratok ellen; hol ismét Pergamon királya Attalos, és Publius Sulpicius római admirál fenyegették egyesült hajóhadukkal a keleti partot, vagy szállítottak hadakat a szárazra Eubœában. A saját hajóhad hiánya Philippos minden mozdulatát megbénította; annyira jutott, hogy bithyniai frígytársától Prusiastól, sőt még Hannibáltól is kellett hadihajókat kérnie. Csak a háboru vége felé szánta el magát száz hadihajó építésére, a mit kezdetén kellett volna tennie; de ha e parancsa egyáltalán végre hajtattott is, e hajóhadnak többé hasznát nem vette. Mind azok, kik Görögország helyzetét átlátták és sorsa iránt érdekléltek, sajnálták e szerencsétlen háborút, melyben Görögország végső erői egymást emésztették fel s az ország jólléte tönkre ment; a kereskedő államok, Rhodos, Chios, Mytilene, Byzancz, Athén, sőt még Egyiptom is több ízben megkísérlették a közbenjárást. És csakugyan, mindkét félnek eléggé érdekében állt a megbékülés. Valamint a makedóniaiaknak, úgy az aetoliaiaknak is, kik Róma szövetségesei közt a legfontosabbak voltak, sokat kellett a háboru által szenvedniök, főkép a mióta Philippos az athamániaiak kis királyát megnyerte, mi által Aetolia belseje nyitva állt Makedónia támadásai előtt. Lassanként köztök is sokan belátták, mily dicstelen és romlásthözó szerepre vannak kárhoztatva a római szövetség által; a megbotránkozás hangosan nyilvánult egész Görögországban, midőn az aetoliaiak, a rómaiakkal egyesülten, a hellen polgárságokat például Antikyrában, Oreosban, Dymében, Aeginában, tömegesen a rabszolgavásárra hurczolták. De az aetoliaiak nem voltak többé szabadok; nagy merészség lett volna saját szakállukra békét kötniök Philipposzal, a rómaiak pedig, főkép miután a dolgok Spanyol-

Béke Fülöp
és a görögök
közt.

országban és Itáliában kedvező fordulatot vettek, semmikép nem voltak hajlandók felhagyni azon háborúval, melyet ők magok csak néhány hajóval viseltek, s melynek terhei és hátrányai leginkább az aetóliaiak vállaira neheztedek. Végre azonban ezek mégis rászánták magokat, hogy a közvetítő városok szavára hajtanak; s a rómaiak ellentörekvései daczára 548/9 telén a görög hatalmak közt a béke létre jött. Aetólia túlhatalmas szövetségését veszélyes ellenségévé változtatta; de a római senátus, mely a kimerült állam erejét épen ekkor feszítette meg a döntő afrikai expedícióra, nem találta az időt alkalmasnak a szövetség megszegésének megfenyítésére. Még a Philippos elleni háborút is, melyet a rómaiak az aetóliaiak visszalépte után nem viselhettek volna saját erejüknek jelentékeny megfeszítése nélkül, czélszerűbbnek látszott oly békével fejezni be, mely a háboru előtti állapotot nagyjában helyre állította, s melyben nevezetesen Róma, az értéktelen atin-tániai terület kivételével, az epeirosi parton minden birtokait megtartotta. Az adott körülmények közt Philipposnak még örülnie kellett rajta, hogy ily feltételeket kapott; de ezzel ki volt jelentve, a mit tovább titkolni természetesen nem lehetett, hogy Görögország hiába tűrte mind azon kimondhatatlan nyomort, melyet e visszataszító embertelenséggel viselt tíz éves háboru hozott reá, s hogy azon nagyszerű és helyes combináció, mely Hannibál agyában fogamzott meg s melyet egy pillanatra egész Görögország magáévá tett, visszahozhatatlanul hajótörést szenvedett.

Spanyolországban, hol Hamilkár és Hannibál szel-
leme uralkodott, a harc komolyabb volt. Sajátságos hul-
lámzásban folyt le, a mint azt az ország sajátzerű ter-
mészeti viszonyai s a nép erkölcei hozták magokkal.

206/5.

Béke Fülöp
és Róma
közt.

Spanyol
háboru.

Azon parasztokat és pásztorokat, kik az Ebró szép völgyében s a buján termékeny Andalúsiában, valamint a kettő közötti zord és számos erdős hegység által átszelt fennsíkon laktak, ép oly könnyű volt fegyveres felkelés gyanánt összeterelni, a mily nehéz volt őket az ellenség ellen vezetni s általában csak össze is tartani. A városok, bármily makacsúl daczolt minden egyes város polgársága a maga falai megett az ellenséggel, szintén nem voltak szilárd és közös cselekvésre bírhatók. Mindezek, úgy látszik, nem nagy különbséget tettek a rómaiak és karthágóiak között; a bennszülöttekre nézve meglehetősen közönös dolog lehetett, hogy a félsziget kisebb vagy nagyobb részét azon alkalmatlan vendégek bírják-e, kik az Ebró völgyében, vagy pedig azok, kik a Guadalquivir mentén fészkeltek meg magokat; miért is e háborúban kevés nyomára akadunk a spanyolok szívósságának valamelyik párthoz való ragaszkodásokban, kivéve egyes városokat, mint Saguntumot a rómaiak, Astapát a karthágóiak részén. Ennek daczára, miután sem a rómaiak, sem az afrikaiak nem hoztak magokkal saját hadaikból eleget, a háboru mindkét félen szükségkép pártcsináló háboru volt, melyben ritkán döntött a meggyökerezett ragaszkodás, hanem rendszerint félelem, pénz vagy véletlen, és mely, midőn véget érni látszott, végnélküli vár- és guerilla-háborúvá alakult át, hogy a hamu alól csakhamar ismét lángot vessen. A seregek úgy változnak, mint a homokbuczkák a tengerparton; a hol tegnap hegy állt, ott ma már annak nyomára sem akadunk. Nagyjában véve a rómaiak vannak túlsúlyban, egyfelől, mert Spanyolországban közvetlenül úgy léptek fel, mint az ország felszabadítói a phoenikiai elnyomás alól, másfelől azért, mert vezéreiket szerencsésen tudták megválasztani s mert a magokkal

hozott megbízható hadak haderejöknek erősebb magvát képezték; de azért igen tökéletlen és főkép időszámítás dolgában szerfelett zavaros hagyományaink alapján nem igen adhatjuk kielégítő képét az ily módon viselt háborúnak. — A rómaiak két helytartója a szigeten, Gnæus és Publius Scípió, mindkettő, főkép Gnæus, egyiránt kitűnő tábornokok és kormányzók, a legfényesebb sikerrel oldották meg feladatukat. Nem csak mind végig elzárva tartották a Pyrenæket, és a karthágóiak kísérletét, fővezérök és ennek fő hadiszállása közt a megszakított szárazföldi összeköttetést helyreállítani, véresen visszaverték, nem csak hogy Tarracóban, terjedelmes vár- és kikötő-építkezések segélyével, egy spanyol Új-Rómát teremtettek a spanyol Új-Karthágó mintájára, hanem hadaik már 539-ben Andalúsiában is szerencsésen harczoltak. E hadjárat a rá következő évben (540) még nagyobb sikerrel ismételtetett; a rómaiak fegyvereikkel majdnem Herakles oszlopaiig hatoltak, clientélájokat a déli Spanyolországban kiterjesztették, és végre, Saguntum visszafoglalása és helyreállítása által egy fontos állomást biztosítottak magoknak az Ebrótól Cartagénáig terjedő vonalon, s ez által a nemzetnek egy régi tartozását, a mennyire csak lehetett, törlesztették. Mialatt a Scípiók a karthágóiakat ekkép Spanyolországból majdnem kiszorították, magában nyugoti Afrikában is egy hatalmas ellenséget tudtak nekik támasztani Syphax hatalmas nyugot-afrikai fejedelemben, ki a mai Óran és Algir tartományokban uralkodott s a rómaiakkal 541 körül összeköttetésbe lépett. Ha lehetett volna római sereget küldeni támogatására, úgy nagy eredmény lett volna tőle várható; de épen ekkor Itáliában szükség volt minden fegyverfogható emberre, és a spanyol sereg sokkal gyöngébb volt, sem hogy megoszolhatott volna. De már

A Scípiók sikerei.

215.

214.

Syphax Karthágó ellen.

213.

Syphaxnak római tiszték által iskolázott és vezetett hadai is oly komoly forrongást idéztek elő Karthágó líbiai alattvalói közt, hogy Spanyolország és Afrika helyettes főparancsnoka, Hasdrubál Barcas, a spanyol hadak színével maga ment át Afrikába. Valószínűleg általa fordultak meg itt a dolgok. Gala király a mai Constantine tartományban, már régóta Syphax vetélytársa, Karthágó részére nyilatkozott, és vitéz fia Massinissa Syphaxot megverte és békére kényszerítette. A hagyomány különben e líbiai háborúról alig beszél el többet azon kegyetlen bosszúnál, melyet Karthágó, Massinissa győzelme után, szokása szerint, fellázadt alattvalóin vett. — Az afrikai dolgok ezen fordulata a spanyol háborúra is nagy hatással volt. Hasdrubál ismét Spanyolországba mehetett (543), hová csakhamar tekintélyes segélyhadak s maga Massinissa is követtek. A Scípiók, kik az ellenséges fővezér távolléte alatt (541. 542) folytatták a karthágói területen a zsákmányolást és a pártszerzést, váratlanul annyira túlnyomó haderő által támadtattak meg, hogy vagy az Ebró mögé kellett hátrálniok, vagy a spanyolokat kellett síkra állítaniok. Ez utóbbit választották és 20,000 keltibériait fogadtak zsoldjukba, s erre, hogy a Hasdrubál Barcas, Gisgon fia és Mágó vezérlete alatt álló három ellenséges sereggel jobban megmérkőzhessenek, seregöket felosztották és még római hadaikat sem tartották együtt. Ezzel saját vesztöket idézték elő. Mialatt Gnæus a maga hadtestével, mely a római hadak egy harmadából s az összes spanyol katonaságból állt, Hasdrubál Barcasszal szemben táborozott, ez egy csomó pénzzel könnyű szerivel rávette a római seregben levő spanyolokat, hogy hagyják oda zászlajokat, a mit ezek a magok bérencz-morálja szerint talán nem is tartottak hitszegésnek, miután nem szöktek át zsoldos-urok ellen-

A Scípiók
megveretnek
s megölet-
nek.
211.

213. 212.

felének táborába. A római hadvezér tehát nem tehetett egyebet, mint hogy lehető gyorsan megkezdte a visszavonulást, miben az ellenség folyton sarkában volt. Ezalatt a Publius vezérlete alatt álló másik római sereg a másik két phœnikiai sereg által, élőkön Mágóval és Hasdrubállal, Gisgon fiával, hevesen megtámadtatott, és Massinissa vakmerő lovasai segélyével a karthágóiak határozottan felülkerekedtek. A római tábor már majdnem körül volt fogva; s ha a már útban levő spanyol segédhadak megérkeznek, a rómaiak teljesen körülkerítették volna. A proconsul merész elhatározása, ki legjobb hadaival a spanyolok elé sietett, mielőtt azok megjelenése az ostromzárban maradt hézagot betölthette volna, nem vezetett jó eredményre. Kezdetben a rómaiak részén volt ugyan az előny; de a numídiái lovasok, gyorsan utánok küldetvén a kitört rómaiaknak, ezeket csakhamar elérték s őket úgy a félig már kivitt győzelem teljessé tételében, mint visszavonulásukban feltartóztatták mindaddig, míg a phœnikiai gyalogság meg nem érkezett, s míg végre a hadvezér eleste a vesztett ütközetet teljes vereséggé nem változtatta. Miután Publius ily módon elesett, Gnæus, ki lassan visszavonúlva csak nagy nehezen bírta magát az egyik karthágói sereg ellen megvédeni, egyszerre rögtön három által támadtatott meg, míg egyidejűleg a numídiái lovasság minden visszavonulási vonalát elvágta. Egy kopár dombra szoríttatván, melyen még táborot ütni sem lehetett, az egész hadtest leöletett vagy hadi fogságba esett; magáról a hadvezérről többé semmi biztos hírt nem lehetett kapni. Egy Gnæus iskolájából való kitűnő tiszt, Gáius Marcius csak egy kis hadosztálylyal bírt az Ebró túlsó partjára menekülni, hová Títus Fonteius legátusnak szintén sikerült Publius hadtestének a táborban maradt részét biztosságba hozni; sőt a

A rómaiak
Spanyolor-
szágot az
Ebróig el-
vesztik.

déli Spanyolországban elszórt római őrsegek legnagyobb része is ide birt menekülni. A phoenkiaiak egész Spanyolországban az Ebróig zavartalanul uralkodtak s már nem messze látszott lenni az idő, midőn e folyamon átkelve, a Pyrenæket felszabadíthatják s az Itáliával való összeköttetést helyre állíthatják. Ekkor a római seregben a végveszély érzete egy arra való embert állított az ügyek élére. A katonák, idősebb és nem rossz tisztak mellőzésével, Gáius Marciust választották vezérökké, s ennek ügyes vezénylese, és talán ép ily mértékben a három karthágói vezér közti irigység és viszálykodás, kiragadták a phoenkiaiak kezéből nagyfontosságú győzelmök további eredményeit. A kik a karthágóiak közül a folyón átkeltek, visszaverettek s a rómaiak egyelőre az Ebró-vonalon tartották fenn magokat, míg Róma időt nyert rá, hogy új sereget és új vezért küldhessen Spanyolországba. Ezt a háboru fordulata Itáliában, hol Cápua éppen ekkor elesett, szerencsére lehetővé tette; Gáius Claudius Néro proprætor vezérlete alatt egy 12,000 emberből álló erős légió érkezett a félszigetre s helyre állítá ismét a hadakozó felek közt az egyensúlyt. Egy a következő évben (544) Andalúsiába tett expedíció a legjobb eredményekre vezetett; Hasdrubál Barcas körülkerítettett és csak durva csel és nyílt szeszegés segélyével bírta magát a capitulációtól megmenteni. De Néro nem volt a spanyol háborúra alkalmas hadvezér. Kitűnő tiszt volt, de kemény, heves természetű, népszerűtlen ember, nem birt elég ügyességgel a régi összeköttetések megújítására, újak szerzésére és arra, hogy hasznára fordítsa azon igazságtalanságot és elbizakodást, melylyel a púnok a Scípiók halála után Spanyolországban baráttal és ellenséggel bántak és magok ellen valamennyit elkeserítették. A senátus, mely a spanyol háboru jelentősé-

Néro Spa-
nyolország-
ban.

210.

gét és saajtszerúségét helyesen ítélte meg, s azon uticai hadi-foglyoktól, kiket a római hajóhad hozott Itáliába, megtudta, hogy Karthágó nagy erőfeszítéssel igyekszik Hasdrubált és Massinissát egy erős sereggel a Pyrenæken át-küldeni, elhatározta, hogy további segélyhadakat fog Spanyolországba küldeni és egy magasabb rangú rendkívüli hadvezért, kinek megválasztását jónak látta a népre magára bízni. Mint a jelentés mondja, sokáig senki sem jelentkezett e veszélyes és bonyolodott hivatalra, míg végre egy fiatal, huszonzét éves tiszt, Publius Scípió, a Spanyolországban elesett hasonnevű tábornok fia, volt hadi tribún és ædil, lépett fel jelöltül. Hogy a római senátus ezen általa kitűzött comítiumokon e nagy fontosságú választást tisztán a véletlenre bízta volna, az ép oly hihetetlen, mint az, mintha Rómában a dicsvágy és a hazaszeretet már annyira kihaltak volna, hogy e fontos állomásra tapasztalt tiszt ne ajánlkozzék. Ha azonban a senátus azon tehetséges és kipróbált fiatal tisztre vetette szemét, ki a Ticínus és Cannæ melletti véres napokon magát oly fényesen kitüntette, ki azonban még nem bírt a megkívántató ranggal arra nézve, hogy volt prætorok és consulok utódja gyanánt szerepeljen, akkor igen természetes volt, hogy ezen utat választotta, mely a népet jó módjával rákényszeríté, hogy az egyetlen jelentkezőt, hiányos minősítvénye daczára elfogadja, s melynek egyúttal őt és vele együtt a kétségkívül igen népszerűtlen spanyol expedíciót a tömegnél kedveltté kellett tennie. Ha ezen állítólag rögtönzött jelöltség hatása előre ki volt számítva, úgy sikere tökéletes volt. A fiu, ki apjának halálát ment megbosszulni, ugyanazét, kinek kilencz évvel előbb a Ticínus partján életét mentette meg, a hosszú fűrtű, férfiasan szép ifju, ki különb ember hiányában szerény pirúlással ajánlta fel szol-

Publius
Scípió.

gálatait a veszedelemnek e hivatalára; az egyszerű hadi tribún, kit a centúriák szavazata most egy csapással a legfőbb hivatalos méltóságra emelt — mindez csodálatos és kitörölhetetlen benyomást tett Róma polgáraitra és parasztjaira. És Publius Scípió csakugyan tudott lelkesülni és lelkesíteni. Nem azon kevesek sorába tartozik, kik a világot vas akaratuk erejével, emberi erő segélyével hosszú századokra új kerékvágásba terelik; vagy kik éveken át belemarkolnak a sors szekerének küllőibe, míg végre kerekei által összezúzatnak. Publius Scípió a senátus megbízásából csatákat nyert és országokat hódított meg; katonai babérainak segítségével mint államférfi is előkelő helyet foglalt Rómában; de azért még távol áll a Sándoroktól és Césároktól. Mint tiszt legalább nem volt hazájára nézve több mint Marcus Marcellus; politikai tekintetben pedig, habár talán a nélkül, hogy világos öntudatával bírt volna saját hazafiatlan és személyes politikájának, hazájának legalább épen annyit ártott, a mennyi hasznot hajtott neki hadvezéri képességei által. Ennek daczára különös varázs veszi körül ez igéző hősi alakot; szemkápráztató dicsfényként övezi őt azon vidám és önmagában bízó lelkesülés, mely Scípiónál félig hit, félig ügyesség vala. Volt benne épen elégséges ábrándozás a szívek felmelegítésére, s elég számítás annak felismerésére, a mit a józan ész követelt és arra, hogy a rosszat, az aljast számításából ki ne feledje; nem eléggé naiv arra, hogy a tömegnek az ő isteni sugalmazásába vetett hitében osztozzék, sem eléggé egyszerű s egyenes arra, hogy e hitet eloszlassa, és csendben mégis meg volt győződve róla, hogy isten különös kegyelmének választottja — szóval valódi próféta természet; a nép fölött és nem kevesebb a népen kívül állva; szavartató és királyi gondolkozású férfiú, ki a királyság silány

czímének elfogadásában lealacsonyítást látott volna magára nézve, de ép oly kevéssé bírta átlátni, hogy a köztársaság alkotmánya őt is kötelezi; nagysága oly biztos volt, hogy az irigységet és gyűlöletet nem ismerte, s mások érdemét szívesen elismerte, mások hibáit részvevőleg megbocsátotta; kitűnő katona s főnőm míveltségű diplomata, mindkét szakma visszataszító külön bélyege nélkül; a hel-len míveltség benne telivér római nemzeti érzülettel egyesült; ékesen szóló és kedves modorú levén, Publius Scípió ekkép egyiránt megnyerte szívét a katonáknak s az asszonyoknak, földieinek s a spanyoloknak, vetélytársainak a senátusban és magánál nagyobb karthágói ellenfelének. Neve csakhamar mindenek ajkán forgott, s ő volt azon csillag, mely hivatva látszott lenni diadalt és békét hozni hazájának.

Publius Scípió 544/5-ben ment Spanyolországba, s vele mentek Marcus Silánus proprætor, kinek feladata volt Néró helyét elfoglalni s a fiatal hadvezérnek támaszul és tanácsadóul szolgálni; hajóhad vezére s bizalmas embere Gáius Lælius, és egy rendesenél nagyobb számú légió, jól megtöltött pénztárral. Mindjárt első fellépte a legmerészebb és legszerencsésebb hadi csínek egyikében állt, melyeket a történelem ismer. A három karthágói hadvezér közül Hasdrubál Barcas a Tájó forrásainál, Hasdrubál, Gisgon fia, torkolatánál, Mágó pedig Herakles oszlopainál állt; a legközelebbi tíz napi járó földre Új-Karthágótól, a phœnikiai fővárostól. Scípió rögtön, 545. tavaszán, mielőtt még az ellenséges seregek megmozdultak volna, e város ellen indult, melyet az Ebró torkolatától a tengerparton haladva néhány nap alatt elérhetett, és mintegy 30,000 emberből s hajóhadából álló összes seregével az alig 1000 főre menő phœnikiai őrséget combinált szárazföldi és vízi

Scípió Sp-
nyolország-
ban.
210/9.

Új-Karthágó
bevétele.
209.

támadással meglepte. A város, mely egy, a kikötőbe benyomuló földcsúcson fekszik, egyszerre három oldalról a római hajóhadat, a negyedik oldalról a római légiókat látta maga ellen közeledni, és minden segélytől távol volt; de a parancsnok, Mágó, elszántan védelmezte magát, és miután nem volt elég katonája a falak megszállására, a polgárságot is felfegyverezte. Megkísértett egy kirohanást is, melyet azonban a rómaiak könnyű szerivel visszavertek, és most, a nélkül hogy időt vennének magoknak a rendszeres ostrom megkezdésére, a szárazföldi oldalon rohamot intéztek a város ellen. Az ostromlók hevesen támadták meg a keskeny szárazföldi oldalon a várost; új meg új hadosztályok váltották fel a kifáradtakat; a gyöngye őrség végkép ki volt merülve, de a rómaiak mire sem tudtak menni. Scípió ezt nem is remélte; az ostromnak egyetlen célja volt az őrséget a kikötőből elvonni, a hol, megtudván hogy a kikötő egy része apály idején szárazon áll, szintén támadást tervezett. Mialatt a szárazföldi oldalon az ostrom vívatott, Scípió egy hadosztályt létrákkal ellátva a sekély vizen átküldött, „hol maga Neptún mutatta meg nekik az utat“, s ez a falakat ezen oldalon csakugyan védtelenül találta. Ily módon a város már az első napon elesett, mire Mágó a várban megadta magát. A karthágói fővárossal 18 leszerszámozott hadi- és 63 terhes hajó, a karthágóiak összes hadi szereit, temérdek gabnakészlet, a hadi pénztár 600 talentummal (egy millió tallérnál több), Karthágó valamennyi spanyol szövetségesének kezesei és 10,000 fogoly, köztök 18 karthágói gerúsiasta vagyis bíró, került a rómaiak kezébe. Scípió a kezeseknek megígérte, hogy haza bocsátja őket, a mint községeik Rómával szövetségbe lépnek, és a városban talált segédeszközöket felhasználta seregének megerősítésére és jobb felszerelésére,

oly módon, hogy a kétezerre menő új-karthágói mesteremberekkel a római sereg számára dolgoztatott, szabadságot igérvén nekik a háboru befejeztekor, a többi tömegből pedig a használható embereket evezősökké tette a hajókon; a város polgárait azonban megkímélte és szabadságukban s addigi helyzetökben meghagyta. Scípió ismerte a phoeníkiákat és tudta hogy engedelmeskedni fognak, és fontos volt rá nézve, hogy az egyetlen jó kikötővel ellátott város a keleti parton, valamint gazdag ezüstbányái, ne csupán egy őrség által legyenek biztosítva. — A vakmerő vállalat ekkép sikerült; vakmerő volt azért, mert Scípió tudta, hogy Hasdrubál Barcas kormányától azon utasítást kapta, hogy Galliába nyomúljon s hogy ennek végrehajtásával volt elfoglalva; és mert az Ebrónál hagyott gyöngge hadosztály képtelen volt őt ebben komolyan meggátolni, ha Scípió csak el is talál késni a visszatéréssel. Ez azonban szerencsésen visszaért már Tarracóba, mielőtt Hasdrubál még az Ebró táján mutatkozott volna; azon veszélyes játékra, melyet az ifju hadvezér kockáztatott, midőn legközelebbi feladatát cserben hagyta, hogy egy csábító csínt hajthasson végre, fátyolt vetett azon merész siker, melyet Neptun és Scípió együtt vívtak ki. A phoeníkiái főváros bámulatra méltó bevétele annyira mértéken felül igazolta mindazt, a mit a rómaiak e csodálatos ifjutól vártak, hogy minden ellenkező véleménynek el kellett némúlnia. Scípió parancsnoksága határozatlan időre meghosszabbított; s ő maga elhatározta, hogy nem szorítkozik többé a pyrenæi szorosok őrzésének kicsinyes feladatára. Új-Karthágó eleste következtében már nem csak az innenső spanyolok teljesen meghódoltak, hanem a leghatalmasabb fejedelmek még az Ebrón túl is felcserél-

- 209/8. ték a karthágói védnökséget a rómaival. Scípió az 545/6-ki telet arra használta fel, hogy hajóhadát feloszlatta s az ebből nyert legénységgel szárazföldi seregét annyira megszaportotta, hogy éjszaki Spanyolország őrzésén kívül a déliben is hathatósabban intézhesse támadását mint eddig, és
208. 546-ban Andalúsiába nyomult. Itt Hasdrubál Barcasszal találkozott, ki éjszakkal tartott, hogy rég táplált tervét végrehajtandó, Hannibálnak segélyére menjen. Baeculánál ütközetre került a dolog, melyben a rómaiak magoknak tulajdonították a győzelmet s állítólag 10,000 karthágóit ejtettek foglyúl; de Hasdrubál, habár serege egy részének feláldozásával, célját lényegében mégis elérte. Pénztárával, elefántjaival és hadai színe-javával átvágta magát, és Spanyolország éjszaki partjára ért; itt az ocean partján haladva a Pyrenæk legnyugotibb, úgy látszik, nem őrzött szorosához jutott s még a kedvezőtlen évszak beállta előtt Galliában volt, hol téli szállásra ment. Kiviláglott, hogy Scípió terve, a reá bízott védelmet támadással kapcsolni össze, meggondolatlan és czélszerűtlen volt; a spanyol hadsereg közvetetlen feladatával, melyet nem csak Scípió atyja és nagybátyja, hanem még Gáius Marcius és Gáius Néro is sokkal csekélyebb eszközökkel képesek voltak betölteni, az erős hadsereg élén álló győzedelmes hadvezér, elbizakodásában, be nem érte, s ő volt fő oka azon szerfelett veszélyes helyzetnek, melybe Róma 547 nyarán jutott, midőn Hannibál terve, hogy combinált támadást intézhessen Róma ellen, végre mégis megvalósult. De az istenek babérral takarták el kedvenczök hibáit. Itáliáról szerencsésen lemúlt a veszély; a rómaiak elviselték a bæculai kétértelmű győzelemről szóló hadi jelentést, és midőn új győzelmek hírei érkeztek Spanyolországból, nem gondoltak többé arra, hogy a spanyol-karthágói hadsereg
- Scípió Andalúsiában.
- Hasdrubál átkel a Pyrenæken.
- 207.

színével és legkitünőbb hadvezérével Itáliában kénytelenek megküzdeni. — Hasdrubál Barcas eltávozása után a Spanyolországban maradt másik két hadvezér elhatározta, hogy egyelőre visszavonulnak, és pedig Hasdrubál, Gisgon fia, Lusitániába, Mágó meg épen a baleári szigetekre, és hogy mindaddig, míg új segédhadakat nem kapnak Afrikából, csupán Massinissa könnyű lovasságát portyáztatják Spanyolországban, úgy, a hogy Mutines tett oly nagy eredménnyel, Sicíliában. Ily módon az egész keleti part a rómaiak hatalmába került. A következő évben (547) Afrikából csakugyan átjött Hannó egy harmadik sereggel, mire Mágó és Hasdrubál szintén ismét Andalúzia felé fordultak. De Marcus Silánus, Mágó és Hannó egyesült seregeit megverte s ez utóbbit magát is elfogta. Hasdrubál erre lemondott a síkon való hadviselésről és hadait szétesztotta az andalúziai városokba, melyek közül ez évben Scípió már csak egyet, Oringist volt képes ostrommal bevenni. A phœnikiaiak legyőzötteknek látszottak; de azért a következő évben (548) mégis képesek voltak ismét egy hatalmas sereget síkra állítani, mely 32 elefántból, 4000 lovasból és 70,000 gyalogból, természetesen legnagyobb részben sebtében összeszedett spanyol honvédségből állt. Ismét Bæcula mellett vívatott az ütközet. A római sereg számára nézve alig volt nagyobb az ellenséges had fele részénél, és szintén jó részben spanyolokból állt. Scípió, mint hasonló körülmények közt Wellington, úgy állította fel spanyolait, hogy ne kerüljenek a csatába — ez levén az egyetlen mód szökésök meggátlására — mialatt ő viszont a maga római hadaival először is a spanyolokra vetette magát. Az ütközet ennek daczára sokáig kétségesen hullámzott, míg végre mégis a rómaiak győztek, és mint magától értetik, az oly seregnek, minő a karthágóiaké volt, megveretése egy volt

Spanyolország meghódítása.

207.

206.

teljes feloszlásával — Hasdrubál és Mágó egyenként menekültek Gádesbe. A rómaiak most vetélytárs nélkül álltak a félszigeten; a kevés, jó módjával meg nem hódoló város egymás után legyőzetett és részben kegyetlen szigorral fenyítettetett. Scípió még az afrikai parton is látogatást tehetett Syphaxnál, s vele, sőt magával Massinissával is összeköttetésbe léphetett egy afrikai hadjárat eshetősége alkalmára; — vakmerő koczkajáték, melyet semmi megfelelő cél nem igazolt, bármily jól eshetett is otthon a főváros kíváncsi népének hírt vennie felőle. Csak Gádes volt még a phoeníciiaiak kezén, Mágó parancsnoksága alatt. Miután a rómaiak a karthágóiak örökségébe beültek s azon Spanyolországban imitt-amott táplált reményt, miszerint a phoeníciiai hatalom kiűzése után a rómaiak is lerázhatók s a régi szabadság visszaszerezhető lesz, alaposan megczáfolták, pillanatra úgy tetszett, mintha Spanyolországban általános felkelés készülne a rómaiak ellen, melyben Róma eddigi szövetségesei állnának a lázadás élén. A római hadvezér megbetegedése és egyik hadtestének, mely már évek óta nem kapta ki zsoldját, fellázadása, a felkelés malmára hajtották a vizet. Scípió azonban hamarabb felgyógyult mint várták és a katonai zavargást ügyesen elfojtotta; mire azon községek is, melyek a nemzeti felkelést megkezdték, csakhamar leverettek, mielőtt még a lázadás nagyobb mérveket ölthetett volna. Miután tehát ebből sem lett semmi és Gádest hosszú időn át úgy sem lehetett megtartani, a karthágói kormány Mágónak megparancsolta, hogy szedje össze a mi hajót, katonaságot és pénzt Spanyolországban csak találhat, hogy ez eszközökkel, ha lehet, Itáliában fordíthasson a háboru sorsán. Scípió ezt meg nem gátolhatta — most bánta meg hajóhadának feloszlását — s a reá bízott feladatot, hogy hazáját új betöréstől meg-

Mágó Itáliába megy.

ővja, másodsor volt kénytelen isteneire bízni. Hamilkár utolsó fia akadály nélkül távozott a félszigetről. Elvonulása után a phœnikiaiak legrégebb és utolsó birtoka spanyol földön, Gádes is megadta magát kedvező feltételek alatt az ország új urainak. Spanyolország tizenhárom éves harc után phœnikiai tartományból rómaivá lett, melyben a szakadatlanul levert, de soha el nem fojtott felkelés ugyan még századokon át folytatta a harcot a rómaiakkal, de melyben e pillanatban nem állt ellenség a rómaiakkal szemben. Scípió a látszólagos nyugalom első percét megragadta, hogy parancsnokságáról lemondjon (548 végén), és Rómában személyesen tegyen jelentést nyert győzelmeiről s a meghódított tartományokról.

Gádes ró-
maivá lesz.

206.

Mialatt ekkép Marcellus Sicíliában, Publius Sulpícíus Görög-, Scípió pedig Spanyolországban a háborút befejezték, az itáliai félszigeten szakadatlanul folyt a nagy küzdelem. Itt, miután a cannæi ütközet megvívott s annak következményei úgy nyereség mint veszteség dolgában lassanként áttekinthetőkké lettek, az 540. évnek, a háboru ötödik évének kezdetén, a rómaiak és phœnikiaiak a következő módon álltak szemben egymással. Éjszaki Itáliát a rómaiak Hannibál elvonulása után ismét megszállották és három légióval fedezték, melyek közül kettő a kelta földön, a harmadik mint tartalékhad, Picénumban állt. Alsó-Itália a Garganusig és Voltornusig, a várak és legtöbb kikötő kivételével, Hannibál kezében volt. Ő fő hadseregével Arpi mellett állt, Apúliában vele szemben Tibérius Gracchus négy légióval, Lucéria és Benevent várakra támaszkodva. A bretti tartományban, melynek lakói teljesen Hannibál karjaiba vetették magokat, s melynek az egy Rhegion kivételével, melyet a rómaiak Messánából védtek meg, kikötői is a phœnikiaiak által szállattak meg, egy

Itáliai há-
boru.

214.

A seregek
állása.

második karthágói sereg állt, élén Hannóval, a nélkül hogy egyelőre ellenséget látna maga előtt. A négy légióból álló római főszereg a két consul, Quintus Fábius és Marcus Marcellus vezérlete alatt éppen Cápua visszafoglalásának megkísértésére készült. Ehhez járult még római részen a fővárosban levő két légiónyi tartalék, a minden tengeri várba rakott őrségek, melyek Tarentben és Brundísiumban, miután itt a makedóniaiak partra szállásától lehetett tartani, egy légióval megszorítottak, végre a tengeren ellenmondás nélkül uralkodó erős hajóhad. Ha ehhez a Sicíliában, Sardíniában és Spanyolországban levő római hadakat hozzá számítjuk, akkor a római haderő összes számát, nem véve tekintetbe az őrségi szolgálatot sem, melyet az alsó-itáliai várakban a beléjük telepített polgárság látott el, nem tehetjük 200,000 embernél kevesebbre, mely számnak egy harmadát az ezen évre újonnan besorozottak, s mintegy felét római polgárok tették. Felvehetjük, hogy az összes fegyverfogható népség a 17. életévtől a 46-ikig fegyverben állt, s hogy a szántóföldek, a hol a háborútól művelhetők voltak, a rabszolgák, aggastyánok, gyermekek és asszonyok által műveltettek. Könnyen felfogható, hogy ily körülmények közt az ország pénzügyileg is a legszörnyűbb zavarba jött; a telekadó, melyre leginkább volt utalva, természetesen csak igen rendetlenül folyt be. De e szükség daczára, melyet a rómaiak emberben és pénzben szenvedtek, azt, a mit gyorsan elvesztettek, bár lassan és minden erejük megfeszítésével, de mégis vissza bírták foglalni; seregeiket évenként szaporíthatták, míg a phœnikiaiak fogytak; évről évre terjeszkedtek, Hannibál itáliai szövetségesei, a campániaiak, apúliaiak, samnítok, brettiusok rovására, kik sem önmagokban nem tudtak megállani, mint az alsó-itáliai római várak, sem Hannibál gyöngé

seregétől kellő védelmet nem kaphattak; végre a Marcus Marcellus által divatba hozott harcsmódor segítségével a tiszték tehetségeit kifejthették és a római gyalogság túlnyomóságát teljes mértékben mérlegbe vethették. Hannibál ugyan még remélhetett diadalokat, de olyanokat többé nem, minők a trasiméni tó s az Aufidius mellettiek voltak; a polgártábornokok ideje lejárt. Nem tehetett egyebet, mint bevárni vagy azt, míg Philippos régi ígértét beváltva partra száll seregével, vagy míg testvérei Spanyolországból fognak vele kezét, és időközben magát, seregét és védenczeit, a mennyire lehet, jó karban és jó kedvben tartani. Azon szívós védelemben, mely most kezdődik, alig ismerünk rá azon hadvezérre, ki a támadásban több rohamosságot és vakmerőséget fejtett ki, mint talán bárki más; pszichologiai úgy mint katonai tekintetben bámulatra méltó, hogy ugyanazon ember e két, egymással homlokegyenest ellenkező természetű, feladatot egyenlő tökélyvel volt képes megoldani.

A háboru először is főkép Campániába vonúlt. Hannibál még jókor megjelent a főváros védelmére, és meggátolta körülkerítését; de sem azon campániai városok közül, melyek a rómaiak kezében voltak, nem bírt az erős római őrsegektől csak egyet is elfoglalni: sem azt nem tudta meggátolni, hogy egy csomó kevesbbé fontos vidéki városon kívül a két consuli hadsereg makacs ellenállás után Casilínumot is el ne foglalja, mely neki a Volturnuson való átkelést biztosította; Hannibál Tarent kézre kerítését is megkísérlette, leginkább azért, hogy biztos kiszálló helyet szerezzen a makedóniai seregnek, de siker nélkül. A karthágóiak bretti serege, Hannóval élén, ezalatt Lucániában verekedett az apúliai római sereggel; Tibérius Gracchus itt szerencsésen viselte a háborút, s egy sikeres csatá-

Dél-itáliai
harcok.

rozás után Benevent mellett, melyben a szolgálatra besorozott rabszolga-légiók magokat kitüntették, a rabszolgakatonáknak a nép nevében a szabadságot és a polgárjogot megadta. — A következő évben (541) a rómaiak visszacserezték a gazdag és fontos Arpit, melynek polgársága, miután a római katonák a városba belopódtak, ezekkel egyesülten fordult a karthágói őrség ellen. A hannibáli symmachia kapcsai egyáltalán lazulni kezdtek; a legelőkelőbb cápuaiak közül sokan, valamint több bretti város, áttértek Róma pártjára; sőt még a phœnikiai sereg egy spanyol osztálya is, spanyol ügynökök által értesítettvén a hazájában lefolyt események menetéről, a karthágói szolgálatból átlépett a rómaiba. — Kedvezőtlenebbé vált a rómaiakra nézve az 542. év, saját politikai és katonai hibáik folytán, melyeket Hannibál nem késett kizsákmányolni. Azon összeköttetések, melyeket Hannibál a nagy görög városokban szerzett magának, nem vezettek komoly eredményre; csak a Rómában levő tarenti és thuriabeli kezesek engedték magokat ügynökei által egy oktalan szökési kísérletre csábíttatni, de a római őrök által rögtön elfogattak. A rómaiak oktalan bosszuvágya azonban több hasznot hajtott Hannibálnak, mint saját ármányai; valamennyi megszökött kezes kivégeztetése által elvesztették a kezökben tartott becses zálogot s az elkeseredett görögök ettől fogva csak azon törték fejüket, mikép tárhatnának kaput Hannibál előtt. És a karthágóiak Tarentet a polgársággal való egyetértés és a római parancsnok hanyagsága következtében csakugyan meg is szállták; a római őrség alig bírta magát a várban fenntartani. Tarent példáját követték Herakleia, Thurii és Metapont, mely városból az őrséget a tarenti Akropolis megmentésére ki kellett vonni. Ezzel egy makedóniai partraszállás veszélye oly közelből fenyegette

213.
Arpirómai-
vívá-
lesz.

212.

Hannibál Ta-
rentet be-
veszi.

Rómát, hogy kényszerítve látta magát az addig szinte teljesen elhanyagolt görög háborúra új figyelmet és új erőfeszítéseket fordítani, a mit Syrakúsa bevétele és a spanyol háboru kedvező állása szerencsére lehetővé tettek. A harc fő színhelyén Campániában változó szerencsével folyt a küzdelem. A Cápua közelében állomásozó légiók ugyan még tulajdonképen nem kerítették körül a várost, de a föld megmívelését s az aratás betakarítását mégis annyira meggátolták, hogy a népes városra nézve sürgető szükséggé vált az élelmi szerek bevitele. Hannibál tehát tekintélyes gabnakészleteket szedett össze s a campániaiakat oda utasította, hogy azokat Beneventnél vegyék át tőle; de ezek késedelmeskedése folytán Quintus Flaccus és Appius Claudius consulok időt nyertek rá, hogy oda jöjenek, Hannót, ki a szállítmányokat fedezte, keményen megverjék s egész táborát és az összes élelmi szereket kézre kerítésk. A két consul erre körülfogta a várost, mialatt Tibérius Gracchus az appiusi úton foglalt állást, hogy Hannibálnak, ha a város felszabadítására jönne, útját állja. De a vitéz férfiú egy hűtelen lucániai gyalázatos árulása által elesett és halála egy volt a tökéletes vereséggel, mert serege, mely legnagyobb részben az általa szabadoknak nyilvánított rabszolgákból állt, a szeretett vezér eleste után széteszlott. Hannibál ekkép a Cápuaába vezető utat nyitva találta és váratlan megjelenése által a consulokat arra kényszerítette, hogy a város alig megkezdett bekerítésével ismét felhagyjanak, miután lovasságuk a Hannó és Bostar vezérlete alatt őrség gyanánt Cápuaában fekvő phoeníkiái és a csak oly kitűnő campániai lovasság által még Hannibál megérkezése előtt alaposan megveretett. Az altisztből elég könnyelműen hadvezérré emelt Marcus Centénius által vezényelt rendes hadak és szabad csapatok tökéletes meg-

212/1.

semmisítése Lucániában, valamint a hanyag és elbizakodott Gnæus Fulvius Flaccusnak nem sokkal kevesebbé teljes megveretése Apúliában fejezték be hosszú sorát ez év bal eseteinek. De a rómaiak szívós kitartása Hannibál gyors diadalának sikerét, legalább a döntő ponton, ismét semmivé tette. A mint Hannibál Cápuanak hátat fordított hogy Apúliába menjen, a római seregek ismét összevonultak a város körül, Puteoli és Volturnum mellett Appius Claudius, Casilínumnál Quintus Fulvius, a nólai úton Gáius Claudius Néro vezérlete alatt foglalva állást; e három jól elsánczolt és egymással megerősített vonalak által összekötött tábor minden a városba vezető utat elzárt, és az élelmi szerekkel kellőkép el nem látott nagy város, ha segílyt nem kap, pusztá bekerítés által rövid idő alatt kénytelenné leendett magát megadni. Az 542/3-iki tél végével az élelmi szerek majdnem egészen elfogytak és a város küldöttei, kik alig voltak képesek magokat a rómaiak jól őrzött vonalán átcsempészni, sürgetve kértek gyors segílyt Hannibáltól, ki Tarentben állt, a vár ostromával elfoglalva. Legjobb hadaival és 33 elefánttal felkerekedve gyors menetekben sietett Campániába, elkergette Calatiából a római őrállomást és Tifata hegyénél Cápua közvetlen közelében táborba szállt azon biztos reményben, hogy a rómaiak úgy mint a múlt évben, megérkezésének hírére most is fognak hagyni a város körülzárolásával. De ezek, idejök levén táborukat és vonalaikat várszerűen elsánczolni, nem mozdultak és sáncaik ormáról nyugodtan nézték, a mint egyfelől a campániai lovasok, másfelől a numídiak rajok vonalaikba ütközve, azokon fennakadtak. Komoly rohamra Hannibál nem is gondolhatott; azt előre láthatta, hogy idejövetele csakhamar utána fogja vonni Campániába a többi római seregeket is, ha t. i. a takarmány-hiány őt magát

még előbb el nem úzi a rendszeresen kifosztott tartományból. Ez ellen mit sem lehetett tenni. Hannibál még egy mentő eszközt kísértett meg a fontos város megszabadítására, az utólsót, melyet találékony esze kezére adott. Miután a campániaiakat szándékáról értesítette és kitartásra buzdította, a magával hozott sereggel Cápúát elhagyta s a Rómába vezető úton megindult. Ugyanazon ügyes vakmerőséggel, mely első itáliai hadjáratait jellemzi, vetette magát most egy gyöngye sereggel az ellenséges várak és seregek közé és hadait Samniumon keresztül a valériusi úton, Tíbur mellett elhaladva, az Anió hídjáig vezette, ezen átkelt és a túlsó parton, egy német mérföldnyire Rómától, tábort ütött. Még az unokák unokái is átéreztek az ősök rémületét, midőn elbeszéli hallották, mikép állt „Hannibál a kapuk előtt“, de komoly veszély Rómát nem fenyegette. Az ellenséges sereg a város közelében fekvő falusi lakokat és szántóföldeket elpusztította: a városban levő két légió, mely ellene kivonult, meggátolta a falak megrohanását. Hannibál különben soha sem gondolt arra, hogy Rómát hadicsínnel meglepve elfoglalja, mikép kevéssel utóbb Scípió Új-Karthágót, és még kevesebbé készült komoly ostromra; egyetlen reménye abban állt, hogy az első rémülés hatása alatt a cápúai ostromló sereg egy része Rómába fog sietni, s így neki módot fog nyújtani az ostromzár megtörésére. Ez okból rövid időzés után ismét odább állt. A rómaiak az isteni kegyelem csodáját látták elvonulásában, mely jelek és látások által a veszedelmes embert távozásra kényszerítette, a mire természetesen a római légiók nem bírták kényszeríteni; s a háládatos hívők azon helyen, melyen Hannibál legközelebb jutott a városhoz, a cápúai kapu előtt, az appiusi út második mérföldkövénél oltárt emeltek a „megfordító védő“ istennek

Hannibál
Róma ellen.

(*Rediculus Tutanus*). A valóságban Hannibál azért távozott el, mert terve úgy hozta magával és Cápua felé vette útját. De a római hadvezérek nem követték el azon hibát, melyre ellenfelök számított; a Cápua körüli vonalakban a légiók mozdulatlanul álltak, és azon hírre, hogy Hannibál Rómának vette útját, csak egy gyöngé dandárt küldtek utána. Hannibál ezt megtudván, rögtön visszafordult Publius Galba consul ellen, ki meggondolatlanul követte őt Rómából s kivel eddig kerülte a megütközést, őt megverte és táborát rohammal megvette; de ez csekély kárpozlás volt Cápua elestéért, mely most kikerülhetlenné vált. A cápuai polgárság, főképp annak jobb osztályai már régóta aggódó tekintettel néztek a jövőbe; a tanácsházat s a város igazgatását szinte kizárólag reá hagyták a Róma-ellenes néppárt vezetőire. Most a kétségbeesés a fő- és alrendűeken, campániaiakon és phoeníkiiaiakon egyiránt erőt vett. A tanács huszonnyolcz tagja az önkénytes halálban keresett menekvést; a többiek a várost a kiengesztelhetetlen elkeseredett ellenség kegyelmére feladták. Magától értetett, hogy a véritételek el nem maradhatnak; csak a pör hosszú vagy rövid útja képezte a vita tárgyát: vajon mi volna czélszerűbb és tanácsosabb, a felségárulást továbbbi elágazásaiban Cápuaán kívül is alaposan üldözöbe venni, vagy pedig gyors kivégzések segélyével az ügyet befejezni. Amazt akarták Appius Claudius és a római senátus; azonban ez utóbbi, talán kevesebbé embertelen vélemény győzött. Ötvenhárom cápuai tiszt és hivatalnok Cales és Teánum vásártérein, Quintus Flaccus proconsul parancsára és jelenlétében megvesszőztetett és lefejeztetett, a tanács többi része börtönre vettetett, a polgárság nagy része rabszolgául eladatott, a vagyonosabbak javai elkoboztattak. Hasonló ítéletek tartattak Atellában és Calátiában is. E

Cápua meg-
adja magát.

büntetések szigorúak voltak; de tekintettel arra, mit jelentett Cápua elpártolása Rómára nézve, és arra, a mit e kor harczai szokásai, ha nem is igazságossá, de legalább megszokottá tettek, könnyen megmagyarázhatók. És vajon a polgárság, miután elpártolása után mindazon római polgárokat, kik ez elpártolás idején Cápuaiban voltak, rögtön lemészárolta, nem mondta-e ki ez által önmagára az ítéletet? Az azonban már nem volt helyén, hogy Róma ez alkalmat felhasználta arra, hogy véget vessen a régi hallgatolagos versengésnek Itália e két legnagyobb városa között, és hogy gyűlölt és irigyelt vetélytársát a campániai városi alkotmány megszüntetése által politikailag tökéletesen semmivé tette.

Cápua eleste roppant hatású volt, annál inkább, mert nem meglepetés, hanem egy két éven át tartott rendszeres ostrom eredménye volt, mely Hannibál minden erőfeszítései daczára szerencsésen végre hajtatott. Ép úgy jelezte ez most azt, hogy a rómaiak ismét túlsúlyra kaptak Itáliában, a mint hat évvel előbb Cápua átpártolása Hannibálhoz ennek felülkerekedését jelentette. Hiába igyekezett Hannibál azon hatást, melyet e hír szövetségeseire tett, Rhegion vagy a tarenti vár elfoglalása által ellensúlyozni. Erőltetett útja, melynek célja Rhegion meglepése volt, eredménytelen maradt, a tarenti várban pedig nagy volt ugyan a szükség, a mióta a tarenti-karthágói hajóraj a kikötőt elzárta, de miután a rómaiak sokkal erősebb hajóhadukkal magának e hajóhadnak szállítmányait is elvághatták s miután azon terület, melyen Hannibál uralkodott, alig bírta ennek seregét táplálni, a tengeri oldalon ostromlók nem kevesebb szenvedtek szükségét az ostromoltaknál, és végre elhagyták a kikötőt. Mi sem sikerült többé, maga a szerencse is el látszott hagyni a karthágóit. Cápua

Róma túlsúlya.

elestének e következményei, azon tekintély és bizalom mély megrendülése, melylyel Hannibál eddig itáliai szövetségeseinél bírt, és azon körülmény, hogy minden nem túlságosan ^{210.}compromittált község kísérletet tett, hogy tűrhető feltételek alatt a római symmachiába visszaléphessen, még sokkal érzékenyebben sujtották Hannibált, mint közvetlenül szenvedett veszteségei. Választania kellett a közt, hogy őrséget rakjon az ingadozó városokba, mi által már úgy is igen gyöngye seregét még inkább meggyöngítette volna és megbízható hadait az apránként való elveszésnek és az árulásnak vetette volna oda zsákmányúl — így

210. 544-ben Salápia város elpártolása alkalmával 500 válogatott numídiái lovasa leöletett —; vagy a közt, hogy a megbízhatatlan városokat lerombolja és felgyújtsa, nehogy az ellenség kezébe jussanak, a mi azonban itáliai védenetzeinek hangulatát nem igen javíthatta. Cápua eleste után a rómaiak ismét biztosítva érezték magokat, az itáliai háboru vég kimenetele felett; tetemes segédhadakat küldtek Spanyolországba, hol a két Scípió eleste következtében a római sereg létele forgott veszélyben; és, először a háboru kitörése óta, megengedték magoknak seregeik összes számának leszállítását, mely eddig a katonaszedés évről évre növekvő nehézségei daczára évenként felemeltetett s végre már 23 légióra rúgott. Ez okból a rómaiak a következő évben (544) lanyhábban is viselték a háborút, mint eddig, daczára annak, hogy Marcus Marcellus, a sicíliai háboru befejezése után ismét átvette a fő hadsereg feletti parancsnokságot; ez a belső tartományokban vár-háborút viselt és nem döntő csatározásokban verekedett a karthágóiakkal. A tarenti Akropolisért folyt harcz is eldöntetlen maradt. Apúliában Hannibálnak sikerült Herdoneæ mellett Gnæus Fulvius Centumalus proconsult le-

210.

győznie. A következő évben (545) a rómaiak hozzáláttak, hogy a második nagy várost, mely Hannibálhoz pártolt, Tarentet ismét hatalmokba kerítsék. Mialatt Marcus Marcellus szokott szívósságával és erélyével folytatta a háborút maga Hannibál ellen — egy két napig tartó ütközetben, az első napon megveretvén, a másodikon súlyos és véres győzelmet aratott — ; mialatt Quintus Fulvius consul a már ingadozó lucániaiakat és hirpínumiakat visszapártolásra és a phoenkiai őrségek kiszolgáltatására bírta ; mialatt Rhegionból kiinduló jól intézett portyázások Hannibált arra kényszerítették, hogy a szorongatott brettiusok segélyére siessen, azalatt az öreg Quintus Fábius, ki a consulságra még egyszer, most ötöd ízben, és ezzel együtt Tarent visszafoglalására vállalkozott, a közel fekvő messápiai vidéken fészkelte meg magát, és itt az őrség egy brettius szakaszának árulása kezére játszotta a várost, melyben most az elkeseredett győzők iszonyúan gazdálkodtak. Állítólag 30,000 tarenti adatott el rabszolgául és 3000 talentum (5 mill. tallér) folyt a római állami pénztárba. Ez volt utolsó fegyverténye a nyolczvan éves hadvezérnek ; Hannibál a város megszabadítására sietett, midőn már mindennek vége volt, és visszavonult Metapont felé. — Miután ekkép Hannibál legfontosabb hódítmányait elvesztette s mindinkább a félsziget délnyugoti csúcsára szorítottatott, Marcus Marcellus, ki a következő évre (546) consullá választatott, azt remélte, hogy jeles társával Títus Quinctius Crispínussal egyesülten a háborút egy döntő támadással befejezheti. A vén katona nem törődött hatvan évével, ébren és álmában csak azon egy gondolat töltötte be lelkét, hogy Hannibált legyőzze és Itáliát megszabadítsa. De e dicsőséget a sors egy ifjabb főnek szánta. Egy jelentéktelen szemle alkalmával Venúsia vidékén mind-

209.

Tarent megadja magát.

Hannibál
visszaszorítatik.

208.

két consul egy szakasz afrikai lovasság által megtámadta-tott. Marcellus úgy küzdött az egyenetlen harcban, a mint negyven év előtt harczolt Hamilkár ellen és tizen-négy év előtt Clastidium mellett, míg végre haldokolva bukott le lováról; Crispínus megmenekült, de a küzdelem-ben kapott sebeibe belehalt (546).

208.

A háboru
terhe.

A háboru már tizennégy év óta folyt. A veszély, mely néhány év előtt az államot lételében fenyegette, el-enyészettnek látszott; de annál inkább érezte Itália a végtelen harc súlyos és évről évre súlyosbodó terhét. Az állam pénzügyi tekintetben iszonyúan szenvedett. A cannæi ütközet után (538) a legtekintélyesebb emberekből tulaj-don bankbizottságot (*tres viri mensarii*) alakítottak, hogy a pénzügy e súlyos időkben állandó és gondos fő hatóság-gal bírjon; ez megtette a mit tenni lehetett, de a vi-szonyok olyanok voltak, melyek minden pénzügyi bölcse-séget csúffá tettek. Mindjárt a háboru kezdetén az ezüst-és rézpénzt silányabbá tették, az ezüst pénzdarab törvényes értékét az addigi érték egy harmadánál többre felemelték és aranypénzt adtak ki, melynek névleges értéke sokkal nagyobb volt fém-értékénél. De csakhamar már ez sem volt elég; a szállítóktól hitelre kellett vásárolni és a kor-mány kénytelen volt félig szemet húnyni sáfárkodásukra, mert szüksége volt rájuk, mígnem végre a túlságos sik-kasztás az ædíleket arra bírta, hogy néhányon a leg-gonoszabbak közül a nép előtt emelt vád segítségével példát adjanak. A vagyonosak hazafisága, kik aránylag ter-mészetesen legtöbbet szenvedtek, gyakran igénybe vétetett és nem siker nélkül. A jobb osztályokból való katonák s az altisztek és lovasok, önkényt vagy a testületi szellem kényszere alatt, valamennyien lemondtak zsoldjokról. A község által felfegyverzett és a Benevent melletti ütközet

216.

után szabadoknak nyilvánított rabszolgák tulajdonosai, a bankbizottságnak, mely kárukat meg akarta téríteni, azt felelték, hogy elvárhatnak vele a háboru befejeztéig (540). Midőn a népünnepek kiállítására s a nyilvános épületek fenntartására az állampénztárban többé nem volt pénz, azon társulatok, melyek ez üzleteket eddig szerződésileg bérelték, készeknek nyilatkoztak azokat egyelőre ingyen folytatni (540). Sőt ép úgy, mint az első pún háborúban, egy a gazdagoktól vett önkénytes kölcsön segítségével egy hajóhad szereltetett fel hadiszerekkel és legénységgel (544). Felhasználták az árvapénzeket, sőt végre, Tarent elfoglalásának évében, hozzá nyúltak még a szükség esetére régóta takargatott tartalékösszeghez is (1.144,000 tallér). Ennek daczára az állam legszükségesebb fizetéseit sem bírta teljesíteni; a zsold kifizetése, főkép a távolabb fekvő tartományokban, aggasztó módon fennakadt. Az állam szorult helyzete azonban nem legrosszabb részét tette az anyagi szükségnek. A föld mindenfelé parlagon hevert. A medimnos (1 porosz véka) ára egész 15 denárig ($3\frac{1}{2}$ tallér), tehát a fővárosi középarnak legalább háromszorosára emelkedett, és sokan egyenesen éhen haltak volna, ha Egyiptomból nem jött volna gabona, s mindenek felett, ha a Siciáliában ismét felviruló földművelés a vég szükségnek véget nem vetett volna. Hogy pedig az ily állapotok mint teszük tönkre a kis parasztgazdaságot, mint emészti fel a keservesen megtakarított filléreket, mint változtatják a virágzó falvakat koldusok és rablók fészkeivé, azt világosan mutatják más hasonló háborúk, melyekről többet mondó jelentésekkel bírunk. — Ezen anyagi szükségnél még aggasztóbb volt a szövetségeseknek növekedő idegenkedése a római háborútól, mely véröket s vagyonukat felemésztette.

214.

214.

210.

△ szövetségesek.

A nemlatin községektől ugyan e tekintetben kevesebb függött. Maga a háboru bebizonyította, hogy a míg a latin nemzet Rómával tart, ők mit sem tehetnek; kisebb vagy nagyobb kedvetlenségök nem sokat nyomott a latban. Most azonban maga Látium is ingadozni kezdett. Etrúriában, Látiumban, a marsusok földjén és éjszaki Campániában, tehát épen azon itáliai tartományokban, melyek a háborútól legkevesebbet szenvedtek, a latin községek legnagyobb része 545-ben kijelentette a római senátusnak, hogy ezentúl sem újonczokat sem adót többé nem küld Rómába, s hogy a rómaiakra bízza a saját érdekekben viselt háborúnak saját erejökkel való folytatását. Nagy volt Rómában a kétségbeesés; de e pillanatban nem volt az ellenkezőket mivel kényszeríteni. Szerencsére, nem minden latin község tett így. Sőt a gall, a picénumi és dél-itáliai gyarmatok, élőkön a hatalmas és nazafias Fregellævel, egyenesen kijelentették, hogy most annál hívebben és szorosabban csatlakoznak Rómához, — igaz ugyan, hogy ezeknek módjokban volt világosan meggyőződni arról, hogy a folyamatban levő háborúban az ő létezésök, ha lehet, még inkább kockán áll, mint a fővárosé, s hogy e háboru valóban nem csupán Rómáért, hanem a latin hegemoniáért Itáliában, sőt Itália nemzeti függetlenségeért vívatik. Ama fél elpártolás is kétségkívül inkább a rövidlátás és kimerülés, mint sem a hazaárulás szülöttje volt; ugyan e városok a phœníciaival való szövetkezés eszméjét kétségkívül megvetéssel utasították volna el magoktól. De végre is szakadás volt ez a rómaiak s a latinok közt, s e szakadás nem maradt visszahatás nélkül a tartományok meghódított népségeire. Arretiumban azonnal aggasztó forrongás jelei mutatkoztak; egy az etruskok közt Hannibál javára szított összeesküvés fedeztetett fel s oly veszélyesnek látszott,

hogy római hadak tétettek miatta mozgásba. A katonaság és rendőrség a mozgalmat ugyan könnyű szerivel elfojtotta; de azért ez intő jele volt annak, mi következhetik be, a mióta a latin várak többé nem öntöttek félelmet a tartományba. — E terhes és feszült viszonyok közt egyszerre csapott le Itáliába azon hír, hogy Hasdrubál 546. őszén átkelt a Pyrenæken s hogy a rómaiaknak arra kell készülnök, hogy a következő évben Itáliában Hamilkár mindkét fiával harcoljanak. Nem hiába állta meg Hannibál helyét hosszú és terhes évek során keresztül: a mit az otthoni pártos ellenzék, a mit a rövidlátó Philippos tőle megtagadott, azt öcsce hozta meg neki, kit, mint őt, Hamilkár szelleme lelkesített. Nyolcezer ligúriai, phoenikiai arannyal megnyerve, már készen állt Hasdrubállal egyesülni, s ha az első ütközetet megnyeri, akkor remélhette, hogy testvére támogatására a gallokat, sőt talán az etruskokat is fegyverbe állíthatja Róma ellen. És Itália nem az volt többé, a mi tizennégy év előtt; az állam, úgy mint az egyesek, ki voltak merülve, a latin szövetség meglazúlt, a legjobb hadvezér épen az imént esett el a harctéren, és Hannibál még nem volt legyőzve. Scipiónak csakugyan volt oka géniuszának kegyét dicsőíteni, ha megbocsáthatatlan hibájának következményeit elhárítja róla és hazájáról.

Hasdrubál
 közeledése.
 208.

Róma, mint a legnagyobb veszély napjaiban, ismét huszonhárom légiót állított síkra; önkénytesek szólítottak fegyverre és a hadi szolgálat alól törvényesen mentesek szintén besoroztattak. Ennek daczára Róma meglepetett. Hasdrubál korábban, mint barátai és ellenségei várták, az Alpokon innen volt (547); a gallok, az átvonulásokat már megszokva, jó pénzért szívesen megnyitották szorosaitak és szolgáltak mindennel, a mire a seregnek szüksége volt.

Új fegyver-
 kezés.

Hasdrubál és
 Hannibál
 úton.
 207.

Ha Rómában az alpesi szorosok kijárait meg szállani szándékoztak, úgy ismét elkéstek vele; már híre jött, hogy Hasdrubál a Pádusnál áll, hogy a gallokat ép oly sikeresen fegyverre szólítja mint egykor bátyja, és hogy Placentiát megrohanja. Marcus Lívius consul nagy sietve ment az éjszaki hadsereghez, hol már nagy szükség volt reá. Etrúria és Umbria tompa forrongásban álltak, s a phœnkiai sereg területökön önkénytesekkel szaporodott. Társa Gáius Néro magához vonta Gáius Hostílius Tubulus praetort Venúsiából, és 40,000-nyi sereggel megindult, hogy Hannibál elől az éjszagnak vezető utat elzárja. Ez összes erejét a bretti tartományban gyűjtötte össze és a Rhegionból Apúliába vezető nagy úton előnyomulva Grumentumnál találkozott a consullal. Makaes harcz fejlődött ki köztök, melyben Néro magának tulajdonította a diadalt; de Hannibál szokott ügyes oldalkanyarodásai egyikének segélyével legalább el tudta magát vonni az ellenség elől és akadályozatlanul ért Apúliába. Itt megállt, s eleinte Venúsia, azután Canúsium mellett táborozott; Néro, ki nyomon követte, mindkét helyen szemben vele. Alig látszik kétségesnek, hogy Hannibál önkényt állt meg s nem a római sereg által akasztatott meg előnyomulásában; hogy miért állapodott meg épen itt és nem továbbad éjszagnak, arra Hasdrubállal való megegyezésének vagy ennek menetei feletti sejtelmeinek, melyeket nem ismerünk, kellett okot szolgáltatniok. Míg a két sereg ekkép itt tétlenül állt szemben egymással, azalatt Hasdrubálnak Hannibál táborában epedve várt sürgönye Néro őrei által felfogatott; ebből kiviláglott, hogy Hasdrubál a flamíniusi úton szándékozik előre menni, tehát egyelőre a tengerpart mellett maradni, azután Fánumnál átkelni az Apenninen s Narnia ellen fordulván, Hannibállal itt találkozni. Nar-

niába, mely ekkép a két phœnikiai sereg egyesülési pontjával szemeltetett ki, Néró rögtön elküldte a fővárosban levő tartalékot, míg viszont a Cápua mellett álló hadtest Rómába ment s ott új tartalék alakíttatott. Azon meggyőződésben, hogy Hannibál öcscsének szándékát nem tudja s továbbra is Apúliában fog rá várakozni, Néró azon vakmerőségre szánta el magát, hogy egy 7000-nyi csekély de válogatott hadtesttel erőszakolt menetekben éjszakra menjen és hacsak lehet, társával egyesülten Hasdrubált ütközetre kényszerítse; és ezt megtehetette, miután azon római sereg, melyet maga után hagyott, még mindig elég erős volt arra, hogy Hannibállal megmérkőzzék, ha általa megtámadtatnék, vagy hogy, ha útnak indul, nyomában legyen és vele együtt érjen a döntő harc színhelyére. Néró társát Marcus Líviust Séna Gallicánál találta az ellenségre várakozva. A két consul rögtön előre nyomult Hasdrubál ellen, ki éppen a Metauruson való átkeléssel volt elfoglalva. Hasdrubál, az ütközetet kikerülendő, oldalt akart a rómaiak elől elvonulni; de vezetői által cserben hagyatván, az ismeretlen vidéken, eltévedt, míg végre menet közben a római lovasság megtámadta s mindaddig feltartóztatta, míg a római gyalogság is megérkezett s az ütközet többé kikerülhető nem volt. Hasdrubál a spanyolokat a jobb szárnyra állította, eléjük tíz elefántját, a gallokat a bal szárnyra, melyet hátra vont. A jobb szárnyon sokáig kétesen hullámozott a harc és az itt parancsnokoló Lívius consul erősen szorongattatott, mígnem végre Néró, stratégiai hadműveletét taktikailag ismételve, a vele mozdulatlanul szemben álló ellenséget állva hagyta és saját seregét körüljárva a spanyolokat oldalról támadta meg. Ez döntött. A fáradságosan kiküzdött és igen véres győzelem tökéletes volt; a phœnikiai sereg, nem levén visszavonulási vonala,

A sénai
ütközet.

megsemmisítettett, tábora elfoglaltatott. Hasdrubál, midőn a kitünően vezényelt ütközetet veszve látta, atyja példáját követve a katona becsületes halálát kereste és megtalálta. Mint katona és mint férfi méltó öcsce volt Hannibálnak. — Az ütközet utáni napon Néró ismét felkerekedett s alig két heti távollét után ismét szemben állt Hannibállal Apúliában, ki ezalatt semmi hírt nem kapott és nem mozdult helyéből. A hírt a consul maga hozta meg neki, midőn öcscsének levágott fejét oda dobatta a phoeníkiái előőrök elé, így állva bosszút nagy ellenfelén, ki a halottakkal nem akarván harcolni, Paullust, Gracchust és Marcellust tisztességesen eltemettette. Hannibál belátta, hogy hiába remélt s hogy mindennek vége van. Apúliát és Lucániát, sőt Metapontot is feladta és a bretti tartományba vonúlt, melynek kikötői képezték egyetlen visszavonulási útját. A római hadvezérek erélye s még inkább a szerencse példátlan kedvezése ekkép elhárította Róma fejről azon veszélyt, melynek nagysága bőven igazolta Hannibál szívós kitartását Itáliában, s mely teljesen egy színvonalon állt a cannæi csata után beállt veszedelemmel. Rómában határtalan volt az öröm, az üzletek ismét megindultak úgy mint béke idején; mindenki érezte, hogy a háboru veszélye már megszűnt.

Hannibál a bretti tartományban.

Az itáliai háboru fennakad.

De azért Róma épen nem sietett a harcznak véget vetni. Minden erkölcsi és anyagi erőnek mértéken túli megfeszítése kimerítette úgy az államot mint az egyeseket, szívesen átengedték magokat a gondatlanságnak és nyugalomnak. A hadsereg és hajóhad leszállítottak, a római és latin parasztlak visszavittetek elpusztult majorságaikba, az állampénztárt a campániai uradalmak egy részének eladása ismét megtöltötte. Az államkormányzat újra szabályoztatott s az elharapódzott rendetlenségek orvosoltattak;

az önkénytes hadikölcsön visszafizetése megkezdett és a hátralékban maradt latin községek elmulasztott tartozásainak busás kamatokkal való törlesztésére kényszerítették. — A háboru Itáliában fennakadt. Fényes bizonyítványa volt Hannibál stratégiai képességének, bár természetesen egyszersmind a vele most szemben álló római hadvezérek tehetségtelenségének is, hogy ettől fogva még négy éven át képes volt magát a bretti tartományban fenntartani a nélkül, hogy sokkal erősebb ellenfele őt akár a várakba való zárkózásra, akár a hajóra szállásra bírta volna kényszeríteni. Igaz ugyan hogy fokozatosan mindinkább vissza kellett vonúlnia, nem annyira a rómaiakkal vítt csatározásai folytán, melyek semmi döntő eredményre nem vezettek, mint inkább azért, mert bretti szövetségesei mind csökönyösebbekké lettek, úgy hogy végre már csak azon városokra számíthatott, melyeket seregével megszállva tartott. Így Thuriit önkényt feladta; Lokri, Publius Scípió intézkedésére Rhegionból kiindulva ismét megvétetett (549). A karthágói hatóságok, melyek Hannibál terveit

megrontották, mintha végre magok akarnák azokat fényesen igazolni, most, midőn egy római sereg betörésétől féltek Afrikába, azokat magok keresték ismét elő (548. 549), s Hannibálnak Itáliába, Mágónak Spanyolországba segélyt küldtek pénzben és katonában, azon meghagyással, hogy a háborút Itáliában újítsák meg s a líbyai falusi lakok és karthágói boltok remegő birtokosainak életét még valamivel nyújtsák hosszabbra. Hasonlókép követség ment Makedóniába, Philippost a szövetség megújítására és az Itáliába való betörésre rábírní (549). De már késő volt. Philippos néhány hónappal előbb békét kötött Rómával; Karthágó bekövetkezendő politikai megsemmisítése ugyan alkalmatlan volt rá nézve, de azért, legalább nyilvánosan, mit sem

205.

206. 205.

205.

tett Róma ellen. Afrikába egy kis makedóniai hadtest ment, melyet a rómaiak állítása szerint Philippos saját zsebéből fizetett; s ez könnyen megmagyarázható is volna, de mint az események további folyama megmutatta, a rómaiak azt bebizonyítani nem bírták. Az Itáliában való kiszállásra Makedónia nem gondolt. — Komolyabban fogta fel feladatát Mágó, Hamilkár legifjabb fia. A spanyol hadsereg romjaival, melyeket először Minorcára vitt, 549-ben Génua mellett partra szállt, a várost feldúlta s a ligúrokat és gallokat fegyverre szólította, kiket az arany és a vállalat újsága, mint mindig, seregesen vont zászlai alá; sőt még egész Etrúriában is bírt összeköttetésekkel, mely tartományban a politikai pörök nem szüneteltek. De a mi sereget magával hozott, azzal komolyan mire sem vállalkozhatott a tulajdonképi Itália ellen; Hannibál pedig szintén sokkal gyöngébb volt és befolyása alsó Itáliában sokkal alább szállt, semhogy sikeresen előre nyomúlhatott volna. A karthágói urak nem akarták a hazát megmen-teni, midőn még lehetséges volt; most midőn akarták volna, nem volt többé lehetséges.

Mágó Itá-
liában.

205.

Scipió afri-
kai hadjá-
rata.

A római senátusban már aligha kételkedett valaki azon, hogy Karthágó háborújának Róma ellen vége van, valamint azon, hogy most Róma háborújának kell megkezdődnie Karthágó ellen; de az afrikai expedítiót, bármily kikerülhetetlen volt, mégis késlekedtek elrendelni. E célra mindenek felett egy tehetséges és népszerű vezérre volt szükség, s ilyen most nem állt a senátusnak rendelkezésére. A legjobb tábornokok vagy elestek a harczmezőn, vagy, mint Quintus Fábius és Quintus Fulvius, igen öregek voltak már a teljesen újnemű és valószínűleg hosszadalmas háborúra. A sénai győzők, Gáius Néro és Marcus Lívius kétségkívül megfeleleltek volna e feladat-

nak, de mindketten szerfelett népszerűtlen aristokraták voltak s kétséges volt, vajon sikerülne-e számokra a parancsnokságot megszerezni — mert Róma már annyira jutott, hogy maga a képesség már csak az aggodalom napjaiban volt döntő tényező a választásban — s még kétségesebb volt, vajon ezek képesek volnának-e a kimerült népet új erőfeszítésre bírni. Ekkor érkezett vissza Publius Scípió Spanyolországból, és a tömeg kedvence, ki a nép kezéből nyert megbízatását oly fényesen teljesítette vagy legalább teljesíteni látszott, a következő évre rögtön consullá választatott. Azon szilárd elhatározással lépett hivatalába (549), hogy a már Spanyolországban tervelt afrikai hadjáratot meg fogja valósítani. A senátusban azonban nem csak hogy a rendszeres hadviselés pártja hallani sem akart egy afrikai hadjáratról mindaddig, míg Hannibál még Itália földjén áll, hanem a tanács többségének hangulata is éppen nem volt kedvező a fiatal hadvezérre nézve. A város szigorú és kissé parasztos atyáinak nem volt ínyökre Scípió görög elegantiája s modern műveltsége és gondolkozásmódja, és spanyolországi hadviselése úgy mint katonai fegyelme ellen komoly kifogásokat lehetett tenni. Mily alapos volt azon szemrehányás, miszerint túlzott elnézéssel viseltetett hadtest-parancsnokai iránt, csakhamar megmutatták azon alávalóságok, melyeket Gáius Plemínius Lokriban elkövetett, s melyeknek, hanyag felügyelése által, Scípió közvetve, a legbotránkozottabb módon, szintén részese volt. Midőn a senátus az afrikai hadjáratra teendő intézkedések és a hadvezér megválasztása felett tanácskozott, az új consul elárulta, hogy, a mint a régi szokás és az alkotmány ellenkezésbe jött magán szándékaival, kész ez akadályokon magát egyszerűen túltenni, és elég világosan értésére adta a senátusnak,

hogy el van határozva a kormányzó hatóság ellenében végső esetben dicsőségére és a tömegben bírt népszerűségére támaszkodni, a mi szükségkép nem csak megsértette a tanácsot, hanem azon komoly aggodalmat is felköltötte lelkében, vajon az ily fő hadvezér fog-e a bekövetkezendő döntő háborúban s a netaláni békealkudozásokban Karthágóval, a neki adott utasításokhoz alkalmazkodni; s ez aggodalmat a spanyol expedíció önhatalmú vezetése sehogy sem bírta lecsillapítani. Ezek daczára mindkét félben volt annyi belátás, hogy a dolgokat törésre jutni ne engedjék. A senátusnak is el kellett ismernie, hogy az afrikai hadjárat szükséges és hogy nem tanácsos azt határozatlan időre elhalasztani; hogy Scípió igen tehetséges katona és ennyiben igen alkalmas egy ily háboru vezetésére, és végre, hogy ha valaki, ő volna képes a néptől főparancsnokságának meghosszabbítását mindaddig, míg szükség van reá, és erejének végső megfeszítését kieszközölni. A többség elhatározta, hogy Scípiótól a kivánt megbízatást nem tagadja meg, miután ez előbb legalább formailag eleget tett a legfőbb kormányhatóság iránt köteles tiszteletének, és magát a senátus végzésének előre alávetette. Elhatároztatott, hogy Scípió ez évben Sicíliába menjen, ott a hajóhad építését, az ostromló szerek készítését s a hadsereg megalakítását vezesse, a következő évben pedig Afrikába vitorlázzon. E végre a sicíliai hadsereg, mely még mindig ama két, a cannæi sereg romjaiból alkotott légióból állt, adatott rendelkezésére, miután a sziget fedezésére egy gyöngérség s a hajóhad teljesen elég volt; s azonkívül megengedettett Itáliából önkényteseket vennie magához. Világos volt, hogy a senátus az expedíciót nem annyira elrendelte, mint inkább végbemenni engedte; Scípió félannyi haderőt sem kapott, mint a mennyi egykor Regulusnak rendelke-

zésére bocsáttatott, s ezenfelül még épen azon hadtestet, melyet a senátus évek óta kiszámított mellőztetésben részesített. Az afrikai sereg a senátus többsége szemében fenytéki csapatokból és önkénytesekből álló haszontalan nép volt, melynek elvesztét az állam nem igen érezhette meg. — Ha más valaki áll Scípió helyén, talán kijelentette volna, hogy az afrikai hadjáratba vagy más eszközökkel vagy épen nem kell fogni; de Scípió önbizalmában elfogadta a feltételeket, nem nézve hogy minők, csak hogy a vágyva várt parancsnokságot elnyerhesse. Nehogy a hadjárat népszerűségét csökkentse, a mennyire csak lehetett, gondosan került a népnek minden közvetlen megterhelését. Költségeit, melyeknek nagy része a hajóhad építésére fordított, egyrészt az etrusk városoknak úgynevezett önkénytes contribúciója, vagyis azon hadi adó által fedezte, mely Arrétiumra s a többi phoeníkiai érzületű községekre büntetésül rovatott, más részben a sicíliai városok által fedeztette; s a hajóhad negyven nap alatt indulásra készen állt. A katonaság önkénytesekkel szaporodott meg, minő hétezer sereglett Itália minden részéből a szeretett vezér felhívására táborába. Ekkép Scípió 550. tavaszán két, veteránokból álló, erős légióval (vagy 30,000 emberrel), 40 hadi és 400 szállító hajóval útra kelt Afrika felé és ott szerencsésen partra szállt az Utica közelében levő szép földesúcson, a nélkül hogy bármely ellentállásra találna.

A karthágóiak, már régóta várván, hogy azon fosztogató hadjáratokat, melyekkel a római hajórajok az utóbbi években gyakran meglátogatták az afrikai partokat, komoly betörés fogja követni, hogy ezt elháríthassák magokról, nem csak az itáliai-makedóniai háborút kísértették meg újra felszítani, hanem otthon is készültek a rómaiak

204.

Hadi készü-
letek Afriká-
ban.

fogadására. A két versengő berber király: a cirtai Massinissa (Constantine), a massylok ura és a sígai Syphax közül (a Tafna torkolata mellett, Órantól nyugotnak), ki a massasylok felett uralkodott, sikerült ezt, a sokkal hatalmasabbikat, ki eddig Rómával barátkozott, szerződés és sógorság segélyével szorosán Karthágóhoz fűzniök, míg a másikat, Syphax régi vetélytársát és Karthágó szövetségését, elejtették. Massinissa Syphax és Karthágó egyesült erejével szemben kétségbe esett ellentállás után elbukott s kénytelen volt tartományait zsákmányul engedni át Syphaxnak; ő maga néhány lovassal a sivatagban bolyongott. A Syphaxtól várható segéd-seregen kívül egy 20,000 gyalogból, 6000 lovasból és 140 elefántból — Hannó különösen e végből küldetett ki elefánt-vadászatra — álló sereg állt csatakészen a főváros védelmére, a Spanyolországban kipróbált Hasdrubálnak, Gisgon fiának vezénylete alatt; a kikötőben erős hajóhad horgonyozott. Egy makedóniai hadtest Sopaterrel élén s egy szállítmány keltibériai zsoldos rövid időn megérkezendő volt. — Scípió partraszállásának hírére Massinissa rögtön azon hadvezérhez sietett, kivel nem rég Spanyolországban ellenségként állott szemben; de az országot vesztett fejedelem egyelőre nem hozott a rómaiaknak egyebet személyes kitünő tulajdonainál, és a líbiaiak, bár lelkökből megunták a sok adófizetést és katonaillesztést, hasonló esetekben mégis már sokkal keservebb tapasztalatokat tettek, sem hogy rögtön a rómaiak mellé álljanak. Így kezdte meg Scípió a hadjáratot. A míg csak a nálánál gyöngébb karthágói sereg állt vele szemben, előnyben volt s néhány szerencsés lovas csatározás után Utica ostromához foghatott; de midőn Syphax, állítólag 50,000 gyaloggal és 10,000 lovassal megérkezett, kénytelen volt

az ostrommal felhagyni és télire megerősített hajótábor
 ütni egy könnyen elsánczolható földcsúcson Utica és Kar-
 thágó közt. Itt töltötte az 550/1-iki telet. E meglehető-
 sen kényelmetlen helyzetből, melyben a tavasz reá derült,
 egy szerencsés hadicsínnel szabadította ki magát. Az afri-
 kaiak, a Scípió által inkább ravaszúl, mintsem becsületes
 szándékkal kezdett békealkudozások által elaltatva, ugyan-
 azon éjjelen mindkét táborukban megtámadtatták magokat:
 a numídiiaiak nádkunyhói egyszerre lángra lobbantak s
 midőn a karthágóiak segítségükre siettek, saját táborukat
 is azon sors érte; a római hadosztályok védtelenül ölték
 le a menekülőket. Ezen éjjeli támadás több romlást ho-
 zott a karthágóiakra, mint sok más ütközet; de azért nem
 vesztették el bátorságukat s még a félenkek vagy inkább
 a bölcsebbek tanácsát is elvetették, kik Mágót és Hanni-
 bált vissza akarták hivatni. A várt keltibériai és make-
 dóniai segédcsoportok épen most érkeztek meg, s a kar-
 thágóiak elhatározták, hogy a „nagy mezőkön“ öt napi járó
 földre Uticától még egyszer megkísérik a nyílt ütközetet.
 Scípió sietett azt elfogadni; veteránjai és önkénytesei
 könnyű szerivel szétugratták a szedett-vedett karthágói és
 numídiiai rajokat, s a keltibériaiakat, kik Scípiótól nem
 várhattak kegyelmet, makacs ellentállás után szintén le-
 mészárolták. E kettős vereség után az afrikaiak sehol sem
 bírtak többé a csatatéren megállani. A karthágói hajóhad-
 nak egy, a római hajótábor ellen intézett támadása nem
 volt ugyan kedvezőtlen, de döntő eredményű sem, és
 bőven ellensúlyoztatott Syphax elfogatása által, kit Scípió
 példátlan szerencséje ennek kezébe juttatott, mi által Mas-
 sinissa azzá lett a rómaiakra nézve, a mi a háboru kez-
 detén Syphax volt Karthágó számára. — Ily vereségek
 után a karthágói békepárt, mely tizenhat év óta néma-

Scípió a
 partra visz-
 szaszorítta-
 tik.
 204/3.

A karthágói
 tábor meg-
 támadása.

Békealkudo-
 zások.

ságra volt kárhozthatva, ismét felemelhette fejét és nyíltan fellázadhatott a Barcasok s a hazafiak kormányzása ellen. A kormány Hasdrubált, Gisgon fiát, távollétében halálra ítélte, és megkísérté Scípiótól fegyverszünetet és békét eszközölni. Ez a spanyol birtokok s a földközi tengeri szigetek átengedését, Syphax birodalmának Massinissára ruházását, a hadihajóknak, 20nak kivételével, kiszolgáltatását és 4000 talentumnyi (majd 7 millió tallér) hadisarcz fizetését követelte, — mely feltételeket Karthágó oly példátlanul kedvezőknek talált, hogy önkénytelenül azt kérdjük, vajon Scípió nem inkább saját, mint Róma érdekében szabta-e ki azokat. Karthágó meghatalmazottjai e feltételeket hatóságaik helybenhagyásának fenntartása mellett elfogadták, s ez ügyben egy karthágói követség indult Rómába. De a karthágói hazafi pártnak esze ágában sem volt a harczról ily olcsó áron lemondani; ügyök nemességébe vetett hitök, bizalmok a nagy hadvezér iránt, sőt maga Róma példája is kitarításra buzdította őket, nem is tekintve azt, hogy a béke szükségkép az ellenpártot fogná kormányra emelni s ezzel őket elveszíteni. A polgárságban a hazafiak bírtak többséggel; elhatározottat, hogy a békeajánlat tárgyalás alá bocsáttassék, de ezalatt Karthágó egy elhatározó végerőfeszítésre készüljön. Mágónak és Hannibálnak rendelet küldetett, hogy rögtön térjenek vissza Afrikába. Mágó, ki három év óta (549—551) azon működött, hogy éjszaki Itáliában coalítiót alakíthasson Róma ellen, épen ekkor az insubriak földén a rómaiak sokkal nagyobb kettős serege által megveretett (Milánó körül). A római lovasság hátrálni kezdett, a gyalogság erősen szorongattatott és a győzelem már a karthágóiak részére látszott hajolni, midőn egy római hadosztálynak az ellenséges elefántok elleni merész támadása és főkép a tehetséges és szeretett vezér súlyos

A karthágói
hazafiak
mesterkedé-
sei.

megsebesülése a csata sorsát megfordította: a phoeníkiái sereg kénytelen volt a ligúriai partra hátrálni. Itt kapta meg és hajtotta végre a hajóraszállási parancsot; Mágó azonban útközben sebébe belehalt. Hannibál, ha Philippossal folyt utóbbi alkudozásai ismét kilátást nem nyújtottak volna neki arra, hogy többet használhat hazájának Itáliában, mint sem Líbyában, valószínűleg megelőzte volna e parancsot; most, a mint Krótonban, hol legutóbb állomásozott, megkapta, sietett azt végre hajtani. Lovait, valamint azon itáliai katonákat, kik vonakodtak őt a tengeren túlra követni, leölette, és a krótoni kikötőben régóta készen álló szállító hajókra szállt. A római polgárok újra fellélekzettek, midőn a hatalmas líbyai oroslán, melyet még most sem mert vagy bírt senki elvonulásra kényszeríteni, ily módon önkényt hátat fordított Itáliának; ez alkalommal azon egyetlen római hadvezért, ki e nehéz időkben helyét becsülettel megállta és társait túlélte, a majdnem kilenczven éves Quintus Fábiust tanács és nép a gyepkoszorúval tisztelte meg. E koszorút, melyet római szokás szerint a hadvezére által megmentett hadsereg szokott megmentőjének felajánlani, az összes községtől nyerni a legnagyobb megtiszteltetés volt, melyben római polgár valaha részesült s utolsó kitüntetése az agg vezérnek, ki még ugyanazon évben kivált az élők sorából (551). Han-

Hannibál
Afrikában.

koszorúval övezve körül. Most, miután már megtörtént az, a minek elejét akarta venni s a mit elhárított volna, ha megengedték volna neki, most azt kívánták tőle, hogy segítse és mentse meg hazáját, ha még lehet; és ő panaszs és feleselés nélkül engedelmeskedett. Megérkezésekor a hazafipárt nyíltan fellépett; a Hasdrubál elleni gyalázatos ítélet megsemmisítettett, Hannibál ügyessége új összeköttetések hozott létre a numídiái seikekkel és nem csak hogy a népgyűlés a tényleg megkötött békétől megtagadta helybenhagyását, hanem a karthágóiak tényleg megszegették a fegyverszünetet egy, az afrikai parton partra vetett római szállító hajóraj kirablása, sőt még egy római hadihajó megtámadása által is, melyen Róma követői utaztak. Scípió jogos elkeseredéssel kerekedett fel Túnis melletti táborából (552) és vonúlt végig a Bagradas (Medscherda) gazdag völgyén, nem adva többé capitulációt a községeknek, hanem a falvak és városok lakóit tömegesen összefogdosva és vásárra vitetve. Már mélyen behatolva a bennföldre, Naraggaránál (Siccától nyugotra, most Kaf, Ras o Dschaber mellett) állt, midőn Hannibál, ki Hadrumentum felől ment elébe, vele találkozott. A karthágói hadvezér személyes találkozásban kísérté meg a rómainak kedvezőbb feltételek kieszközlését; de Scípióra nézve, ki a lehetséges engedményeknek már végső határáig elment, a fegyverszünet megszegése után lehetetlen volt további engedményeket tenni, és nem is hihető, hogy Hannibálnak e lépéssel egyéb célja lett volna, mint megmutatni a tömegnek, hogy a hazafiak korántsem ellenzik feltétlenül a békét. Az értekezés eredménytelen maradt, és így Zama mellett (valószínűleg Siccától nem messze)*) döntő ütközetre

Az ellenségeskedések újra kezdődnek.

202.

*) Az ütközetnek sem helye sem ideje nincs pontosan megállapítva. Helye aligha lehet más, mint az ismeretes Zama regia, ideje

került a dolog. Hannibál három vonalban állította fel gyalogságát: az első harcrendbe a karthágói zsoldosokat, a másodikba az afrikai honvédséget és a karthágói polgárőrséget a makedóniai hadtesttel együtt, a harmadikba a vele Itáliában járt veteránokat. A harcrend előtt nyolczvan elefánt állt, a szárnyakon a lovasság. Scípió légióit szintén három harcrendbe állította római szokás szerint, és úgy rendezte be, hogy az elefántok a harcrenden keresztül és mellette áttörhessenek a nélkül hogy ezt szétrobbantanák. Ez nem csak tökéletesen sikerült, hanem az oldalra kanyarodó elefántok még a karthágói szárnyakon álló lovasságot is megzavarták, úgy hogy Scípió lovassága, mely Massinissa csapatainak megérkezése folytán különben is sokkal erősebb volt a karthágóinál, ezzel könnyű módon elbánhatott és azt csakhamar erősen üldözőbe vehette. Hevesebb volt a gyalogság harca. Sokáig mindkét félen az első csatarendek közt folyt a küzdelem; de a szerfelett véres kézviadalban végre mindkét fél összezavarodott s kénytelen volt a maga második harcrendjében támaszt keresni. A rómaiak ezt meg is találták; a karthágói militia azonban oly megbízhatatlannak és ingadozónak mutatkozott, hogy a zsoldosok elárulva vélték magokat és a karthágói polgárőrséggel kezdtek viaskodni. Hannibál azonban mindazt, a mi az első két harcrendből még fennmaradt, gyorsan a szárnyakra terelte s az egész vonalon seregének színével, az itáliai hadakkal nyomult előre. Scípió ellenben a középén gyűjtötte össze az első harcrend még fegyverfogható népét, a második és harma-

A zámai
ütközet.

körülbelül 552. tavasza. A napnak október 19-kére tétele a napfogyatkozás folytán, nem megbízható.

202.

dik harczrendet pedig jobbról s balról az első mellé toltá. Ugyanazon csatatéren új és még iszonyúbb mézszárlás kezdődött; Hannibál régi katonái az ellenség túlnyomó száma daczára nem ingadoztak, mígnem a rómaiak és Massinissa lovassága által, mely az ellenséges lovasság üldözéséből visszatért, mindenfelől körülvétettek. Ezzel nem csak az ütközetnek, hanem az összes seregnek is vége volt; ugyanazon katonák, kik tizennégy év előtt Cannæ mellett meghátráltak, most Záma mellett bosszút álltak győzőiken. Hannibál maroknyi néppel menekült Hadrumé-tumba.

Béke.

201.

E napon túl Karthágóban csak az oktalanság tanácsolhatta volna még a háboru folytatását. Ellenben tisztán a római hadvezértől függött rögtön hozzálátni a főváros ostromához, mely sem fedezve sem eleséggel ellátva nem volt, és, ha előre nem látható események be nem avatkoznak, Karthágó fejére hárítani azon sorsot, melyet Hannibál Rómára akart hozni. Scípió nem tette; 553-ban megadta a békét, természetesen nem többé a régi feltételek alatt. Azon terület-átengedéseken kívül, melyeket már az utolsó alkudozásokban követelt úgy Róma mint Massinissa javára, ötven éven át fizetendő évi 200 talentumnyi (340,000 tallér) hadisarczot rótt a karthágóiakra, kiknek ezenkívül még kötelezniök kellett magokat, hogy Róma és szövetségesei ellen, és egyáltalában Afrikán kívül épen nem, Afrikában magában, saját területök határain túl pedig csupán Rómától előre kikért engedély alapján viselnek háborút, a mi tényleg annyit jelentett, hogy Karthágó adót fizetett és politikai önállását elvesztette. Sőt úgy látszik, hogy bizonyos körülmények közt a karthágóiak még hadihajókat is köteleztettek a római hajóhadba állítani. — Azzal vádolták Scípiót, miszerint, nehogy a főparancsnoksággal

együtt azon dicsőséget is át kelljen engednie utódjának, hogy ez fejezze be a legsúlyosabb háborút, melyet Róma viselt, túlkedvező feltételeket adott az ellenségnek. E vád alapos volna, ha a béke első pontozatai megálltak volna; a második ellen azonban nem látszik igazoltnak. Sem Rómában nem álltak úgy a dolgok, hogy a nép kedvenczének a zámái győzelem után komolyan kellett volna visszahivatásától tartania — hiszen állásának mással való betöltésére már a diadal előtt tett a senátus kísérletet a polgárság előtt, mely azt határozottan visszautasította —; sem a feltételek magok nem igazolták a szemrehányásokat. Karthágó városa, miután keze ekkép megköttetett s egy hatalmas szomszéd állíttatott melléje, többé még kísérletet sem tett a római supremátia alóli menekülésre, nem hogy tett volna a Rómával való versenyzésre; azonkívül mindenki tudta, a ki csak tudni akarta, hogy az ekkép befejezett háborút inkább Hannibál kezdte mint sem Karthágó, és hogy a hazafipárt óriási tervét megújítani többé egyszerűen lehetetlen. A bosszút szomjazó itáliaiak keveselhették, hogy csak az ötszáz kiszolgáltattott hadihajó s nem egyszersmind a gyűlölt város, lett a lángok martalékává; az elfojtott harag és a malom alatti politika szóvivői hajtogathatták, hogy csak a semmivé tett ellenség van igazán legyőzve, és szidhatták azon férfiút, ki magához méltatlannak találta alaposan megfenyíteni azok bűnét, kik Rómát megremegtetni merészelték. Scípió másképp gondolkozott s nekünk nincs okunk, tehát nincs jogunk sem, feltenni, hogy ez esetben a rómaiak által neki tulajdonított aljas okok, nem pedig azon nemes és nagylelkű indokok voltak irányadók, melyek különben is egy részét tették jellemének. Sem a netaláni visszahivatástól, sem a szerencse bekövetkezhető megfordulásától való félelem, sem

a makedóniai háborúnak kétségkívül már nem távol fekvő kitörésétől való aggodalom nem tartották vissza azon biztos kezű és önmagában bízó férfiút, kinek még eddig minden vállalata megfoghatatlanul sikerült, attól, hogy a szerencsétlen városon végrehajtsa azon végítéletet, melylyel ötven évvel utóbb fogadott unokája bízott meg s mely — az igaz — valószínűleg már most is végre lett volna hajtható. Sokkal valószínűbb, hogy azon két nagy hadvezér, kitől most a politikai kérdés eldöntése is függött, a békét azért ajánlta fel és fogadta el úgy, a mint volt, hogy egyfelől a győzők féktelen bosszúvágyát, másfelől a legyőzöttek makacsságát és oktalanságát igazságos és észszerű korlátok közé szorítsák; a nagy ellenfelek lelki nemessége és államférfiúi tehetségei egyiránt nyilatkoznak Hannibálban, ki nagy lélekkel meg tudott hajolni a kikerülhetetlen végzet előtt, és Scípióban, ki bölcsen tartózkodni tudott a győzelem túlságos és szégyenletes kizsákmányolásától. Vajon e nemes érzelmű és szabad látókörű ember nem kérdezhetette-e magában, mit használhatna hazájának, ha most, miután Karthágó politikai hatalma megsemmisítetett, a kereskedelem és földművelés ezen ősrégi székhelyét teljesen megrontaná s kora civilisációjának egyik oszlopát és hordozóját galádúl romba döntené? Még nem jött el azon kor, melyben Róma első emberei a szomszédok civilisációjának hóhéraivá alacsonyultak és könnyelműen azt hitték, hogy a nemzet örök szégyenét egy hiu könyccseppel lemoshatják arczukról.

A háboru
eredményei.

Ekkép végződött a második pún, vagy mint a rómaiak helyesebben nevezik, a hannibáli háboru, miután a Hellesponttól Herkules oszlopaiig terjedő szigeteket és országokat tizenhét éven át pusztította. E háboru előtt Róma nem tűzött maga elé magasabb politikai czélt, mint

hogy az itáliai félsziget szárazföldjén, természetes határain s az itáliai szigeteken és tengereken belül uralkodjék; azon bánásmód, melyben Afrika a békekötés alkalmával részesült, szintén világosan bizonyítja, hogy Róma a háboru befejezésekor is nem azon öntudatban volt, hogy a földközi tenger körüli államok feletti, tehát hogy világuralmát alapította meg, hanem abban, hogy egy veszélyes vetélytársát ártalmatlanná tette és Itáliának kényelmes szomszédokat szerzett. Igaz ugyan, hogy a háboru eredményei, nevezetesen Spanyolország meghódítása nem igen egyeztek meg e felfogással; de épen a siker vitte a rómaiakat céljokon túl, és Spanyolország birtokába csakugyan, úgy szólván, véletlenül jutottak. Az Itália feletti uralmat kivívták, mert törekedtek utána; a földközi tengeri terület feletti hegemoniájokat s ebből kifejlődött uralmokat némileg szándékuk nélkül, a viszonyok dobták ölükbe. — A háboru közvetlen eredményei voltak: Spanyolországnak

Itálián kívül.

római, bár folytonos lázongásban álló, kettős tartományná alakulása; az addig függő syrakúsi birodalom egyesülése Róma sicíliai tartományával; a karthágói védnökség helyében Róma patronátusának megalapítása a leghatalmasabb numídiái főnökök felett; végre Karthágónak hatalmas kereskedő államból védtelen kalmár-várossá átváltozása; szóval Róma kétségbe nem vont hegemoniája a középtengeri terület nyugoti része felett; továbbá a keleti és nyugoti állam-rendszernek határozottan kidomborodó kölcsönös beavatkozása egymás ügyeibe, melyet az első pún háboru még csak jelzett, s ezzel Rómának legközelebb bekövetkezendő döntő beavatkozása a sándori monarchiák viszályaiba. Itáliában először is a kelta népnek veszte, ha előbb

Itáliában.

kérdése lehetett. A római szövetség keretén belül a háboru következménye az uralkodó latin nemzetnek mind határozottabb felülkerekedése volt, melynek benső összefüggését, az egyes ingadozások daczára, egészben véve mégis hű összetartással kiállt közös veszély próbára tette és igazolta, és a nemlatin vagy latinositott itáliaiak, főképez az etruskok és a délitáliai sabelliek növekedő elnyomatása. A büntetés, vagy inkább a bosszú, legsúlyosabban nehezedett Hannibálnak egyfelől leghatalmasabb, másfelől első és egyszersmind legutolsó frígytársára, Cápua községére, s a Brettiusok tartományára. Cápua alkotmánya megsemmisítetett, maga pedig Itália második városából első falujává lett, sőt még arról is volt szó, hogy a város leromboltassék s a földdel egyenlővé tétessék. A Campániaiak összes földjeit, néhány külföldi vagy római érzelmű Campániai birtokainak kivételével a senátus állami urodalomnak nyilvánította, s ezentúl kis részletekben szegény embereknek bérbe adta. Hasonló sorsban részesültek a Picenumiak a Silarus mentén; fővárosuk leromboltatott s lakói a körülfekvő falvakban elszóráttak. Még rosszabbúl jártak a Brettiusok: tömegesen a rómaiaknak bizonyos tekintetben jobbágyaikká tétettek s örök időre megfosztattak a fegyverviselés jogától. Hannibál többi szövetségesei is keményen meglakoltak: így a görög városok, azon nehánynak kivételével, melyek állandóan Rómához ragaszkodtak, mint a Campániai görögök s a Rhegioniak. Nem sokkal kevesebbet szenvedett Arpi s egy csomó más Apúliai, Lucániai és Samnít község, melyek majd mindnyájan határuk bizonyos részétől megfosztattak. Az ez által nyert szántóföldek egy részén új gyarmatok alapítottak; így 560. egy sereg polgárgyarmat Alsó-Itália legjobb kikötő helyein, melyek közül Sipontum (Manfredónia mellett) és Króton említendők,

továbbá Salernum a déli picénumiak egykori területén, s ezek féken tartására hivatva, mindenek felett azonban Puteoli, mely csakhamar az előkelő nyaraló-élet és az ázsiai-egyiptomi fényűzési kereskedés székhelyévé lett. Továbbá Thuri latin várrá lett új neve Copia alatt (560), valamint a brettiások gazdag városa Vibó, mely most Valentia nevet kapott (562). Más földeken Samniumban és Apúliában az afrikai győzedelmes sereg veteránjai telepítették le egyenként; a maradék közös földdé lett s a római nagy urak legelői foglalták el a parasztok kertjeinek és szántóföldjeinek helyét. Magától értetik, hogy ezenkívül a félsziget minden községében a nevezetesebb nem jó római érzelmű emberek annyira ártalmatlanokká tétettek, a mennyire ez politikai pörök és jószágelkobzás által csak megtörténhetett. A nemlatin szövetségesek egész Itáliában mindenütt érezték, hogy címök csak üres szó s hogy ettől fogva egyszerűen alattvalói Rómának; Hannibál legyőzése rájuk úgy hatott, mint Itália másodszeri meghódítása; s a győztes minden keserűségével és teljes elbizakodásával a nemlatin itáliai szövetségeseket árasztotta el. Ennek nyomai még magán e kor színtelen és a rendőrség által szabályozott római komédiáján is fellelhetők; midőn Cápua és Atella leigázott városok rendőrileg zsákmányúl vettettek a római bohózat féktelen élcei elé s ez egyenesen azok Rátótjává lesz, midőn más vígjátékírók a felett tréfálnak, hogy a campániai rabszolgahad már hozzá szokhatott azon halált-hozó levegőhöz, melyben még a rabszolgák legkitartóbb faja, a syriai nép is elvész: e szívtelen csúfolódásokból a győztesek gúnya, de egyszersmind az eltiport nemzetek feljajdulása is szól hozzánk. A dolgok állását azon aggodalmas gondoskodás mutatja, melyet a bekövetkezett makedóniai háboru alatt a senátus Itália

194.

192.

200. 199, 197. 184. őrzésére fordított, s azon erősítések, melyeket Rómából a legfontosabb gyarmatok — (így Venúzia 554, Narnia 555, Cosa 557, Cales kevéssel 570 előtt) — kaptak. — Mennyire megfogyasztotta a háboru s az éhség Itália lakosságát, mutatja a római polgárság példája, melynek száma a háboru alatt majdnem egy negyedrésznivel megfogyott; e szerint azon adat, mely a hannibáli háborúban elesett itáliaiak számát 300,000-re teszi, épen nem látszik túlzottnak. E veszteség természetesen túlnyomóan a polgárság színét érte, mely a harcosok színét és tömegét állította síkra; mily borzasztóan megfogytak nevezetesen a senátus sorai, mutatja kiegészítésök a cannæi ütközet után, midőn a tanács 123 főre olvadt le és 177 senátor-nak rendkívüli kinevezése által csak nagy nehezen volt rendes létszámába visszahelyezhető. Hogy végre a tizenhét éves háboru, mely Itália minden tartományában s egyúttal a külföldön is a világ mind a négy táján viseltetett, a nemzetgazdaságot szükségkép alapjaiban megrendítette, az általában magától értetik; ez állapotokat részletelesen festenünk hagyományaink hiányossága nem engedi. Az állam ugyan nyert a jószág-elkobzások által, s nevezetesen Campánia területe ettől fogva kimeríthetetlen pénzforrását képezte az államnak; de az urodalmi gazdálkodás e kiterjesztése által a népjólét természetesen ugyanannyit vesztett, a mennyit más időkben az állami urodalmak feldarabolása által nyert. Egy sereg virágzó helység — számuk négyszázra tétetik — megsemmisült és tönkrement, a nagy fáradsággal megtakargatott tőke felemésztett, a lakosság a tábori életmód által demoralisáltatott, a polgári és paraszt életmód régi jó hagyományai a fővároson kezdve az utolsó faluig aláástak. Rabszolgák és kétségbe esett emberek rablóbandákká egyesültek, melyek

veszélyességéről fogalmat alkothatunk magunknak, ha halljuk, hogy egyetlen évben (569) csupán Apúliában 7000 embert kellett rablás miatt elítélni; s a megnagyobbodott legelők a rajtok élő félvad pásztor-rabszolgákkal az ország ez átkos elvadulását még előmozdították. Az itáliai földmívelést alapjaiban fenyegette azon példa, melyet először e háboru szolgáltatót, hogy t. i. Itália saját aratása helyett sicíliai és egyiptomi búzából is megélhet. — Ennek daczára azon római, kinek istenei kegyelme megengedte ez óriási küzdelem végét megérnie, büszkén tekinthetett a múltra és önbizalommal a jövőbe. Róma sokat hibázott, de sokat is viselt el; azon nép, melynek összes fegyverfogható ifjusága majd tíz éven át a kardot és pajzsot nem tette le kezéből, sokat megbocsáthatott magának. A különböző nemzeteknek azon, habár kölcsönös ellenségeskedés által fenntartott, de egészben véve mégis békés és barátságos együtt-élését, mely a népek új fejlődésének czélját képezni látszik, az ókor nem ismeri: e korban üllőnek vagy kalapácsnak kellett lennie mindenkinek; s a győztesek versenyében a győzelem a rómaiaké maradt. Sokan kérdezhették magoktól, vajon képes lesz-e azt felhasználni, a latin nemzetet mind szorosabban csatolni Rómához, Itáliát fokozatosan meglatinosítani, a meghódított tartományok népein mint alattvalókon uralkodni, nem pedig őket szolgálként kizsákmányolni, az alkotmányt reformálni, az ingadozó közép-osztályt újra megszilárdítani és megszaporítani? Ha képes volt reá, akkor Itália boldog jövőnek mehetett elébe, melyben a kedvező viszonyok közt a saját munkájával megalapított jóllét és a leghatározottabb politikai supremátia az akkori civilisált világ felett a nagy egész minden egyes tagjának jogosult önérzetet, minden büszkeségnek hozzá méltó czélt, minden képességnek nyílt

pályát nyújthatott vala. Ha nem volt rá képes, természetesen nem. Egyelőre azonban az aggodalmas hangok s a komor sejtelmek hallgattak, midőn a harcosok és győztesek mindenfelől megtértek családok körébe, midőn a hálaünnepek és nyilvános mulatságok, katonák és polgárok megajándékozása napirenden voltak, a kiváltott foglyok Galliából, Afrikából, Görögországból haza küldettek, s midőn végre az ifju győző fényes menetben vonúlt végig a főváros felékesített utcáin, hogy diadalmi pálmáját letegye azon isten házába, ki őt, mint a hívők egymásnak megsúgták, tanácsban úgy mint tettben közvetlenül sugalmazta.

VII. FEJEZET.

A nyugot a hannibáli békétől a harmadik korszak végéig.

Róma, uralmának az alpesi, vagy a mint most már nevezték, az itáliai határig való kiterjesztésében s a kelta tartományok rendezésében és betelepítésében a hannibáli háboru által félben szakasztatott. Magától értetett, hogy most e munkát folytatni fogja ott, a hol abban hagyta, s a kelták ezt teljesen belátták. Az első sorban fenyegetett bóiusok területén a harcz már a Karthágóval kötött béke évében (553) ismét megkezdődött; s egy első siker, melyet az ellenök sebtében talpra szólított római népfelkelésen kivívtak, valamint egy Hamilkár nevű karthágói tiszt rábeszélése, ki még Mágó expedíciójából maradt éjszaki Itáliában, a következő évben (554) általános felkelésre ösztönözték a keltákat, melyben nem csak a közvetlenül veszélyben forgó bóiusok és insubriak vettek részt; a közeledő veszély a ligúrokat is fegyverre szólította, s még maga a cenomán ifjuság is ez alkalommal inkább hajtott veszélyben forgó törzsrokonainak segélykiáltására, mintsem óvatos hatóságainak intő szavára. „A gall becsapások elleni két tolózár“ — Placentia és Cremóna — közöl az

A Pó-vidék
meghódol-
tása.

Kelta hábo-
rúk.

201.

200.

elsőt elfoglalták — Placentia lakosságából csak 2000-en menthették meg életüket — a másikat megrohanták. A légiók sebtiben előre nyomúltak megmenteni a mi még meg volt menthető. Cremóna előtt nagy ütközetre került a dolog. De még a phoeníkiái vezér ügyes és katonailag szabatos vezénylete sem volt képes hadainak hiányait ellensúlyozni; a légiók támadásának a gallok nem bírtak helyt állani, s a halottak közt, kik nagy számban lepték el a csatatért, volt a karthágói tiszt is. A kelták ennek daczára folytatták a harczot; ugyanazon római sereg, mely 199. Cremónánál győzött, a következő évben (555), leginkább gondatlan vezérének hibája folytán, az insubriak által majdnem semmivé tétetett, s a rómaiak Placentiát csak 198. 556-ban bírták nagy bajjal helyre állítani. A kétségbeesés ezen harczára egyesült kantonok szövetsége azonban önmagában meghasonlott; a bóiusok és insubriak összevesztek egymással, a cenománok pedig nem csak kiléptek a nemzeti szövetségből, hanem földieik gyalázatos elárulása árán még bűnbocsánatot is vásároltak magoknak a rómaiaktól, midőn egy ütközetben, melyet az insubriak a Mincius mellett vívtak a rómaiakkal, szövetségeseiket és bajtársaikat hátulról megtámadták és őket lemészárolni segítettek 197. (557). Ily módon lealázva és cserben hagyva, az insubriak Comum eleste után szintén külön békére léptek Rómával (558). Azon feltételek, melyeket Róma a cenománok és insubriak elé szabott, minden esetre súlyosabbak voltak, mint minők az itáliai szövetség tagjainak szoktak adatni; nevezetesen nem mulasztották el az itáliaiak és kelták közti válaszfalat törvényesen megerősíteni, és elrendelni, hogy e két kelta törzs polgárai a római polgárjogot soha el ne nyerhessék. Egyébiránt e Pón túli kelta területeknek létezésük és nemzeti alkotmányuk meghagyatott, 196.

úgy hogy nem városi területeket, hanem népmegyéket képeztek, és úgy látszik, adó sem rovatott reájok; hivatásuk volt védbástyaúl szolgálni a Pótól délre fekvő római telepek számára s az utánok nyomuló éjszakiakat valamint az Alpokban lakó rablókat, kik e vidékeket rendszerint be szokták rabolva kalandozni, Itáliától távol tartani. Egyébiránt a latinosság e tartományokban is nagy gyorsasággal terjedt el; a kelta nemzetiség nyilván távolról sem volt képes oly ellentállást kifejezni, mint a civilisált sabelliek és etruskok. Státius Cæcilius, az ünnepektől latin vígjátékíró, ki 586-ban halt meg, szabadon bocsátott insubri volt; és Polybios, ki e vidékeket a hatodik század vége felé utazta be, biztosít, bár talán nem minden túlzás nélkül, hogy itt még csak néhány az Alpok alján fekvő falu maradt meg keltának. A venetusok ellenben, úgy látszik, tovább fenntartották nemzetiségöket. — A rómaiak fő törekvése e vidéken könnyen felfoghatólag arra irányult, hogy a transalpíni kelták benyomulásának elejét vegyék s a félsziget és a szárazföld belseje közti természetes válaszfalat egyszersmind politikai határrá tegyék. Hogy a római névtől való félelem már az Alpokon túl fekvő legközelebbi kelta kantonokba is elhatott, mutatja nem csak azon tökéletes tétlenség, melylyel ezek a hegyeken túl lakó rokonaik megsemmisítését vagy leigázását elnézték, hanem még inkább az, hogy a transalpíni kantonok — melyek alatt legközelebb a helvéteket (a geni tó s a Majna folyó közt) és a carnusokat vagy tauriscusokat (Karantánban és Styriában) kell gondolnunk — midőn a római követek panaszt emeltek előttök a miatt, hogy egyes kelta rajok az Alpokon innen megkísértették békés modorban a letelepedést, e kísérleteket hivatalosan rosszalták és megtagadták; s nem kevesebbé azon alázatos

168.

Rendszabályok a transalpíniak benyomulása ellen.

modor, melyben magok e kivándorló csapatok először a római senátushoz folyamodtak földengedélyezésért, és aztán, midőn szigorú parancsot kaptak az Alpokon visszamenni, minden ellenzés nélkül engedelmeskedtek (568. s 186. köv. 575), sőt a várost, melynek közel Aquileiához alapjait már lerakták, ismét le hagyták romboltatni. A senátus bölcs szigorral semmiféle kivételt nem engedett tenni azon szabály alól, mely szerint az Alpok kapuinak ezentúl el kell zárva lenniök a kelta nemzet előtt és szigorú büntetésekkel sujtotta azon római alattvalókat, kik Itáliából nyújtottak ösztönzést az ily átköltözési kísérletekre. Egy efféle kísérlet, mely egy addig a rómaiak előtt kevéssé ismert úton tétetett az ádriai tenger legbelsőbb szögletében, és úgy látszik, még inkább makedóniai Fülöp azon terve, keletről tenni meg azt, a mit Hannibál nyugotról tett, és betörni Itáliába, egy vár alapítását eredményezték Itália végső éjszakkeleti zugában, a legéjszakibb itáliai gyarmatét, Aquileiáét (571—573), melynek hivatása lett nem csak ezen utat örökre elzárni az ellenség elől, hanem egyszersmind a tengernek itt képzett és a hajózásra szerfelett kényelmesen fekvő öblét biztosítani, és az ezen vidéken teljesen még mindig ki nem irtott kalózkodásnak tökéletesen véget vetni. Aquileia alapítása háborúra vezetett az istriaiakkal (576. 577), mely néhány váracssal való bevétele és Aepulo király eleste által gyorsan befejeztetett és melynek egyetlen nevezetessége azon páni félelem, melyet ama hír okozott a római hajóhadon s utána egész Itáliában, hogy a rómaiak tábora maroknyi barbár nép által meglepetett.

A Pón inneni
vidék betelepítése.

Más eljárás követtetett a Pón inneni tartományban, melynek a római senátus Itáliába bekebelezését határozta el. A bóiuások, kikre először járt rájuk a rúd, kétségbe

esett elszántsággal védelmezték magokat. Még a Pón is átmentek és megkísértették az insubriakat ismét fegyverfogásra bírni (560); egy consult, saját táborában ostromzár alá vettek és kis híján megverték; Placentia csak nagy nehezen bírta magát az elkeseredett bennszülöttek örökös támadásai ellenében fenntartani. Végre Mutina mellett megvívott az utolsó ütközet; hosszú volt és véres, de a rómaiak győztek benne (561), s ettől fogva a harc nem háboru volt többé, hanem hajtóvadászat rabszolgákra. A bóius földön az egyetlen menedékhely csakhamar a rómaiak tábora volt, melybe a lakosság fennmaradt jobb része menekülni kezdett; a győztesek nagyobb túlzás nélkül jelenthették Rómába, hogy a bóiusok nemzetéből már csak gyermekek és aggastyánok vannak a világon. Ily körülmények közt természetesen meg kellett a reájok váró sors előtt hajolniok. A rómaiak területök felének átengedését követelték (563); a bóiusok ezt nem tagadhatták meg, de még megmaradt szűk földjökön is csakhamar elenyésztek és összeolvadtak legyőzőikkel*).

194.

193.

191.

*) Strábó szerint ezen itáliai bóiusok a rómaiak által az Alpokon túl üzetek, és tőlök ered azon, a mai Magyarországon levő bóius telep Szombathely és Sopron körül, mely az augustusi korban a Dunán átkelt géták által megtámadtatott és megsemmisített, de a bóius pusztaság nevét e vidéken rajta hagyta. E jelentés nem igen egyezik meg a római évkönyvek jó hitelességű előadásával, mely szerint a rómaiak a terület felének átengedésével beérték; és az itáliai bóiusok eltűnésének megmagyarázására csakugyan nem szükség erőszakos elűzetésöket tételeznünk fel, — mert hiszen a többi kelta népségek is, bár sokkal csekélyebb mértékben sujtotta őket a háboru és telepítés, nem sokkal kevesbbé gyorsan és kevesbbé tökéletesen tűnnek el az itáliai nemzetek sorából. Másfelől, más jelentések alapján a Fertő tava melletti bóiusokat inkább a nemzet fő törzsétől kell leszármaztatnunk, mely egykor Bajor- és Csehországban

— Miután a rómaiak ily módon magoknak a tért megtisztították, Placentia és Cremóna várakat, melyeknek gyarmatosait az utóbbi zavaros évek kipusztították vagy elszélesztették, újjá szervezték és új települőket küldtek beléjük; az egykori sénon földön és vidéken újonnan alapítottak Potentia (Recanati mellett, nem messze Ancónától; 570) és Pisaurum (Pesaro; 570); továbbá az újon szerzett bóius földön Bonónia (565), Mutina (571) és Parma (571) várak, melyek közül a mutinai gyarmat alapja már a hannibáli háboru előtt megvetetett, s melynek e háboru csak befejezését szakította félbe. A várak alapításával, mint mindig, úgy most is katonai utak építése járt karöltve. A flamíniusi út éjszaki végpontjától Ariminumtól æmíliusi út név alatt Placentiáig meghosszabbított (567). Továbbá a Rómából Arrétiumba vezető, vagyis a cassiusi utat, mely valószínűleg már régóta municipális út volt, a római község valószínűleg 583-ban átvette és újonnan megépítette; ennek Arrétiumból az Apenninen át Bonóniába vezető részlete azonban már 567-ben készített el és nyújtatott ki egészen az æmíliusi útig, a mi által Róma rövidebb összeköttetésbe jutott a Pó-melléki várakkal. E gyökeres rendszabályok folytán az Apennín tényleg megszűnt határnak lenni a kelta és itáliai terület közt és helyét a Pó foglalta el. A Pón innen ettől fogva

tanyázott, míg német törzsek által dél felé nem szorítottatott. De azért teljesen kétséges, ha vajon nem pusztán a névegyenlőség szerepel-e itt, s vajon azon bóiusok, kiket Bordeaux mellett, a Pó mentén és Csehországban találunk, csakugyan ugyanazon törzs szétszórt ágait képezik-e? Strábó állítása alig alapszik másan, mint e névegyenlőségből való visszafelé következtetésen, a mint ezt a régiek a kimbe-
rekre, venetusokra és másokra, gyakran meg gondolatlanul, alkalmazták.

nagyjában leginkább az itáliai városi, azon túl leginkább a kelta megyei alkotmány volt uralkodó, s csak üres szóbeszéd volt, ha az Apennín és a Pó közti terület még ezentúl is a kelta földhöz számított.

Hasonló módon jártak el a rómaiak Itália éjszaknyugoti hegyi vidékén, melynek völgyeit és halmait leginkább a ligúrok sokfelé szakadt törzse tartotta elfoglalva. A kik legközelebb, az Arnótól éjszakra laktak, azok elpusztítottak. E sors érte főképp az apuaiakat, kik az Apenninen az Arnó és a Magra közt lakva egyfelől Pisa, másfelől Bonónia és Mutina vidékét szünetlenül fosztogatták. A mi itt a rómaiak kardjától el nem hullt, alsó Itáliába, Benevent vidékére telepítették át (574); s a ligúr nemzet, melytől az általa meghódított Mutina gyarmatot még 578-ban ismét el kellett foglalni, a Pó és Arnó völgyeit egymástól elválasztó hegyekben erélyes rendszabályok segítségével tökéletesen elnyomatott. Az egykor apuai területen 577-ben nem messze Spezziától alapított vár, Luna, úgy fedezte a határt a ligúrok, mint Aquiléia a transalpíniak ellen s egyszersmind kitűnő kikötőül szolgált a rómaiaknak, mely ettől fogva a Massáliába vagy Spanyolországba való átkelés rendes állomáshelyévé lett. A Rómából Lúnába vezető parti vagy auréliusi útnak, és a Lucából Flórenczen át Arrétiumba vezető, az auréliusi és cassiusi közt épített keresztútnak feltöltése valószínűleg szintén e korba esik. — A nyugoti ligúr törzsekkel, melyek a génuai Apenníneket s a tengeri havasokat lakták, a harcz soha sem szűnt meg teljesen. Kellemetlen szomszédok voltak, kik szárazon és vizen rabolni szoktak; Pisának és Massáliának sokat kellett szenvedniök betöréseiktől és kalózhajóiktól. Ez örökös viszályokban azonban a

Ligúria.

180.

176.

177.

rómaiak nem jutottak, talán nem is akartak jutni, marandó eredményekre; kivéve azt az egyet, hogy a Lúnából Massálián át Emporiába vezető nagy parti utat legalább az Alpokig felszabadítani igyekeztek, tán azért, hogy a transalpíni Galliával és Spanyolországgal a rendes tengeri úton kívül szárazon is bírjanak összeköttetéssel, — az Alpokon túl azután a massáliaiak kötelessége volt a római hajósok számára a parti hajózást s a szárazon utazók számára a parti utat szabadon tartani. A bennföldet járhatatlan völgyeivel és sziklafészekkel és szegény, de ügyes és furfangos lakóival a rómaiak mindenkifele harci iskolának használták katonáik úgy mint tisztjeik begyakorlására és megedzésére. — Hasonló úgy nevezett háborúk, minők a ligúrokkal folytak, viseltettek a korzok, s még inkább Sardinia belsejének lakói ellen, kik az ellenök intézett rabló hadjáratokért a tengerpart megtámadásával szoktak bosszút állani. Az utókor emlékezetében Tibérius

177.

Gracchusnak 577-ben a szárdok ellen intézett expedíciója maradt fenn, nem annyira azért, mert „békét“ hozott a tartományra, hanem azért, mert a vezér azt állította magáról, hogy vagy 80,000 embert ölt le vagy fogott el, és mert annyi rabszolgát hurczolt a szigetről Rómába, hogy itt közmondássá lett: „olcsó mint a szárd.“

Karthágó.

Afrikában azon ép oly rövidlátó mint szűkkeblű gondolat: a karthágói hatalom új felvirágzását meggátolni s e czélból a szerencsétlen várost folyton egy római hadizenet nyomása és Damokles-kardja alatt tartani, tökéletesen kimerítette Róma politikáját. Már a békeszerződés azon pontja is, mely kimondta, hogy a karthágóiak területüket ugyan csorbítatlanul megtartsák, de hogy szomszédjoknak, Massinissának mindazon birtokai, melyeket ő vagy elődje a karthágói határokon belül bírtak, biztosítva legyenek,

úgy tűnik fel, mintha nem azért íratott volna le, hogy a vizsálynak elejét vegye, hanem hogy annak új tápot adjon. Ugyanaz áll a római békekötés által a karthágóiakra rótt azon kötelezettségről is, hogy Róma szövetségesei ellen háborút nem szabad viselniök, úgy, hogy a szerződés szavai szerint még a numídiái szomszédot sem volt szabad saját és kétségbe nem vont területökről elkergetniök. Ily szerződések és általában az afrikai határviszonyok bizonytalansága mellett Karthágó helyzetének, szemben ép oly tekinteteket nem ismerő, mint hatalmas szomszédjával, s oly főúr alatt, ki egy személyben volt fél és bíró, kínosnak kellett lennie; de a valóság rosszabbnak bizonyult még a legsötétebb kilátásoknál is. Karthágó már 561-ben semmis ürügyek alatt megtámadtatott, és területének leg-
 gazdagabb részét, Emporiæ tartományát a kis Syrtisen, a numídiáiak részben kifosztották, részben egészen elfoglalták. Így folytak tovább az erőszakoskodások szakadatlanúl; a sík föld a numídiáiak kezébe került s a karthágóiak csak nagy nehezen tartották fenn magokat a nagyobb helységekben. A karthágóiak 582-ben kijelentették, hogy csak az utolsó két évben ismét hetven falutól fosztattak meg a szerződés ellenére. Egyik követség a másik után ment Rómába; a karthágóiak könyörögtek a római senátusnak, hogy vagy engedje meg nekik, hogy fegyverrel védelmezhesék magokat, vagy küldjön ki egy ítélelhoztalra jogosított választott bíróságot, vagy szabályozza újra a határt, hogy legalább egyszer mindenkorra megtudhas-
 sák, mennyit kell elveszteniök; máskülönben jobb volna egyenesen római alattvalókká tenni őket, mint így lassanként vetni zsákmányúl a líbiaiak elé. De a római kormánynak, mely védenczének, természetesen Karthágó rovására, már 554-ben területének növelését egyenesen meg-

193.

172.

200.

ígérte, úgy látszott, nem igen van ellenére, ha ez a neki szánt zsákmányt maga szerzi meg magának; a líbyiaiak túlcsapongó türelmetlenségét, kik most bőségesen bosszút álltak kiállott szenvedéseikért egykori kíznóikon, koronként ugyan mérsékelte, de végelemzésben Massinissa csak is azért tétetett Róma által Karthágó szomszédjává, hogy ezt nyugodni ne hagyja. A karthágóiak minden könyörgeése és panasza csak azt eredményezte, hogy vagy római bizottságok jelentek meg Afrikában, melyek az ügyek alapos megvizsgálása után nem jutottak azok eldöntéséig, vagy azt, hogy a Rómában vitt tárgyalásokban Massinissa küldöttei azzal álltak elő, hogy nincs utasításuk, mire az ügy eldöntése elhalasztatott. Csak a phöníkiiai béketűrész volt képes arra, hogy megadással vesse magát alája e helyzetnek, sőt e mellett urainak fáradhatatlan kitartással teljesítsen minden szolgálatot és szívességet, melyet tőle kívántak vagy nem kívántak, és nevezetesen, hogy gabonaküldemények által igyekezzék Róma kegyét megnyerni. —

Hannibál.

A legyőzöttek e meghunnyászzkodása azonban még sem csupán a tűrés és megadás eredménye volt. Volt még Karthágóban egy hazafipárt és élén azon férfiú állt, ki, bár hová állította légyen a sors, mindig félelmes maradt a rómaiakra nézve. E párt nem mondott le róla, hogy a Róma és a keleti államok közt könnyen előre látható bonyodalmak felhasználásával a harczot még egyszer meg ne kezdje, és, miután Hamilkárnak és fiainak nagyszerű terve leginkább a karthágói oligarchián szenvedett hajótörést, ez új harcz számára mindenenek előtt hazáját bensőleg újjá teremtse. A szükség javító hatalma s kétségkívül egyszersmind Hannibál világos, nagyszerű és az embereken uralkodó szelleme, politikai és pénzügyi reformokat hoztak létre. Az oligarchia, mely, midőn bűnügyi vizsgálatot ren-

A karthágói
alkotmány
reformja.

delt a nagy hadvezér ellen, a miért állítólag Róma bevételét szándékosan elmulasztotta s az itáliai zsákmányt elsikkasztotta, bűnös oktalanságának mértékét teljessé tette, — e megrothadt oligarchia Hannibál indítványára megbuktatott és demokratikus kormányforma léptettetett életbe, megfelelőleg a polgárság viszonyainak (559 előtt). A pénzügyek, a hátralékban levő és elsikkasztott pénzek behajtása s jobb ellenőrzés megállapítása által, oly gyorsan rendbe szedettek ismét, hogy a római hadisarcot ki lehetett fizetni a nélkül, hogy a polgárok rendkívüli adókkal bármikép terheltek volna. A római kormány, mely épen akkor készült véstetjes háborújára az ázsiai nagykirálysággal, könnyen megmagyarázható aggálylyal nézte e dolgokat; s nem képzelt volt a veszély, a melytől tartott, hogy t. i. mialatt a római légiók Kis-Ázsiában harcolnak, a karthágói hajóhad Itáliában kiköthet és egy második hannibáli háboru törhet ki a félszigeten. Ez okból alig gáncsolhatjuk a rómaiakat, a miért követséget küldtek Karthágóba (559), mely valószínűleg azzal volt megbízva, hogy Hannibál kiadatását követelje. Azon duzzogó karthágói oligarchák, kik szüntelen leveleket írogattak Rómába, hogy azon férfiút, ki őket megbuktatta, a Róma-ellenes hatalmakkal fenntartott titkos összeköttetései miatt bevádolják, megvetést érdemelnek, de jelentéseik valószínűleg igazak voltak; és bár mennyire áll, hogy e követség lealázó bevallása volt a hatalmas nép félelmének az egyszerű karthágói sofétától, bármily megmagyarázható és tiszteletre méltó dolog volt a büszke zámiai győzőtől hogy a senátusban e lealázó lépés ellen felszólalt, ama vallomás még sem volt egyéb az egyszerű igazságnál és Hannibál oly rendkívüli ember volt, hogy Rómának csak érzéspolitikusai tűrhették meg továbbra is a karthágói állam élén. E sa-

195.

Hannibál
menekülése.

195.

játságos neme az elismerésnek, melyben az ellenséges kormány által részesült, őt magát aligha lepte meg. Valamint nem Karthágó, hanem Hannibál viselte az utolsó háborút, úgy neki kellett most a legyőzöttek sorsát is elviselnie. A karthágóiak kénytelenek voltak engedelmessékedni és hálát adhattak jó csillagzatuknak, hogy Hannibál, midőn gyorsan és a dolgot jól megfontolva a keletre menekült, megkímélte őket a nagyobb gyalázattól és csak azon csekélyebbet hagyta fenn szülővárosa számára, hogy legnagyobb polgárát örök időkre számúzta hazájából, vagyonát lefoglalta, és házát leromboltatta. Így azon mély jelentőségű mondás, mely szerint azok az istenek kedvencei, kiknek teljes mértékkel nyújtott a legnagyobb öröme és legnagyobb szenvedések kelyhe, Hannibálon is tökéletesen beteljesült. — A Hannibál elleni fellépésnél nehezebben igazolható az, hogy a római kormány még ennek eltávolítása után sem szűnt meg gyanakodni a városra és azt gyötörni. A pártok ugyan épen úgy forrongtak benne mint azelőtt; de ama rendkívüli ember eltávolítása után, ki a világ folyását kis híja hogy meg nem változtatta, a hazafipárt nem sokkal többet jelentett Karthágóban, mint Aetóliában vagy Acháióban. Azon eszmék közt, melyek ekkor e szerencsétlen várost mozgalomban tartották, a legokosabb kétségkívül az volt, hogy Karthágó csatlakozzék Massinissához, s tegye őt a phöníkiiaiak ostorából azok védurává. De a hazafipártnak sem nemzeti, sem líyai érületű töredéke nem jutott kormányra, ennek rúdja a római érületű oligarchák kezében volt, kik, a mennyiben nem mondtak le egyáltalában minden gondolatról a jövőre nézve, azon egyetlen eszméhez ragaszkodtak, hogy Karthágó anyagi jólétét és községi szabadságát Róma védnöksége alatt megmentsek. Ebben a rómaiak bátran meg-

nyugodhattak volna. De sem a tömeg, sem a közönséges szabású kormányzó urak nem bírtak a hannibáli háborúból fennmaradt alapos félelmöktől megszabadulni; a római kereskedők pedig irigy szemmel nézték a várost, mely még most is, midőn politikai hatalmát már elvesztette, kiterjedt kereskedelmi clientélával és szilárd alapú, megingathatatlan gazdagsággal bírt. A karthágói kormány már 567-ben kijelenté, hogy kész az 553-iki békében határidőkhöz kötött fizetéseket rögtön teljesíteni, a mit a rómaiak, nagyobb súlyt helyezvén Karthágó adókötelezettségére mint sem magára a pénzüsszetre, könnyen felfoghatólag visszautasítottak, és a mi által csak azon meggyőződésre jutottak, hogy e város, minden reá fordított fáradság daczára sincs még tönkre téve és nem is tehető tönkre. A hűtelen phoeníkiiaiak üzelmei felett minduntalan új és új hírek keringtek Rómában. Majd Hannibál küldöttjét, a tyrosi Aristont látták Karthágóban, hogy a polgárságot egy ázsiai hajóhad megérkezésére előkészítse (561), majd a tanács az üdv istenének templomában titkos éjjeli ülésben adott kihallgatást Perseus követeknek (581); majd ismét egy hatalmas hajóhadnak jött híre, mely Karthágóban a makedóniai háboru számára felszereltetett (583). Nem valószínű, hogy e híreknek egyéb alapjuk is lett volna egyesek meggondolatlanságainál; de mindannyiszor jeladásul szolgáltak új bántalmazásokra a rómaiak, új erőszakoskodásokra Massinissa részéről, és azon vélemény, hogy egy harmadik pún háboru nélkül Karthágóval végkép elbánni nem lehet, bármily kevés értelme volt is, mind mélyebb gyökereket vert a rómaiak lelkében.

Mialatt ily módon a phoeníkiiaiak hatalma a választott hazában ép úgy enyészetnek indult, a mint elenyészett szülőföldjükön, mellettök egy új állam nevedett

Róma tartós
feszültsége
Karthágó
irányában.

187. 201.

193.

173.

171.

Numídiiaiak.

fel. Éjszaki Afrika tengerparti vidékeit emlékezetet meghaladó idők óta egy nép lakta és lakja máig, mely önmagát Silah-nak vagy Tamazigt-nak nevezi, s melyet a görögök és rómaiak Nomádoknak vagy Numídiainak, azaz legeltető népnek, az arabok Berbernek, ámbár szintén egyszersemind „pásztoroknak“ (Sâvi) neveznek s melyet mi berbereknek vagy kabyloknak szoktunk nevezni. E nép, a mennyire nyelve máig meg van vizsgálva, semmi más ismert nemzettel nem rokon. A karthágói korban e törzsek, a közvetlenül Karthágó körül vagy közvetve a tengerparton tanyázókat kivéve, nagyjában fenntartották függetlenségöket, de egyszersemind megmaradtak pásztor- és lovas életmódjok mellett, a minőt az Atlas lakói még ma is élnek, daczára annak, hogy úgy a phoeníkiái ábécé mint a phoeníkiái civilisáció nem maradt egészen ismeretlen előttök, és megtörtént, hogy a berber seikek fiaikat Karthágóban neveltették és phoeníkiái nemes családokkal összeházasították. A római politika nem akart közvetlen birtokokat szerezni Afrikában s inkább arra törekedett, hogy oly államot neveljen fel benne, mely ne legyen elég jelentékeny arra, hogy Róma védnökségét nélkülözhesse, de mégis elég erős arra, hogy Karthágó hatalmát, miután ez Afrikára szoríttatott, itt is lenyomja és az elgyötrött városnak minden szabad mozgást lehetetlenné tegyen. A mit Róma keresett, megtalálta a bennszülött fejedelmeknél. Éjszaki Afrika bennszülöttei a hannibáli háboru korában három fő király alatt álltak, kik közül mindeniket, ottani szokás szerint, egy csomó fejedelem köteles volt hadba kíséni: Bocchar, a maurok királya alatt, ki az atlanti oceántól Molochath folyóig (ma Mluia a marokko-francia határon), Syphax, a massæsylosok királya alatt, ki innen kezdve az úgynevezett átfúrt hegyfokig (hétfok, Djidjeli és

Bona közt) a mai Óran és Algír tartományokban, és Massinissa, a massylok királya alatt, ki az átfúrt hegyfoktól a karthágói határig, a mai Constantine tartományban uralkodott. A leghatalmasabb közölök, Siga királya Syphax, a Róma és Karthágó közti utolsó háborúban legyőzetett és foglyúl vitetett Itáliába, hol fogságában meghalt; terjedelmes birodalma túlnyomó részben Massinissa kezébe került, — Syphax fia, Vermina, ámbár alázatos könyörgéssel visszaszerezte magának a rómaiaktól apja birtokának egy kis részét (554), mégis nem volt képes Róma régibb szövetségesét megfosztani azon szereptől, melyet mint Karthágó kiváltságolt szorongatója játszott. Massinissa a numídiái birodalom alapítójává lett; s ritkán találta meg valaki választás vagy véletlen útján helyét oly tökéletesen, mint ő. Testre nézve késő agg koráig egészséges és mozgékony, mérsékelt és józan mint egy arab, képes bármely fáradságot elviselni, reggeltől estig egy helyben állni és huszonnégy óráig nyeregben ülni; ifjúsága kalandos viselkedésében úgy, mint Spanyolország harczterein egyiránt kipróbált katona és hadvezér, és ép oly mestere ama még nehezebb művészetnek, mikép kell népes családjában a fegyelmet s országában a rendet fenntartani; egyiránt kész, tekintetekre nem hajtva, lábai elé borúlni a hatalmas védőnek és a gyöngébb szomszédnak, tekinteteket nem ismerve, nyakára hágni, s mind ezeken kívül Karthágó viszonyait, hol maga neveltetett s a legelőkelőbb házakba bejárós volt, ép oly jól ismerve, mint keserű afrikai gyűlölettel eltelve a maga és nemzete zsarnokai ellen: e nevezetes ember lelkévé lett nemzete fellendülésének, mely már-már elzúlésnek látszott indulni, s melynek erényei és hibái benne mintegy megtestesülten állnak előttünk. A szerencse, mint minden egyébben, úgy abban is kedvezésében részesítette

200.

Massinissa.

238—149.

Numidia ki-
terjesztése
és civilisá-
lása.

öt, hogy időt engedett neki műve megalkotására. Életének kilenczvenedik (516—605), uralkodásának hatvanadik évében halt meg, élete végéig teljes birtokában úgy testi mint szellemi erejének; egy éves fiút s azon hírnevet hagyva maga után, hogy korában az emberek legerősbike, s a királyok legjobbjá és legszerencsésebbike volt. Elmondtuk már, mily kiszámított világossággal engedték a rómaiak az afrikai ügyek fő vezetésében Massinissa iránti részrehajlásukat előtérbe lépni, s mily buzgón és következetesen használta fel ez a hallgatólagos engedélyt: birodalmát Karthágó rovására nagyobbíthatni. Az egész bennföld a sivatag széleig szinte magától a bennszülött uralkodó kezébe került, s még a Bagradas (Medserda) felső völgye a gazdag Vaga várossal is meghódolt a királynak; ki a Karthágótól kelet felé terjedő parton is megszállta a Nagy-Leptis nevű régi sídoni várost és más területeket úgy, hogy birodalma a mauretániai határtól a kyrenæiig terjedt, Karthágó területét szárazon minden oldalról körülfogta s mindenütt közvetlen közelből nehezedett a phœnikiaiakra. Nem szenved kétséget, hogy Karthágót már jövendőbeli fővárosának tekintette; az ebben levő líbyai párt e tekintetben eléggé jellemző. De Karthágó nem csak területének csorbulása által szenvedett rövidséget. A kóborló pásztorok nagy királyuk által más néppé lettek. A király példájára, ki a talajt nagy területen műveltetni kezdte s mindenik fiára jelentékeny szántóföldeket hagyott, alattvalói is kezdtek állandóan letelepedni és a földet művelni. A mint pásztorraiból polgárokat, úgy csinált fosztogató hordáiból katonákat, kiket Róma méltóknak tartott rá, hogy a légiók mellett harcoljanak, és teli kincstárt, jól fegyelmezett hadsereget, sőt még hajóhadat is hagyott utódaira. Székhelye Cirta (Constantine) egy hatalmas államnak élénk főváro-

sává és a phœnikiai civilisáció egyik fő fészkévé lett, mely a berber király udvarában buzgó, s alkalmasint már a jövődő karthágói-numídiái birodalom létrejövetelére számított ápolásban részesült. Az eddig elnyomott líbyai nemzetiség ez által ön szemeiben felemelkedett s a nemzeti nyelv és erkölcsök még az óphœnikiai városokba is, mint Nagy-Leptisbe, behatoltak. A berber, Róma szárnyai alatt egyenlőnek, sőt különbnek kezdte magát érezni a phœnikiaianál; a karthágói követeknek azt kellett Rómában hallaniok, hogy Afrikában ők az idegenek s hogy az ország a líbyaiak tulajdona. Éjszaki Afrikának még a nivelláló császári korban is életképesen és erőteljesen fennálló phœnikiai-nemzeti civilisációja sokkal inkább Massinissa műve, mintsem Karthágóé.

A Spanyolország partjain fekvő görög és phœnikiai városok, mint Emporiæ, Saguntum, Új-Karthágó, Malaca, Gádes, annál készségesebben vetették magokat a római uralom alá, miután önmagokra hagyatva aligha lettek volna képesek magokat a bennszülöttek ellen megvédeni; valamint Massália, ámbár sokkal jelentékenyebb és sokkal képebb volt önmaga megvédésére eme városoknál, ugyanezen okokból szintén nem mulasztotta el szoros csatlakozás által Rómához hatalmas támaszt biztosítani magának a rómaiakban, kik viszont Massáliának, mint közbenső állomásnak Itália és Spanyolország közt, sokszorosan hasznát vették. A bennszülöttek azonban temérdek dolgot adtak Rómának. Egy nemzeti-ibériai civilisáció kiindulási pontjaiban ugyan épen nem volt hiány, melynek sajátosságairól természetesen mi már alig alkothatunk világos fogalmat magunknak. Az ibériaiaknál messzire kiterjedt nemzeti írásra találunk, mely két fő fajra, az Ebró-völgyire s az andalúsiakra, s ezek mindenike valószínűleg ismét sokféle ágazatokra oszlik,

Spanyolország művelődési állapottai.

s mely úgy látszik, igen régi korból származik és inkább az ógörög, mint sem a phoeníkiái ábécére megy vissza. Sőt a turdetánusokról (Sevilla körül) a hagyomány azt beszéli, hogy ősrégi korból származott dalokat, 6000 verssorból álló metrikus törvénykönyvet, sőt még történelmi feljegyzéseket is bírtak felmutatni; s e népet mindenütt Spanyolország legmíveltebb és egyszersmind legkevesebbé harczias népének nevezik, aminthogy háborúit rendszerint idegen zsoldosokkal is viselte. Kétségkívül e vidékre vonatkozik az is, a mit Polybios Spanyolország földművelésének és marhaterenyésztésének virágzó állapotáról mond, mi okból a kiviteli alkalmak hiánya folytán a gabona és a hús itt szerfelett olcsó áron volt kapható; és az, a mit pompás királyi palotáiról beszéll s az ezekben található „árpaborral“ teljes arany és ezüst korsókról. A műveltség azon elemeit is, melyeket a rómaiak hoztak magokkal, a spanyoloknak legalább egy része buzgón felkarolta, úgy hogy Spanyolország gyorsabban lépett az ellatinosodás útjára, mint bármely más része a tengeren túli tartományoknak. Így például a meleg fürdők használata itáliai modorban, már e korban divatba jött a bennszülötteknél. A római pénz is, mint minden jel mutatni látszik, hamarabb jutott forgalomba, sőt hamarabb utánoztatott is Spanyolországban, mint bárhol egyebütt Itálián kívül; a mit az ország gazdag ezüstbányái némileg meg is magyaráznak. Az úgynevezett „oscai ezüst“ (ma Huesca, Arragóniában), vagyis az ibériai felírással ellátott spanyol denárok már 559-ben említetnek, és sokkal későbbre a pénzverés kezdetét már azért sem tehetjük, mert verésükre a legrégebb római denárok szolgáltak mintául. De míg a bennszülöttek művelődése a déli és keleti vidékeken ily módon már annyiban kezére dolgozott Róma civilizációjának és uralmának, a mennyiben ezek

e földön komoly akadályokba épen nem ütköztek, addig az ország nyugoti és éjszaki részét és egész bennföldjét számos, többé-kevesebbé míveletlen népségek lakták, melyek még alig hallották híret bármiféle civilisátiónak — Inter-cátiában például az arany és ezüst használata még 600 körül is ismeretlen volt — és sem egymás közt, sem a rómaiakkal megférni nem tudtak. E szabad spanyolokra nézve jellemző a férfiak, s legalább ép annyira a nők, lovagi szelleme. Az anya, midőn fiát az ütközetbe bocsátá, ősei tetteinek elbeszélésével tüzelte lelkesülését, s a legvitézebb férfinak a legszebb szűz kéretlenül ajánlta fel kezét. A párbaj mindennapi dolog volt, úgy a vitézség díjának elnyerése kedvéért, mint jogi viták elintézése végett, még fejedelmi rokonok közti örökösödési viták is döntettek el ennek segélyével. Nem egyszer megtörtént az is, hogy valamely ismeretes harczos az ellenséges sorok elé lépett, s azok közül név szerint bajvívásra híttá ki az ellenfelet; s ilyenkor a legyőzött köpenyét és kardját átadta a győztes félnek, sőt velle még vendégszeretetet is kötött. Húsz évvel a hannibáli háboru befejezése után a complégai (a Tájó forrásainak vidékén) kis keltibériai község követséget küldött a római hadvezérhez s azt izente neki, hogy küldjön neki minden elesett ember után egy lovat, egy köpenyt s egy pallost, különben pórúl fog járni. A spanyolok, ámbár oly büszkék voltak fegyverök becsületére, hogy a lefegyverzetetés gyalázatát gyakran nem bírták túlélni, mégis készek voltak bármely toborzó kezébe felcsapni és életöket bármily idegen úr kedvéért kockára tenni — jellemző azon izenet, melyet egy az ország szokásait jól ismerő római hadvezér küldött egy, a turdetánusok zsoldjában a rómaiak ellen harczoló keltibériai csapatnak, hogy: vagy takarodjanak haza, vagy lépjenek kétszeres zsoldért római szol-

gálatba, vagy tűzzenek ki napot és helyet az ütközetre. Ha toborzó tiszt nem jelentkezett, akárhányszor saját szakállukra egyesültek szabad csapatokká, egészen campániai modorban, hogy a békésebb vidékeket fosztogassák, sőt városokat bevegyenek és megszálljanak. Mily vadnak és bíztalannak kellett a bennföldnek lennie, mutatja például az, hogy a Cartagénától nyugot felé való internálást a rómaiak súlyos büntetésnek tekintették, és hogy a túlsó Spanyolország római parancsnokai csak némileg mozgalmas időkben egész 6000 főig terjedő őrkíséretekkel utaztak. Még világosabban kitűnik ez azon sajtáságos módból, melyen a ketős görög-spanyol városban, Emporiæben a Pyrenæk keleti csúcsán, a görögök spanyol szomszédaikkal közlekedtek. A görög települők, kik egy félszigeten laktak, melyet szárazföldi oldalán fal választott el a spanyolok által lakott városrészről, e falat minden éjjel polgárőrségök egy harmadrészevel rakták meg s egyetlen kapujánál az őrséget folytonosan egy főbb hivatalnokra bízták; spanyolnak nem volt szabad lábát a görög városba tennie, s a görögök, árúikat csak erős és jól fedezett csapatokban vitték a bennszülöttek elé. E nyugtalan és harczvágó, úgy Cid mint Don Quixote szellemével eltelt bennszülötteket kellett most a rómaiaknak megfékezniök, s hacsak lehetett, civilisálniök. Katonai tekintetben e feladat nem volt nehéz. A spanyolok ugyan nem csak városaik falai mögött vagy Hannibál vezérlete alatt, hanem magokra hagyva és nyílt csatában is nem megvetendő ellenfeleknek bizonyították magokat; rövid kétélű kardjokkal, melyet a rómaiak utóbb átvettek tőlök, és félelmes rohanó hadoszlopaikkal nem ritkán még a római légiókat is megingatták. Ha képesek lettek volna magokat katonailag fegyelmezni és politikailag összetartani, talán lerázhatták volna nyakukról a rájuk erőszakolt ide-

A rómaiak
háborúja a
spanyolok-
kal.

gen uralmat; de vitézségök inkább a guerilla mint sem a katona vitézsége volt, s a politikai belátás teljesen hiányzott belőlök. Ily módon Spanyolországban komoly háborúra és épen így komoly békére sem került a dolog; a spanyolok, mint utóbb Cæsár méltán szemökre vetette, a békében soha sem viselték magokat nyugodtan, a háborúban soha nem vitézül. A mily könnyen elbánt a római hadvezér a felkelők bandáival, oly nehéz volt a római államférfira nézve eszközt találni, mely alkalmas legyen Spanyolország valódi lecsendesítésére és civilisálására; s miután az egyetlen valóban kielégítő eszköz, a nagymérvű latin telepítés, e korban a római politika általános czéljával ellentétben állt, itt tényleg csak palliatív szereket alkalmazhatott. — Azon terület, melyet a rómaiak Spanyolországban a hannibáli háboru folyamában szereztek, eredetileg két tömegre oszlott: az egykor karthágói tartományra, mely főkép a mai Andalúzia, Granada, Murcia és Valencia tartományokat foglalta magában, és az Ebróvidékre, vagyis a mai Arragóniára és Catalóniára, mely az utolsó háboru alatt a római hadsereg állandó hadiszállását képezte: mely területekből az innenső és túlsó Spanyolország két római provinciája alakíttatott. A bennföldet, mely körülbelül a két Castliának felel meg, s melyet a rómaiak a Keltibéria neve alá foglaltak, fokkonként igyekeztek Róma fennhatósága alá juttatni, míg a nyugoton beérték azzal, hogy főkép a mai Portugal és a mai spanyol Estremadura lusitán lakóit a római területre való betöréstől visszatartsák, az északi parton lakó törzsekkel, a gallæciaiakkal, astúriaiakkal és cantábriaiakkal pedig még egyáltalában nem álltak érintkezésben. A nyert vívmányok fenntartása és megszilárdítása azonban állandó őrség nélkül nem volt kivihető, miután az innenső Spanyolország

Állandó római őrség.

elüljárójának, főkép a keltibériaiak megfékezésével, a túlsóénak pedig a lusitánok visszaverésével, évenként meggyűlt a baja. Ennélfogva Spanyolországban négy erős légióból, azaz vagy 40,000 emberből álló hadsereget kellett szakadatlanul hadi lábón tartani, s ezenkívül még a Róma által megszállott tartományokban a légiók támogatására igen gyakran a népfelkelést is fegyverre kellett szólítani. Ez kettős tekintetben bírt nagy fontossággal, miután itt kezdett először, vagy legalább először nagyobb mérvben, az ország katonai megszállása s ennek folytán a katonai szolgálat is állandóvá lenni. Ama régi római szokás, mely szerint csak oda küldtek hadakat, hol a pillanatnyi hadi szükség azt megkívánta, és igen súlyos és fontos háborúk kivételével a fegyverre szólított legénységet egy évnél tovább nem tartották a zászlók alatt, nem volt többé fenntartható, ha a nyugtalan, távol és a tengeren túl fekvő spanyol tartományokat meg akarták tartani; itt egyszerűen lehetetlen volt a hadakat kivonni az országból, és nagy veszélyvel járt még tömeges felváltásuk is. A római polgárság be kezdte látni, hogy valamely idegen nép feletti uralom nem csak a szolgára, hanem az úrra nézve is sok kellemetlenséggel jár, és hangosan nyilvánítá bosszúságát a gyűlölt spanyolországi hadiszolgálat felett. Míg az új hadvezérek méltán vonakodtak a fennálló hadtestek tömeges felváltását megengedni, ezek fellázadtak s azzal fenyegetődztek, hogy ha el nem bocsáttatnak, magoktól haza mennek. — Magok a háborúk, melyeket Róma Spanyolországban viselt, csak alárendelt jelentőséggel bírtak. Már Scípió elutazásával megindultak és az egész hannibáli háboru ideje alatt eltartottak. A Karthágóval kötött béke (553) után a félszigetre is visszatért a nyugalom, de csak rövid időre. Mindkét tartományban 557-ben általános

felkelés tört ki; a túlsó tartomány parancsnoka erősen szorongattatott, az innensőé teljesen megveretett s maga is leöletett. Komolyan kellett most a háborúhoz látni, s ámbár a derék Quintus Minúcius praetor időközben legyőzte az első veszélyt, a senátus 559-ben mégis elhatározta, hogy magát Marcus Cátó consult küldi Spanyolországba. Ez, midőn Emporiæben partra szállt, csakugyan az egész innenső Spanyolországot a felkelők által elárasztva találta; alig maradt még a kikötőváros és néhány vár a belső vidéken a rómaiak hatalmában. A felkelők és a consuli sereg közt nyílt ütközetre került a dolog, melyben, nehéz tusa után, melyben ember ember ellen küzdött, a római hadtudomány a megkímélt tartalék segítségével döntötte el a nap sorsát. Erre az egész innenső Spanyolország bejelentette hódolatát; de ez is annyira nem volt komolyan véve, hogy a mint híre ment, hogy a consul hazatért Rómába, a felkelés ismét rögtön kitört. A hír azonban csalfa volt, és Cátó, miután azon községeket, melyek másodszor is fellázadtak, gyorsan leverte és lakóikat tömegesen eladta rabszolgákká, elrendelte a spanyolok általános lefegyverzését az innenső tartományban, és a Pyrenæktől kezdve a Guadalquivirig a bennszülöttek minden városának megparancsolta, hogy falaikat egy s ugyanazon napon lerombolják. Egyik sem tudta, mennyire terjed ki e rendszabály s nem volt idejük közös megállapodásra jutni; a legtöbb község engedelmeskedett, s az egynehány ellenkező közül is nem sok engedte a dolgot ostromra jutni, midőn vonakodásuk folytán a római sereg falaik előtt megjelent. — Ezen erélyes rendszabályok csakugyan maradandó hatásúak is voltak. De ennek daczára a „békés tartományban“ alig múlt el év, melyben egy vagy más völgyet vagy hegyi várat ne

195.

Cátó.

191. kellett volna engedelmességre kényszeríteni, és a lusitániaiak szakadatlan betörései a túlsó tartományba alkalmilag a rómaiak kemény vereségeivel jártak; a mint például 563-ban egy római sereg nagy veszteséget szenvedvén, kénytelen volt táborát cserben hagyni és gyors menetekben nyugalmasabb vidékekre vonulni vissza. Csak azon győzelem, 189. melyet 565-ben Lúcius Aemílius Paullus praetor *), s azon másik még nagyobb, melyet a vitéz Gáius Calpurnius 185. praetor a Táguson túl 569-ben vitt a lusitániaiak felett, állította helyre egy időre a nyugalmat. Az innenső Spanyolországban a rómaiaknak addig szinte csak névleges uralmát a keltibériai népségek felett Quintus Fulvius Flaccus szilárdította meg, ki nagy győzelmet nyervén rajtok 181. 573-ban, legalább a legközelebb fekvő cantonokat hódolásra kényszerítette, és még inkább utóda Tibérius Gracchus. 179. 178. chus (575. 576), ki egyrészt fegyverei által, melyekkel háromszáz spanyol községet hódított meg, másrészt és még

*) E helytartótól nem rég a következő decretum került napvilágra egy Gibraltár közelében talált s most a párisi muzeumban őrzött réztáblára vésvé: „L. Aimilius, Lúcius fia, Imperator, elrendelte, hogy a lascutai toronyban (pénzekről és Plinius 3, 1, 15 után ismeretes, de ismeretlen fekvésű) lakó rabszolgái a hastaiaknak (Hasta regia, nem messze Jerez de la Fronterától) szabadok legyenek. Azon földet és helységet, melyet jelenleg bírnak, ezentúl is bírják és birtokolják mindaddig, míg a rómaiak népének és tanácsának tetszeni fog. Adatott a táborban (a város ép. 564. vagy 565. évében) jan. 12-kén.“ (*L. Aimilius L. f. inpeirator decrevit, utei quei Hastensium servei in turri Lascutana habitarent, leiberei essent. Agrum oppidumqu[e], quod ea tempestate possedisent item possidere habereque iousit, dum populus senatusque Romanus vellet. Act. in castreis a. d. XII. k. Febr.*) Ez a legrégebb római okmány, melyet eredetiben bírunk, két évvel régebb azon ismeretes rendeletnél, melyet az 186. 568. év consulai a bacchanáliák ügyében kiadtak.

inkább az által jutott maradandó eredményekre, hogy ügyesen tudott ez egyszerű és büszke nemzettel ennek saját módja szerint elbánni. Tekintélyes keltibériaiakat rábírván, hogy vállaljanak a római seregben szolgálatot, clientélát teremtett magának; a kóborlóknak földet utalványozván s őket városokba összetelerelvén — Graccuris spanyol város megőrizte e rómainak nevét — komolyan elejét vette a martalózkodásnak; s midőn az egyes népségek viszonyait a rómaiak irányában igazságos és bölcs szerződések által szabályozta, a mennyire lehetett, betemette jövődjére nézve a lázadások forrását. Neve áldott emlékezetűvé lett a spanyolok közt, s ettől fogva, habár a keltibériaiak még nem egyszer nyugtalankodtak a járom alatt, mégis legalább viszonylagos béke uralkodott az országban. — A két spanyol tartomány kormányzati rendszere hasonlított a sicíliai és sardíniaihoz, de nem volt ezekével egyenlő. A fő kormányzás itt úgy, mint amott, két melléconsulra bízott, kik először 557-ben neveztettek ki, mely évbe esik egyszerűsmind az új provinciák határainak szabályozása és végleges szervezése is. A bæbiusi törvény (562?) azon bölcs intézkedése, hogy a spanyol prætorok mindig két évre neveztesse ki, a legfőbb hivatali állomások után való folyton növekedő versengés és még inkább azon féltékeny ellenőrzés folytán, melyet a senátus a hivatalnoki hatalom felett gyakorolt, nem hajtattott komolyan végre, s a mennyiben rendkívüli úton nem álltak be eltérések, a római helytartóság évenkénti változásának e távol fekvő és nehezen kiismerhető tartományokban különösen czélszerűtlen rendszere e téren is fennmaradt. A függő községek egytől egyig adófizetésre köteleztettek; de a sicíliai és sardíniai tizedek és vámok helyett Spanyolországban a rómaiak épen úgy, mint előttök a karthágóiak, az egyes városokra és törzsekre

Spanyolország kormányzata.

197.

192.

171.

megállapított mennyiségű pénz fizetését vagy más szolgálmányok teljesítését rótták, melyeknek katonai úton való behajtását a senátus a spanyol községeknek 583-ban emelt panaszai folytán betiltotta. Gabonát a spanyolok másképp mint kárpótlás fejében nem voltak kötelesek szolgáltatni, s ily módon sem szedhetett be a helytartó többet a huszadik magnál, s ezenkívül a felső hatóság imént említett rendelete szerint annak árát sem volt szabad egyoldalúlag megállapítania. Ellenben az alattvalók azon kötelezettsége, melynél fogva katonákat kellett a római seregbe állítaniok, egészen más jelentőséggel bírt Spanyolországban, mint legalább a békés Sicíliában; s e kötelezettség részletesen szabályoztatott is az egyes szerződésekben. Úgy látszik, hogy a spanyol városoknak igen gyakran a római értékű ezüst pénzek verése is megengedettett, s a római kormány itt korántsem igényelte magának a pénzverés monopóliumát úgy, mint Sicíliában. Rómának Spanyolország minden vidékén sokkal nagyobb szüksége volt az alattvalókra, semhogy ne igyekezett volna a tartományi alkotmányt a lehető legkíméletesebb módon léptetni életbe és kezelni. A Róma által különös kedvezésekben részesített községek közé tartoztak első sorban a görögök, phoeníkiiaiak vagy rómaiak által alapított nagy parti városok, mint Saguntum, Gádes, Tarraco, melyek mint Róma uralmának a spanyol félszigeten természetes oszlopai, a Rómával való szövetkezésre bocsáttattak. Spanyolország a római községre nézve, egészben véve, katonai úgy mint pénzügyi tekintetben inkább teher volt mintsem nyereség; és közel fekszik a kérdés, miért nem rázta le a római kormány, melynek akkori politikája nyilván még nem irányult tengerentúli birtokok szerzésére, nyakáról e terhes birtokokat? Azon nem jelentéktelen kereskedelmi összeköttetések, a fontos vas- és még

fontosabb spanyol ezüsbányák, melyek legrégebb idő óta még a távol keleten is nagy hírben álltak *), melyeket Róma úgy mint Karthágó, a maga számára lefoglalt s melyek kezelését főkép Marcus Cátó szabályozta (559), kétségkívül egyik okát képezték ez eljárásnak ; de fő oka annak, hogy Róma a spanyol félszigetet közvetlen birtokában megtartotta, az volt, hogy hiányzottak rajta oly államok, minők a kelta földön a massáliai köztársaság és Libyában a numídiái királyság voltak, s hogy Spanyolországot nem bocsáthatta ki kezéből a nélkül, hogy bármely kalandornak lehetővé ne tegye a Barcasok spanyol királyságának megújítását.

195.

*) I. Makkab. 8, 3: „És Júdás hallotta, a mit a rómaiak Spanyolországban tevének, hogy az ottani ezüst- és aranybányák uraivá lehessenek.“

VIII. FEJEZET.

A keleti államok s a második makedóniai háboru.

A hellen
kelet.

Azon mű, melybe Sándor, Makedónia királya egy századdal előbb fogott, mintsem a rómaiak csak egy talpalatnyi földdel is bírtak volna azon területen, melyet ő a magáénak nevezett, e mű az idők folyamában, bár egészben véve hűn ragaszkodva nagy alapgondolatához: a kelet hellenesítéséhez, megváltozott és egy hellen-ázsiai államrendszer megalakulásává fejlődött ki. A görög nemzet legyőzhetetlen vándorlási és költözködési hajlama, mely kereskedőit egykor Massáliába és Kyrenébe, a Níl partjára s a fekete tengerre elvezette, most fenntartotta azt, a mit a király meghódított, és a görög civilisáció az Achæmenidák régi birodalmában, a Sarissák védszárnyai alatt mindenütt békés úton meghonosodott. Azon tiszték, kik a nagy hadvezér örökségébe beültek, végre meg tudtak férti egymással, s az egyensúly bizonyos rendszere jött létre, melynek még ingadozásaiban is bizonyos szabályosság uralkodik. Azon három első rangú állam közül, melyek ez államrendszerhez tartoznak — Makedónia, Ázsia és Egyiptom — Makedónia V. Fülöp alatt, ki 534 óta királyi trónját elfoglalta, egészben véve legalább külsőleg az volt,

Nagy hatal-
mak.

Makedónia.
220.

a mi II. Fülöp, Sándor apjának uralkodása alatt volt: jól kikerekített katonai állam, rendezett pénzügyi viszonyok közt. Az éjszaki határon, miután a gall áradat hullámai lezajlottak, a régi állapotok ismét helyre álltak; az illyr barbárok a határőrség legalább rendes időkbén könnyű szerivel féken tartotta. Délen, Görögország nem csak általában Makedóniától függött, hanem nagy része: egész Thessália a legtágabb értelemben, az Olymposztól a Spercheiosig és Magnesia félszigetig, Euboea nagy és fontos szigete, s Lokris, Doris és Phokis vidéke, végre Attika s egy csomó egyes hely a Peloponnesuson, mint Sunion hegyfoka, Korinth, Orchomenos, Heræa s a triphyloni terület — mind ezen helységek és tartományok egyenesen alá voltak vetve Makedóniának és makedóniai őrségeket kaptak, mindenek felett ama három nagy fontosságú vár „a hellenek három bilincse“: Demetrios Magnesiában, Chalkis Euboeán és Korinth. Az állam hatalmának alapját azonban leginkább a törzsország, a makedóniai tartomány képezte. E tágas vidék népessége ugyan feltűnőleg ritkás volt; Makedónia minden erejének megfeszítésével alig volt képes annyi katonát állítani ki, a mennyit egy két légióból álló közönséges consuli sereg foglalt magában, és félre nem ismerhető, hogy e tekintetben az ország még mindig nem heverte ki azon veszteségeket, melyeket Sándor hadjáratai s a gall betörések okoztak népességében. Mialatt azonban a tulajdonképi Görögországban a nemzet erkölcsi és állami ereje pusztulásnak indult, és, miután a nép már lejárta magát, s az élet már alig látszott megérni azon fáradságot, melylyel járt, még a jobbak is poharazással, vívással vagy az íróasztalnál töltötték napjaikat; mialatt a görögök a keleten és Alexandriában a műveltség termékenyítő magvait szórták el a sűrű belföldi népségek közt, s nyelvöket

és nyelvességek, tudományukat és tudákosságukat szabadon terjeszthették, de számuk alig volt elegendő arra, hogy e nemzeteknek tiszteket, államférfiakat és iskolatanítókat adhassanak, és sokkal csekélyebb, semhogy még csak a városokban is tiszta görög jellegű középrendet alkothassanak, — azalatt az éjszaki Görögországban még jó része fennmaradt azon tősgyökeres nemzetiségnek, melyből a marathoni harcok támadtak. Innen azon önbizalom, melylyel a makedóniaiak, aetóliaiak, akarnániaiak a keleten mindenütt, a hol megjelennek, különb fajként lépnek fel és ilyenül is fogadtatnak; innen azon túlnyomó szerep, melyet ennek folytán Alexandria és Antiochia udvaraiban játszanak. Jellemző azon alexandriai emberről szóló elbeszélés, ki hosszabb időn át Makedóniában élve az ottani erkölcsöket és viseletet elsajátította, s midőn szülővárosába visszatért, önmagát férfinak tartotta, honfitársait pedig rabszolga számba vette. E nyers felebbvalóságból s meg nem gyöngült nemzeti érzületből mindenek felett Makedónia, mint a leghatalmasabb és legrendezettebb éjszaki görög állam vont hasznot. A régi, bizonyos tekintetben rendi alkotmányon ugyan itt is felülkerekedett az abszolutismus; de az úr és alattvaló mégis korántsem állnak úgy egymással szemben Makedóniában, mint Ázsiában és Egyiptomban, s a nép még önállónak és szabadnak érzi magát. Az ország ellensége elleni szilárd bátorságban, legyen az bárki, a haza és az öröklött kormány iránti rendületlen hűségben, a legsúlyosabb szorongatások közti bátor kitartásban az ókor minden népei közt egy sem áll oly közel a rómaihoz, mint a makedóniai; és az államnak a csodával határos újjászületése a gall betörés után, halhatatlan dicsőségére válik úgy a vezérférfiaknak, mint a népnek, melynek élén állottak. — A második nagyhatalom, Ázsia,

nem volt egyéb mint a felületesen átalakított és hellenesített Perzsia, a „királyok királyának“ birodalma, a mint ura magát, eléggé jellemzőleg úgy elbizakodására mint gyöngeségére nézve, nevezni szokta; örökölve annak régi igényeit, melyekkel a Hellesponttól a Pendsábig akart uralkodni és örökölve silány szervezetét, nem volt egyéb többé-kevesbbé függő államok, engedetlen satrapiák és fél-szabad görög városok halmazánál. Főkép Kis-Ázsiának, mely névleg a Seleukidák birodalmához soroztatott, tényleg egész északi partja és keleti bennföldjének túlnyomó része belföldi dynasták vagy Európából betolakodott kelta csordák kezében volt; a nyugoti résznek jó darabját Pergamon királyai bírták, a szigetek és parti városok pedig részben egyiptomi birtokok, részben szabadok voltak, úgy hogy a nagy király számára itt alig maradt egyéb, mint a belső Kilikia, Phrygia, Lydia és egy csomó alig érvényesíthető jogcím szabad városok és fejedelmek felett — szakasztott azon módon, a minő annak idején a német császár hatalma volt saját családi birtokainak határán kívül. A birodalom hiába való kísérletekben emésztette fel erejét, midőn az egyiptomiakat a parti tartományokból kiszorítani törekedett, midőn a határokon a keleti népekkel, a párthusokkal és baktriaiakkal, s Kis-Ázsiában az ennek romlására benne letelepedett keltákkal állt folytonos viszályban; midőn a keleti satrapák és kis-ázsiai görögök emancipationális kísérleteit szakadatlanul elnyomni törekedett és részt vett azon családi viszályokban és trónkövetelők lázásaiban, melyekben ugyan, valamint általában egyikében sem azon csapásoknak, melyek elfajúlt korban az absolut monarchiával járnak, a diadoch-államok egyike sem szenved hiányt, melyek azonban az ázsiai államban azért voltak ártalmasabbak mint egyebütt, mert itt a biro-

Egyiptom.

dalom laza kapcsolata folytán egyes országrészeknek rövidebb vagy hosszabb időre való elszakadására szoktak vezetni. — Határozott ellentétben Ázsiával, Egyiptom szilárdan befejezett egységes állam volt, melyben az első Lagidák értelmes politikája, a régi nemzeti és vallásos hagyományok és szokások ügyes felhasználásával egy teljesen korlátlan kabinet-uralomnak vetette meg alapját, s melyben még a legrosszabb kormányzat sem volt képes sem emancipationális sem elszakadási kísérletekre vezetni. Teljesen eltérőleg a makedóniaiak nemzeti royalistaságától, mely önérzetökön alapúlt és annak politikai kifejezése volt, Egyiptomban az ország tökéletesen passiv, ellenben minden a főváros volt, ez pedig az udvar függeléke; mi okból az uralkodók lanyhasága és lomhasága itt még inkább megbénította az államot, mint Makedóniában és Ázsiában, míg megfordítva oly emberek kezében, mint I. Ptolemæos és Ptolemæos Euergetes, ez államgépezet szerfelett használhatónak bizonyúlt. Egyiptomnak két nagy versenytársa feletti sajtáságos előnyeinek egyike abban állt, hogy politikája nem ábrándképeket hajhászott, hanem világos és elérhető czélok után törekedett. Makedónia, Sándor szülőföldre; Ázsia, azon ország, melyben Sándor trónját megalapította, nem szűntek meg magokat a sándori monarchia közvetlen folytatásainak tekinteni, és többé-kevesbbé hangosan igényt formálni arra, hogy e monarchiát ha vissza nem állíthatják is, de legalább képviseljék. A Lagidák soha sem kísértették meg világbirodalom alapítását és soha sem ábrándoztak India meghódításáról; e helyett azonban az India és a földközi tenger közti egész forgalmat a phœníciai kikötőkől átterelték Alexandriába, és Egyiptomot e kor első kereskedő és tengeri államává, s a keleti földközi tengernek, valamint szigeteinek és partjainak urává

tették. Jellemző hogy III. Ptolemæos Euergetes minden hódítmányát, az egy Antiochia kikötő - város kivételével, önkényt visszaadta Seleukos Kallinikosnak. Egyfelől ezáltal, másfelől kedvező geographiai fekvése folytán Egyiptom katonai tekintetben úgy a védelem, mint a támadás szempontjából kitűnő helyzetbe jutott, szemben a két szárazföldi hatalommal. Mialatt az ellenség még szerencsés eredmények kivívása után is alig volt képes a szárazföldi hadakra nézve minden felől szinte megközelíthetetlen Egyiptomot komolyan fenyegetni, azalatt az egyiptomiak a tenger felől nem csak Kyrénében, hanem Kyproson és a Kykladokon, a phœnkiiai-syriai partokon, Kis-Ázsia egész déli és nyugoti partján, sőt még Európában a thrák Chersonesoson is megfészkelhették magokat. A termékeny Níl völgyének példátlan kizsákmányolása közvetlenül az állami kincstár javára, és az anyagi érdekeket komolyan és ügyesen előmozdító s ép oly tekinteteket nem ismerő mint értelmes és belátó pénzügyi gazdálkodás az alexandriai udvart még mint pénzhatalmat is maradandóan magasabbra emelte ellenfeleinél. Végre azon értelmes bőkezűség, melylyel a Lagidák a kornak, az ismeretek és tudományok minden ágában komoly vizsgálatra irányuló, szellemét felkarolták, s e vizsgálódásokat az absolut monarchia korlátai közt megtartani és ennek érdekeihez kapcsolni tudták, nem csak közvetlen hasznára vált az államnak, melynek hajó- és gép-építészete jótékonyan érezte az alexandriai matematika befolyását, hanem egyúttal ezen új szellemi hatalmat, a legjelentékenyebbet és legnagyobb-szerűt, mely a hellen nép lelkében politikai elforgácsoló-dása után még élt, a mennyire az egyáltalában valakinek szolgálatára oda adhatta magát, az alexandriai udvar szolgájává tette. Ha Sándor állama fennmaradt volna, benne

a görög művészet és tudomány oly székhelyre talált volna, mely méltó is, képes is lett volna befogadására; most, midőn a nemzet szétforgácsolódott, a tudományos kosmopolitismus burjánzott fel benne, s ennek mágnesévé csakhamar Alexandria lett, hol a tudományos segédeszközök és gyűjtemények kimeríthetetlenek voltak, hol a királyok tragédiákat s a miniszterek ezekhez commentárokat írtak s a nevelő intézetek és akadémiák virágzottak. — Ebből könnyen kivonható a három nagyhatalom egymás iránti viszonya. Azon tengeri hatalom, mely a partokon uralkodott s a tengert monopolisálta, az első kivívott nagy siker — vagy is az európai és ázsiai szárazföldek egymástól való elválasztása után, tovább menve, kénytelen volt a szárazföld két nagy hatalmának gyöngítésére törekedni, tehát egyúttal valamennyi kisebb államot pártfogása alá venni, míg megfordítva Makedónia és Ázsia, bár egymásnak is vetélytársai voltak, mégis mindenek felett Egyiptomban látták közös ellenfelüket, kivel szemben összetartottak vagy legalább össze kellett volna tartaniok.

Kis-ázsiai
királyságok.

A másodrangú államok közt a kelet és nyugot érintkezésének szempontjából csak közvetett jelentőséggel bír az államok azon lánczolata, mely a káspi tenger déli végétől a Hellespontig terjedve, Kis-Ázsia belsejét és éjszaki partvidékét tölti be: Atropaténe (a mai Aderbidjanban, a káspi tengertől délnyugoti irányban), mellette Arménia, Kappadókia a kis-ázsiai bennföldön, Pontos a fekete tenger délkeleti, Bithynia délnyugoti partján — meg annyi töredékei a nagy perzsa birodalomnak, és keleti, többnyire óperzsa dynastiák uralma alatt állva; melyek közül nevezetesen Atropaténe félreeső hegyvidéke, mely mellett még Sándor hadjárata is nyomtalanul zúgott el, tulajdonképi menedékhelye volt a régi perzsaságnak; s melyek egytől

egyig ugyanazon ideiglenes és felületes függésben álltak azon görög dynastiától, mely Ázsiában a nagy királyok helyét elfoglalta, vagy legalább azt tartotta magáról, hogy elfoglalta. — Az általános viszonyokra nézve nagyobb fontossággal bír a Kis-Ázsia bennföldjén keletkezett kelta állam. Itt, középen Bithynia, Paphlagónia, Kappadókia és Phrygia közt telepedett le három kelta népség, a tolistobóiok, tectoságok és trocmusok, a nélkül azonban, hogy akár hazai nyelvökkel és szokásaikkal, akár alkotmányukkal és rablómesterségökkel felhagytak volna. Azon tizenkét négyesfejedelem, kiknek mindenike a három törzs mindenikének négy kantona közl, egynek-egynek élén állt, képezte a háromszáz főből álló tanácscsal a nemzetben a legfőbb tekintélyt és a „szent helyen“ (*Drunemetum*) tartott gyűlést leginkább véritéletek hozására. A mily sajtáságosnak találták az ázsiaiak a kelta megyei alkotmányt, ép oly meglepő volt rájuk nézve ezen éjszaki betolakodók hetyke bátorsága és katonai életmódja, kik egyfelől bármely háborúra zsoldosokkal szolgáltak a harczot nem kedvellő szomszédaiknak, másfelől a körülfekvő tartományokat sarczolták és fosztogatták. E nyers, de erőteljes barbárok közös réme voltak a körülöttök lakó elpuhult nemzeteknek, sőt magoknak az ázsiai nagy királyoknak is, kik miután a kelták már nem egy ázsiai sereget semmivé tettek, s miután I. Antiochos Soter király még saját életét is elvesztette az ellenök vítt harczban (493), végre adófizetőiké lettek a keltáknak. — E gall csordák elleni merész és szerencsés fellépésének köszönhette Pergamonnak egy gazdag polgára, Attalos, hogy szülő városától királyi czímet kapott s azt örökül hagyhatta utódaira. Ez új udvar az volt kicsinyben, a mi az alexandreiai nagyban, itt is napirenden volt az anyagi érdekek előmozdítása, a művészet és irodalom

Kis-ázsiai
kelták.

261.

Pergamon.

ápolása, s a kormányrendszer körültekintő és józan kabinet-politikában állt, melynek fő célja volt egyfelől győngíteni a két veszedelmes szárazföldi szomszéd hatalmat, másfelől Kis-Ázsia nyugoti részében egy önálló görög államnak vetni meg alapját. Teli kincstáruk nagyban emelte e pergamoni urak jelentőségét; tetemes összegeket előlegeztek a syriai királyoknak, melyeknek visszafizetése utóbb szerepet játszott a római békefeltételek közt; sőt ez úton még területeket is sikerült megnagyobbítaniok, a mint például Aeginát, melyet a szövetkezett rómaiak és aetóliaiak az utolsó háborúban Philippos frígytársaitól, az acháioktól elfoglaltak, az aetóliaiak, kiknek az szerződészerűleg osztályrészökül jutott, 30 talentumon (51,000 tallér) adták el Attalosnak. A pergamoni államon azonban, dacára udvara fényének s a királyi címnek, mégis rajta maradt valami a városi jellegből, a mint hogy politikájában is rendszerint a szabad városokkal járt karöltve. Attalos maga, az ókor Medici Lőrincze, élete végéig gazdag polgár maradt, s az Attalidák családi élete, kiknek házából az egyetértést és bensőséget még a királyi cím sem bírta számúzni, éles ellentétben állt a nemesebb származású

Görögország

dynastiák sivár, aljas gazdálkodásával. — Az európai Görögországban, a keleti partokon levő római birtokokon kívül, melyek közül a legfontosabbakban, nevezetesen Kerkyrában, úgy látszik, római hivatalnokok székeltek, és a közvetlenül makedóniai területen kívül, még önálló politika üzésére többé-kevesbbé képesek voltak az epeirosiak, az akarnániaiak és aetóliaiak éjszaki, a boeótiaiak és athéniek közép Görögországban, és az acháiok, lakedaemóniak, messéneiek és elisiek a Peloponnesuson. Ezek közül az epeirosi, akarnániai és boeótiai köztársaságok sok tekintetben szoros kapcsolatban álltak Makedóniával, főképp az akar-

Epeiros,
Akarnánia,
Boeotia.

nániaiak, miután az aetóliaiak elnyomása ellen csak Makedónia védelmével bírták magokat megvédeni; de egyikök sem volt jelentékeny. Belső állapotaik igen különbözők voltak; hogyan mentek itt a dolgok, annak példájául szolgálhat az, hogy Bœótiában, mely, az igaz, valamennyinél mélyebben süllyedt, szokássá vált minden vagyont, melyre egyenes vonalban örökös nem volt, korecsma-kompániákra hagyni, és hogy azokra nézve, kik valamely állambivatalba akartak jutni, évtizedeken keresztül a megválasztás első feltétele az volt, hogy kötelezzék magokat, miszerint semmiféle hitelezőnek, főkép idegennek nem fogják követelésének pörös úton való behajtását megengedni. — Az athéniak rendszerint Alexandria részéről támogattattak Makedónia ellenében és szoros frígyben álltak az aetóliaiakkal; de ők is tökéletesen tehetetlenek voltak, s a dicső múlt e méltatlan ivadékaik úgy szólván csak az attikai művészet és költészet dicsköre emelte ki egy csomó hasonszőrű kis város homályos sorából. — Hathatósabb volt az aetóliai szövetség hatalma; az erőteljes éjszaki görögség még meg nem törve élt benne, de természetesen sivár fegyelmetlenségé és kormányozhatlansággá fajúlva — az állami törvény megengedte minden aetóliai férfúak, hogy mint szökevény bárki ellen, még az aetóliaiakkal frígyben álló állam ellen is szolgálhasson; s midőn a többi görögök sürgetőleg kérték e visszaélés megszüntetését, az aetóliai gyűlés azt felelte, hogy könnyebb Aetóliát Aetóliából, mint e tételt az ország jogából kitörülni. Az aetóliaiak nagy hasznára válhattak volna a görög népnek, ha nem váltak volna még nagyobb kárára e szervezett rabló-gazdálkodás, az achái szövetséggel való mély ellenségeskedésök és a makedóniai nagyhatalom elleni káros oppositíójok által. — Peloponnesuson az achái szövetség a

Athén.

Aetólia.

Acháiok.

tulajdonképi Görögország legjobb elemeit egyesítette magában egy, polgárisodáson, nemzeti érzületen és békés harc-képességen alapuló, szövetséggé. De virágzását és főkép hadi erejét külső terjeszkedése daczára Aratos diplomatai önzése elnyomta, ki a Spártával felidézett szomorú bonyo-dalmak és Makedónia beavatkozásának a Peloponnesuson még szomorúbb segélyül hívása által az achái szö-vetséget oly tökéletesen alája vetette a makedóniai su-prematiónak, hogy ettől fogva makedóniai örségek ra-kattak az ország váraiba s a nép évenként hűséget es-küdütt Philipposnak. A Peloponnesus kisebb államainak, Elisnek, Messénének és Spártának politikáját, az achái szövetség iránti régi, főkép határvillongások által táplált ellenségeskedésök határozta meg; s ezek, miután az acháiook Philippossal tartottak, ætóliai és Makedónia-ellenes ér-zelműek voltak. Némi jelentőséggel ez államok közt csu-pán a spártai katonai királyság bírt, melynek trónjára Machanidás halála után egy Nábis nevű ember lépett; mind vakmerőbben s orczátlanabbul kizárólag a kóborlókra és vándorló zsoldosokra támaszkodva, kiknek nem csak a pol-gárok házait és szántó földjeit, de nejeit és gyermekeit is ajándékul adta, és sűrű összeköttetésben állva, sőt a közös haszon alapján egyenesen társaságba lépve a tengeri rab-lásra Kréta szigetével, a zsoldosok és tengeri rablók e nagy laktanyájával, melyen néhány helységet is bírt. Szá-razföldi rabló-kalandjai és a Malea hegyfokon tartott ka-lózhajói távol vidékek rémjai voltak, ő maga aljassága és kegyetlensége miatt általános gyűlölet tárgyát képezte; de hatalma mindinkább terjedt és a zámái ütközet ideje táján sikerült még Messénét is birtokába vennie. — Végre, a középállamok közt legfüggetlenebbek a Propontis európai partján, az egész kis-ázsiai parton és az ægæi tenger szi-

Spárta, Elis,
Messene.

Görög város-
szövetség.

getein fekvő görög kereskedő városok voltak, melyek egyszersmind a legvilágosabb pontot képezik a hellen államrendszer e zavaros tarkaságában, és pedig leginkább hárman közölök, melyek Sándor halála után ismét szabadságok teljes élvezetébe jutottak és tevékeny tengeri kereskedésök által tekintélyes politikai hatalomra vergődtek, sőt jelentékeny területet is szereztek magoknak: Byzantiont, a Bosporos urát, melyet a tengerszoroson szedett vámok és a fekete tengeren úzótt jelentékeny gabnakereskedése tettek gazdaggá és hatalmassá; Kyzikost az ázsiai Propontison, Milet leányvárosát és örökösét, mely a legszorosabb viszonyban állt a pergamoni udvarral, s végre és mindenek felett Rhodost. A rhodosiakat, kik rögtön Sándor halála után a makedóniai őrséget elkergették, kereskedés és hajózás tekintetében szerencsés helyzetök a forgalom közvetítőivé tette az egész keleti földközi tengeren; és derék hajóhaduk, valamint polgárságuknak a 450-ki híres ostrom alkalmával tanusított bátorsága lehetővé tette rájuk nézve, hogy az örök viszálykodások e korában, melyben mindenki ellensége volt mindenkinek, óvatosan és erélyesen képviseljék, s ha kellett, fegyverrel védjék meg semleges kereskedelmi politikájokat; a mint például Byzantiont fegyverrel kényszerítették, hogy a rhodosi hajóknak vám-mentességet adjon a Bosporuson, és a pergamoni uralkodóknak nem engedték meg, hogy a fekete tengert elzárják. A szárazföldi háborútól ellenben lehetőleg tartózkodtak, daczára annak, hogy az átellenben fekvő kariai parton nem jelentéktelen birtokokat szereztek, s azt, ha kénytelenek voltak reá, zsoldosokkal viselték. Mindenfelé, Syrakúsával, Makedóniával és Syriával, mindenek felett azonban Egyiptommal baráti viszonyban álltak és nagy tiszteletben részesül-

Rhodos.

304.

tek az udvaroknál, úgy hogy a nagy hatalmak, háborúikban nem egyszer kérték ki közvetítésöket. De különösen pártjokat fogta Rhodos azon görög tengeri városoknak, melyek nagy számmal feküdtek a pontusi, bithyniai és pergamoni birodalmak partjain és az Egyiptom által a Seleukidáktól elvett kis-ázsiai partokon és szigeteken elszórva, minők például Sinope, Herakleia Pontike, Kios, Lampsakos, Abydos, Mytilene, Chios, Smyrna, Samos, Halikarnassos és számos mások. Mindezek nagyjában szabadok voltak és földesuraikkal nem volt egyéb dolgok, mint hogy privilégiumaik megerősítését tőlök kikérték s legfeljebb mérsékelt adót fizettek nekik; a dynasták netaláni túlkapásai ellen hol simulékonyság, hol erély segítségével tudták magokat megóvni. E tekintetben Rhodosban találták fő támaszukat, mely például Sinopét hathatósan segítette a pontosi Mithridates ellen. Mennyire megszilárdult e kis-ázsiai városok szabadsága az uralkodók viszálykodásainak közepette és épen ellenségeskedéseik folytán, mutatja például az, hogy néhány évvel utóbb Antiochos és a rómaiak nem maga e városok szabadsága, hanem csak a felett vitáztak, vajon kötelesek-e azok szabadságleveleiket a király által megerősíttetni, vagy nem. E városszövetség mint minden egyéb, úgy e sajtóságos helyzete tekintetében is az ország uralkodói irányában, majdnem mássa volt a Hansának, élén Rhodossal, mely szerződésekben a maga és szövetségesei nevében alkudozott és határozott. Ezek képviselték a városi szabadságot szemben a monarchikus érdekekkel, s mialatt falaik körül a háboru pusztított, azokon belül a polgári szellem és jóllét aránylagos nyugalomban gyökeret vert, s művészet és tudomány virágozottak, a nélkül hogy a sivár katona-gazdálkodás eltiporta vagy az udvari levegő elfonnyasztotta volna.

Így álltak a dolgok keleten, midőn a kelet és nyugot közti politikai válaszfal ledőlt s a keleti hatalmak, első sorban a makedóniai Philippos, indítatva érezték magokat a nyugot dolgaiba beavatkozni. Hogyan történt ez, és mikép folyt le az első makedóniai háboru (540—549), azt részben már elmondtuk, valamint jeleztük azt is, hogy mit tehetett volna Philippos a hannibáli háborúban s hogy mily kevés történt abból, a mire Hannibál várhatott és számíthatott. A történetek ismét világosan bebizonyították, hogy az absolut örökösödési monarchia a legártalmasabb kockajáték a világon. Philippos nem olyan ember volt, minőre Makedóniának e korban szüksége lett volna; de azért nem volt jelentéktelen ember. Valódi király volt a szó legjobb és legrosszabb értelmében. A vágy, hogy önmaga és egyedül uralkodhassék, volt lényének alapvonása; büszke volt bíborára, de nem csak erre, — és méltán büszke lehetett. Nem csak a katona vitézségének s a hadvezér éleslátásának adta bizonyosságát, de a köz ügyek vezetésében is emelkedett szellemet árult el mindenben, a miben makedóniai becsületérzése megsértetett. Tele észszel és elmés-séggel, mindenkit meg tudott nyerni, a kit megnyerni akart, és pedig leginkább a legtehetségesebb és legmíveltebb embereket, mint például Flamíniust és Scípiót; poharazás közben jó czimbora s a nőkre nézve nem pusztán rangja által volt veszélyes. De egyúttal a legfelfuvalkodottabb és leggazabb emberek egyike volt, kiket ez orczátlan kor termett. Szavajárása volt hogy az isteneket kivéve, nem fél senkitől; de szinte úgy tetszett, mintha istenei ugyanazok lennének, kiknek hajóhadi vezére Dikæarchos rendes áldozatokat mutatott be, az Istentelenség (Asebeia) és a Gázság (Paranomia). Sem tanácsosainak és tervei előmozdítóinak élete nem volt szent előtte, sem attól

Philippos,
Makedónia
királya.

214—205.

nem riadt vissza, hogy az athéniek és Attalos elleni elkeseredésének tiszteletreméltó emlékek és nevezetes műtárgyak elpusztításában ne keressen elégtételt; mint mondják, állami alapelv volt nála az, hogy a ki az apát meggyilkoltatja, fiait is kénytelen megöletni. Lehet hogy nem talált gyönyört magában a kegyetlenségben; de mások élete és szenvedései közönös dolgok voltak rá nézve, s a következetlenségnek, mely egyedül teszi az embert tűrhetővé, nem jutott hely merev és kemény szívében. Azon tételt, mely szerint az abszolút királyt sem ígéretei, sem az erkölcs törvényei nem kötelezik, oly ridegen és kirívóan fitogtatta, hogy épen ez által gördítette a legnagyobb akadályokat saját terveinek útjába. A belátást és elszántságot senki sem tagadhatja meg tőle, de e tulajdonok benne sajtóságon módon párosultak a késedelmezéssel és lanyhasággal; a mit részben talán az magyaráz meg, hogy már tizennyolczadik évében lett abszolút uralkodóvá, és hogy féktelen dühöngése mindazok ellen, kik őt ellenmondás vagy ellenkező tanácsaik által a személyes uralkodásban zavarták, minden önálló tanácsadót elriasztott köréből. Hogy mi minden hatott közre lelkében arra, hogy az első makedóniai háborút oly gyöngén és szégyenletesen viselje, a mint viselte, azt meg nem mondhatjuk — talán a gőg lomhasága, mely csak a küszöbön álló veszélylyel szemben fejt ki teljes erejét, sőt talán közönössége a nem általa készült terv, és féltékenysége Hannibálnak őt megszegyenítő nagysága iránt is. Annyi bizonyos, hogy későbbi magatartásában nem ismerünk többé azon Philipposra, kinek tunyaságán Hannibál terve hajótörést szenvedett.

maradandóan békében fog élni s ezentúl magát tisztán a kelet ügyeinek szenteli. Nem szenved kétséget, hogy rosszúl esett neki Karthágó gyors legyőzete; az is lehetséges, hogy Hannibál Makedóniának egy második hadizenetét remélte s hogy Philippos az utolsó karthágói sereget csendben saját zsoldosaival is szaporította. De úgy azon hosszadalmas ügyek, melyekbe időközben keleten bonyolódott, mint a nyújtott támogatás módja és főkép a rómaiak teljes hallgatása e békeszegés felett, kik pedig kerestek okot a háborúra, kétségtelenné teszik, hogy Philipposnak esze ágában sem volt 551-ben helyre pótolni azt, a mit tíz évvel előbb kellett volna tennie. — Egészen másfelé vetette ő szemét. Ptolemæos Philopator Egyiptomban 549-ben meghalt. Utóda, az ötéves gyermek Ptolemæos Epiphanes ellen Makedónia és Ázsia királyai, Philippos és Antiochos egyesültek, hogy a szárazföldi monarchiák régi haragját alaposan kiöntsék e tengeri hatalom felett. Elvégezték, hogy az egyiptomi állam osztassék fel, hogy Egyiptom és Kypros Antiochosé, Kyrene, Iónia és a Kykladok Philipposé legyenek. A királyok nem csak minden ok, hanem egyszersmind minden ürügy nélkül, teljesen Philippos szellemében, kezdték meg a háborút úgy „a mint a nagy halak felfalják a kicsinyeket.“ A szövetkezettek egyébiránt, főkép Philippos, helyesen számítottak. Egyiptomnak elég dolgot adott magát a hozzá közelebb levő ellenség ellen Syriában megvédenie; s a kis-ázsiai birtokokat és a Kykladokat védtelenül fel kellett adnia, midőn Philippos ezekre vetette magát mint a zsákmány öt illeto részére. Azon évben, melyben Karthágó Rómával békét kötött (553), Philippos egy, a hatalma alatt álló városok által felszerelt hajóhadat katonákkal megrakott s azt a thrák part mentében felfelé evezette. Ez itt Lysimacheiát kiragadta az

203.

205.

201.

aetóliai őrség kezéből és Perinthost, mely védenczi viszonyban állt Byzantionhoz, szintén megszállta. Ekkép a byzantioniakkal a béke meg volt szegve, az aetóliaiakkal, kik csak az imént kötöttek békét Philippossal, legalább a jó egyetértés meg volt zavarva. Az Ázsiába való átkelés nem járt nehézséggel, miután Bithynia királya Prusiás frígyben állt Makedóniával; minek viszonzásául Philippos támogatta őt a területén fekvő görög kereskedő városok elnyomásában. Kalchedon meghódolt. Kios, mely ellenállt, rohammal bevétetvén, földig leromboltatott és lakói rabszolgákká tettek — mely czéltalan barbárság magát Prusiást is felbosszantotta, ki a várost sértetlenül akarta bírni, az egész hellen világot pedig mélyen elkeserítette. Különösen és ismételten sértve érezték magokat az aetóliaiak, kiknek stratégája parancsnokolt Kiosban, s a rhodosiak, kiknek közvetítési kísérleteit a király galádúl és ármányosan meghusítottta. De ha ezek nem történtek volna is, valamennyi görög kereskedő város érdeke koczkán volt. Azt sehogy sem lehetett eltérni, hogy Egyiptom szelíd és majdnem csak névleges uralmának helyét a makedóniai zsarnokság foglalja el, melylyel a városi önkormányzat és a szabad kereskedelmi forgalom semmikép meg nem fért; s a kiosiak borzasztó sorsa megmutatta, hogy itt nem a városi szabadságlevelek megerősítésének jogáról, hanem egyenként és összesen mindnyájoknak életéről és haláláról van szó. Lampsakos már elesett, és Thasos egy sorsra jutott Kiosszal; nem volt veszteni való idő. Rhodos derék stratégája Theophiliskos társa felhívta polgárit, hogy közösen szálljanak szembe a közös veszélylyel és ne engedjék, hogy a városok és szigetek egyenként essenek zsákmányúl az ellenségnek. Rhodos elszánta magát és háborút izent Philipposnak. Byzantion hozzá csatlakozott, valamint Pergamon-

A rhodosi
Hansa és
Pergamon
Philippos
ellen.

nak már agg királya, Attalos, Philippos politikai és személyes ellenfele is. Mialatt a szövöttek hajóhada az aetóliai parton gyülekezett, Philippos a magáénak egy része által Chioszt és Sámoszt foglaltatta el. Másik részével maga jelent meg Pergamon előtt, melyet azonban hiába rohant meg; be kellett érnie azzal, hogy a vidéket bekalandozhatta és a messze földre feldúlt templomokon hátrahagyhatta a makedóniai vitéség nyomait. Egyszerre ismét felkerekedett és hajóra szállt, Sámosnál álló hajóhadával egyesülendő. De a rhodosi-pergamoni hajóhad utána indult és a chiosi tengerszorosban ütközetre kényszeríté. A makedóniai fedeles hajók száma csekélyebb volt, de temérdek nyílt ladikjok e hiányt kipótolta s Philippos katonái nagy bátorsággal küzdöttek; de végre mégis megveretett. Fedeles hajóinak majdnem fele, huszonnégy darab, elsüllyesztett vagy elfoglaltatott, 6000 matróza és 3000 katonája elveszett, ezek közt Demokrates admirál is; 2000 pedig elfogatott. A szövetségeseeknek e győzelem mindössze 800 emberökbe és hat hajójokba került. De vezéreik közül Attalos elvágatott hajóhadától és kénytelen volt admirál-hajóját Erythrae mellett a partra vettetni hagyni; a rhodosi Theophiliskos pedig, kinek polgári bátorsága a háborút, vitésége pedig az ütközetet eldöntötte, másnap a kapott sebekben meghalt. Ekkép, mialatt Attalos hajóhada haza tért, a rhodosi pedig egyelőre Chiosznál maradt, Philippos, ki hazugúl magának tulajdonította a győzelmet, útját tovább folytathatta és Sámosnak fordulhatott, a káriai városokat megszállandó. A káriai parton a rhodosiak, ezúttal Attalos támogatása nélkül a Herakleides alatt álló makedóniai hajóhaddal másodszer is megütköztek a Milet kikötője előtt fekvő kis Láde sziget mellett. A győzelem, melyet ismét mindkét fél magának tulajdonított,

itt úgy látszik a makedóniaiak részén volt, mert mialatt a rhodosiak Myndosba és innen Kosba vonultak vissza, amazok Milétet, egy hajóraj pedig az aetóliai Dikæorchos vezérlete alatt a Kykládokat szállták meg. Philippos ezalatt a káriai szárazföldön folytatta a rajta fekvő rhodosi birtokok és görög városok meghódítását; és ha Ptolemæost magát akarta volna megtámadni, a helyett hogy a neki járó zsákmány kézrekerítésére szorítkozzék, most bátran gondolhattott volna még az Egyiptomba menetelre is. Káriában ugyan nem állta semmiféle sereg útját a makedóniainak és Philippos akadályozatlanul járta be a vidéket Magnésiától Mylásáig; de e tartományban minden város vár volt és az ostromló háboru sokáig elhúzódott, a nélkül hogy lényeges eredményekre vezetett vagy reményt nyújtott volna a sikerre. Lydia satrapája Zeuxis, urának frígytársát ép oly lanyhán támogatta, a mily lanyhának bizonyította magát Philippos a syriai király érdekeinek előmozdításában, s a görög városok csak kényszerből vagy félelemből nyújtottak segílyt. A sereg élelmezése mind több nehézséggel járt; Philippos kénytelen volt ma kifosztani azt, ki tegnap önkényt adott neki, és végre természete ellenére kénytelen volt kérésre venni a dolgot. A kedvező évszak ily módon lassanként lefolyt, s időközben a rhodosiak megerősítették hajóhadukat és Attalosét is ismét magokhoz vonták, mi által a tengeren határozott túlsúlyra kaptak. Már majdnem úgy tetszett, mintha a király visszavonulási vonalát elmetszhetnék és arra kényszeríthetnék, hogy Káriában menjen téli szállásra, mialatt pedig az otthoni ügyek, nevezetesen az aetóliaiak és rómaiak fenyegető beavatkozása sürgősen szükségessé tették hazatérését. Philippos látta a veszélyt; összesen 3000-nyi őrséget hagyott egyrészt Myrinában, Pergamon sakkban tartására, másrészt a Mylása

körüli kis városokban : Iassosban, Bargyliában, Euromosban, Pedásában, hogy kitűnő kikötőt és Káriában kiszálló helyet biztosítson magának; azután hajóhadával, azon hanyagság ótalma alatt, melylyel a szövetkezettek a tengert őrizték, sikerült a thrák partot elérnie és még az 553/4-ki

201/0.

A nyugoton ezalatt csakugyan oly zivatar vonúlt össze Philippos feje felett, mely nem engedte a védtelen Egyiptom fosztogatásának munkáját folytatnia. A rómaiak, kik ugyanez évben végre a magok által szabott feltételek alapján megkötötték a békét Karthágoval, most komolyan kezdtek a keleti bonyodalmakkal törődni. Sokszor mondatott, hogy a nyugot meghódítása után rögtön a kelet meghódításához fogtak; de komoly megfontolás után igazságosabb ítéletre fogunk jutni. Csak a kurta eszű méltánytalanság képes át nem látni, hogy Róma ez időben még korántsem törekedett a középtengeri államok feletti uralomra, s nem kívánt egyebet, mint hogy Afrikában és Görögországban ártatlan szomszédai legyenek; s tulajdonképen veszedelmes Makedónia nem is volt Rómára nézve. Hatalma ugyan épen nem volt csekély és kétségtelen, hogy a római senátus csak kelleetlenül egyezett az 548/9-ki békébe, mely Makedóniát egészen csorbíthatlanul hagyta; de hogy Róma mennyire nem viseltetett komoly aggodalmakkal Makedónia iránt, s mennyire nem volt oka reá, bizonyítja seregeinek, melyekkel a legközelebbi háborút viselte, száma, mely csekély volt s még sem volt soha kénytelen túlnyomó szám ellen küzdeni. A senátus ugyan szívesen látta volna Makedónia megaláztatását; de sokallta érte azon árt, hogy kedveért Makedóniában, római hadakkal viseljen háborút, s ez okból az aetóliaiak visszalépése után azonnal önkényt békét kötött a status quo alapján.

Róma diplomacziái beavatkozása.

206/5.

205.

Tehát korántsem kicsinált dolog, mintha a római kormány e békét azon határozott szándékkal kötötte volna meg, hogy a háborút alkalmasabb időben újra megkezdje, és bizonyos, hogy e pillanatban, midőn az állam alaposan ki volt merülve és a polgárságnak legkisebb kedve sem volt egy új tengeren-túli háborúba bocsátkozni, a makedóniai háboru igen alkalmatlan időben jött a rómaiakra. Most azonban kikerülhetetlen volt. Az 549-iki makedóniai államot Róma megtűrhette szomszédjának; de azt már semmikép meg nem engedhette, hogy az a kis-ázsiai Görögország javát és a nagyfontosságú Kyrénét magához csatolja, a semleges kereskedő államokat elnyomja, s ez által saját hatalmát megkétszerezze. Ehhez járult, hogy Egyiptom bukása, Rhodos lealáztatása, sőt talán legyőzetése, Sicília és Itália kereskedelmén is nehéz csorbát ütöttek volna; s vajon lehetett-e nyugodtan elnézni azt, hogy Itáliának forgalma a kelettel a két szárazföldi nagyhatalomtól legyen függővé? Attallos irányában, ki az első makedóniai háborúban Rómának hú frígytársa volt, Rómának ezenfelül még becsületbeli kötelezettségei is voltak, és nem volt szabad engednie, hogy Philippos, ki őt már fővárosában ostromolta, még országától és népétől is megfoszsza. Végre, Róma azon állítása, hogy védő karját valamennyi hellenre kiterjeszti, korántsem volt puszta phrasis; a nápolyiak, rhégioniak, massáliaiak és emporiaieiek bizonyíthatták, hogy Róma komolyan vette a védnöki szerepet, az pedig kétségen felül áll, hogy e korban a rómaiak közelebb álltak a görögökhöz bármely más nemzetnél, s nem sokkal távolabb, mint az elhellenesített makedóniaiak. Furcsa dolog megtagadni a rómaiaktól azon jogot, hogy úgy emberi mint hellen rokonszenveik fel ne lázadhettek legyen a kiosiakon és thásosiakon elkövetett gázságok felett. Ekkép csakugyan

a politika, kereskedelem és erkölcsi érzés minden indító okai egyesültek arra, hogy Rómát a Philippos elleni második háborúra bírják, a legigazságosabbak egyikére, melyeket a város valaha viselt. Nagy becsületére válik a senátusnak, hogy rögtön elszánta magát, és sem az állam kimerültsége, sem az ily hadizenet népszerűtlensége által nem hagyá magát visszatartóztatni a szükséges intézkedések rögtöni megtételétől. Marcus Valérius Lævínus proprætor a 38 hajóból álló sicíliai hajóhaddal már 553-ban megjelent a kelet tengerén. A kormány azonban zavarban volt a felett, hogy mikép találhat nyilvánvaló okot a háborúra, minőre a néppel szemben okvetetlenül szüksége volt még akkor is, ha általában nem lett volna elég belátása arra, hogy a háboru jogi indokolására, Philippos szokásaként, csekély súlyt fektessen. Azon támogatást, melyet Philippos a Rómával kötött béke után Karthágónak állítólag nyújtott, nyilván nem lehetett reá bizonyítani. Az illyr tartomány római alattvalói ugyan már hosszabb idő óta panaszkodtak Makedónia túlkapásai ellen: egy római követ az illyr népfelkelés élén már 551-ben kiverte Philippos hadait az illyr földről, s a senátus ennek folytán a király követeinek 552-ben kijelentette, hogy ha háborút akar, azt hamarább megkaphatja, mint szeretné. De e túlkapások nem voltak egyebek azon rendes galádságoknál, minőket Philippos szomszédain elkövetni szokott; és az ezen ügyben kezdett tárgyalások e pillanatban vezethettek megalázásra és elégtételadásra, de nem háborúra. A kelet valamennyi hadviselő hatalmaival a római község névleg baráti viszonyban állt és segílyt nyújthatott volna nekik a támadás ellen. De Rhodos és Pergamon, melyek könnyen elfoghatólag nem késtek Rómához fordulni segílyért, formászerint a támadó fél voltak, Egyiptom pedig, habár az

201.

203.

202.

alexandriai követek megkérték a római senátust, vállalná el a királyi gyermek felett a gyámságot, úgy látszik mégis nem igen sietett, hogy Róma közvetlen beavatkozásának kikérése által a pillanatnyi veszélyt ugyan elhárítsa fejről, de egyszersmind a keleti tengert a nagy nyugoti hatalom előtt megnyissa. Mindenek felett pedig az Egyiptomnak szánt segílyt először is Syriában kellett volna neki nyújtani, s ez által Róma egyszerre keveredett volna háborúba Ázsiával és Makedóniával, a mit természetesen annál inkább el akart kerülni, miután szilárdan el volt határozva, hogy legalább az ázsiai ügyekbe nem fog avatkozni. Nem maradt hátra tehát egyéb, mint egyelőre követséget meneszteni keletre, mely egyfelől Egyiptomtól kieszközölje, a mi az adott körülmények közt könnyen ment, hogy nézze el a rómaiak beavatkozását a görög ügyekbe, másfelől Antiochos királyt, Syriának odavetése által megnyugtassa, végre hogy a Philippossal való szakítást lehetőleg siettesse és a görög-ázsiai coalitíó létrejövetelét ellene, előmozdítsa (553 végén). Alexandriában a követség könnyen czélt ért; az udvarnak nem volt miből választania, és hálával kellett fogadnia Marcus Aemílius Lepidust, kit a senátus oda küldött, hogy mint „a királygyámja“ annak érdekeit képviselje, a mennyiben ezt tulajdonképi beavatkozás nélkül megteheti. Antiochos ugyan Philippossal való frigyétől el nem állt és nem adta meg a rómaiaknak azon határozott nyilatkozatokat, melyeket tőle kivántak; de különben, akár lanyhaságból, akár a rómaiak azon kijelentése folytán, miszerint Syriában nem szándékoznak beavatkozni, folytatta itteni terveit, és nem törődött azzal, a mi Görögországban és Kis-Ázsiában történik.

200.

A háboru folytatása.

E közben megjött az 554-iki tavasz és a háboru újra megindult. Philippos először ismét Thrákiára vetette

magát, melynek valamennyi parti városát, nevezetesen Maroneiát, Aenost, Elæost, Sestost megszállta, hogy európai birtokait a rómaiak partra szállása ellen biztosítsa. Ezután az ázsiai parton Abydost támadta meg, melynek birtokára nagy súlyt kellett helyeznie, miután Sestos és Abydos birtokában szorosabb összeköttetésbe juthatott frígytársával Antiochossal, s nem kellett többé attól tartania, hogy a szövetségesek hajóhada a Kis-Ázsiába vagy onnan visszavezető útat előle elzárja. Ez, miután a gyöngébb makedóniai hajóraj visszavonúlt, ura lett az aegæi tengernek; Philippos a tengeren arra szorítkozott, hogy a Kykladok közül háromra — Andros, Kythnos és Paros — őrséget rakott és kalózhajókat szerelt fel. A rhodosiak Chiosba s innen Tenedosba mentek, hol Attalos csatlakozott hozzájuk hajóhadával, ki télen át Aegína mellett állt s idejét az athéniek declamációival töltötte el. Az abydosiaknak, kik hősileg védelmezték magokat, ugyan lehetett volna segílyt nyújtani; de a szövetkezettek nem mozdultak, s így végre a város, miután a fegyverfoghatók majd mind a falak előtti harcban, a lakosok nagy része pedig a capituláció után ön keze által elhullott, kegyelemre megadta magát a győzőnek, mely abban állt, hogy ez három napi időhaladékot engedett Abydos lakóinak arra, hogy önmagokat megölhessék. Itt, az Abydos előtti táborban találta a királyt a római követség, mely küldetését Syriában és Egyiptomban bevégezvén, a görög kis államokat látogatta meg, és itt adta át neki a senátus részéről hozott izenetét, felszólítván a királyt, hogy egy görög állam ellen se viseljen támadó háborút, a Ptolemæostól elfoglalt birtokokat adja vissza és a pergamoniaknak és rhodosiaknak okozott kár ügyének elintézését bízza egy választott bíróságra. A senátus, célját, hogy t. i. a királyt forma-

szerinti hadizenetre ingerelje, nem érte el; a római követ Marcus Aemilius a királytól nem kapott egyebet azon udvarias válasznál, hogy a fiatal szép római férfinak e három tulajdonsága kedvéért elnézi a mondottakat. — E közben azonban a Róma által óhajtott hadi ok más oldalról megadatott. Az athéniak, együgyű és kegyetlen hiúságukban kivégeztettek két akarnániait, mert ezek véletlenül mysteriumaikba betévedtek. Midőn az akarnániaiak, könnyen felfogható elkeseredésökben, Philippot kérték fel, hogy szerezne nekik elégtételt; ez leghűbb szövetségeseinek igazságos kivánságát meg nem tagadhatván, megengedte nekik, hogy Makedóniában sereget szedhessenek s ezzel, valamint a saját erejükkel, formaszerinti hadizenet nélkül, betörjenek Attikába. Ez ugyan nem csak hogy tulajdonképi háboru nem volt, hanem Nikanor, a makedóniai had vezetője, az épen Athénben levő római követek fenyegető szavára hajtva rögtön vissza is vonta csapatait (553 végén). De már késő volt. Athénből követség ment Rómába, jelenteni, hogy Philippos Rómának egy régi szövetségeseit megtámadta, s azon fogadtatásból, melyben a senátusban részesült, Philippos világosan látta mi vár reá; miért is rögtön, mindjárt 554. tavaszán görögországi főparancsnokát Philoklest oda utasította, hogy pusztítsa el az attikai tartományt és szorongassa a várost, a mennyire csak bírja.

201. — A senátus most megkapta a mire szüksége volt, és 554. nyarán a népgyűlés elé terjeszthette a hadizenetet egy „Rómával szövetkezett állam megtámadása miatt“. A javaslat első ízben majdnem egyhangúlag elvettetett; okatlan vagy alattomos néptribúnok vádolták a tanácsot, mely nem akar a népnek nyugalmat engedni; de a háboru végre is szükséges volt és szigorúan véve már meg is kezdődött, úgy hogy a senátusnak már lehetetlen volt visszalépnie.

201.

200.

Római had-
izenet.
200.

Rábeszélés és engedmények tétele segélyével végre rábírt a polgárságot a beleegyezésre. Figyelemre méltó, hogy ez engedmények leginkább a szövetséges társak rovására adtak. Ezeknek tényleg szolgálatban álló hadjuttalékaik közül — egyenes ellentétben a különben követett elvekkel — kizárólag Gallia, Alsó-Itália, Sicília és Sardínia őrségei, összesen vagy húszezeren — fordítottak e harcra, a hannibáli háború óta még fegyverben álló polgárhadak pedig mind egy lábíg haza bocsáttattak: kimondatott, hogy ezek közül csupán önkényteseket legyen szabad a makedóniai háborúra alkalmazni, kik azonban, mint utóbb kisült, többnyire természetesen kényszerített önkénytesek voltak, — a mi utóbb 555. őszén veszélyes katonai lázadásra vezetett az apollóniai táborban. Hat légió alakítottatott újonnan fegyverbe szólított legénységből, melyek közül kettő Rómában, kettő Etrúriában maradt és csak kettő szállítottatott Brundisiumban hajóra, hogy Publius Sulpicius Galba consul vezérlete alatt Makedóniába menjen. — Ekkép az események ismét fényes tanubizonyságát adták annak, hogy azon nagy szabású és bonyodalmas viszonyoknak, melyek közé Róma győzelmei által jutott, a souverain polgárgyűlések rövidlátó és a véletlentől függő végzéseikkel, többé egyenesen képtelenek voltak megfelelni, és hogy visszas beavatkozásuk az állam gépezetébe a katonailag szükséges rendszabályok veszélyes módosítására és a latin szövetséges társak még veszélyesebb kisebbitésére vezet.

199.

Philippos helyzete igen veszélyes volt. A keleti államok, melyeknek Róma minden beavatkozása ellen össze kellett volna tartaniok, s melyek más körülmények közt talán össze is tartottak volna, leginkább az ő bűne folytán, annyira fel voltak uszítva egymás ellen, hogy hajlandókká lettek a római betörést előmozdítani, vagy legalább

Római liga.

nem gátolni. Természetes és legfontosabb szövetségesét, Ázsiát, Fülöp elhanyagolta, s azonkívül erre nézve e perczenben az egyiptomi bonyodalmak és a syriai háboru lehetlenné is tették az erélyes beavatkozást. Egyiptomnak nagyon érdekében állt a római hajóhadat távol tartani a keleti tengerről; egy egyiptomi követség még most is eléggé világosan kijelentette Rómában, hogy az alexandriai udvar kész Rómát az Attikában való beavatkozás terhétől megszabadítani. Az Ázsia és Makedónia közt létrejött osztozási szerződés azonban e fontos államot egyenesen karjaiba vetette Rómának s az alexandriai kabinetet azon kijelentésre kényszerítette, hogy az európai Görögország ügyeibe máskép, mint Róma beleegyezésével, nem fog avatkozni. Hasonló, sőt még szorongatottabb helyzetben voltak a görög kereskedő városok, élőkön Rhodossal, Pergamonnal, Byzantionnal; más körülmények közt kétséggel minden tőlök telhetőt megtettek volna, hogy a keleti tengert Róma elől elzárják, de Philippos kegyetlen és megsemmisítővel fenyegető hódítási politikája egyenetlen küzdelemre kényszeríté őket, melyben önfenntartásuk érdekében mindent el kellett követniök, hogy az itáliai nagyhatalmat is bele bonyolíthassák a harciba. A tulajdonképi Görögországban a római követek, kiknek feladata volt ott egy második ligát hozni létre Philippos ellen, a tért szintén az ellenség által már nagyban előkészítve találták. A Makedónia-ellenes pártból, a spártaiak, elisiek, athéniek és aetóliaiak közül Philippos ez utóbbiakat talán megnyerhette volna a maga részére, miután az 548-iki béke mély és még korántsem behegesztett sebet ütött Rómával való frígyökön; de, a régi viszálykodásokat nem is tekintve, melyek a két állam közt azon thessáliai városok — Echinus, Larissa Kremaste, Pharsalos és a pthiotisi Thebe —

miatt, melyeket Makedónia az aetóliai szövetségtől elvett, fennálltak: az aetóliai őrsegek elűzése Lysimacheiából és Kiosból az aetóliaiakat ismétlen elkeserítette Philippos ellen. Ha ezek késlekedtek az ellene alakuló lígához csatlakozni, ennek oka leginkább azon kelletlen feszültségben rejlett, mely köztök és a rómaiak közt még mindig nem múlt el. — Még több aggodalomra adott okot az, hogy még a szilárdan Makedónia érdekeihez lánczolt görög államok, az epeirosiak, akarnániaiak, bœotiaiak és acháiók közül is csak az akarnániaiak és bœotiaiak ragaszkodtak rendületlenül Fülöphöz. Az epeirosiakkal nem sikertelenül alkudoztak a római követek, s nevezetesen az athamánok királya, Amynder szorosán csatlakozott Rómához. Még az acháiók közül is Fülöp egyrészt Aratos meggyilkolása által sokakat megsértett, másrészt általában ismét tért nyújtott a szövetség szabadabb kifejlődésére; ez Philopoemen (502—571, stratéga először 546-ban) vezetése alatt hadszervezetét újjá teremtette, Spárta elleni szerencsés harcaiban visszanyerte önbizalmát és nem követte többé vakon Makedónia politikáját, mint Aratos korában. Egész Hellasban az achái szövetség, melynek Philippos terjeszkedési vágya sem hasznára sem közvetetlen kárára nem válhatott, az egyetlen állam volt, mely e háborút részrehajlatlan és nemzeti-hellen álláspontból tekintette; átlátta, a mit könnyű volt átlátni, hogy általa a hellen nemzet önmagát szolgáltatja a rómaiak kezébe, még mielőtt ezek azt szerették és kivánták volna, és ez okból megkísérté a közbenjárást Fülöp és a rhodosiak közt; de már késő volt. Azon nemzeti hazafiság, mely egykor a szövetségesek háborúját befejezte és lényeges okúl szolgált a Makedónia és Róma közti első háboru kitörésére, elenyészett; az acháiók közbenjárása sikertelen maradt és

252—183.
208.

Philippos hiába utazta be a városokat és szigeteket, hogy a nemzetbe új lelkesülést öntsön, — a Nemesis boszút vett rajta Kiosért és Abydosért. Az acháioiok, miután a dolgon változtatni nem bírtak és előmozdítani nem akarták, semlegesekek maradtak.

200.
A rómaiak
partra száll-
nak Makedó-
niában.

Publius Sulpícus Galba consul 554. őszén szállt partra Apollónia mellett, két légiót, 1000 numídiái lovast, sőt elefántokat is vivén magával, melyek a karthágói zsákmányból kerültek Róma kezébe; minek hírére a király a Hellespontról gyorsan visszatért Thessáliába. Azonban egyrészt a már igen előhaladt évszak, másrészt a római hadvezér megbetegedése következtében a rómaiak a szárazföldön ez évben már mibe sem fogtak, egy erős szemlészjáraton kívül, mely alkalommal a legközelebb fekvő helységeket, nevezetesen az Antipatreia nevű makedóniai gyarmatot megszállták. A következő évre nézve az éjszaki barbárokkal, főkép Pleuratossal, Skodra ekkori urával és Bátóval a dardanusok fejedelmével, kik a jó alkalmat természetesen siettek felhasználni, abban egyeztek meg, hogy közösen fogják Makedóniát megtámadni. — Fontosabb volt a római hajóhad működése, mely 100 fedeles és 80 könnyű hajóból állott. Mialatt a többi hajók Kerkyránál télire állást foglaltak, egy hajóraj Gáius Claudius Centó vezetése alatt a Peiræusba ment, a szorongatott athénieknek segítő. Miután azonban Centó az attikai tartományt a korinthetai őrseg portyázásai s a makedóniai kalózik ellen már kellőképp fedezve találta, tovább vitorlázott és egyszerre váratlanul megjelent az Euboeán fekvő Chalkis előtt, mely Fülöpnek fő fegyverhelye volt Görögországban, hol raktárait, fegyverkészleteit és foglyait tartotta és melynek parancsnoka, Sopater, nem is gondolt rá, hogy a rómaiak megtámadhassák. A rómaiak megmászták a véd-

telen falakat, leölték az őrséget, kiszabadították a foglyokat és elégették a talált készleteket, de nem volt elég katonaságuk e fontos hely megtartására. E támadás hírére Fülöp féktelen elkeseredésében Demetriásból Thessáliában rögtön felkerekedett és Chalkisba sietett, miután azonban itt az ellenségnek már csupán a tűz kihamvadt helyében találta nyomát, Athénbe ment, hogy szenvedett kárát hasonló módon megtorolja. De meglepnie a várat nem sikerült, és az ostrom is eredménytelen maradt, bár menyire kockáztatta is a király saját életét; s midőn Gáius Claudius a Peiræus, Attalos pedig Aegína felől közeledett, kénytelen volt elvonulni a város falai alól. Fülöp ugyan egy ideig még Görögországban időzött, de úgy politikai mint katonai tekintetben nem sokra bírt menni. Hiába kísérté meg az acháiokat maga mellett fegyverfogásra bírni, és épen így siker nélkül támadta meg Eleusist és a Peiræust, valamint másod ízben magát Athént is. Nem tehetett egyebet, mint indokolt elkeseredésének méltatlan módon szerezni elégtételt a tartomány elpusztítása és az Akademos fáinak kiirtása által, azután visszatérni éjszakra. Így tölt el a tél. Tavasszal (555) Publius Sulpicius proconsul téli táborából felkerekedett azon szándékkal, hogy légioit Apollóniából a legrövidebb úton bevezesse a tulajdonképi Makedóniába. E nyugotról intézett fő támadást három mellékes támadásnak kellett támogatnia: éjszakon a dardanusok és illyrek betörésének, keletről a rómaiak és a szövetségesek Aegína mellett gyülekező egyesített hajóhada támadásának; végre dél felől az athamánoknak, és ha sikerül őket a harcban való részvételre bírni, egyszersmind az aetóliaiaknak kellett volna előnyomulniok. Galba átkelvén azon hegyeken, melyeket az Apsos (ma Beratinó) vág keresztül, és átvo-

199.

A rómaiak
betörési kísérletei Makedóniába.

núlván a termékeny dassaretioni síkon, azon heglánczhoz ért, mely Illyriát és Makedóniát egymástól elválasztja és ezen átkelve Makedónia tulajdonképi területére lépett. Philippos elébe ment; de Makedónia terjedelmes és gyér népeességű vidékein a két ellenfél egy ideig nem bírt egymásra akadni, míg végre a lynkestiai tartomány termékeny de mocsáros síkján, nem messze az ország éjszaknyugoti határától, találkoztak és alig 1000 lépésnyire egymástól tábort ütöttek. Philippos serege, miután az éjszaki szorosok őrzésére kiküldött hadtestet is magához vonta, mintegy 20,000 gyalogra és 2000 lovasra rúgott; a római körülbelül ugyanannyira. A makedóniaiak azonban azon nagy előnyben voltak, hogy otthon harczolván s minden utat és ösvényt ismervén csekély fáradsággal élelmezheték magokat, és egyszersmind oly közel táboroztak a rómaiakhoz, hogy ezek élelmi szerek keresése végett nagyobb mértékben nem merhettek elszéledni. A consul ismételten ütközetet kínált, de a király azt állhatatosan megtagadta és a könnyű csapatok csatározásai, habár a rómaiak részére némi eredménnyel végződtek, nagyjában mit sem változtattak a dolgon. Galba kénytelen volt táborát felszedni és másfél mérfölddel odább, Oktolophos mellett újat ütni, hol azt hitte, könnyebb lesz seregét élelmeznie. De kiküldött hadait a makedóniaiak könnyű csapatai és lovassága itt is megsemmisítették; a légióknak kellett segélyökre menniök, s ezek aztán a makedóniai előörsöket, kik nagyon előre merészkedtek, csakugyan nagy veszteséggel visszaverték táborukba, mely alkalommal maga a király is elveszté lovát és csak egy lovasának nagylelkű odaadása által menthette meg életét. E veszélyes helyzetéből Galbát a szövetségesegek általa előkészített oldaltámadásainak jobb eredményei, vagy inkább a makedóniai haderő gyön-

gesége mentették meg. Fülöp, daczára annak, hogy birodalmában lehető nagy mérvben újonczozott, s hadait római szökevényekkel és más zsoldosokkal szaporította, még sem bírt a Kis-Ázsiában és Thrákiában lévő őrsegeken kívül többet síkra állítani azon seregnél, melynek élén maga állt szemben a consullal, s még ezenfelül, hogy azt összehozhassa, a pelagóniai tartomány éjszaki szorosait védetlenül kellett hagynia. A keleti part védelme tekintetében egyrészt Skiathos és Peparethos szigeteknek, melyek állomáshelyül szolgálhattak volna az ellenséges hajóhadnak, általa elrendelt elpusztításában, másrészt Thásos és a tengerpart őrségében és a Herakleides vezérlete alatt Demetriásnál felállított hajóhadban bízott. A déli határon pedig épen az aetóliaiak több mint kétséges semlegességére kellett támaszkodnia. Most ezek egyszerre beléptek a Makedónia elleni szövetségbe és az athamánokkal egyesülten rögtön benyomultak Thessáliába, mialatt egyidejűleg a dardanusok és illyrek az éjszaki vidékeket árasztották el, és a Lúcius Apustius vezérlete alatt álló római hajóhad, Kerkyrából felkerekedve, megjelent a keleti vizeken, hol Attalos, a rhodosiak és az istriaiak hajói egyesültek vele. — Philippos erre önkényt feladta állását és keleti irányban visszavonult; vajon azért-e, hogy az aetóliaiak valószínűleg váratlan betörését visszaverje, vagy azért, hogy a római sereg utána eredvén, maga rohanjon vesztébe, azt alig dönthetjük el. Visszavonulását oly ügyesen intézte, hogy Galba, ki azon vakmerő vállalatra szánta el magát hogy üldözőbe vegye, nyomát vesztette s hogy Fülöp azon hegyszorost, mely Lynkestis és Eordæa tartományokat egymástól elválasztja, mellékúton elérhette és megszállhatta, hogy a rómaiakat itt bevárván, kellemetlen fogadtatásban részesíthesse. Az általa választott helyen ütközetre került a dolog. De a

A rómaiak
visszafordú-
lása.

makedóniaiak hosszú dárdái az erdős és egyenetlen talajon használhatatlanoknak bizonyultak; részben megkerültettek, részben soraik áttörtettek és temérdek embert veszítettek. Azonban, habár Philippos serege e szerencsétlen csata után többé nem volt képes a rómaiakat további előnyomásukban feltartóztatni, mégis ezek magok sem látták tanácsosnak a járhatatlan és ellenséges országban további ismeretlen veszélyekkel menni szembe, és miután Felső-Makedónia több termékeny tartományát, Eordæát, Elymæát, Orestist elpusztították és Orestis legjelentékenyebb városa Keletron (ma Kostria egy félszigeten a hasonnevű tavon) — az egyetlen város, mely kapuit a rómaiak előtt megnyitotta — magát nekik megadta, visszatértek Apollóniába. Az illyr tartományban a dassaretiusok városa Pelion, az Apsos felső mellékvizéinél, rohammal bevétetett s erős őrséggel rakatott meg, hogy egy következő hasonló hadjáratban a míveletek alapjául szolgálhasson. — Philippos nem zavarta a római fő sereget visszavonulásában, hanem erőszakolt menetekben az aetóliaiak és athamánok ellen sietett, kik azon véleményben, hogy a király a légiókkal van elfoglalva, félelem nélkül és kiméletlenül pusztították a Peneios gazdag völgyét; őket teljesen megverte és a megmaradottakat egyenként való menekülésre kényszeríté a jól ismert hegyi úton. E vereség, valamint azon nagymérvű toborzás, mely Aetóliában Egyiptom számára fogatosított, a szövetség védelmi erejét meglehetősen csökkentette. A dardanusokat Fülöp könnyű csapatainak vezére Athenagoras könnyű szerivel és nagy veszteséggel visszaverte a hegyeken keresztül. A római hajóhad sem ment sokra; Androsból elkergette a makedóniai őrséget, meglátogatta Euboeát és Skiathost, azután a chalcisi félsziget ellen tett kísérletet, melyet azonban a make-

dóniai őrség Mende mellett keményen visszavert. A nyár hátralevő része az Euboeán fekvő Oreos bevételében tölt el, mely a makedóniai őrség elszánt védelme folytán igen hosszúra nyult. Herakleides a gyöngye makedóniai hajóhaddal tétlenül állt Herakleia mellett és nem merte az ellenséget a tenger birtokában zavarni. Ez jókor tért téli szállásra, a rómaiak a Peiræusba és Kerkyrára, a rhodosiak és pergamoniak hazájokba. — Egészben véve Fülöp szerencsét kívánhatott magának e hadjárat eredményeihez. A római hadak, szerfelett fáradságos hadjáratuk után ősszel ott álltak, a honnan tavaszkor kiindultak, és az ætóliaiak jókori betörése s az eordæai szorosnál váratlan szerencsével vitt ütközet nélkül az összes seregből talán egy ember sem tért volna többé vissza Itália földére. A négy-szeres támadás minden oldalon eltévesztette célját és Fülöpnek ősszel nem csak összes területe megtisztult az ellenségtől, hanem még, bár természetesen siker nélkül, megkísérthette Thaumakoi megerősített városát, mely az ætóliai-thessáliai határon feküdt és a Peneios-síkon uralkodott, az ætóliaiaktól elfoglalni. Ha Antiochos, kinek jövetelét Philippos hiába kérte az istenektől, a következő hadjáratban vele egyesül, úgy nagy eredményeket várhatott. Pillanatra úgy tetszett, mintha ez csakugyan készülne segélyére jönni; serege Kis-Ázsiában megjelent és Attalos király néhány helységét megszállta, ki a rómaiakhoz fordult hadi segélyért. Ezek azonban nem siettek a nagy királyt most szakításra kényszeríteni; követeket küldtek hozzá, kik csakugyan kieszközölték, hogy Attalos területéről hadait visszavonja. Ettől fogva Philipposnak nem volt mit remélnie.

Az utóbbi hadjárat szerencsés kimenetele azonban annyira felcsigázta Fülöp bátorságát vagy elbizakodását,

Fülöp az
Aosznál tá-
boroz.

198. hogy miután az acháiook semlegességét s a makedóniaiak hűségét néhány megerősített hely és a gyűlölt Herakleides admirál feláldozása által magának újra biztosította, a következő 556-ki tavaszon ő lépett fel támadó fél gyanánt és az atintániai tartományba nyomult, hogy azon szűk szorosban, melyen az Aeropos és Asmaos hegyek közt az Aaos (Viosa) foly keresztül, jól elsánczolt táborba szálljon. Szemben vele táborozott az új katonaküldés által megszaportott római sereg, melynek főparancsnoka eleinte az előbbi év consula, Publius Villius, utóbb 556. nyaratól fogva az ez évi consul, Flamínus. Titus Quinctius Flamínus volt. A tehetséges és még csak harmincz éves Flamínus azon ifjabb nemzedékhez tartozott, mely az ősök öröklött szokásaival azok hazafiságát is le kezdte vetkezni, és törődött ugyan még a hazával, de még inkább önmagával és a hellenséggel. Ügyes katona és még ügyesebb diplomata létére sok tekintetben kiválóan alkalmas volt a bonyolodott görög viszonyok intézésére; de azért talán úgy Rómára mint Görögországra nézve jobb lett volna, ha a választás egy hellen sympathiákkal kevesebb eltelt emberre esett s oly hadvezér küldetett volna Görögországba, kit se a finom hizelgés meg ne vesztegesen, se a maró gúnybeszéd meg ne sértsen, ki a hellen állam-alkotmányok nyomorúságát művészeti és irodalmi reminiscentiák kedvéért szem elől ne veszítse, Hellással érdeme szerint bánják el, és a rómaiakat megkímélje megvalósíthatatlan eszmények hajhászásától. — Az új főparancsnoknak, mialatt a két sereg tétlenül állt szemben egymással, rögtön találkozása volt a királylyal. Philippos békeajánlatokat tett; késznek nyilatkozott minden saját hódításáról lemondani, s a görög városoknak okozott kárra nézve magát egy méltányos kiegyenlítésnek alávetni; de midőn a római, ó-makedóniai birtokok, nevezetesen

Thessália átengedését kívánta, az alkudozás fonala megszakadt. A két hadsereg negyven napig állt az Aooz szorosában, a nélkül hogy Philippos meghátrált vagy Flamínius képes lett volna magát elszánni vagy arra, hogy rohamra menjen ellene, vagy arra, hogy a királyt ott hagyva, a múlt évi expedíciót újra megkísértse. Ekkor a különben jó makedóniai érzelmű epeirosiak közül néhány előkelő embernek, nevezetesen Charopsnak árulása kisegítette a római hadvezért e zavarból. Ezek egy 4000 gyalogból és 300 lovasból álló római hadtestet hegyi úton felvezettek a makedóniai tábor felett elnyúló magaslatokra, s midőn aztán a consul elülről támadta meg az ellenséges sereget, ezen a makedóniaiak állásain uralkodó hegyekről váratlanul leereszkedő római hadtest támadása eldöntötte a csata sorsát. Philippos táborát, sánczait és vagy 2000 emberét elvesztve gyorsan visszavonúlt a Tempe szorosáig, a tulajdonképi Makedónia kapujáig. A várak kivételével minden más birtokát feladta; a thessáliai városokat, melyeket meg nem védelmezhetett, maga pusztította el — csak Pheræ zárta be előtte kapuit s kerülte el ez által romlását. Egyrészt a római fegyverek e vívmányai, másrészt Flamínius ügyes szelídsége először is az epeirosiakat bírták rá a makedóniai szövetségtől való elszakadásra. Az athamánok és aetóliaiak a rómaiak győzelmének hírére rögtön betörték Thessáliába s a rómaiak csakhamar nyomukba léptek; a sík földet gyorsan elárasztották, de a megerősített városok, melyek jó makedóniai érzelműek voltak és Philippostól támogatást kaptak, csak vitéz ellenállás után estek el, vagy nem is estek el, és ellen tudtak állni a túlnyomó számú ellenségnek; így mindenek felett Atrax, a Peneios bal partján, hol a falon tört résben a phalanx foglalta el a kövek helyét. E szerint a thessáliai

Fülöp Tempéig visszanyomatik.

Görögország a rómaiak kezében.

várak s a hú akarnániaiak földének kivételével egész északi Görögország a coalitio kezében volt. — A déli rész ellenben Chalkis és Korinth várak által, melyek a makedóniai érzelmű bœotiaiak földén át tartották fenn egymással összeköttetésöket, valamint az acháiook semlegessége következtében nagyjában még mindig Makedónia hatalmában volt, és miután ez évben az előhaladt idő miatt már nem igen lehetett Makedóniába törni, Flamínus elhatározta, hogy seregével és hajóhadával először is Korinth és az acháiook ellen fordul. A hajóhad, mely a rhodosi és pergamoni hajókat ismét magához vonta, eddig azzal töltötte idejét, hogy két kisebb várost Euboeán, Eretriát és Karystost bevette és bennök zsákmányolt; minek végeztével azonban mindkettőt ismét oda hagyta épen úgy mint Oreost, úgy, hogy a chalkisi makedóniai parancsnok, Philokles, azokat ismét elfoglalhatta. Az egyesült hajóhad innen Kenchreæ, Korinth keleti kikötője felé fordult, ez erős várat fenyegetendő. A másik oldalon Flamínus nyomult be Phókisba és megszállta e tartományt, melyben csak Elateia bírt hosszabb ostromot kiállni; e vidéket, nevezetesen Antikyrát a korinthei öböl partján, szemelvén ki téli szállásának. Az acháiook, kik ekkép egyfelől a római légiókat látták határaik felé közelíteni, másfelől a római hajóhadat tulajdon partjaikon megjelenni, lemondtak erkölcsi szempontból tiszteletre méltó, de politikailag tarthatatlan semlegességökről; s miután a legszorosabban Makedóniához fűzött városok, Dyme, Megalopolis és Argos követi a gyűlést oda hagyták, ez elhatározta, hogy belép a Philippos elleni coalitioá. Kykliades és a makedóniai párt más vezetői elhagyták hazájokat; az acháiook hadai rögtön egyesültek a római hajóhaddal és siettek Korinthot szárazföldi oldalán bekeríteni, mely várost, Fülöp hatalmá-

Az acháiook
frígyre lép-
nek Rómával.

nak az acháiook elleni védvárát, a rómaiak nekik ígérték, jutalmúl a szövetségbe lépésökért. Az 1300 főből és leginkább itáliai szökevényekből álló makedóniai őrség azonban elszántan védelmezte a majdnem bevehetetlen várost; ezenkívül Chalkisból Philokles jött át 1500 emberrel, mely had nem csak Korinthat mentette fel az ostrom alól, hanem az acháiook földjére is betört, és Argost, egyetértve a makedóniai érzelmű polgársággal, tőlök elfoglalta. Ez odaadás jutalma azonban abban állt, hogy a király az argosiakat kiszolgáltatta a spártai Nábis rémuralmának. Ezt, a rómaiak eddigi szövetségesét, most, midőn az acháiook a római koalícióba beléptek, a maga részére vonhatni remélte; mert Nábis főkép csak azért lett a rómaiak frígytársává, miután az acháiokkal oppositíóban, 550 óta pedig épen nyílt háborúban állt. De Philippos helyzete most már sokkal kétségbe esettebb volt, semhogy bárkinek is kedve lehetett volna hozzá állni. Nábis ugyan Argost elfogadta Philippostól, de elárulta az árulót, és továbbra is frígyben maradt Flamíniussal, ki azon zavarból, hogy most két egymással háborút viselő hatalommal áll szövetségben, úgy segítette ki magát, hogy egyelőre négy hónapi fegyverszünetet eszközölt a spártaiak és acháiook közt.

204.

Ekkép köszöntött be a tél. Philippos azt ismét arra használta, hogy, ha csak lehet, méltányos békét köthessen. Egy értekezleten, mely Nikéában a máliai öbölben tartott, a király személyesen jelent meg és úgy igyekezett Flamíniussal megegyezésre jutni, hogy az apró urak kicsapongó elbizakodását büszkeséggel és finomsággal utasította vissza, és a rómaiak, mint egyedül hozzá méltó ellenfelei irányában feltűnően mutatott tisztelete által, igyekezett tűrhető feltételeket nyerni. Flamínius elég

Sikeretlen
békekísér-
letek.

míveltséggel bírt arra, hogy a legyőzöttek iránta való udvariasságát, és gőgjét azon szövetségesei iránt, kiket ép úgy meg tudott vetni, mint maga a király, magára nézve hízelgőnek találja; de a mit a király kívánt tőle, az túlment meghatalmazásán: Phókis és Lokris átengedése fejében két havi fegyverszünetet adott neki s a dolog érdemére nézve kormányához utasítá. A római senátus tagjai már rég megállapodtak abban, hogy Makedóniának minden külföldi birtokáról le kell mondania; midőn tehát Philippos követei Rómában megjelentek, mindössze azt kérdezték tőlök, vajon fel vannak-e hatalmazva egész Görögországról, nevezetesen Korinthról, Chalkisről és Deme-triásról lemondani, s midőn erre tagadó válasz adatott, a senátus azonnal félbenszakítá az alkudozást és elhatározta a háboru erélyes folytatását. A néptribúnok segítségével a senátusnak sikerült a főparancsnokságnak oly ártalmas változását elkerülni és Flamínus parancsnokságát meghosszabbíttatnia; ez jelentékeny támogatást kapott s a két előbbi főparancsnoknak, Publius Galbának és Publius Vil-liusnak meghagyatott, hogy magokat rendelkezésére bo-csássák. Philippos is elszánta magát, hogy még egy nyílt ütközetet megkísért. Görögország biztosítására, melynek most az akarnániaiak és bœótiiaiak kivételével minden állama fegyverben állt ellene, Korinth őrségét 6000 főre emelte, maga pedig Makedónia kimerült erejének végső megfeszítésével, még gyermekeket és aggastyánokat is so-rozva a phalanxba, vagy 26,000-nyi sereget állított síkra, melyben 16,000 makedóniai phalanxbeli katona volt. Így kezdődött a negyedik hadjárat 557-ben. Flamínus a hajó-had egy részét az akarnániaiak ellen küldte, kik Leukas-ban ostrom alá fogattak; a tulajdonképi Görögországban csel útján hatalmába kerítette Bœótiá fővárosát Thebæt,

197.

Philippos
Thesszáliába
megy.

mi által a bœótiiaiak kényszerítve voltak a Makedónia elleni szövetségbe, legalább névleg, beállni. Flamínus megelegdévén azzal, hogy ez által legalább Korinth összeköttetését Chalkissal elvágta, éjszak felé fordúlt, hol egyedül lehetett a háborúnak eldőlnie. A sereg élelmezésének nagy nehézségeit az ellenséges és nagy részben puszta országban, melyek a hadi műveleteket már több ízben megakasztották, most a hajóhadnak kellett elhárítania, úgy, hogy a part mentében kísérvén a sereget, azt az Afrikából, Siciáliából és Sardíniából hozott élelmi szerekkel ellássa. A döntő percz azonban gyorsabban bekövetkezett, mint Flamínus remélte. A türelmetlen és erejében bízó Philippos nem tudta magát rávenni, hogy az ellenséget a makedóniai határon bevárja; hanem Dionnál összegyűjtván seregét, a Tempe szoroson keresztül Thessáliába nyomult és Skotussa vidékén találkozott a vele szembe jövő ellenséggel. Mindkét sereg, a makedóniai úgy mint a római, mely az apollóniaiak, athamánok és a Nábis által küldött krétaiak, főkép pedig egy tekintélyes ætóliai csapat által megszorodott, számra nézve körülbelül egyenlő volt, mindenik vagy 26,000 főre rúgván; de lovasság dolgában a rómaiak erősebbek voltak az ellenfélnél. Skotussa előtt, a Karadagh síkján a római elődandár egy homályos esős napon véletlenül találkozott az ellenfél előcsapataival, melyek egy Kynoskephalæ nevű, a két tábor közt meredeken felemelkedő magas dombot tartottak megszállva. A rómaiak a síkra visszaveretvén, a táborból segítségökre siető könnyű csapatokat és az ætóliai lovasság kitünő dandárát magokhoz vették s viszont a makedóniai előhadat szorították a dombra, sőt azon keresztül visszafelé. Itt azonban ismét a makedóniaiak találtak támaszra összes lovasságukban és könnyű gyalogságuk legnagyobb részében;

A kynoskephalæi útközet.

a rómaiak, kik vigyázatlanul előre merészkedtek, nagy veszteséggel visszaűzettek egészen táborukig és teljesen futásnak eredtek volna, ha az aetóliai lovasok a síkon mindaddig nem folytatják a harczt, míg Flamínus gyorsan rendbe szedett légióival oda nem érkezik. A király engedett hadai türelmetlenségének, melyek győzteseknek érezvén magokat, a harc folytatását követelték, és szintén sebtében csatarendbe állítá nehéz fegyverzetű gyalogságát az ütközetre, melyet e napon sem a hadvezér sem katonái nem vártak. Mindenek előtt a dombot kellett megszállni, mely e pillanatban teljesen néptelen volt. A phalanx jobb szárnya a király saját vezérlete alatt elég jókor érkezett ide, hogy a magaslaton zavartalanul csatarendbe állhasson; a bal szárny azonban még késett, midőn már a makedóniai könnyű csapatok, a légiók által megugrasztva, a dombra felrohantak. Fülöp a menekülő csapatokat a phalanx elől gyorsan elterelve a középső harcrendbe állítá, és be nem várva, míg Nikanor a phalanx másik, lassabban érkező felével a bal szárnyon megjelenik, a jobb phalanxot dárdát szegezve a dombról a légiókra eresztette, mialatt az ismét rendbe szedett könnyű gyalogság a rómaiakat megkerülve oldalban volt őket megtámadandó. A phalanxnak kedvező talajon ellenállhatatlan támadása szétrobbantotta a rómaiak gyalogságát, s ezeknek balszárnya tökéletesen megveretett. A másik szárnyon Nikanor, midőn a király támadását látta, gyorsan utána sietett a phalanx másik felével; miközben azonban ennek rendje megbomlott, és mialatt az első sorok a hegyről lerohanva már a győzedelmes jobb szárny nyomában voltak és az egyenetlen talajon még inkább összezavarodtak, addig az utolsó sorok épen a hegy megmászásával voltak elfoglalva. A rómaiak jobb szárnya ily körülmények közt

könnyen elbánt az ellenség balszárnyával; magok az ezen szárnyon felállított elefántok is elegendők voltak a felbomlott makedóniai csapatok megsemmisítésére. Mialatt itt az iszonyú mézszárlás folyt, egy elszánt római tiszt összeszedett húsz kis lovas szakaszt és ezekkel a győztes makedóniai szárnyra vetette magát, mely a rómaiak bal szárnyát üldözve annyira előnyomult, hogy a római jobb szárny már a háta megett állt. A hátulról jövő támadás ellenében a phalanx védtelen volt, s az ütközetnek e mozdulattal vége szakadt. Mindkét phalanx tökéletes felbomlása folytán megfogható, hogy a makedóniaiak vesztesége 13,000-re tétetett foglyokban és halottakban, és pedig leginkább halottakban, miután a római katonák a makedóniaiak megadási jelét, mely a lándzsák felemelésében állt, nem ismerték; a győztesek csekély veszteséget szenvedtek. Philippos Larissába menekült, és nehogy másokat compromittáljon, minden papirját elégetvén, Thessáliát oda hagyta és visszatért szülőföldre. — E nagy vereséggel egyidejűleg a makedóniaiak még mindazon pontokon vereséget szenvedtek, melyeket még megszállva tartottak: Káriában a rhodosi zsoldosok megverték az ott álló makedóniai hadtestet és arra kényszerítették, hogy Stratónikeiába zárkózzék; Nikostratos és acháiai nagy veszteséggel megverték a korinthetai őrséget; az akarnániai Leukas pedig hősies ellenállás után rohammal bevételre kényszerítette. Philippos tökéletesen le volt győzve; a kynoskephalæi ütközet hírére még utolsó szövetségesei, az akarnániaiak is, megadták magokat.

Tisztán a rómaiaktól függött a béke feltételeit megszabni, és ők éltek is hatalmokkal, de nem éltek vele vissza. Sándor birodalmát semmivé tehetnék volna; s az aetóliaiak ezt nyíltan követelték is a szövetségesek érte-

Előleges békealkudozások.

kezetén. De mi egyéb lett volna ennek eredménye, mint a hellen míveltség védbástyájának lerombolása a thrákokkal és keltákkal szemben? A thrákok a thrák Chersoneson fekvő virágzó Lysimacheiát már az imént befejezett háboru alatt teljesen feldúlták — s ez óvó például szolgálhatott a jövőre. Flamínus, ki mélyen bele látott a görög államok egymás közti visszataszító viszálykodásaiba, nem nyújthatott segédkezet arra, hogy a római nagyhatalom az aetóliai szövetség haragja kedvéért Makedónia kivégzését végrehajtsa, még akkor sem, ha hellen rokonszenveit a finom és lovagias király nem nyerte volna meg ép annyira, a mennyire az aetóliaiak, kik „a kynoskephalæi győzőknek“ nevezték most magokat, léha dicsekvésökkel római nemzeti érzületét megsértették. Az aetóliaiaknak azt felelte, hogy Rómának nem szokása megsemmisíteni a legyőzötteket: egyébiránt hiszen ők a magok urai és szabadságukban áll Makedóniának véget vetni, ha tehetik. A király a lehető legkíméletesebb bánásmódban részesült, és miután késznek nyilatkozott az előbb kiszabott feltételeknek most elfogadására, Flamínus neki bizonyos pénzösszeg lefizetése és kezesek állítása fejében, kik közt fia Demetrios is ott volt, hosszabb fegyverszünetet adott, melyre Philipposnak nagy szüksége volt, hogy a dardanusokat Makedóniából kiverhesse.

Béke Makedóniával.

A bonyolodott görög ügyek végleges szabályozását a senátus egy tíz személyből álló bizottságra bízta, melynek feje és lelke ismét Flamínus volt. Philippos e bizottságtól oly feltételeket kapott, minők Karthágó elé szabattak. Minden külföldi birtokát Kis-Ázsiában, Thrákiában, Görögországban és az aegæi tenger szigetein elvesztette; a tulajdonképi makedóniai terület azonban csorbíthatlanul maradt néhány jelentéktelen határvidék és

Orestis tartomány kivételével, mely szabadnak nyilvánított, — ez utóbbi feltételt, bármily érzékenyen sújtotta is Philippost, a rómaiak kénytelenek voltak elébe szabni, miután jelleme folytán nem engedhettek neki szabad intézkedést azon alattvalói felett, kik tőle egyszer elpártoltak. Makedónia továbbá arra köteleztetett, hogy Róma tudta nélkül sem szerződéseket nem köt a külfölddel, sem saját határain kívül őrsegeket nem küld sehová; továbbá, hogy határain túl civilisált államok, és általában Róma szövetségesei ellen háborút nem visel, hogy elefántokat épen nem, valamint 5000 embernél nagyobb sereget és 5 fedeles hajónál többet nem tart, a többit a rómaiaknak kiszolgáltatván. Végre Philippos a rómaiakkal symmachiába lépett, mely őt arra kötelezte, hogy Róma kívánatára ennek seregét saját fegyvereseivel szaporítsa, amint-hogy a makedóniai hadak csakhamar együtt is harcoltak a légiókkal. Ezenkívül 1000 talentumnyi (1.700,000 tallér) hadi sarczot fizetett. — Miután Makedónia ekkép teljes politikai semmiségbe döntetett, és csak annyi hatalma maradt, a mennyire szüksége volt, hogy Hellas határait a barbárok ellen megvédhesse, a rómaiak a király által átengedett birtokok feletti intézkedéshez láttak. A rómaiak, kik ugyanekkor Spanyolországban tapasztalták, mily kétes értékű nyereséget képviselnek a tengeren-túli tartományok, s kik egyáltalában nem területszerzés kedvéért kezdték a háborút, mit sem tartottak meg a zsákmányból magoknak, s ez által szövetségeseiket is mérsékletre kényszerítették. Elhatározták, hogy Görögország mindazon államai, melyek eddig Philippos alatt voltak, szabadoknak nyilváníttassanak; és Flamínus megbízott, hogy az ezt kimondó decretumot az isthmusi játékokra összegyűlt görögöknek

Görögország
szabaddá
lesz.

196.

felolvassa (558). Komoly emberek természetesen kérdezhették, vajon lehet-e a szabadságot egyszerűen ajándékolni s vajon mit ér a szabadság a nemzet egyetértése és egysége nélkül; de azért az öröm nagy és őszinte volt, valamint őszinte volt a szándék is, melylyel a senátus Görögországot szabaddá tette *). — Ez általános rendszabály alól csak az Epidamnostól keletnek fekvő illyr tartományok vétettek ki, melyek Skodra urának, Pleuratosnak jutottak, s ezen, Róma által egy emberkor előtt lealázott tengeri és szárazföldi rabló államot ismét a leghatalmasabbá tették e vidéken; továbbá kivételt alóla a nyugoti Thessália néhány helysége, melyeket Amynander szállt meg és végre megtartott, valamint három sziget: Paros, Skyros és Imbros, melyeket Athén kapott jutalmul számos kiállott viszontagságaiért, még számosabb hála-felirataiért és mindennemű előzékenységéért. Magától értetik, hogy a rhodosiak megtartották káriai birtokaikat s hogy Aegína a pergamoniak kezén maradt. Ezeken kívül a szövetségesek csak közvetve jutalmaztattak meg az által, hogy az újonnan felszabadított városok a különböző szövetségekbe léptek. Legjobban jártak az acháioak, kik pedig legkésőbbben léptek a Philippos elleni koalícióba; s úgy látszik azon tiszteletre méltó okból, hogy e szövetséges állam volt valamennyi görög közt a legrendezettebb és legtisztességesebb. Fülöpnek minden peloponnesusi és isthmosi birtoka, tehát nevezetesen Korinth, e szövetségbe Aetóliaiak. kebeleztetett. Az aetóliaiakkal azonban rövid úton bán-

Az achái szövetség kiterjesztése.

*) Még bírnak arany státéreket Flamínius fejével és „T. Quincti(us)” felírással, melyek a hellenek felszabadítójának kormányzása alatt Görögországban verettek. A latin nyelv használata rajtuk jellemző udvariasság.

tak el; a phókisi és lokrisi városokat felvehették symmachiájokba, de midőn megkísértették azt Akarnániára és Thessáliára is kiterjeszteni, szándékuk részben határozot-
tan visszautasított, részben elhalasztott, s a thessáliai városok négy kis önálló szövetséggé szerveztettek. A rhodosi város-szövetségnek Thásos és Lemnos, valamint a thrák és kis-ázsiai városok felszabadulása vált hasznára.
— Sok nehézséget okozott Görögország belviszonyainak rendezése, úgy az államoké egymás közt, mint az egyes államoké önmagokban. Legsürgősebb a spártaiak és acháiok közt 550. óta folyt háboru ügyének elintézése volt, melyet a rómaiaknak kellett kiegyenlíteniök. Miután azonban Nábist engedékenységre, illetőleg a Philippos által kezébe adott achái szövetségi városnak, Argosnak kiadására rábírní semmikép nem sikerült, Flamínus végre is nem tehetett egyebet, mint hogy a makacs rabló- királynak, ki az aetóliaiaknak a rómaiak elleni nyilvánvaló bosszankodására és Antiochosnak Európába betörésére számítva, Argos visszaadását állhatatosan megtagadta, végre egy Korinthban tartott nagy nemzetgyűlésen az összes hellenség által háborút izentetett, s a hajóhaddal és egy római és egyesült szövetséges sereggel, melyhez Philippos is küldött csapatokat, valamint egy csomó lakedaemoniai kivándorlottal, kiknek élén Spárta törvényes királya, Agesipolis állt, Peloponnesusba benyomult (559). Hogy ellenfelét aránytalan túlhatalmával egyszerre elnyomhassa, 50,000 embert állított síkra és a többi városokat elhanyagolva egyenesen magát a fővárost vette körül; de szándékolt célját még sem érte el. Nábis tekintélyes, 15,000-re menő sereget, melyben 5000 zsoldos szolgált, állított síkra és hatalmát valódi rémuralom segítségével, a

204.
Háboru a
spártai Nábis
ellen.

195.

gyanúsna tartott tiszték és tartományi lakosok tömeges kivégzésével újra megerősítette. Sőt, midőn a római sereg és hajóhad első sikerei után ő maga engedékenységre határozta el magát s a Flamínus által ajánlott, aránylag igen kedvező feltételeket hajlandó volt elfogadni, a „nép“, vagyis az általa Spártába telepített rabló-csőceselék, nem ok nélkül tartván a győzelem után bekövetkezendő számadástól, és hivatalos hazugságok által a békefeltételek tartalma s az aetóliaiak és ázsiaiak közeledése felett csalódásokban ringattatván, elvetette a római hadvezér által ajánlott békét s a háboru újra kitört. A falak előtt ütközetre, azután a falak megrohanására került a dolog; a rómaiak már a bástyákon voltak, midőn az elfoglalt utcák felgyújtása az ostromlókat visszafordulásra kényszerítette. Végre azonban az önféjú ellentállás mégis véget ért. Spárta önálló maradt, és nem kényszerítettet sem a kivándorlottak befogadására, sem az achái szövetségbe lépésre; még fennálló monarchiai alkotmánya, sőt maga Nábis is bántatlanul maradt. Ellenben külbirtokait Argost, Messénét, a krétai városokat s ezenkívül még az egész partot Nábis kénytelen lón átengedni, valamint magát arra kötelezni, hogy sem külszövetséget nem köt, sem háborút nem visel, és két nyílt naszádon kívül hajót nem tart, végre hogy minden rablott jószágot ismét visszaad, a rómaiaknak kezeseket állít és hadi sarczot fizet. A spártai kivándorlottak a lakóniai parton fekvő városokat kapták, s ez új népköztség, mely magát, ellentétben a monarchice kormányzott spártaiakkal, „szabad lakonoknak“ nevezte, utasított, hogy lépjen az achái szövetségbe. Vagyonukat az emigráltak nem kapták vissza, miután ennek fejében kapták a kezökbe adott tartományt; ellenben kimondatott, hogy nejeiket és gyermekeiket ne

A spártai viszonyok rendezése.

legyen szabad akaratuk ellenére Spártában visszatartóztatni. Az acháiok, ámbár ez intézkedés által Argoson kívül még a szabad lakonokat is kapták, mégsem igen voltak megelégedve; ők a rettegett és gyűlölt Nábis teljes megbuktatását, a kivándorlottak visszavitelét és az achái symmachiának az egész Peloponnesusra kiterjesztését várták. Az elfogúlatlan szemlélő azonban nem fogja félreismerni, hogy Flamínus e bonyodalmas ügyeket oly méltányosan és igazságosan rendezte, a mint csak lehető volt ott, a hol mindkét részen méltánytalan és igazságtalan politikai pártok álltak szemben egymással. A spártaiak és acháiok közti régi és mélyen gyökerező ellenségeskedés folytán Spártának az achái szövetségbe kebelezése egyértelmű lett volna Spártának az acháiok alá rendelésével, a mi ép úgy ellenkezett volna a méltányossággal, mint az eszélyességgel. A kivándorlottak visszavitele és a húsz év óta megbukott kormányrendszer visszahelyezése csak új rémuralmat tett volna a réginek helyébe; azon kisegítő eszköz, melyhez Flamínus nyúlt, épen azért volt helyes, mert a túlzó pártok egyikét sem elégítette ki. Végre úgy látszik, Flamínusnak sikerült alaposan gondoskodnia arról, hogy a spártai szárazföldi és tengeri rabláság megszűnjék és a spártai kormány úgy, a mint épen volt, csupán saját községének eshessék terhére. Lehetséges, hogy Flamínus, ki Nábist ismerte és kinek tudnia kellett, mily kívánatos volna ennek személyes megbuktatása, e gondolattal csak azért hagyott fel, hogy végre valami eredményre juthasson, s nehogy a beláthatatlan hosszúságba nyúló bonyodalmak által győzelmének tiszta hatása elhomályosíttassék; lehet az is, hogy ezenkívül Spártában még némi ellensúlyt igyekezett fenntartani az achái szövetség hatalma ellen Peloponnesusban. Az első szemre-

Görögország
végleges ren-
dezése.

hányás azonban egy mellékes kérdésre vonatkozik, az utóbbi tekintetben pedig alig valószínű, hogy a rómaiak annyira leereszkedtek volna az acháiokhoz, hogy féljenek tőlök. — Ily módon a kis görög államok közt, legalább külsőleg, létre jött a béke. De a római rendcsinálónak az egyes községek belügyei is dolgot adtak. A bœótiiaiak még Makedóniának Görögországból történt kiszoríttatása után is nyíltan fitogtatták makedóniai érzületöket; miután Flamínus, kérésökre, azon földijeiknek, kik Philippos szolgálatában álltak, megengedte hogy visszatérhessenek, Makedónia leghatározottabb párthíve, Brachyllas választotta a bœótiiai szövetség fejévé, s Flamínus még különféle más módokon is ingereltetett. Ez példátlan türelemmel viselt el mindent; a római érzelmű bœótiiaiak azonban, jól tudván, mi vár rájuk a rómaiak elvonulása után, elhatározták Brachyllas meggyilkolását, és Flamínus, ki nek engedélyét e végre kikérni kötelességöknek tartották, legalább nem mondott rá nem-et. Brachyllas erre meggyilkoltatott, mire a bœótiiaiak nem csak a gyilkosokat vették üldözőbe, hanem a területökön magokban járó római katonákat is meglesték és közölök vagy 500-at leöltek. Ez mégis több volt a soknál; Flamínus minden katona után egy talentomnyi birságot rótt rájuk, s miután ezt le nem fizették, összeszedte közel lévő hadait és Koroneiát ostrom alá fogta (558). A bœótiiaiak most kérésre fordították a dolgot; és Flamínus az acháiok és athéniek közbenjárására igen mérsékelt birság fejében csakugyan békét is hagyott nekik, és daczára annak, hogy a makedóniai párt a kis tartományban még ezentúl is a kormányon maradt, gyermekes oppositójokkal csak a hatalom béketűrését állítá szembe. A többi Görögországban is beírta Flamínus azzal, hogy a mennyire erőszak

nélkül lehetett, befolyást gyakorolt főkép az újonnan felszabadult tartományok belviszonyaira, hogy a tanácsot s a törvényszékeket a vagyonosabbak s a kormányt a Makedónia-ellenes párt kezébe juttassa, a városi községet pedig lehetőleg Róma érdekeihez csatolja azáltal, hogy mindazt, a mi az egyes községekben a harczy jog szerint a rómaiaknak jutott, az illető város községi birtokához csatolta. Az 560. év tavaszán a munka be volt fejezve; Flamínus Korinthban még egyszer összegyűjtötte valamennyi görög község követeit, intette őket, hogy értsenek egyet és használják fel mérséklettel a nyert szabadságot, s egyetlen viszonzásúl a rómaiak részére azt kérte ki, hogy azon itáliai foglyok, kik a hannibáli háboru alatt Görögországba eladattak, harmincz nap alatt visszaküldessenek. Erre kiüríté az utólsó várakat is, melyekben még római őrség állt, Demetriást, Chalkist a tőle függő kisebb erősségekkel Euboeán, és Akrokorinthot, s tényleg meghazudtolván ekkép az aetóliaiakat, kik azt hirdették, hogy Görögország bilincsei Philippos kezéből Rómáéba mentek át, — az összes római sereggel s a megszabadított foglyokkal visszatért hazájába.

194.

Csak a megvetésre méltó alávalóság vagy a gyarló Eredmények. érzelgősség ismerheti félre azt, hogy a rómaiaknak teljesen komoly szándékuk volt Görögországot megszabadítani, s hogy annak okát, miért lett oly silány az épület, mely e nagyszerű terv alapján felemelkedett, kizárólag a hellen nemzet tökéletes erkölcsi és állami felsozlottságában kell keresnünk. Nem csekély dolog volt, hogy egy hatalmas nemzet azon országot, melyet megszokott volt ősi hazájának és szellemi s minden magasabb érdekei szentélyének tekinteni, erős karjával egyszerre a

teljes szabadság birtokába bevezette, hogy minden községet felmentett az idegen adó és idegen őrség terhe alól, és korlátlan önkormányzattal ruházott fel; csak a nyomorúság fog ebben csupán politikai számítást látni. A politikai számítás lehetővé tette a rómaiakra nézve Görögország felszabadítását, de valósággá azt csak azon hellen rokonszenv tette, mely ekkor Rómán s mindenek felett Flamínuson leírhatatlan hatalommal uralkodott. Ha érheti szemrehányás a rómaiakat, ez csak abban állhat, hogy mindnyájan, és mindenek felett Flamínus, ki a senátus teljesen indokolt aggodalmait legyőzte, a hellen név varázsától elfogúltan, nem bírták a görög államok e korbéli politikai viszonyainak nyomorúságát egész kiterjedésében felismerni, és hogy mind ezen községeknek, melyek önmagokban és egymás ellen forrongó tehetetlen ellenszenvaik nyúge alatt sem cselekedni, sem nyugodtan maradni nem bírtak, módot nyújtottak üzelmeik folytatására. A dolgok ekkori állása szerint szükségesebb lett volna ez ép oly nyomorúlt mint gyalázatos szabadságnak egy, a hely színén maradandólag jelenlevő túlhatalom segítségével egyszer - mindenkorra véget vetni; a gyöngézés - politika itt látszólagos humanitása mellett sokkal kegyetlenebb volt, mint lett volna a legszigorúbb hódítás. Bœótiában például Róma kénytelen volt a politikai gyilkosságot, ha előmozdítani nem is, de elnézni; miután már el volt határozva, hogy a római hadak vissza fognak vonatni Görögországból, s így a római érzelmű görögöket nem lehetett meggátolni abban, hogy honi szokás szerint ne segítsenek magokon. De Róma maga is érezte e félrendsabályok hátrányait. Antiochossal nem keveredett volna háborúba, ha Görögország felszabadítá-

sának politikai hibáját el nem követi; s e háboru veszélytelen lett volna, ha a rómaiak azon katonai hibát nem követik el, hogy az európai határon levő fővárokból az őrségeket elvonták. A történelemben minden bűnt utólér a Nemesis, úgy a tehetetlen szabadságvágyat, mint az oktalan nagylelkűséget.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

